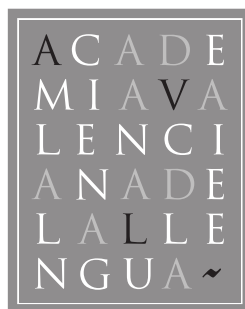

Actes de la
**I Jornada
d'Onomàstica**

Sant Mateu 2006

Actes de la
**I Jornada
d'Onomàstica**
Sant Mateu 2006

COL·LECCIÓ ACTES, 1

© els autors

© ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA

Edita: Publicacions de l'ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA
Avinguda de la Constitució, 284. 46019 València
avl@gva.es - www.avl.gva.es

Disseny i maquetació: Espirelius

Fotografia de la coberta: Pascual Mercé

Impressió: Graphic 3

ISBN: 978-84-482-4692-1

Depòsit legal: V-4382-2007

FIGUERES GÓRRIZ, Ascensió	
<i>Presentació</i>	7
BARREDA, Pere-Enric	
<i>Antropònims medievals a la toponímia de la Tinença de Culla, Ares i Catí</i>	11
BELLÉS, Paco	
<i>Noms propis de persona a Culla i algunes curiositats</i>	21
BELTRAN ZARAGOZÀ, Andreu	
<i>El llibre parroquial de Benlloc (1554-1593)</i>	37
PÉREZ I PIQUER, Aigües Vives	
<i>Els treballs toponímics de l'AVL</i>	49
BERNAT AGUT, Jesús	
<i>Toponímia a la cartografia de Vistabella entre 1911 i el 2005</i>	57
BUJ ALFARA, Àngela	
<i>De Benicarló a Benissanet: notes toponímiques i antroponímiques de les comarques centrals</i>	101
CAROD SEGARRA, Núria	
<i>Toponímia de Sant Mateu</i>	115
CASANOVA, Emili	
<i>La normalització de la toponímia del Maestrat: el cas de la Torre del Domenge > Torre d'en Doménec</i>	127
COLOMA, Xavier	
<i>Classificació dels topònims de Xert</i>	133
FERRANDO MURRIA, Aureli	
<i>La derivació en la toponímia i la seua rellevància semàntica. El cas de Culla (Alt Maestrat)</i>	139
FERRER, Ramon	
<i>Ullada a l'antroponímia medieval de Sant Mateu</i>	143
GUARDIOLA, Ferran	
<i>Els treballs d'Eixarch Frasno</i>	149
MATEU BELLÉS, Joan F.	
<i>Geografia i toponímia del Maestrat. Els espais humits temporals</i>	163
NIETO BALLESTER, Emilio	
<i>Xodos i Sorita: el que el mestre Coromines va dir-ne i el que nosaltres podem afegir-hi</i>	177
QUEROL PUIG, Ernest	
<i>Morella és un orònim</i>	185
RIBÉS PALLARÉS, Josep-Miquel	
<i>Aproximació a la toponímia urbana de Costur</i>	201
VERGE CABALLER, Josep-Antoni	
<i>Significació dels topònims rurals del terme de Rossell</i>	217

PRESENTACIÓ

ACTES DE LA I JORNADA D'ONOMÀSTICA. SANT MATEU

Ascensió Figueres Górriz
[Presidenta]

L'Acadèmia Valenciana de la Llengua té la competència de vetlar per l'onomàstica —toponímia i antroponímia— de tot el territori valencià, és a dir, d'arreplegar-la, d'estudiar-la, de vestir-la amb la grafia adequada, i de salvaguardar-la com un dels elements més caracteritzadors del nostre patrimoni col·lectiu identitari.

Per a complir el seu mandat, l'AVL prepara l'edició del *Corpus toponímic valencià* amb més de 50.000 topònims, col·labora amb l'Institut Cartogràfic Valencià en la toponímia dels seus mapes i ha publicat un *Vocabulari de noms de persona* per a ús de jutjats, de l'Administració i dels particulars. Tota esta tasca no seria possible sense la col·laboració d'estudiosos locals, més de tres-cents, que s'encarreguen de recollir el material de base seguint una rígida metodologia amb la coordinació tècnica de l'Acadèmia.

Però la investigació feta fins ara, la recollida de materials i la defensa de la toponímia tradicional s'han de completar amb un buidatge documental exhaustiu i noves enquestes a membres de la primera generació, relacionades amb la vida rural de diferents famílies. Per això, vam pensar que seria oportú celebrar una jornada anual de toponímia en una comarca valenciana amb la triple finalitat de: a) presentar la tasca onomàstica de l'AVL i els fullets de "Toponímia dels Pobles Valencians"

de la zona; b) tindre un contacte més estret amb les autoritats i amb els estudiosos de la zona, col·laboradors o no del corpus, i c) incitar que es facen noves recerques monogràfiques combinant el treball ja fet amb una visió històrica del lloc estudiat pensant ja en el *Corpus històric* que hem iniciat.

A partir d'esta idea, vam elegir començar l'activitat pel nord de l'antic Regne de València, per la *Governació dellà Uxó*, en concret per l'antic Maestrat i els Ports de Morella, perquè és la primera zona que va ser repoblada i perquè manté una toponímia molt tradicional ben documentada. Els dies 24 i 25 de novembre del 2006 tingué lloc, a Sant Mateu, la I Jornada, amb una participació de més de 100 persones, fructífera en aportacions, variada en temes i amable i encoratjadora en el tracte humà. Fruit d'esta són les distintes ponències que s'hi van presentar, contingudes en el present volum que ara poden vostés llegir, als autors de les quals l'AVL queda molt agraïda i amb gran satisfacció perquè la iniciativa ha tingut un bon ressò i seguiment.

Esperem que en els pròxims anys ens retrobem en les noves jornades, començant per la pròxima d'Oriola, i que amb esta iniciativa s'incorporen més persones al món onomàstic com a estudiosos, lectors o defensors del patrimoni més antic que conservem.

Conferències i ponències

ANTROPÒNIMS MEDIEVALS A LA TOPONÍMIA DE LA TINENÇA DE CULLA, ARES I CATÍ

Pere-Enric Barreda
[Universitat de Barcelona]

A mossén Jesús Miralles

Els antropònims —siguen noms propis, cognoms i, fins i tot, renoms, gentilicis i noms d'ofici— són un dels elements més importants i productius per a la generació de topònims. Des de sempre s'ha produït aquest procediment d'identificar un indret amb el nom d'una persona, sobretot el propietari o algú especialment relacionat per algun motiu, sovint desconegut pel pas del temps. Per això aquests topònims són els més vinculats a la gent, els que sentim més a prop nostre, perquè un mateix terme serveix per a identificar tant els uns com els altres. I com de la mateixa manera que les persones donen nom a llocs, també es dona l'altre cas, el de gent que rep el cognom o renom a partir d'un indret, per això es pot dir que es produeixen contínuament transferències entre antroponímia i toponímia i a la inversa, algunes ben curioses, com les que documentem a continuació. Començarem per delimitar les fonts que tenim per al coneixement de l'onomàstica medieval de la nostra comarca, els continguts que tenen les dites fonts i com les hem d'usar, com organitzarem les dades obtingudes amb la seua consulta, i farem una relació dels antropònims trobats, així com del referent dels topònims, abans d'exposar unes sintètiques conclusions.

FONTS PER CONÈIXER L'ONOMÀSTICA MEDIEVAL

Podem diferenciar entre les escrites i les orals. Les més abundants són les primeres, atés que la transmissió oral

de topònims tan antics comporta en la majoria dels casos una alteració, a més de la conversió d'*en* i *na* en articles. Sovint per influència del castellà, però també per falses analogies o simplificació, es produeix la corrupció dels antropònims, ja oblidats, que formen part del topònim. Exemples clars serien els següents:

- *Saereta* > *Segreta* (i *Secreta*), a Benassal
- *Guitartes* > *Guitarres*, a Ares
- *Bosom* > *Bom*, a Culla
- *en Bonanat* > *Emborronat*, a Ares
- *Jacob* > *Ca Japoc* o *Xapoc*, a Culla
- *Gorris* > *Gomis* > *Gomes* > *Gòmens*, a Culla
- *Reverteres* > *Refleiteres*, a Culla

Entre aquests cal fer esment de *Clergue*, que trobem evolucionat amb formes ben dispars: *Clèrig* a Vistabella, feminitzat *Clària* < *Clara* a Benassal (només cal veure que a Mallorca el seu plural *Clergues* esdevé *Quetglas*).

Dins de les fonts escrites sempre hem de diferenciar entre documents originals i còpies posteriors. Usarem originals sempre que siga possible. Les còpies les hem d'usar amb molta cura, perquè sovint són fetes per notaris o persones que desconeixen les persones o indrets que s'hi esmenten, i llavors les errades i hàpax apareixen com a bolets. Per exemple, dels *Capítols dels herbatges de la Tinença de Culla*, que es comencen

a escriure el 1346, no posseïm còpies fins al segle XVI i posteriors (AMC, sig. I-4, I-5 i I-6; catàleg 3.554, 3.555 i 3.556). En parlar dels representants de Benafigos, totes les còpies esmenten un *Antoni Borrascull*, cognom que és hàpax de difícil explicació. Tanmateix, en consultar la toponímia històrica del mateix poble trobem un *collet de la Barastulla* (Peraire 1992: 121), fet que ens permet postular i restaurar el cognom *Barastull*. També referit a Benafigos tenim un pergamí de 1508, on es delimita la seua terra comuna, però no és l'original del notari Valentí Giner, sinó una còpia de Jaume Salzedo (AMC, perg. A-28; catàleg 3.655), i trobarem alterats diversos antropònims que formen part de topònims com *Camana/Carnana* (per *Cormana*), *Barrasulla* (per l'esmentada *Barastulla*), *Montó* (per *Monçó*), *Calons* (segurament *Salom*). Un dels documents més plagats d'errades d'aquestes és el conegut cens de les corts de 1510 (ARV, Reial Cancelleria, reg. 514 ter.), que en veritat és una còpia de les relacions de veïns originals que enviaven de cada poble, còpia feta ràpidament per un notari de la ciutat que evidentment desconeixia totalment part dels antropònims que transcrivía, de forma que podem dir que va delmar el llistat de forma, en bona part, irremeiable. M'he limitat només als cognoms que també es documenten com a topònims, restaurant-los sempre que era possible. En trobem de tots els pobles:

- Ares: *Prech* (Puig), *Criuelles/Aruellos* (Armelles), *Guaroni* (Garcia), *Casoles* (?).
- Culla: *Groch* (Gorris), *Lobregat* (Fabregat), *Sent March* (Sentmartí), *Saballa* (?).
- Atzeneta: *Vaciera/Vaquero/Batzuro* (Vatziero), *Scric/Çorio* (Escrig), *Bernardo* (Bertran).
- Benassal: *Finestrosa* (Figueroles), *Besora* (Bertran), *n'Albrumis* (?).
- Vistabella: *Ronqua* (Rovira), *Çafria/Çafrano/Çafera* (*Çahera*=Saera), *Gomis* (Gorris), *Malorit/Sabona* (Saborit), *Porter* (Porcar), *Gasi* (Gasc), *Rufat* (?), *Dullet* (?).
- la Torre: *Justa* (Insa), *Basco/Basto* (Blasco).
- Catí: *Brian* (Briau), *Alfons* (Alfaro), *Sanço/Sanzo* (Sanco), *Forts* (Forés), de Vera (?).

Amb els documents originals ja podem treballar, i per a obtenir resultats fiables els hem d'usar de forma exhaustiva. Han acabat els temps en què la utilització dels documents venia donada per la legibilitat o facilitat de la lletra del notari o, fins i tot, per la millor o pitjor conservació del suport. I això s'ha de fer constar a la metodologia prèvia a un treball d'aquest tipus. Si no s'usa tota la documentació a l'abast o coneguda, el treball serà incomplet i els resultats no seran vàlids sinó de forma parcial. També recomanem que la lectura siga pròpia, és a dir, que s'hagen vist els antropònims i topònims amb els propis ulls, i no acceptar —ni molt menys atribuir-nos com a pròpies— lectures d'altres investigadors, que, a més, poden ser correctes o no.

Les tipologies documentals que contenen toponímia i antroponímia poden ser molt variades. No farem una classificació exhaustiva ni sistemàtica, sinó que ens limitarem a parlar de quatre grans grups i de tipologies soltes:

a) El primer gran grup són els documents que es contenen als protocols notariais. Per desgràcia, la nostra comarca els ha perdut de forma total i sense remei. Després de la darra guerra, de les abans riques col·leccions de Benassal, Vistabella, Catí i Albocàsser (la del districte notarial) només ha quedat algun protocol solt i uns quants documents, sobretot en pergamí, a Culla i a Benassal. S'hi contenen riques informacions antroponímiques, com noms, cognoms i renoms, de vegades amb vincles familiars, i toponímiques, com les que apareixen a la descripció de propietats rústiques i urbanes amb delimitació *per loca et latera*, molt útils perquè sovint permeten identificar l'indret a què fan referència. Les tipologies són semblants a les que fa un notari d'avui en dia: testaments i codicils, pactes de noces, particions d'herències, relacions (capbreus) de propietats, compravendes, lloguers, concanvis, hipoteques (censos o establicions), obligacions de pagament... Però a més, i a diferència d'avui en dia, hi ha també els rebuts o àpoques, per centenars, que ens documenten les persones que intervenen en molts tipus de transaccions econòmiques.

b) L'altre gran grup són els registres dels que tenien el poder, bàsicament reials, senyoriais i episcopals. Els dels nostres reis es conserven a les seccions de la Cancelleria de l'Arxiu Reial de Barcelona i, des de 1419, a l'Arxiu del Regne de València. No es tracta només dels registres pròpiament dits, cal afegir també

els pergamins i lletres reials, còdexs i diplomataris que els complementen. Els senyorials són els del mestre de Montesa (faltan sobretot els de frare Pere de Tous), portats majoritàriament a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid. No queda quasi res, tanmateix, dels del Temple ni dels senyors nobles (Ladron, Alagon, Anglesola, Bocona, Castellà). Els del bisbe de Tortosa també s'han perdut, només queden unes poques visites pastorals, com la de 1314 a l'Arxiu Capitular de Tortosa.

c) Un tercer bloc són els arxius municipals i comarcals, destruïts excepte els de Culla i un centenar de pergamins de Benassal. Entre les tipologies documentals seriades que es conserven a Culla n'hi ha de gran valor com:

- judicials des de 1347 (obligacions, quarts) i preades o valoracions;
- juradescs des de 1385 (comptes);
- fiscals: manifest de peita anyal des de 1392, capbreu per segles des de 1423;
- visures d'infraestructura ramadera (des de 1508);
- establiments (des de la dècada de 1310) i capítols d'herbatges (des de 1345).

d) Finalment, cal remarcar el valor que tenen per a l'antroponímia els registres o llibres parroquials que es conserven des de 1536 a Culla i Benassal, i de dates posteriors, a Atzeneta, Vilar de Canes i la Torre (però perduts a Catí, Vistabella, Ares i Benafigos), així com les relacions o nòmines per a pagar impostos, com l'esmentat cens de població de 1510 o les relacions del monedatge de 1396 només per a Catí (no n'hi ha dels altres pobles).

Per a acabar amb les fonts escrites, cal esmentar, a més, la bibliografia produïda pels investigadors, limitant-nos a la comarcal i a la de caràcter exhaustiu d'un poble sencer, tal com es pot veure a la relació del final de la ponència. Per a la toponímia comarcal comptem amb el treball pioner de mossén Jesús Miralles, que els anys 1983 i 1984 va recórrer els set termes per identificar la toponímia antiga que apareixia a les visures i fer-ne una relació, publicada el 1985. Joan Peraire, el 1992, va editar i comentar exhaustivament un complet llistat de 439 termes de la toponímia històrica comarcal a partir de les delimitacions entre les deveses pròpies de cada poble i la terra comuna dels set pobles. El que signa, el 1998, va recollir, comentar i situar a un mapa un centenar de termes de la topo-

nímia dels segles XIII i XIV. Per pobles, l'obra més antiga és la de mossén Joan Puig, que des de 1928 va recopilar la documentació sobre Catí, i el 1953 tenia preparada la història catinenca amb relacions completes de topònims i cognoms medievals, que s'ha publicat entre 1970 i 1998. Després, de Benassal, el que signa ha publicat relacions de cognoms medievals el 1988 i 1991, dels noms femenins el 1995, i el 2001 el llibret de la TPV. En col·laboració amb Joan Peraire, entre 1991 i 1993, vam fer un recull toponímic exhaustiu a partir de totes les fonts escrites i també de fonts orals de 2.360 termes, amb la fonètica, descripció i documentació de cadascun, publicat el 1999 amb dos mapes DIN A-3, un d'elements físics i un altre de la presència humana. El mateix Joan Peraire havia preparat el 1991, amb idèntica metodologia, els reculls exhaustius de Vilar de Canes i de la Torre, encara no publicats, així com el 2001 els llibrets de la TPV. En el cas d'Atzeneta, Jesús Bernat ha recollit i comentat des de 1994 més de 1.700 topònims, amb la fonètica, descripció i comentari, amb publicació selectiva el mateix any a la TPV, el 1997 en forma de mapa 1:20.000, dissenyat per Cèsar Canós, i el 2000 de forma completa en forma de llibre. Bernat també prepara els reculls de Benafigos i de Vistabella, d'on el 2005 va publicar la toponímia de la visura de 1555. El 2006 ha aparegut el recull toponímic parcial de 1.200 termes de Culla, amb situació, fonètica, descripció i comentari, a càrrec d'Aureli Ferrando, que ja tenia contribucions anteriors, i Joaquim Roca. Finalment, el 2004 publicava els topònims d'Ares Joan-Carles Membrado a la TPV, i el 2006 el que signa, a un recull de fonts escrites entre 1157-1550, edita i comenta tota l'onomàstica històrica documentada fins aquell darrer any.¹ Cal esmentar aquí també, pel seu caràcter exhaustiu referit a la totalitat del Regne de València, l'impressionant recull antroponímic d'Enric Guinot de 1999, que tanmateix és millorable en el cas de la nostra comarca, car només recull llistes de Catí de 1240, 1294-1350 i 1396 (Guinot: 1999, II, 157-167) i una de Benassal de 1443 (id., 247). Vegeu els apèndixs 2 i 3.

1. La metodologia de treball (resum de cada font i edició de les principals) s'havia aplicat prèviament al treball que el 2003 divulgava el contingut i textos dels 48 pergamins de Culla apareguts el 2001, amb especial esment dels topònims i antroponims, copiats al recull de Culla (2006, pp. 87, 199 i altres) sense citar-ne la procedència.

ORGANITZACIÓ DELS RESULTATS EN FORMA DE BASE DE DADES

Els resultats de la recerca documental i bibliogràfica abans esmentada els he desat a una base de dades organitzada amb els següents camps:

1. Any (segle als documents sense datar). Aquest camp és imprescindible per a ordenar cronològicament les entrades d'un mateix nom i tenir a mà la primera documentació d'aquest.
2. Topònim / Antropònim normalitzat. L'escriptura d'acord amb les normes lingüístiques vigents és necessària; si cal, les variants es posen al camp següent. El motiu és que no interessa tenir entrades múltiples, tantes com grafies diferents, car és un camp que va indexat, i que, per tant, és el que marca l'estructura de les dades una vegada ordenades.
3. Cita exacta si cal, amb les variants rellevants per a l'estudi del topònim o antropònim. El context de vegades ens pot permetre identificar la situació d'un topònim en desús.
4. Referència arxivística. És necessària per a comprovar la veracitat de l'entrada, i per tant s'ha de vigilar que no continga errades o que siga correcta.

5. Notes suplementàries: el referent per als topònims, la relació familiar per als antropònims.

La base de dades està indexada pel segon camp, de manera que en introduir cada entrada aquesta s'incorporarà automàticament al lloc alfabètic que li toca, i si, a més, té ordenació suplementària pel primer camp, en ordre cronològic dins de les entrades del mateix topònim o antropònim. Amb aquest sistema, seleccionant només la primera entrada documentada, obtenim un llistat com el que hi ha a l'apartat següent.

RELACIÓ DELS ANTROPÒNIMS MEDIEVALS

La relació que presentem és una síntesi dels continguts de la base de dades onomàstica, amb inclusió, en el seu cas, de l'article personal o determinat i de variants rellevants com les que resulten de feminització, aplicació de sufix diminutiu o totes dues a la vegada. Es marca l'evolució d'una forma a una altra de posterior amb el parèntesi angular >. Els noms que no porten asterisc es documenten tant en forma d'antropònim com de topònim, i els precedits d'asterisc, només en forma de topònim. Al final de la relació figuren els quatre antropònims-topònims dobles documentats, tots ells masculins.

	Taula 1	
<i>N'Adell / n'Adella</i>	<i>N'Amill > na o la Mil</i>	<i>En Badenes</i>
<i>N'Àger</i>	<i>N'Anglada</i>	<i>En Balaguer / na Balaguera</i>
<i>N'Agulló</i>	<i>N'Anglesa</i>	<i>En Ballarí / en Balari (no Bayarri)</i>
<i>N'Aicart > lcart</i>	<i>Anyó</i>	<i>La Barastulla</i>
<i>N'Ainsa > Insa</i>	<i>Antolí</i>	<i>En Barberà / na Barberana</i>
<i>*N'Aivol > Ivol</i>	<i>N'Apiera / na Piera</i>	<i>En Barceló</i>
<i>N'Albalat / n'Albalada</i>	<i>N'Arbís</i>	<i>En Bardella</i>
<i>N'Albert</i>	<i>N'Arcaina</i>	<i>Na Bargida</i>
<i>N'Albesa</i>	<i>*N'Arlanda</i>	<i>Na Barona</i>
<i>N'Albiol / n'Albiola</i>	<i>N'Armelles</i>	<i>En Barrot</i>
<i>N'Aldeta</i>	<i>N'Arnes</i>	<i>*Barrulles</i>
<i>S'Aldua / n'Aldua</i>	<i>L'Arnós</i>	<i>La Batalla</i>
<i>N'Alegret</i>	<i>*N'Ascoll < en Descoll?</i>	<i>En Begues</i>
<i>N'Alfaro</i>	<i>N'Asnar</i>	<i>*Belard / Berard</i>
<i>N'Algerrí > en Gerri</i>	<i>N'Avinyó</i>	<i>En Belluga</i>
<i>N'Aliaga</i>	<i>En Babot</i>	<i>*La Belchida</i>

<i>Na Belenguera < Berenguera</i>	<i>En Castellnou</i>	<i>Felip</i>
<i>En Benages</i>	<i>La Castellona</i>	<i>En Ferrando / na Ferranda</i>
<i>Els Bertrans > Beltrans, la Beltrana</i>	<i>En Castillo</i>	<i>En Ferrater</i>
<i>En Besora</i>	<i>En Català / na Catalana / els Catalans</i>	<i>En Ferre</i>
<i>En Biosca</i>	<i>Na Catalina</i>	<i>En Ferrer</i>
<i>En Biota</i>	<i>*En Cepers (escrit Sepés)</i>	<i>En Ferris</i>
<i>La Blanqueta</i>	<i>Na Cerdana</i>	<i>En Fes / na Fessa</i>
<i>En Blasco</i>	<i>En Ciroll</i>	<i>En Figuera</i>
<i>En Blesa</i>	<i>En Claravalls</i>	<i>En Fillol</i>
<i>En Bocona</i>	<i>En Clergue / na Clèria > na Clara</i>	<i>*En Flor / la Flora</i>
<i>En Boix</i>	<i>En Climent / na Crimenta</i>	<i>En Forés / na Foresa</i>
<i>En Bonanat > Emborronat</i>	<i>*Codés o Coders</i>	<i>En Forner</i>
<i>Na Bonarrés</i>	<i>En Codorniu</i>	<i>Na Fresca</i>
<i>En Bonet / la Boneta</i>	<i>En Colomer</i>	<i>En Fuster</i>
<i>Bono</i>	<i>En Conill</i>	<i>Na Galba</i>
<i>En Borràs / na Borrassa, na Borrassetta</i>	<i>*La Cormana</i>	<i>En Galià</i>
<i>En Bosom > Bom</i>	<i>*Na Crespineta</i>	<i>La Gallega</i>
<i>En Bragat / la Bragada</i>	<i>En Cuc, els Cucs</i>	<i>En Garcia</i>
<i>*En Bramapà</i>	<i>En Cucaló</i>	<i>*En Gardull > Gradull</i>
<i>En Briau</i>	<i>Daroca</i>	<i>En Gargil / na Gargila > Garzil</i>
<i>En Bruc (no Baruc)</i>	<i>*En Dauder</i>	<i>Gascó / la Gascona</i>
<i>Burdén o Burdeu</i>	<i>Na Deua (no Dena)</i>	<i>En Gastó</i>
<i>En Burgueres</i>	<i>*En Domènec</i>	<i>Gasulla</i>
<i>*En Cabés (dubtós)</i>	<i>Els Domingos / na Domenga</i>	<i>En Gavalda / na Gavaldana</i>
<i>En Cabestany</i>	<i>N'Elvira</i>	<i>En Gavàs</i>
<i>En Cabrit</i>	<i>Enfesta (no en Festa)</i>	<i>En Gelida / na Gelida</i>
<i>En Calbo / na Calba / na Calbeta</i>	<i>N'Esclarmonda</i>	<i>En Gendre / la Gendra</i>
<i>En Calonge / na Calonja</i>	<i>N'Escritxo > n'Escrig</i>	<i>En Gil</i>
<i>En Calrony / na Calronya (Calroi?)</i>	<i>N'Escrivana</i>	<i>Gilabert</i>
<i>En Camanyes</i>	<i>N'Escuder / n'Escudera</i>	<i>En Giner / na Ginera</i>
<i>En Camarelles</i>	<i>N'Espasa</i>	<i>En Girona</i>
<i>En Campana</i>	<i>N'Espígol</i>	<i>En Gisquerol > Xisquerol</i>
<i>En Campos</i>	<i>N'Estaràs > Estràs</i>	<i>En Gomar / na Gomara</i>
<i>En Canet</i>	<i>N'Esteller, els Estellers</i>	<i>En Gorris > Gomes > Gòmens</i>
<i>En Cantavella</i>	<i>N'Esteve / n'Estévena</i>	<i>Na Gràcia</i>
<i>En Carbó / na Carbona</i>	<i>N'Exemeno / Exameno > en Ximeno</i>	<i>El Grau</i>
<i>En Carbonell / na Carbonella</i>	<i>N'Exulvi / n'Exulva</i>	<i>En Grevalosa / la Grevalosa</i>
<i>Na Cardella</i>	<i>En Fabregat</i>	<i>En Guasc</i>
<i>En o na Cardona</i>	<i>En Fagona</i>	<i>En Guerau / els Guerau</i>
<i>La Castella</i>	<i>En Falcó / na Falcona</i>	<i>*Na Guerola</i>
<i>La Castellana</i>	<i>Fandos</i>	<i>Na Guerra</i>

Na Guimerana
En Guitart / les Guitartes > Guitarres
N'Huguet
En Iago / na Iaga (Jago / Jaga)
N'Insa
Ivanyes
N'Ivars
N'Ivorra
**En Jacob > Xapoc*
**En Joca*
Jovaní
**En Jover / la Jovera*
En Julià
En Lillet
En Llançola
**En Llobet*
Llorenç
Na Lluca
En Lopello > Llopello
En Macip / na Macipona
Na Magdalena
Na Mancha
**En Marcén*
En Marco
Na Margalida
En Marqués / na Marquesa
En Martí
En Marulls
En Mas
En Mascarós / na Mascarosa
En Mata
En Matamoros
Na Mateva o Mateua
**En Mèder*
Na Meliana
En Mestre (Maestre)
Mingo
En Mingot
En Miralles / els Miralles
Na Mireta
En Miró / els Mirons / na Mirona

En Molés
En Moliner
En Molinos
En Moltó / na Moltona
En Monferrer / la Monferrera
La Montalbana > la Montalbaneta
En Monllat
En Montó
En Montsó / Monçó
En Montserrat / els Montserrats
**Moratella*
En Morató
En Morell
En Muntalt
En Muntanyés
En Munter
En Nadal > Nadalí
**Nicater*
En Nomdedeu
N'Obac
N'Ocell < Ocello
N'Oller
Olzina
N'Ono o Ovo (Novo?)
Onofre
Orenga
Oriol > Rubiol
N'Ortí / n'Ortina
N'Osseta > Orseta
En Pagés
En Palanques
En Palau > Montpalau
En Palomar
En Pasqual
En Pastor
En Pedro / Pedró
En Pedrola / en Pedrolo
En Pegueroles
En Pellicer
En Pena-roja o Penya-roia
En Peris

En Picó
**En Piger*
En Piquer / na Piquera
En Piulart
En Plana
En Ponç
Els Porcars / na Porcara
En Porta
En Portalés / en Portolés
En Prats
En Provença
En Puig
En Punter
En Punyet
En Querol
En Quilis < Anguiles
Na Rabades
En Rabassa
**En Rabeig*
En Radio
**En Rainer / na Rainera*
En Rambla
En Ramon / na Ramona
**En Ramos*
En Rapau > Rampau
En Renovell
Na Reula
Les Reverteres > Refleiteres
**Na Rigualda > Rualda*
En Ripollés
En Roca
En Roig
En Roqueta / la Roqueta
En Roquís
En Ros / na o la Rossa o Rosa
En Rossinyol
**En Roviret*
En Rubió / Rúbio
En Sabater
En Saborit / na Saborida
En Saera / na Saereta > Segreta

<i>Saiforés</i>	<i>En Serrana</i>	<i>N'Urgell</i>
<i>La Safonta</i>	<i>*En Silla</i>	<i>Na Trulla > Destrull</i>
<i>*En Saguda / na Saguda > Segures</i>	<i>Na Simona</i>	<i>En Vallés</i>
<i>En Sales</i>	<i>En Siurana</i>	<i>En Vatziero < Vatzero</i>
<i>En Salla</i>	<i>En Soler / na Solera</i>	<i>En Verdú</i>
<i>En Salom o Celom</i>	<i>*Na Sorribes</i>	<i>*El Vermell</i>
<i>En Saltó</i>	<i>En Suera</i>	<i>En Vicent / na Vicenta</i>
<i>En Salvador</i>	<i>Tàfer</i>	<i>En Vidal / na Vidala</i>
<i>En Sanç o Sans</i>	<i>*En Talavera</i>	<i>En Vilamanya</i>
<i>En Sanxo / Sancho < Sanxet</i>	<i>En Tallat</i>	<i>*Na Vilana</i>
<i>En Sanco > Lasanco</i>	<i>En Tarragó > Tarragona</i>	<i>En Vila-roja</i>
<i>En Santjoan / na Santjoana > Sanjuan</i>	<i>En Tàrrega / la Tàrrega</i>	<i>En Vilalta</i>
<i>En Santmartí</i>	<i>En Timor</i>	<i>Na Vilbeta / Virbeta</i>
<i>En Saranyana / na Saranyana</i>	<i>Tomàs / na Tomassa</i>	<i>En Vives</i>
<i>Na Saura / na Saureta</i>	<i>En Torner</i>	<i>Jaume Vicent (Catí)</i>
<i>En Savit</i>	<i>En Torrelles</i>	<i>Minc Andrés (Vistabella)</i>
<i>En Sebastià</i>	<i>En Torrent</i>	<i>Mingo Esteve (Benassal)</i>
<i>En o na Segarra</i>	<i>En Torres</i>	<i>Pere Daroca (Benassal)</i>
<i>En Seguer</i>	<i>En Tosca / la Tosca</i>	<i>Pere Sanxo (Ares)</i>
<i>En Segura / la Segura</i>	<i>En Traver / la Travera</i>	
<i>En Selma (escrit també Celma)</i>	<i>En Trilles</i>	
<i>En Serra</i>	<i>Tristany</i>	

RELACIÓ ALFABÈTICA DELS REFERENTS

La varietat dels referents que acompanyen els antropònims documentats és enorme, i alguns d'ells estan en desús, car eren característics de l'època medieval. Els han tractat Joan

Peraire el 1992, Andreu Beltran el 1998 i Jesús Bernat en un complet treball en preparació. Els que tenim documentats són els següents:

	Taula 2	
<i>Albereda</i>	<i>Calçada, calçades</i>	<i>Clot</i>
<i>Antuixà</i>	<i>Camí</i>	<i>Clotxó</i>
<i>Assagador, assegador</i>	<i>Camp</i>	<i>Coll, collet</i>
<i>Avenc</i>	<i>Campello (antic)</i>	<i>Comellar</i>
<i>Bancal</i>	<i>Cantal</i>	<i>Corral</i>
<i>Barraca</i>	<i>Cantó</i>	<i>Costa</i>
<i>Barranc, barranquet</i>	<i>Carrasca, carrascal</i>	<i>Cova, covarxos, covatella, coveta</i>
<i>Bassa</i>	<i>Carrer, carreró</i>	<i>Cremades</i>
<i>Bassi, bassiolet</i>	<i>Carrera</i>	<i>Creuer</i>
<i>Bovalar</i>	<i>Casa, caseta</i>	<i>Devesa</i>
<i>Bustal (antic)</i>	<i>Castell, castellar, castellet</i>	<i>Escaletes</i>
<i>Cabeço (antic)</i>	<i>Cingla, cingle, cinglet</i>	<i>Ferreginal</i>

<i>Foia, foieta</i>	<i>Pas</i>	<i>Saleres</i>
<i>Font, fontanella, fonteta</i>	<i>Peça (antic)</i>	<i>Selleta</i>
<i>Forn</i>	<i>Pedriassa</i>	<i>Séquia</i>
<i>Fosseta</i>	<i>Peiró</i>	<i>Serra, serreta</i>
<i>Heretat</i>	<i>Penyes</i>	<i>Serrada</i>
<i>Honor (antic)</i>	<i>Perxe, perxet</i>	<i>Solà, solana</i>
<i>Hort</i>	<i>Pla, plana</i>	<i>Sort</i>
<i>Hostal, hostalet</i>	<i>Pont, pontet</i>	<i>Tancada</i>
<i>Llastra, llastres</i>	<i>Portal, portella</i>	<i>Tanyada, tenyada</i>
<i>Lloma</i>	<i>Pou, povet, povatxol</i>	<i>Terra, terres</i>
<i>Mallada</i>	<i>Prat, prats, pradet</i>	<i>Toll</i>
<i>Mallol</i>	<i>Pujador</i>	<i>Tormassal</i>
<i>Mas, maset</i>	<i>Racó, racons</i>	<i>Torre, torreta</i>
<i>Molí</i>	<i>Rambra</i>	<i>Tossal</i>
<i>Molló</i>	<i>Raval</i>	<i>Tros</i>
<i>Morral</i>	<i>Ribassal</i>	<i>Vall</i>
<i>Ombria</i>	<i>Riu</i>	<i>Vinya</i>
<i>Parral</i>	<i>Roca, roques, roqueta</i>	

CONCLUSIONS

La primera és remarcar la més que notable presència dels antropònims a la toponímia medieval. Tractant-se d'una de les formes més productives per a crear nous topònims, la referència al propietari o propietària era explotada al màxim en un temps en què la relació entre les persones i el medi natural era molt més gran que avui en dia. Cal advertir que aquesta antroponímia no sols abraça cognoms, sinó que apareixen també molts noms, sobretot femenins, i alguns renoms (que es podien aplicar a algú pel seu ofici, la procedència [gentilicis], l'aspecte físic, el caràcter, algun objecte, el parentiu, la botànica i zoologia...). Tenen també una gran importància les formes femenines, tant els noms com els cognoms feminitzats, sobretot del pare (a Benassal, na *Simoneta* és la filla de Pasqual Simó), però en algun cas també del marit (també a Benassal, na *Gomara* és Guiamona Salla, casada amb Bartolí Gomar); i igualment cal advertir que formes com *Blanqueta*, *Fresqueta*, *Crespineta*, *Margalida*, *Mascarosa* poden ser noms propis i no necessàriament feminitzacions en diminutiu dels cognoms *Blanc*, *Fresc*, *Crespí*, *Margarit* o *Mascarós*. També hi ha cognoms començats per vocal que poden ser indistintament masculins o femenins

(*Àger*, *Aicart*, *Albesa*, *Aliaga*, *Apiera* ("na *Piera*"), *Arbís*, *Arcaina* o *Arcaine*, *Armelles*, *Arnes*, *Espasa*, *Estaràs*, *Oller*, *Ortí*).

Una segona conclusió és que molts dels antropònims que figuren als topònims tenen un clar origen toponímic, de forma que s'ha produït una clara transferència. L'exemple més clar és l'apèndix 1, on figuren els cognoms que apareixen a les primeres documentacions precedits per un *de* que indica clarament el lloc de procedència de qui el porta. D'aquesta forma, un topònim de fora passa a ser cognom a la nostra comarca, i la persona que porta eixe cognom origina un topònim (que més endavant pot servir per a designar en forma de renom una persona que hi visca). Aquesta transferència demostra de forma clara el caràcter complementari de les dues grans vessants de l'onomàstica, que es troben tan implicades que és imprescindible l'edició de forma fiable de les seues fonts, en especial les antroponímiques, menys divulgades fins ara, sobretot les que presenten majors dificultats de lectura, tenen el suport deteriorat o són còpies, car la informació que aporten cal analitzar-la amb molta cura.

APÈNDIX 1. COGNOMS PRECEDITS PER DE
QUE INDICA EL LLOC DE PROCEDÈNCIA

Àger, 1334 Benassal
 Aguiló, 1246 Ares
 Albesa, 1292 Ares
 Apiera, 1334 Benassal
 Ascó, 1294 Ares
 Besora, 1268 la Torre
 Vicent de Biota, 1334 Benassal
 Blesa, 1314 Vistabella
 Cabestany, 1330 Benassal
 Cantavella, 1329 Vistabella
 Piquer de Ciutadilla, 1320 Benassal
 Enfesta, 1274 Ares
 Estaràs, 1260 Culla
 (Vall)fagona, 1334 Benassal
 Fandos, 1343 Benafigos
 Gelida, 1304 Culla
 Monferrer, 1314 Vistabella
 Català de Montsonís, 1337 Benassal
 Provença, 1334 Benassal
 Saera, 1274 Benassal

APÈNDIX 2. COGNOMS DOCUMENTATS A LA
TOPONÍMIA NO RECOLLITS PER GUINOT

Aicart, 1410 Atzeneta
 Aivol, 1239 Benassal
 Arbís, 1335 Benassal
 *Ascoll, Culla
 Babot, 1329 Atzeneta
 Barastull, 1345 Vistabella
 Bardella, 1294 Ares
 *Belchida, Atzeneta
 Besora, 1268 la Torre
 *Cabés, Vistabella
 Camanyes, 1382 Atzeneta
 Cardells, 1399 Culla
 *Codés/Coders, Vistabella
 Codorniu, 1376 Benafigos
 *Cormana, Benafigos
 Cucala, 1427 Culla
 Enfesta, 1274 Ares
 Escrig/Escritxo, 1369 el Molinell
 *Gardull, Benassal
 Gavàs, 1424 Culla
 Gelida, 1304 Culla
 *Joca, Culla
 Montllat, 1369 Culla
 *Moratella, Benassal
 Palanques, 1352 Benassal
 Reula, 1325 Benassal
 *Rigualda, Benassal
 Roquis, 1377 el Molinell
 *Saguda, Benassal
 Salla, 1327 Benassal

APÈNDIX 3. COGNOMS DOCUMENTATS A
LA TOPONÍMIA AMB DATACIÓ ANTERIOR A LA
DE GUINOT

Amill, 1362 Vilar de Canes
 Armelles, 1334 Benassal
 Badenes, 1343 Vilafranca
 Ballarí, 1280 Ares
 Blesa, 1314 Vistabella
 Bosom, 1347 Culla
 Bruc, 1377 Benassal
 Cabestany, 1330 Benassal
 Campana, 1369 Ares
 Cantavella, 1329 Atzeneta
 Carbó, 1334 Benassal
 Daroca, 1239 Benassal
 Espasa, 1345 Benassal
 Estaràs, 1260 Culla
 Fabregat, 1274 Ares
 (Vall)fagona, 1334 Benassal
 Fandos, 1345 Benafigos
 Fes, 1334 Benassal
 Fillol, 1330 Benassal
 Galbo, 1379 benafigos
 Gargil, 1331 Benassal
 Gastó, 1326 Benassal
 Gorris, 1334 Benassal
 Grevalosa, 1325 Benassal
 Ivars, 1334 Benassal
 *Mèder, 1239 Benassal
 Melià, 1334 Benassal
 Monferrer, 1314 Vistabella
 Montó, 1334 Vistabella
 Munter, 1334 Benassal
 Ocell/Ocello, 1314 Atzeneta
 Porcar, 1320 Culla
 i Vallporcar 1311 Benassal
 Provença, 1334 Benassal
 Quilis, 1335 Benassal
 Renovell, 1343 Vistabella
 Saborit, 1334 Benassal

Saera, 1274 Benassal
 Sancho, 1232 Ares
 Savit, 1370 la Torre

Serrana, 1318 Culla
 Tallat, 1349 Ares
 Vatziero, 1369 Atzeneta

Vilamanya, 1330 Benassal
 Vilba/Virba, 1420 Ares

BIBLIOGRAFIA

- BARREDA, Pere-Enric (1986): "Llibre dels Capítols d'Herbatges de la Tinença de Culla (1345-1805)", *BSCC* 62, pp. 447-562.
- (1988), *La carta de població de Benassal (1239)*, Muntaner, Barcelona.
- (1991), "Notes als pobladors de Benassal fins el segle XVI", *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo* 34, pp. 29-34.
- (1995), "Antroponímia femenina benassalencs (1239-1549)", *BSCC* 71, pp. 199-209.
- (1998-99), "Paleotoponímia de Benassal, la Tinença de Culla i Ares", *Estudis Castellonencs* 8, pp. 667-725.
- (2001), *Toponímia dels Pobles Valencians. Benasal*, Generalitat Valenciana, València.
- (2002-03), "48 pergamins sense catalogar de l'Arxiu Municipal de Culla (Alt Maestrat)", *Acta Mediaevalia* 23/24, pp. 509-550.
- (2006), *Crònica documentada d'Ares. I Fonts escrites (1157-1550)*, 4colors, Vinaròs.
- BELTRAN, Andreu (1998): *El valencià al segle XVIII. Edició i estudi de textos administratius de les comarques del nord de Castelló* I-II, SCC, Castelló.
- BERNAT, Jesús (1994): *Toponímia dels Pobles Valencians. Atzeneta del Maestrat*, Generalitat Valenciana, València.
- (2000), *Toponímia rural d'Atzeneta del Maestrat*, Diputació, Castelló de la Plana.
- (2005), "Aquells caminants de 1555", dins *Centre Excursionista de Castelló. 50 anys d'un camí admirable*, Castelló de la Plana, pp. 81-101.
- FERRANDO, Aureli (2003): "Aproximació a la toponímia de Culla", dins XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica, Denes, València.
- i ROCA, Joaquim (2006): *Culla: els noms d'un paisatge*, CEM, Benicarló.
- GUINOT, Enric (1999): *Els fundadors del regne de València* I-II, Tres i Quatre, València.
- MEMBRADO, Joan-Carles (2004): *Toponímia dels Pobles Valencians. Ares del Maestrat*, Generalitat Valenciana, València.
- MIRALLES, Jesús (1985): "Els terrenys comunals a la Setena de Culla", *BCEM* 9, pp. 19-28.
- PERAIRE, Joan (1991): *Toponímia de Vilar de Canes i la Torre d'en Besora* (Pla Eva, inèdit).
- (1992), "Aproximació a la toponímia històrica de la Tinença de Culla (segles XVI-XVIII)", *BISO* 48, pp. 115-157.
- i BARREDA, Pere-Enric (1999): "Toponímia de Benassal", dins *Cooperativa Agrícola Benasalense. 50 aniversari 1949-1999*, vol. II, València, pp. 161-470.
- (2001a), *Toponímia dels Pobles Valencians. Vilar de Canes*, Generalitat Valenciana, València.
- (2001b), *Toponímia dels Pobles Valencians. La Torre d'en Besora*, Generalitat Valenciana, València.
- PUIG, Joan (1970-88): *Historia breve y documentada de la Real Villa de Catí* (1953) I-II, Castelló de la Plana, Diputació.
- RABASSA, Carles, i al. (1990): *Catàleg de l'Arxiu Municipal de Culla*, Generalitat Valenciana, València.

NOMS PROPIS DE PERSONA A CULLA I ALGUNES CURIOSITATS

Paco Bellés

*Un agraïment a Belén Vidal,
per ajudar-me a arreplegar els noms ja fa uns anys*

El meu nom és Francesc Bellés, per a vostés *Paco*. Fill de Carmen i Baudilio. Nét, per part de pare, de Felipa i Federico-Teopisto i besnét de Gregorio i Pascuala. Per part de ma mare, sóc nét de Manuel i Gabina i besnét de Fructuoso. No sé si tal vegada els ha cridat l'atenció algun dels noms que he mencionat, si és així me n'alegre. D'això es tracta la meua exposició, dels *curiosos* noms propis de persones de Culla. El meu agraïment quant a la meua participació en esta jornada sobre toponímia i antroponímia ací a Sant Mateu, que organitza l'Ajuntament i l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.

Acaba de caure en les meues mans un exemplar del *Vocabulari de noms de persona* que ha publicat l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i s'ha presentat esta mateixa setmana. No puc deixar de mencionar-lo, ja que té relació directa amb la comunicació que avui els presente ací, i donar la meua enhorabona a l'AVL per esta publicació, que és una molt bona ferramenta per als registres civils, a més d'una obra molt curiosa de consulta que, de segur, repercutirà en la imposició de més noms en valencià. En ell molt bé s'indica que és una obra oberta amb la possibilitat d'afegir altres noms; per la meua part, intentaré aportar el meu xicotet gra d'arena per a eixa ampliació en futures edicions.

El que jo els presente no es tracta d'un treball d'investigació profunda, només és una recopilació i exposició de noms extrets del Registre Civil, amb algun comentari i alguna

curiositat. Podria dir que presente un treball incomplet, ja que m'agradaria anar ampliant-lo en el futur, tant per la curiositat que desperta, com perquè tinc altres noms, a més dels que presente en el llistat, que he de comprovar de forma convenient. A més que m'agradaria també centrar l'ampliació en l'estudi dels motius de la imposició de noms tan curiosos. Es fa constar que quasi tots els noms apareixen inscrits en castellà i no n'he realitzat la traducció o canvi al valencià, ja que si no està sol·licitada pel seu interessat no és correcte tal canvi.

Desconec si en altres localitats hi ha noms de persona tan *curiosos* i variats, però el que sí que és ben cert, des del meu punt de vista, i vostés m'ho hauran de ratificar si així ho creuen, és que a Culla en trobem una col·lecció de gran varietat. Es tracta en molts casos de noms *curiosos* o *diferents* als habituals; la qualificació de *rars* no m'agradaria utilitzar-la. Però jo diria que, en algun cas, fins poden resultar *increïbles*, inclús *quasi impossibles*. Perquè no és el mateix parlar de la tia Maria o la tia Antonia que parlar, encara que amb noms no molt difícils però més identificatius, de les meues ties anomenades *Elvira*, *Edelmira*, *Ovidia*, la tia que li diem *Amelia*, quan el seu nom era *Audelia*, o la tia Elongina-Teodolinda, a la qual tots la déiem *Longina*.

A Culla sí que existien malnoms, però s'han anat deixant en l'oblit. Entenc que una cosa ha portat a una altra, però no m'atreisc a dir com es va iniciar, si es volia deixar

d'utilitzar els malnoms i tal vegada per eixe motiu es posaven noms buscant la diversitat i diferència; o potser al contrari, pel fet d'anar posant-se noms *diferents*, es van anar perdent els malnoms, ja que no feia falta especificar. Al viure molta gent en masos, sí que es col·locava l'afegiment indicant el mas d'on era cada u: Hipólito *del Mas del Barranc*, Fabio *de la Xussera*, Longino *de la Xurumbela* o Leonardo *del Pedasset* són alguns exemples. Amb posterioritat ha anat evolucionant, de manera que persones amb noms, podríem dir *corrents*, descendents d'altres amb noms curiosos, són anomenats dient: "... el de ...". Si estiguérem parlant de malnoms, jo hauria d'haver-me presentat com Paco *el Farinetes*, *el Matxo* o tal vegada Paco *Tramuntana*, depenent de la branca de la meua família que haguera prevalgut. Però mon pare era Baudilio *del Corral Nou* i jo Paco *de Baudilio*; i així altres casos, com Pepe *de Cenovia* o d'Aniceto, Rafa *de Rolindes*, Gilberto *de Pomposa*, Pepa *de Pompilia*... No puc mencionar-los a tots en esta intervenció, només posaré alguns exemples i alguna nota curiosa.

Tal vegada el *Calendario Zaragozano-El Firmamento*, conegut com el *saragossà*, fundat en 1840, llibret d'àmplia difusió entre els agricultors en temps passats que encara perdura, va ser una font d'inspiració per a triar noms. Eixe llibret existia en la majoria de cases, sobretot per a la consulta de les dates de canvis de fase de lluna, festes, fires agrícoles i ramaderes importants, eclipsis o inclús per a la predicció meteorològica. Allí es plasma amb gran detall el santoral, amb innumerables noms que, com he dit, van poder servir d'inspiració, encara que cal tindre en compte que no tots apareixen en el santoral. El fet que en alguns casos li posaren al nounat el sant del dia és una qüestió que, pel que he pogut comprovar, es feia en alguna ocasió, però no de forma generalitzada. També he observat que no era costum posar els noms de pare o mare al fill o filla.

Tenim el Registre Civil des de 1871, per tant els noms que s'adjunten a les relacions annexes pertanyen a l'últim quart del segle XIX i al segle XX. Els noms curiosos es concentren més en eixa última part del segle XIX i en el primer quart del segle XX. És època d'explosió demogràfica, la qual cosa també hauria d'ajudar per a buscar noms distints i d'eixa forma no ser repetitius en els batejos.

En alguns casos sobre un mateix nom apareixen variacions, potser a causa de la forma en què es va realitzar la ins-

cripció per part del secretari del Registre Civil, o segons la pronunciació que se li donava: *Luztolde*, *Ustolde* o *Luftolde*; *Leonila*, *Leonida* o *Deonila*; *Abel* o *Adel*; *Domitila*, *Deometilda* o *Deomitila*; *Leogrecia* o *Leocricia*; *Plácido* o *Placidio*; *Secundino* o *Segundino*; *Elodiano* o *Eludiano*; *Filomena* o *Filumena*; *Hipólito* o *Ipólito*; *Everilda*, *Everilde*, *Oberilda* o *Deverilda*; *Humildad* o *Umildad*, *Agudelia* o *Gudelia*, *Robustiana* o *Rebustiana*; *Cenovia* o *Senovia*; *Álvaro*, *Álbaro* o *Aldarito* (entenc que és el diminutiu, *Alvarito*), o altres.

En els noms compostos trobem una amplíssima varietat. Alguns noms no són tan *distints*, però si els combinem amb algun altre ja no ens sonen tan corrents; tenim: *Clotilde-Orfelia*, *Elvira-Otives*, *Emilia-Claramonda*, *Flavia-Adela*, *Angel-Restituto*, *Federico-Apolinario*, *Fructuoso-Nicomedes*, *Juan-Neófito*, *Pedro-Farón*, *Francisco-Hermógenes* o *Ovidio-Gordiano*.

En els noms compostos i dobles per a dones, en trobem alguns com: *Alvina-Dativa*, *Deonila-Teodolinda*, *Homigita-Floripes* (batejada com *Dometila*), *Gutaona-Pelidriana*, *Josefina-Licanora* o *Perpetua-Matilde*. De compostos i iniciats amb *Maria* n'existixen en la relació un total de 191 (no s'exposen tots), trobem: *Maria-Alia*, *Maria-Amades*, *Maria-Idopresia*, *Maria-Losípedes*, *Maria-Pelagia* o *Maria-Roginia*.

Quant a compostos dobles en homes i iniciats amb *José*, n'he trobat un total de 59, i uns altres 40 iniciats amb *Juan*; alguns exemples són: *José-Alejandrino*, *José-Feliciato*, *José-Joviano* o *Juan-Fabrilo*. Quant a altres compostos dobles de baró molt curiosos trobem: *Segundo-Metodio*, *Federico-Menet*, *Hindalecio-Leoncio*, *Higinio-Fabrilo*, *Proto-Hermógenes*, *Vital-Alfirmo*, *Cataldo-Ciriaco*.

Exemples de noms compostos triples: *Armerinda-Virginia-Victoria*, *Cecilia-Elodia-Silverina*, *Horegilda-Maria-Desamparados*, *Apolinar-Alfredo-Abel* o *Cornelio-Domingo-Crecencio*. I exemples de noms compostos quàdruples: *Maria-Aurosia-Irene-Beatriz*, *Maria-Josefa-Desamparado-América*, *Juan-Bautista-José-Braulio*... Entenc que estos noms compostos, també com passa avui en dia, no degueren usar-se al complet, i si no ¡quina animalada!, ¡tota eixa rastrera, a l'hora de cridar algú!

Vull comentar ara una curiositat sobre una família. He comprovat que van tindre tres fills, un xic i dos xiques. A

la primera li van posar el nom de *María-Valentina*; segurament van pensar que podrien tindre'n molts més i per fer el nom entre el comú i el diferent i també per a no oblidar-se de l'època del naixement de cada un, als dos següents els van posar els noms de: *José-Septiembre* i *María-Octubre*, sembla que amb això van estar prou satisfets. Tinc exemples d'algun noms curiosos simples i prou rebuscats per a homes: *Africano* (cognoms: *Tercero* i *Expósito*), *Dorimedontes*, *Fabiel*, *Proto*, *Veremundo*. En dones: *Agrícola*, *América*, *Deotricia*, *Lucerdes*, *Orlindes*, *Radigundis* o *Salaberga* (cognoms: *Sabina* i *Expósito*).

Troblem també altres curiositats, com: *Deogracia* per a dona i *Deogracias* per a home. *Nicanor*, tant per a home com per a dona. I *Raquel* posat com un segon nom de home (*Basilio-Raquel*), quasi tots el cridaven per aquest segon nom. També *Margarito* com un segon nom per a home (*Leoncio-Margarito*). Hi ha noms que per a un sexe sonen com *corrents*, però per a l'altre sexe poden paréixer *estranyis*: *Sebastiana*, *Basilía*, *Benedicta*, *Eladia*, *Froilana*, *Melchora*, *Margarito* —posat de segon nom. Es plasmen també noms que no seria correctes inscriure'ls en el dia d'avui, al ser diminutius o abreviats: *Anita*, *Angelita*, *Concha*, *Sarita* o *Nasio* —forma abreviada d'*Ignacio*, però donant-li versió valencianitzada.

Poden pensar que tots eixos tan *diferents* són noms que ja no existixen avui en dia; resulta que en la majoria de casos és així, però encara en perduren prou. El nom de *Recaredo* (nom de rei visigot) és prou comú. Alguns l'escriuen i pronuncien malament, donant-li la forma de *recadero* com si fóra el que es diu en castellà: *el chico de los recados*. També perdura el nom del pare d'este rei visigot, *Leovigildo*, i també perduren o són recents molts altres com: *Riquelme*, *Rolindes*, *Lupicinio*, *Gertrudis*, *Nicomedes*, *Universidad*, *Pompilia*, *Argelio*, *Serenática*, *Londencia*, *Antimo*, *Secundino*, *Luztolde*, *Pomposa*, *Vitores*, *Longina*, *Oregildo*, *Cenovia*, *Teodolina-Leocricia*, *Benilde*, *Clementino* o *Arsenia* —per cert, també m'ha succeït amb algun altre nom, però en estos tres últims, en escriure'ls en el Word versió en castellà i no reconéixer-los, *Arsenia* me'l convertia en *Armenia*; *Benilde* me'l convertia en *Venidle* i *Clementino*, en *Clementito*, diminutiu de *Clemente*.

En fi, no vull en esta exposició fartar-los amb més noms, crec que ja n'he donat molts, i a més van com a annexos les relacions ordenades alfabèticament, separant els de dona i

els d'home. Allí apareixen tots els inscrits en el Registre Civil, tant els *curiosos* com els *corrents*. De dona apareixen al voltant de 730 noms, sense incloure els compostos amb *María*, *Carmen*, *Francisca*, *Josefa*, *Juana*, *Rosa* i *Teresa*, que ascendixen a més de 270. D'home se'n plasmen una miqueta més de 660, sense incloure els compostos iniciats amb *Francisco*, *Joaquín*, *José*, *Juan*, *Manuel* i *Miguel*, dels quals n'hi ha una miqueta més de 150. Apareixen també els compostos i les variants, o siga, tal com ens apareix la inscripció. Amb un guió darrere (-) s'han assenyalat els noms que podríem classificar com més *moderns* o *actuals*, més dels últims anys. Jo espere, almenys, que des-perten la seua curiositat.

Esta comunicació vull que siga un homenatge a la meua iaia, encara que ho és realment de la meua dona. Ella ara té 91 anys, té una vitalitat digna d'admiració, cada dia se'n va al seu mas a cuidar els seus animals i fer les seues tasques, ella diu: "no puc estar fent xarreta, això és de malfeiners". Té 3 fills: *Edelmira*, *Enrique* i *Recaredo*, a més de 9 néts carnals, 7 néts polítics i ja compta amb 8 besnéts (alguns amb noms no tan tradicionals com *Tania*, *Lorena* o *Nerea*); és viuda de *Dolfin*; filla d'*Alejandro* i *Modesta*; néta de *Cipriana* —ella l'anomena com l'*agüela Sapriana*— i també consogra de *Prudencio*. En definitiva un homenatge a la iaia *Aldegunda*.

I per a acabar del tot, dubtava, però m'he atrevit i vaig a fer-ho, i ho faré amb una cobla imaginada que fa al·lusió a alguns noms. Diu així...

Els noms de Culla, alguns són curiosos
Però reals com els que ara anomenaré
En una breu i xicoteta contalla,
Esta és inventada, suposen vostés bé.

...

La tia Vitores ha vingut corrent
Per si pot ajudar al tio Secundari,
Però Àurea li diu que vaja poc a poc
¡A veure si cau com el iaio Trinitari!

Ja han anat prou per davant
Perfecto, Oregildo i Audencieta,
Telesfora, Adulfo i Rolindes,
Que porta a sarró a Cenovieta.

Társilo, Proto, Romana i Eludiano
 Del lloc, ni un pèl han sorollat!
 Tampoc Dativa, Firmo ni Eulogio;
 "Està allí Metodí, que és prou apanyat!"

... Ningú d'ells pararia a pensar
 Que un dia algú els anomenaria
 En una contalla d'homenatge
 Per a ells i també per la tia Maria.

Tots ells i elles grans persones.
 I es que lo diferent i bo no abunda
 Cada dia li ho dic en persona
 A l'estimada iaia Aldegunda.

Annex 1

Relació de noms de Culla – Dones

Abdulia	Agustina	Amparo-Avelina
Abelarda	Agustina-Vicenta	Amparo-Regilda
Abelina	Alba –	Ana
Abelina-Aldegunda	Albina	Ana-Belén
Aberilda-Adelaida-Francisca	Aldegunda	Ana-Domitila
Aberilda-Romualda	Aldegunda-Angélica	Ana-Maria
Aberilde	Aldegunda-Desamparados	Anatalia-Delovita
Adela-Audencia	Aldegunda-Maria	Anatolia
Adela-Maria	Aldegunda-Reinalda	Anatolia-Lagunda
Adela-Reinalda	Alejandra	Andrea
Adela-Remedio	Alejandra-Gilberta	Andrea-Trinidad
Adelaida	Alicia	Ángela
Adelaida-Aldegunda	Alicia-Amparo	Ángela-Domitila
Adelaida-Aurelia	Almerinda-Eulalia	Ángela-Piar
Adelaida-Caya	Alvina	Ángeles
Adelaida-Celestina	Alvina-Dativa	Ángeles-Amparo
Adelaida-Desamparados	Amades-Elobita	Ángeles-Genoveva
Adelaida-Dolores	Amades-Rolindes	Ángeles-Ordencia
Adelaida-Felipa	Amalia	Ángeles-Remedios
Adelaida-Genoveva	Amalia-Deonila	Ángeles-Sebastiana
Adelaida-Paulina	Amalia-Leonor	Angélica
Adelia	Ambrosia	Angélica-Antonia
Adelia-Remedio	Ambrosia-Adelaida	Angélica-Celia
Adelina	Ambrosia-Regilda	Angélica-Claudia
Adelita-Matilde	Ambrosia-Romana	Angélica-Eulalia
Adoración	Amelia-Aldegunda	Angélica-Milagro
Adulia	Amerinda-Virginia-Victoria	Angelina-Lisia
Agrícola	Amparo	Angelita-Amparo
Agudelia	Amparo-Aurelia	Anita

Anselma	Bibiana-Efigenia	Cinta
Antonia	Biviana	Cinta-Antonia
Antonia-Ángeles	Bienvenida	Cinta-Rogelia
Antonia-Angelina-Delovita	Braulia	Cinta-Vicenta
Antonia-Benilde	Brigilia-María-Remedios	Cipriana
Antonia-Brígida	Bruna	Clara
Antoia-Elodia	Cándida	Clautina
Antonia-Lozar	Cándida-Rosalía	Clemencia-Isabel
Antonia-María	Carlina	Clotilde
Armerinda	Carlina-Concepción	Clotilde-Anunciación
Armerinda-Carmen	Carmela	Clotilde-Consuelo
Armerinda-Monserrat	Carmela-Antonia	Clotilde-Elvira
Arsenia	Carmela-Rosa	Clotilde-Luztolde
Asunción	Carmen	Clotilde-María-Pilar
Asunción-Matilde	<i>* Apareixen 16 noms compostos dobles que s'inicien amb Carmen. Només se'n plasmem alguns.</i>	Clotilde-Natividad
Audelia	Carmen-Armerinda	Clotilde-Orfelia
Audencia-Florencia	Carmen-Avelina	Concepción
Áurea	Carmen-Balbina	Concepción-Anatolia
Áurea-Benilde	Carmen-Delovina	Concha-Consolación
Áurea-Doría	Carmen-Leonida	Concha-Emilia
Áurea-Fausta	Carmen-Rosalía	Concha-Luztolde
Áurea-Faustina	Catalina	Concha-Visitación
Aurelia	Catalina-Liberta	Concordia
Aurelia-Irene	Caya	Consolación
Aurelia-Natividad	Cecilia	Constancia
Aureliana	Cecilia-Elodia-Silveria	Consuelo
Avelina	Celedonia	Consuelo-Adelaida
Balbina	Celedonia-Matilde	Consuelo-Antonia
Balma –	Celestina	Consuelo-Cinta
Bárbara	Celestina-Ambrosia	Consuelo-Elvira
Basilia	Celestina-Antonia	Consuelo-Felicía
Beatriz	Celestina-Higinia	Consuelo-Patrocínio
Belén –	Celia	Consuelo-Vicenta
Benedicta	Celia-Áurea-Cinta	Córdula
Benedicta-Regina	Celia-Elvira	Crispina
Benigna	Celovina-Silveria	Cristina
Benilde	Cenovia	Custodia-Ernestina
Benilde-Aurelia	Cenovia-Balbina	Debora-Isabel
Bernarda	Cenovia-Trinidad	Delfina
Bernardina		Delovina-Eulalia
Berta –		Delovita

Delovita-María	Eladia	Endonia-Gumersinda
Delovita-Raquel	Eladia-Brígida	Enmalia
Delundina-Elodia	Eladia-Luztolde	Enriqueta
Deluvina	Eladia-Raquel	Enriqueta-Francisca
Deluvina-Adelaida	Eladia-Reinalda-Leonida	Enriqueta-Virginia
Deluvina-Ambrosia	Elaudia	Erlinda
Deluvina-Delfina	Elena	Erlinda-Catalina
Demetrio	Elisa	Ermerinda
Demetria-Carmen	Elisa-María	Ermerinda-María
Demetrio-Delovita	Elisa-Virginia	Erminia-Elodia
Demetrio-Festiva	Elocadia	Ernestina-Luztolde
Demetrio-Leonor	Elodia	Esperanza
Deogracia	Elodia-Aldegunda	Estefanía
Deogracia-Carmen	Elodia-Anatolia	Estela
Deolita	Elodia-Filumena	Eugenia
Deometida	Elodia-Isabel	Eugenia-Monserrat
Deometila-Humildad	Elodia-María	Eulalia-Elvira
Deomitila	Elodia-Matilde	Eulalia-Reinalda-Leonida
Deomitila-Natividad	Eloina	Eva –
Deonila-Aldegunda	Elongina-Teodolinda	Fabiana
Deonila-Teodolinda	Elundina	Faustina-Aberilda
Deotricia	Elundina-Almerinda	Federica-Floriana
Deovigilda-Francisca	Elvira	Federica
Desamparados-Irene	Elvira-Aldegunda	Federica-Genoveva
Devora	Elvira-Delovita	Felicidad
Dolores	Elvira-Eugenia	Felicidad-Irene
Dolores-Romana	Elvira-Humildad-Edelmira	Felicidad-Monserrat
Dolores-Tomasa	Elvira-Monserrat	Felicidad-Vicenta
Dominga	Elvira-Natalia	Felicita
Dominga-Pilar	Elvira-Otives (Elvira-Gertrudis)	Felicita-Antonia
Dominga-Plácida	Elvira-Remedia	Felipa
Domitila	Elvira-Severina-Carmen	Felipa-Carmen
Domitila-Raquel	Elvira-Terencia	Felipa-Elvira
Dorotea	Emeteria-Delovita	Felipa-Francisca
Edelmira	Emilia	Felipa-María
Edelmira-Agudelia	Emilia-Claramonda	Fermina
Edelmira-Arsenia	Emilia-Clotilde	Fermina-Victoriana
Edelmira-Gudelia	Emilia-Lorenza	Festiva
Eduvigis	Emilia-Purificación	Festiva-Demetria
Eduvigis-María-Ángeles	Emiliana	Festiva-Eugenia
Eduvigis-María-Soledad	Encarna	Festiva-Francisca

Festiva-Piedad	Horegilda-M ^a -Desamparados	Juana-Adelaida
Filomena-Leocrecia	Humildad-Amparo	Juana-Aurelia
Filumena	Inés	Juana-Luztolde
Filumena-Anatolia	Inocencia	Juana-Porfiria
Filumena-Veneranda	Inocencia-Raquel	Julia
Flávia-Adela	Irene	Julia-Carmen
Florencia	Irene-Emilia	Julia-Leonor
Florentina	Irene-Josefa	Julia-Primitiva
Florentina-Francisca	Irene-Juana	Juliana
Florinda	Irene-Pascuala	Justa
Francisca	Irene-Rosalía	Justina-Aberilda
<i>* Apareixen 25 noms compostos dobles que s'inicien amb Francisca.</i>	Isabel	Karina –
Francisca-Sagrario	Isabel-Devora	Katia –
Fredesminda	Isabel-Elodia	Laura
Froilana	Isabel-Elvira	Laura-Audencia
Gabina	Isabel-Floripes	Laura-Concha
Gavina	Isabel-Leonila	Laura-María
Gema	Isabel-Magdalena	Laura-Teresa-Francisca
Generosa	Isabel-Primitiva	Leandra
Genoveva	Isidra	Leandra-Josefa
Genoveva-Pilar	Jacinta	Leocadia
Giria	Joaquina	Leocrecia
Gonzala	Joaquina-Áurea	Leocrecia-Amades
Guadalupe	Joaquina-Enriqueta	Leocrecia-Anita
Guadalupe-Antonia	Joaquina-Matilde	Leocricia-Peregrina
Guadalupe-Rosa-María	Joaquina-Rendida	Leocricia-Sandalia
Gumersinda	Joaquina-Rogelia	Leogrecia
Gumersinda-Felipa	Joaquina-Salvadora	Leoncia
Gutaona-Pelidriana	Josefa	Leoncia-Emilia
Herlinda	<i>* Apareixen 27 noms compostos dobles que s'inicien amb Josefa. Només se'n plasmen alguns.</i>	Leoncia-Isabel
Hermerinda	Josefa-Benilde	Leondina
Herminda-Lidia	Josefa-María-Clemencia	Leonila
Herminia	Josefa-Licanora	Leonila-Pilar
Herminia-Beatriz	Jovina	Leonisa-Desamparados
Herminia-Candelaria	Jovita	Leonor
Herminia-Deonila	Juana	Leonor-Agustina-Feliciana
Herminia-Elvira	<i>* Apareixen 11 noms compostos dobles que s'inicien amb Juana. Només se'n plasmen alguns.</i>	Leonor-Rosario
Herminia-María-Piedad		Leonor-Silvina
Hilaria		Leonora
Homigita-Floripes (Dometila-F)		Leovigilda
		Leovigilda-Lucinda

Leovigilda-Rolindes	Marcelina-Humildad	María-Orencia
Librada-Clotilde	Marcelina-Juliana	María-Patrocínio
Lidia	Marcelina-Manuela	María-Pelagia
Lidia-Amparo	Marcelina-Obdulia	María-Plasencia
Lidón	Margarita	María-Pomposa
Ligoria	María	María-Roginia
Lolita	<i>* Apareixen 156 noms compostos</i>	María-Rolindes-Raquel
Londencia	<i>dobles que s'inicien amb María, 32</i>	María-Tárcila
Longina	<i>compostos triples i 3 quàdruples. Només</i>	María-Teresa-Benigna-Sagrario
Longina-Celia	<i>se'n plasmen alguns.</i>	María-Ursula-Bautista
Lorena –	María-Abundia	María-Usilia
Lorenza	María-África-Antonia	María-Vitores
Loreto	María-Agnés	Mariana
Losinda	María-Alia	Mariana-Carmen
Lourdes	María-Amades	Mariana-Clotilde
Lucía	María-Anatolia	Mariana-Felicita
Lucinda	María-Artemina	Mariana-Irene-Eulalia
Lucinda-Monserrat	María-Audosia	Mariana-Joaquina
Lucinda-Pilar	María-Aurosia-Irene-Beatriz	Marisa –
Luftolde	María-Carmendia	Matilde
Luftolde-Delovita	María-Celestina-Elodia	Matilde-Adoración
Luftolde-Londina	María-Crescencia	Matilde-Aldegunda
Luisa	María-Edas	Matilde-Ambrosia
Luisa-Clotilde	María-Eduvigis	Matilde-Amparo
Lurdes	María-Elodia	Matilde-Anita
Luztolde	María-Eluvina	Matilde-Casimira
Luztolde-Piedad	María-Enedina	Matilde-Consagración
Magdalena	María-Facunda	Matilde-Delovita
Magdalena-Ambrosia	María-Falcoba-Martina	Matilde-Elodia
Magdalena.Catalina	María-Gertrudis	Matilde-Leonor
Magdalena-Irene	María-Gracia	Matilde-Natalia
Magdalena-Josefa	María-Heladia	Matilde-Soledad
Magdalena-Silvina	María-Idopresia	Melchora
Maite –	María-Irene-Eulalia-Salustiana	Melchora-Amparo
Manuela	María-Jaudencia	Melchora-Francisca
Manuela-Heladia	María-Josefa-Desamparados-América	Melchora-Milagro
Manuela-Victoria	María-Liberada	Melchora-Paula
Mar –	María-Medina	Mercedes
Marcelina	María-Natolia	Mercedes-Emilia
Marcelina-Carmela	María-Octubre	Mercedes-Isabel
Marcelina-Concha	María-Oregilda	Mercedes-Piedad

Metodia	Patrocínio-Benilde	Purificación-Silvina
Miguela	Paula	Quintina
Miguela-María	Paula-Milagro	Quintina-Leonila
Milagro	Paulina	Quintina-Natividad
Milagro-Benilde	Paulina-Adelaida	Radigundis
Milagro-Deomitila	Pelegrina	Rafaela
Milagro-Edelmira	Perfira	Ramona-Purificación
Milagro-Felicita	Perpetua-Matilde	Rosalía
Milagro-Josefa	Petra	Rosalía-Isabel
Milagro-Matilde	Petra-Rebustiana	Raquel
Milagro-Reinalda	Piedad	Raquel-Horgencia
Milagro-Rosa	Piedad-Ambrosia	Raquel-Luztolde
Milagro-Soledad	Piedad-Cecilia	Raquel-Ortensia
Miriam-Inmaculada –	Piedad-Demetria	Raquel-Rosario
Modesta	Piedad-Pilar	Rebustiana
Mónica	Piedad-Raquel	Regilda
Montiel	Pilar-Alicia	Regilda-Catalina
Monserrat	Pilar-Delovita	Regilda-Delovina
Monserrat-Josefa	Pilar-Eugenia	Regilda-Elvira
Natalia	Pilar-Faustina	Regilda-Longina
Natalia-Pilar	Pilar-Francisca	Regilda-María
Natalia-Umildad	Pilar-Isabel	Regina
Natividad	Pilar-Lidón	Reinalda
Natividad-Francisca	Pilar-María	Reinalda-Basilía
Natolia-Librada	Pilar-Miguela	Reinalda-Irene
Nerea –	Plácida	Remedia
Nicanor	Plácida-Albina	Remedio-Aldegunda
Nicolasa	Plácida-Eloina	Remedio-Benedicta
Nieves	Placidia	Remedio-Sandalia
Noelia –	Plautila	Remedios
Nuria –	Pompilia	Remedios-María-Pilar
Obdulia	Pompilia-Rolindes	Ricarda
Oberilda	Práxedes	Rita
Olegaria	Primitiva	Rogelia-Asunción
Olimpia	Primitiva-Dominga	Rogelia-Encarnación
Orlindes	Primitiva-Festiva	Rogelia-Eulalia
Otilia	Primitiva-Raquel	Rogelia-Piedad
Ovidia	Prudencia	Rogelia-Soledad
Palmira	Purificación	Rogelia-Teresa
Palmira-Rogelia	Purificación-Adelaida	Rolindes
Paloma –	Purificación-Celestina	Rolindes-Clemencia

Rolindes-Natividad

Romana

Romana-Albina

Romana-Antonia

Romana-Josefa

Rosa

** Apareixen 19 noms compostos dobles que s'inicien amb Rosa. Només se'n plasmen alguns.*

Rosa-Àurea

Rosa-Deluvita

Rosa-Desamparados

Rosa-Jacinta

Rosa-Terencia

Rosalía

Rosalía-Isabel

Rosalía-Pilar

Rosalía-Trinidad

Rosario

Rosario-Irene

Rosario-Leonida-Adelaida-Magdalena

Rosario-María-Leonor

Rosario-Veneranda

Sagrario

Salaberga

Salustiana

Salustiana-Milagro

Salvadora

Salvadora-Peregrina

Sandalia

Sandalia-Erminia

Sandra –

Sara

Sarita-Amparo

Saturnina

Secundina

Selovita

Senovia-Leandra

Senovita

Serafina-Soledad

Serenática

Serenática-Antonia

Severiana

Severiana-Enriqueta

Severina

Silveria-Mónica-Milagro

Silvina

Simona-Ángeles

Sinforosa-Emilia

Sinforosa-Olferina

Sira

Sira-Olferina

Sofía

Soledad

Soledad-Herminia

Sonia –

Tánia –

Telesfora

Teodolina-Leocricia

Teodolinda

Teodolinda-Leoncia

Teodora

Terencia

Teresa

** Apareixen 15 noms compostos dobles que s'inicien amb Teresa. Només se'n plasmen alguns.*

Teresa-Águeda

Teresa-Leocadia

Teresa-Luftolde-Natalia

Tomasa

Tomasa-Federica

Trinidad

Trinidad-Ambrosia

Trinidad-Angelina

Trinidad-Antonia

Trinidad-Armerinda

Trinidad-Edelmira

Trinidad-Felipa

Trinidad-Florentina

Trinidad-Veneranda

Trinitaria

Ubalda-Tomasa

Umildad

Umildad-Catalina

Umildad-Deometila

Umildad-Francisca

Umildad-Oregilde

Umilde

Universidad

Urbana

Urbica-Adelaida

Úrsula-Erlinda

Valentina

Valentina-Federica

Valeria

Vanessa –

Veregilda-Avelina

Verónica

Vicenta

Vicenta-Humildad

Vicenta-Luztolde

Victoria

Victoria-Raquel

Victoriana-Francisca

Virginia

Virginia-Benilde

Visitación

Vitores-Deometilda

Yolanda –

Annex 2

Relació de noms de Culla – Homes

Aarón	Aleix –	Anatolio
Abel	Alejandro	Andelino
Abel-Apolinar	Alejandro-Francisco	Andelino-Juan
Abelardo	Alejandro-José	Andenio
Abelardo-Edelmiro	Alejandro-Otilio	Andrés
Abelino-Juan	Alejos	Andrés-Eloy
Abilio	Alfredo	Ángel
Abilio-Daniel	Alfredo-Algimiro	Ángel-Baltasar
Abilio-José	Alfredo-Javier	Ángel-Custodio
Abundio	Alfredo-Longino	Ángel-Federico
Abundio-Vicente	Alfredo-Miguel	Ángel-Gabriel
Adel	Alfredo-Restituto	Ángel-Joaquín
Adel-José	Álvaro	Ángel-Juan
Adofino-Evanisto	Álvaro-Angelino	Ángel-Manuel
Adolfo	Álvaro-Azael	Ángel-Recaredo
Adolfo-Miguel	Álvaro-Felicito	Ángel-Restituto
Adrián	Álvaro-Javier	Angelino
Adriano	Álvaro-Silvino	Aniceto
Adulfo	Amadeo	Aniceto-Antonio
Africano	Amadeo-Antonio	Aniceto-Baudilio
Africano-Constantino	Amadeo-Aurelio	Aniceto-José
Agapito	Amadeo-Baudilio	Aniceto-Sebastián
Agustín	Amadeo-Clementino	Aniceto-Secundino
Agustín-Francisco	Amadeo-Demetrio	Anselmo
Agustín-Joaquín	Amadeo-Eladio	Antilano
Agustín-Primo	Amadeo-Enrique	Antimo
Aitor –	Amadeo-Hipólito	Antonio
Alando-Antonio-Guillermo	Amadeo-Juan	Antonio-Álvaro
Alardo	Amadeo-Modesto	Antonio-Baltasar
Alarito-Vicente	Amadeo-Rogelio	Antonio-Blas
Albaro-Francisco	Amadeo-Segundo	Antonio-Cipriano
Albaro-Juan-Bautista	Amadeo-Vicente	Antonio-Felipe
Alberto	Amberto	Antonio-Florencio
Alberto-Arcadio	Ambrosio	Antonio-Ismael
Alberto-Baldomero	Ambrosio-Ángel	Antonio-Jeruel
Albino	Ambrosio-Basilio	Antonio-José
Aldarito	Ambrosio-Juan	Antonio-Juan
Aldarito-Adolfo	Ambrosio-Matías	Antonio-Liberto
Aldoveo	Anastasio-José	Antonio-Pedro

Antonio-Samuel	Benito	Clementino
Apolinar	Benito-Abel	Clementino-Miguel
Apolinar-Alfredo-Abel	Benito-Alejandro	Clodoaldo
Apolinar-Flaviano	Benjamín	Constantino
Apolinar-Zacarías	Benjamín-Antonio	Constantino-Antonio
Arcadio	Benjamín-Casimiro	Constantino-Cristóbal
Arcadio-Abelardo	Benjamín-Juan	Constantino-Narciso
Arcadio-Javier	Benjamín-Longino	Cornelio
Argelio	Benjamín-Lorencio	Cornelio-Domingo-Crecencio
Argimiro	Benjamín-Miguel	Costancio-Robustiano
Argimiro-Basilio	Benjamín-Modesto	Cresencio-Román
Arnesto	Benjamín-Perfidio	Crespín
Arnesto-Francisco	Bernabé	Cristóbal
Artemio	Bernardino	Cristóbal-José
Artemio-Alfredo	Bernardino-Hortolano	Damián
Artemio-Juan	Bernardo	Daniel
Arturo	Bibiano	Daniel-Benjamín
Atanasio	Bienvenido	Daniel-Manuel
Audencio	Blas	David
Audencio-Bonifacio	Blas-José	David-José
Audencio-Pedro	Bonifacio	Delfín-Amadeo
Aureliano	Bonifacio-Amadeo	Delfín-Antonio
Aureliano-Melchor	Bruno	Delfín-Miguel
Aurelio	Camilo	Delfino
Avelino	Camilo-Hermenegildo	Delongino
Baldomero	Cándido	Demetrio
Baldomero-Alejandro	Cándido-Mateo	Demetrio-Ismael
Baldomero-Proto	Carlos	Demetrio-Rodrigo
Baltasar	Carmelo	Deredio
Baltasar-Gerardo	Cataldo-Ciriaco	Desiderio
Bartolomé	Celedonio	Diego
Basilio	Celestino	Dionisio
Basilio-Albaro	Celestino-Álvaro	Dociteo
Basilio-Benjamín	Celestino-Julián	Dolfín
Basilio-Jaime	César	Dolfín-Gonzalo
Basilio-Luis	Cesareo	Domingo
Basilio-Raquel	Christian –	Domingo-Arcadio
Baudilio	Cipriano-Leví	Dorimedontes
Bautista	Cipriano-Primitivo	Edelmiro
Bautista-Severino	Cirilo-Metodio	Edelmiro-Daniel
Benedicto	Clemente	Edelmiro-Manuel

Eduardo
 Eduardo-Francisco
 Efigenio
 Eladio
 Eladio-Marcial
 Eladio-Plácito
 Eladio-Terencio
 Electo-Juan
 Eleuterio
 Eleuterio-Eliseo
 Eleuterio-Fernando
 Eleuterio-Joaquín
 Elidio
 Eliseo
 Eliseo-Arnesto
 Eliseo-Manuel
 Eliseo-Primitivo
 Eloy
 Eludiano
 Eludiano-Igüel
 Emeterio
 Emidgio
 Emilio-Argemiro
 Emilio-Constantino
 Emilio-Jaime
 Emilio-Joaquín
 Emilio-Pascual
 Emilio-Pelegrín
 Enrique
 Enrique-Carlos
 Enrique-Ismael
 Enrique-Juan
 Enrique-Leoncio
 Enrique-Tomás
 Epifaneo
 Epifaneo-Federico
 Erasmo
 Eredio
 Eric –
 Erlán
 Ermelando

Erminio
 Ernestino
 Ernesto
 Ernesto-Leví
 Ernesto-Ramiro
 Ernesto-Samuel
 Ernesto-Vicente
 Estanislao
 Estanislado-Felipe
 Esteban
 Esteban-Perfecto
 Eugenio
 Eulogio
 Eulogio-Baldomero
 Eusebio
 Eusebio-Eladio
 Evaristo
 Ezequiel
 Ezequiel-Simeón
 Fabián
 Fabián-Patricio
 Flaviano-Porfirio
 Fabio
 Fabio-Daniel
 Fabio-Fidel
 Fabio-Leoncio
 Facundo
 Faraón
 Faustino
 Federico
 Federico-Joaquín
 Federico-Manuel
 Federico-Menet
 Federico-Apolinario
 Federico-Teopisto
 Feliciano
 Felicito
 Felipe
 Felipe-Arnesto
 Felipe-Audencio
 Felipe-Celestino

Felipe-Gabriel
 Felipe-Leoncio
 Felipe-Librado
 Felipe-Longino
 Felipe-Tadeo
 Félix
 Fermín
 Fermín-David
 Fernando-María
 Fidel
 Filiberto-Samuel
 Firmo
 Firmo-Agustín
 Firmo-Benedicto
 Floquencio
 Florencio
 Florencio-Francisco
 Florentín
 Florentino
 Francisco
 * *Apareixen 24 noms compostos que s'inicien amb Francisco. Només se'n plasmen alguns.*
 Francisco-Eletancio
 Francisco-Elodiano
 Francisco-Fabino
 Francisco-Guillermo-Marco
 Francisco-Hermógenes
 Francisco-Leoncio
 Francisco-Segundo
 Froilán
 Fructuoso
 Fructuoso-Nicomedes
 Gabino
 Gabriel
 Gabriel-Demetrio
 Genaro-Eladio
 Genaro-Antonio
 Gerardo
 Gerardo-Álvaro
 Gerardo-Amadeo

Germán	Iván –	Julián
Gil	Jacinto	Julio
Gilberto	Jaime	Julio-Ismael
Guillermo	Javier-Ángel	Julio-Rogelio
Guillermo-Ricardo	Javier-Angelino	Justo
Gimeno	Javier-Baldomero	Juencio
Gimiro	Javier-Juan	Juventino
Gonzalo	Javier-Recaredo	Juventino-Juan
Gonzalo-Francisco	Jesús-Albino	Ladislado
Gregorio	Joaquín	Lamberto
Gregorio-Miguel	<i>* Apareixen 14 noms compostos dobles que s'inicien amb Joaquín.</i>	Landelino
Héctor –	Jobino	Laureano
Helidio	Jonatan –	Laureano-Eredio
Heredio	Jorge	Laurencio-Ramón
Herminio	Jorge-Antonio	Laurentino
Herminio-Antonio	José	Laurentino-Antonio
Herminio-Marcelino	<i>* Apareixen 59 noms compostos que s'inicien amb José. Només se'n plasmen alguns.</i>	Laurentino-Faustino
Higinio	José-Alejandro	Laurito-Vicente
Higinio-Arcadio	José-Baudilio	Lázaro-Saturnino
Higinio-Fabrilo	José-Feliciato	Leandro
Higinio-Salvador	José-Joviano	León
Hindalecio-Leoncio	José-Septiembre	León-Francisco
Hipólito	Joventino	Leonardo
Hortelano	Joviano-Juan	Leonardo-Vicente
Hortelano-Silvino	Jovino	Leoncio
Hortolano	Joel	Leoncio-Carmelo
Hotilio	Juan	Leoncio-Juan
Igino-Antonio	<i>* Apareixen 40 noms compostos que s'inicien amb Juan. Només se'n plasmen alguns.</i>	Leoncio-Lorenzo
Ignacio	Juan-Aurelio-Jorge	Leoncio-Luís
Ignacio-José-Celestino	Juan-Bautista-José-Braulio	Leoncio-Margarito
Ignacio-Rodrigo	Juan-Fabrilo	Leoncio-Silvino
Indalecio-Abelardo	Juan-Celeriano	Leopoldo
Ipólito	Juan-Leonardo	Leovigildo
Isidro	Juan-Neofito	Leovigildo-Basilio
Isidro-Arcadio	Juan-Proto	Leovigildo-Manuel
Ismael	Juel	Lestor-Vicente
Ismael-Basilio		Letancio
Ismael-Eugenio		Letancio-Edelmiro
Ismael-Francisco-Felipe		Letancio-Faustino
Ismael-Herminio		Letancio-Ramón
Ismael-Luis		Leví

Leví-Agustín
 Leví-Francisco
 Leví-Manuel
 Leví-Plácido
 Leví-Rodrigo
 Liberio
 Liberio-Quintín
 Lidio
 Ligorio
 Lino
 Lófito-Rodrigo
 Longino
 Lorenzo
 Lorenzo-Antonio
 Luciano-Faustino
 Luís
 Luís-Álvaro
 Luís-Arnesto
 Luís-Artemio
 Luís-Ernesto
 Luis-Feliciano
 Luis-Jesús
 Luis-José
 Lupicinio
 Macario
 Manuel
 * *Apareixen 19 noms compostos dobles que s'inicien amb Manuel. Només se'n plasmen alguns.*
 Manuel-Fabrilo
 Manuel-Laureano
 Manuel-Leptali
 Manuel-Nicasio
 Manuel-Ubaldo
 Marc
 Marcelino
 Marcelino-Fructuoso
 Marcelino-Juan
 Marcial
 Marcos
 Mariano

Mariano-Celestino
 Mariano-Domingo
 Mariano-Ramón
 Martín-Emilio
 Mateo
 Matías
 Mauro-Marcelino
 Mauro-Longino
 Máximo
 Medín
 Melchor
 Melchor-Ambrosio
 Melchor-Ismael
 Metodio
 Miguel
 * *Apareixen 16 noms compostos dobles que s'inicien amb Miguel. Només se'n plasmen alguns.*
 Miguel-Albao
 Miguel-Aldoveo
 Miguel-Artemio
 Miguel-Vereginio
 Modesto
 Nabor
 Napolinar
 Nasio
 Neftali-Emilio
 Néstor
 Nicanor
 Nicolás
 Nicomedes
 Nicomedes-Baudilio
 Octavio
 Olidón-Manuel
 Onginos
 Oregildo
 Ortelano
 Otilio
 Otilio-Fernando
 Otilio-Lupecinio
 Otilio-Valentín

Ovidio
 Ovidio-Ángel
 Ovidio-Gordiano
 Ovidio-Higinio
 Pablo
 Pablo-Antonio
 Pacual-Federico
 Pascual-Isidro
 Patricio
 Paulino-Fidel
 Pedro
 Pedro-Alberto
 Pedro-Antonio
 Pedro-Cristóbal
 Pedro-Farón
 Pedro-Ismael
 Pedro-Julían
 Pedro-María
 Pedro-Vicente
 Pelegrín
 Perfecto
 Perfecto-Policeto
 Perfecto-Javier
 Pío
 Placidio
 Placidio-Manuel
 Plácido-Jacinto
 Policeto
 Policeto-Robustiano
 Porfirio
 Porfirio-Luis
 Primitivo
 Primitivo-Antonio
 Primitivo-Silvino
 Próspero
 Proto-Hermógenes
 Prudencio-Valentín
 Prudencio
 Prudencio-Jacinto
 Rafael
 Rafael-Ángel

Rafael-Oracio
 Rafael-Ovidio
 Ramiro
 Ramiro-Daniel
 Ramiro-Miguel
 Ramiro-Recaredo
 Ramón
 Ramón-Francisco
 Recaredo
 Recaredo-Felicito
 Recaredo-Julio
 Recaredo-Vicente
 Recaredo-Victorino
 Regelme
 Ricardo
 Ricardo-Antonio
 Ricardo-Ernesto
 Ricardo-Eugenio
 Ricardo-Napolito
 Ricardo-Porfidio
 Rijael-Hipólito
 Riquelme
 Roberto
 Robustiano
 Rodrigo
 Rodrigo-Aurelio
 Rodrigo-Basilio
 Rodrigo-Manuel
 Rogelio
 Rogelio-Celestino
 Rogelio-Federico
 Rogelio-Salvador
 Román
 Román-Álvaro
 Román-Francisco
 Romualdo
 Roque
 Roque-Rafael
 Rufo
 Rústico
 Salustiano

Salvador
 Salvador-Tomás
 Salvador-Vicente
 Samuel
 Samuel-Jovino
 Santiago
 Santiago-Mario
 Saturnino
 Sebastián
 Secundino
 Segismundo
 Segismundo-José
 Segundino
 Segundino-Basilio
 Legundo-Metodio
 Selvino
 Senén
 Serafín
 Serafín-Azael
 Sergio
 Sergio-Amadeo
 Servando
 Severiano
 Silveriano-Segundo
 Silverino
 Silverio
 Silvestre
 Silvino
 Simón
 Sonforoso
 Sixto
 Tadeo
 Tércilo
 Teodomiro
 Teodoro-Eugenio
 Terencio
 Terencio-Alejandro
 Tertuliano
 Tomás
 Tomás-Ambrosio
 Tomás-Tércilo

Trinitario
 Ubaldo-Francisco
 Valentín
 Valentín-David
 Valeriano
 Valeriano-Álvaro
 Valeriano-Baldomero
 Valero
 Valero-Edelmiro
 Valero-Eduardo
 Veremundo
 Vicente
 Vicente-Aldoveo
 Vicente-Antonio
 Vicente-Bautista
 Vicente-Francisco
 Vicente-Jacinto
 Vicente-Pascual
 Vicente-Primitivo
 Víctor
 Víctor-Ismael
 Víctor-Manuel
 Víctor-Nazario
 Victoriano
 Victoriano-Juan
 Victoriano-Julio
 Victoriano-Miguel
 Victorino
 Victorio
 Victorio-Camilo
 Virgilio
 Vital-Alfirmo
 Wenceslao
 Wenceslao-Elodio
 Wenceslao-Feliciato
 Wenceslao-Felipe
 Wenceslao-Joaquín
 Zabeo
 Zenón

EL LLIBRE PARROQUIAL DE BENLLOC (1554-1593)

Andreu Beltran Zaragoza
[Universitat Jaume I]

EL MANUSCRIT I BENLLOC

1. Benlloc

El municipi de Benlloc està situat a la Plana Alta, al bell mig del pla de l'Arc, en un emplaçament ben comunicat per carretera, a una trentena de quilòmetres al nord de la ciutat de Castelló de la Plana. Actualment hi resideix un miler llarg de persones que es dediquen fonamentalment a l'agricultura i la ramaderia. La indústria es redueix a la fabricació artesana de torró i productes relacionats amb la construcció.

El seu terme municipal limita amb Alcalà de Xivert, Cabanes, la Serra d'en Galceran, Torreblanca, la Vall d'Alba i Vilanova d'Alcolea. La Via Augusta, anomenada *camí dels Romans*, travessa el terme de nord a sud, i pels voltants s'han trobat restes ibèriques. La població es creà en les alqueries islàmiques de Tahalfazar i Benifaixó, i després de la Reconquesta se li atorga carta de població el 1250.

Des del punt de vista dialectal, el parlar belloquí es troba en la zona de transició entre el valencià de la Plana i el tortosí del Baix Maestrat i presenta una barreja singular de trets, com ara, la pèrdua de la *-r* final, les persones 1a i 3a del present i l'imperfet d'indicatiu i de subjuntiu i del condicional amb *-e* (*cante, cantave, cantaríe*) o la *v* amb articulació bilabial.

2. El manuscrit

Un dels pocs documents antics que es conserven en els arxius de la localitat és el manuscrit de la segona meitat del segle *xvi* que es troba a l'Arxiu Parroquial, al despatx de la rectoria. El volum comprén 127 pàgines numerades. Les quatre primeres estan molt deteriorades i incompletes; la resta de fulls es mantenen sencers i llegibles. El format de les pàgines és de 15,5 cm x 22 cm. Es va relligar en una data posterior a la redacció sense massa cura, amb un tros d'un pergami escrit en llatí, mal conservat en la part superior. En la cara exterior de les tapes conserven traces d'escriptura de difícil lectura.

Segons el text de la primera pàgina, el llibre es va començar a escriure per manament del bisbe de Tortosa Ferran de Lloaces durant la visita a la parròquia de Benlloc de l'any 1554. Es tracta dels *Quinque libri*, el registre o llibre parroquial que conté cinc llibres o parts. Ferran de Lloaces, natural d'Oriola, fou bisbe de Tortosa des del 1553 fins al 1560, assistí al Concili de Trento sent bisbe de Lleida (1552) i va aplicar un dels manaments del Concili, la creació dels registres a les parròquies. La primera part ocupa les primeres quinze pàgines. Va encapçalada pel títol: *Llibre primer en lo qual [...] y mana sa Senyoria Il·lustríssima lo[s vica]ris scriguen totes les persones que en lo present lloc de Belloch moriran y lo que se han dexat per la sua ànima designant lo dia que moriran y se soterraran, del qual llibre cascun any hagen de traure una*

còpia y portar-lo per tot lo mes de maig a Sa Senyoria a son vicari general, açò se entén de maig a maig, axí com comencen y acaben los vicaris lo any.

La segona part és més extensa i està formada per 53 pàgines. Les anotacions no segueixen l'ordre cronològic. El títol original es troba catorze pàgines després de l'inici i diu: *Libre segon en lo qual mana Sa Senyoria los vicaris assenten y scriguen, de maig a maig, los que se batejaran, designant la persona y lo dia que-s batejarà y qui foren los padrins ut moris est.*

A continuació es troba un conjunt de 29 pàgines que és el *Libre tercer en lo qual vol y mana lo senyor bisbe los rectós o vicaris assenten tots aquells que sse hauran confessat fent memòria de aquells que resten per confessar.* Les deu pàgines següents es van afegir al volum i contenen les anotacions dels confirmats des del 1576, sense el text introductor de la mà de l'escrivà dels altres llibres.

Seguidament hi ha el que correspon al *Libre quart en lo qual vol y mana lo senyor bisbe que los vicaris scriguen tots aquells que hauran contractat matrimoni y hauran presa benedictió nubcial, perquè se veja qui són aquells que estan sens pendre dita benedictió,* títol amb la mateixa lletra que els tres anteriors de 1554, amb un total de disset pàgines.

3. Benlloc al segle XVI

Benlloc, en la segona meitat del segle XVI, formava part del domini senyorial de la Tinença de Miravet, juntament amb Cabanes, Albalat i Torreblanca. La part costanera de la Tinença, en l'albufera, acusava un fort despoblament. Albalat, l'any 1575, desapareix com a parròquia i l'església és assimilada a la de Cabanes, Torreblanca es troba abandonada. En aquest darrer lloc, el bisbe de Tortosa, Juan Izquierdo, senyor de la Tinença, l'any 1576 va concedir un nou poblament a 38 famílies.

La carta de població de Torreblanca descriu els límits del seu terme i no esmenta el de Benlloc. Només apareixen els termes d'Alcalà de Xivert, el de les Coves, el d'Albalat i el de Vilanova. Potser els límits dels termes no coincidien amb els actuals; el terme de Benlloc per la part oriental no devia ser tan extens com ara. La incorporació d'Albalat i Miravet a Cabanes degué afectar-ne la delimitació.

Els habitants de Benlloc, com els de la resta de la Tinença de Miravet, havien de pagar al bisbe de Tortosa el delme i la primícia del blat, la civada i de tots els grans, de la carn de les bèsties, del vi, de l'oli i de totes les coses que era costum. La carta de població, de l'any 1249, indicava les obligacions generals amb el senyor i algunes de concretes per a ferrers, caçadors, moliners i forners. La primera referència legal per al govern i la justícia van ser els *Costums* de la ciutat de Lleida. És probable que hi hagués uns establiments i ordinacions del lloc per a regular el bon funcionament de la vida social, però no es té constància de la seua conservació. A finals del segle XVI a Torreblanca, en la nova carta de població es refereix el dret a dictar ordenances per al regiment de la vila.

En el llibre parroquial es troben poques referències a l'estructura urbana: la construcció dels murs, l'església, el fossar, l'hospital i un topònim urbà, la Plaça: *Joan Ciurana de la Plaça* [1561, 62]. Això fa suposar que només hi havia una plaça i que les cases no devien estar disposades en molts carrers. Tampoc es fa referència a cap mas.

Altres informacions sobre la societat belloquina de l'època les trobem en *l'Epítome histórico de Belloch y de Nuestra Señora del Adyutorio* (1756) de Jaime Mateu, que informa sobre els murs de la vila vella que anaven per la part superior del que ara es coneix com els Quatre Cantons. En l'obra també parla de les festes i processons que es feien a la segona meitat del segle XVI i de la devoció a la Mare de Déu de l'Adjutori. Cita un dels escrivans del manuscrit que presentem, el rector mossén Salvador Foz, i del *Libro Racional de la iglesia de Belloch siendo rector Mosén Salvador Foz, año 1578* transcriu una nota, escrita en castellà com el mateix títol del llibre, que diu: "la fiesta de Nuestra Señora de Setiembre y la última fiesta de Pasqua Florida y Granada y el dia de los Santos Màrtires, usan ir con procesión a nuestra Señora del Adyutorio".

Jaime Mateu també inclou la transcripció d'una cita del *Libro 1 de las visitas desde 1588 hasta 1591 inclusive* de l'acta de la visita del bisbe Gaspar Punter, de l'1 de març de 1591, escrita en llatí i en català, que parla de la reparació de l'ermita dedicada a Sant Abdó i Sant Senent i també a la Mare de Déu de l'Adjutori. Ni l'església ni l'ermita tenien

l'aspecte actual, ja que la primera es va ampliar a la primera meitat del segle XVII i la segona es va modificar al segle XVIII.

4. El llibre primer: defuncions

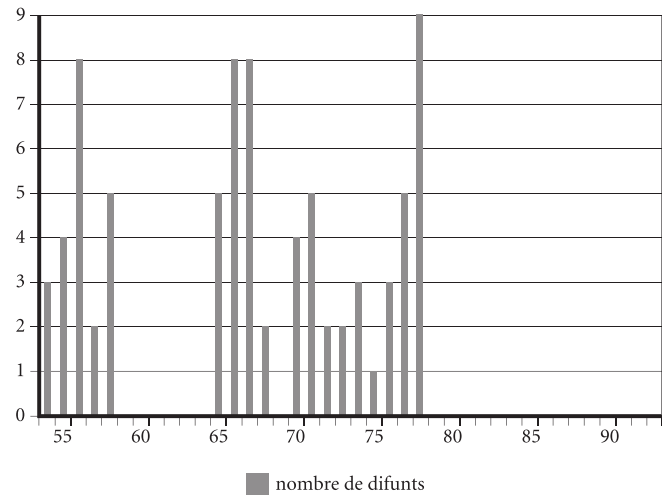
En el llibre de les defuncions estan assentades les persones que van morir a Benlloc en dos períodes. El primer, des de l'any 1554 fins al 1558. No hi ha les dades dels anys compresos entre el 1559 i 1564. Els registres continuen a partir del mes de març de 1565 fins al 1578, amb l'excepció de l'any 1569 en què no consta cap assentament.

Els registres de les defuncions tenen tots una estructura semblant. Comencen amb la data: "A XVIII del mes de abril any 1556", l'expressió de la defunció amb el verb *morí* i el nom de la persona, amb algun qualificatiu, si escau, com ara "lo honrat Anthoni Andreu, pagés", i el lloc de residència o de naixement "del lloch de Bel-lloch". S'indica si se li va administrar l'extremunció: "ha rebut tots los Sants sagraments de Sancta Mare Església"; i es deixa constància del testament o les deixes: "y no ha fet testament". La redacció segueix amb la indicació dels trentenaris, sèrie de misses celebrades durant trenta dies seguits en sufragi del difunt, "han-sse de celebrar ab voluntat dels marmessós, parents y tudor, misses de ters dia y de cap de any per ànima sua y misses de ters dia y de cap de any per ànima de sa muller del dit Anthoni Andreu", i la confirmació de la realització d'aquests manaments: "han-se celebrat dites mises de ters dia y cap de any per dites ànimes en dita església de Belloch ab tres preveres. Se han celebrats dos trentenaris de Sant Amador per dites ànimes per los preveres de dita església e sant". L'anotació acaba amb el nom del vicari "Raphel Serra".

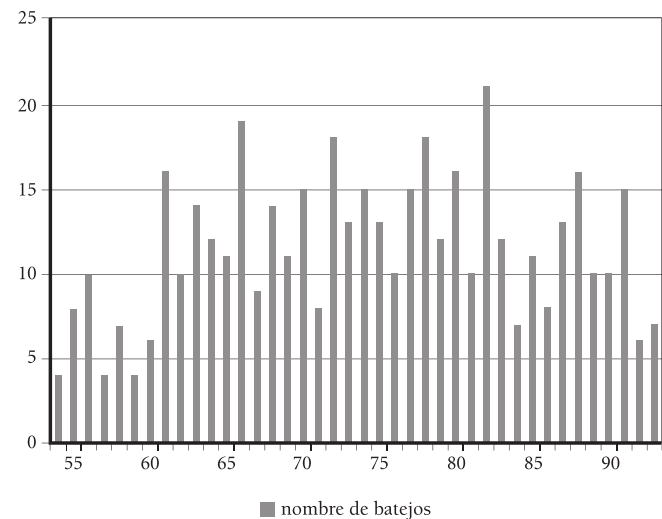
5. El llibre segon: els batejats

En el llibre dels batejats es guarda la memòria de les persones batejades en l'església parroquial de Benlloc des de l'any 1554 fins al 1593. Durant els primers trenta anys s'observa un gran creixement demogràfic: dels 4 batejats l'any 1554 s'arriba a 21 l'any 1582. A partir d'aleshores hi ha una tendència a la baixa, sobretot els darrers anys.

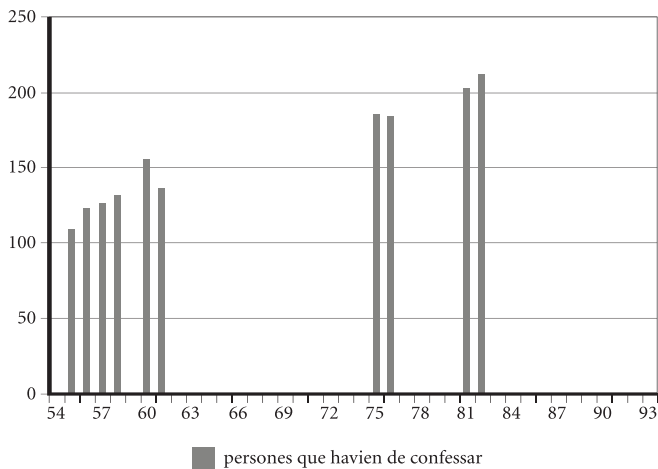
L'estructura dels registres baptismals sol incloure les parts següents: la data del bateig, "A XVIII de març [de

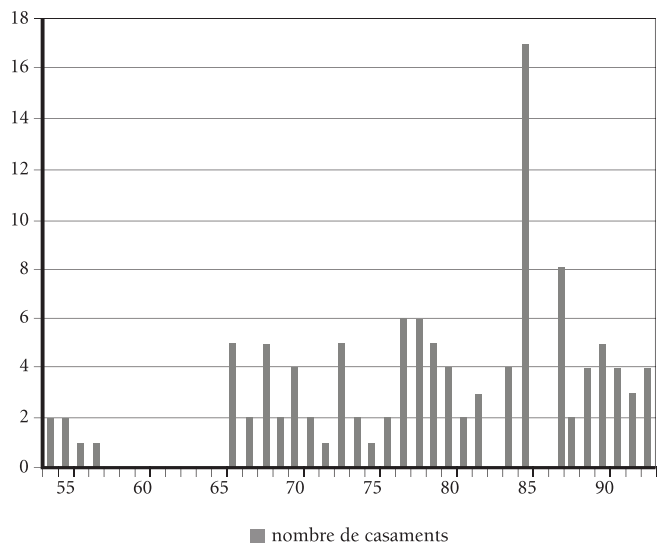
1. Taula de les defuncions a Benlloc (1554-1578)

2. Taula de batejats a Benlloc (1554-1593)

3. Taula de confessats a l'església parroquial de Benlloc (1555-1582)

4. Taula dels matrimonis a Benlloc (1554-1593)

1669]"; l'acció expressada amb la forma verbal *fonch batejada*; el nom de la persona que rep el sagrament, "Àngela"; el nom dels pares, "filla de Guillem Guimerà i de Àngela, sa muller", i a continuació va el nom dels padrins, "fonch padrí, Berthomeu Andreu, fadrí, fill de Berthomeu; padrina Úrsola, muller de Pere Andreu". Els registres escrits en castellà tenen una estructura semblant: "A 4 de mayo de 1569 fue bautizada Catalina, hija de Antonio Andreo, Angela Ruvió, cóngugues, compadres Joan de Malea, vizcaino i Isabel Antolina". Al final del llibre consta la cita "del año 1594 se hizo libro nuevo".

Les ocupacions dels belloquins

Les notícies que dona el llibre parroquial sobre la vida laboral de Benlloc al segle XVI fan referència a activitats relacionades amb la ramaderia, l'agricultura i el bosc. El treball de la llana que fan tres paraires (mestre Francés Claret, mestre Miquel Cano i mestre Antoni Vidal), dos teixidors (Hieroni Gastó i Joan Planell, menor) i la confecció de peces realitzada pels sastres (mestre Antoni Radiu i el mateix Antoni Vidal). Dels ramats s'ocupen els pastors.

Al conreu de les terres es dediquen els pagesos (lo honrat Guillem Albella, lo honrat Francés Andreu), amb els criats i missatges (Miquel de Fuentes). Del bosc extreia el carbó el carboner Joan de Caminos i la fusta que treballava el fuster Joan Eixera. També hi havia dos ferrers, mestre Miquel Tallada i mestre Pere Vidrinyà, que preparaven els animals de càrrega del poble i, potser, dels viatgers i obrers de vila (Mestre Peris).

L'hospitaler s'encarregava de la institució benèfica i assistencial i del forn, Joan Claret. Tots ells regits pels successius batlles (l'honrat Albert Guimerà, Joan Radiu, que apareix en alguna ocasió com a estudiant, i Guillem Albella) amb l'ajuda del nunci Joan Garu Galdia/Regaldia, i els rectors i vicaris.

6. El llibre tercer: els confessats

El llibre tercer reuneix la relació de persones que es van confessar en la Quaresma durant deu anys, des del 1555 fins al 1561. No apareixen les dades dels anys 1559, 1575, 1576, 1581 i 1582. El document té un alt interès perquè

guarda memòria del nom de tots els habitants de Benlloc en edat de confessar. Va encapçalat pel títol *Llibre tercer en lo qual vol y mana lo Sr Bisbe los rectós o vicaris assenten tots aquells que sse hauran confessat fent memòria de aquells que resten per confessar*. Es pot observar com en menys de 30 anys es doblà la població, de 110 persones confessades l'any 1555 es va passar a 212, l'any 1582.

Aquest document inclou altres informacions sobre l'estructura urbana de la localitat. Les persones, en algunes relacions, estan ordenades per cases, de manera que es pot saber el nombre d'habitatges i famílies del poble, el nombre de fills de cada casa, els fadrins i els vidus. Es poden llegir algunes dades socials, com ara les ocupacions (mossos, obrers, sastres, paraires), els càrrecs municipals, etc. Són curioses les referències als forasters que es trobaven en aquell temps a Benlloc i a la construcció de les muralles.

7. Llistes de confirmats

Aquesta part del llibre conté cinc relacions de les persones confirmades durant les visites de tres bisbes de Tortosa: Joan Izquierdo, els anys 1576, 1578 i 1581; Joan Férez, l'any 1588, i Gaspar Punter, el 1591. Les anotacions mostren el nom del confirmat, el del pare i la mare i el de la padrina o padrí.

8. El llibre quart: els matrimonis

La darrera part del manuscrit correspon al llibre dels matrimonis. Es poden llegir les anotacions de les parelles que es van unir en matrimoni a Benlloc des de l'any 1554 fins al 1593, amb algunes llacunes dels anys compresos entre el 1558 i el 1565 i dels anys 1583 i 1585.

L'àmbit d'influència social a Benlloc

Per tal d'esbrinar l'origen de llinatges i topònims, és interessant conèixer les relacions socials que s'estableixen entre les poblacions. Les dades del llibres parroquials permeten dibuixar les localitats amb què hi havia vincles socials per diferents interessos: laborals, d'immigració, matrimonials, legals, religiosos, etc. En l'àmbit de la sociolingüística diacrònica, aquestes relacions també possibiliten deduir influències lingüístiques per contacte de llengües o de variants.

Principals llocs de procedència dels cònjuges forasters casats amb belloquins o belloquines (1554-1593):

Vilanova d'Alcolea	14
Cabanes	9
França (Bisbat de Tarba)	8
Culla	4
La Serra d'en Galceran	3
Borriana	3
Benassal	3
Alcalà de Xivert	3
Catalunya, Bisbat de Lleida	3
Atzeneta	2
La Serratella	2
Vilafamés	2

Entre els matrimonis que se celebren a Benlloc, els que estan formats per un del poble i l'altre de fora, els llocs de procedència del membre foraster més freqüents són els dos pobles més pròxims, Vilanova d'Alcolea (14 matrimonis) i Cabanes (9 matrimonis).

Sorprén el nombre de francesos que es casen a Benlloc durant aquesta època. En poc més de deu anys s'ementen vuit contractes matrimonials, un dels quals amb localització més concreta en el bisbat de Tarba. Seguint l'ordre de freqüència trobem els quatre casaments amb gent de Culla, i en nombre de tres els procedents de la Serra d'en Galceran, Borriana, Benassal, Alcalà i Catalunya.

La relació amb altres pobles valencians

Com s'ha dit, és evident que la relació més intensa s'establia amb els pobles veïns més pròxims: Cabanes, dins de la mateixa jurisdicció senyorial del bisbe de Tortosa, i Vilanova d'Alcolea, de la jurisdicció senyorial militar de l'orde de Montesa.

En el llibre de batejats trobem anotats el "mestre Antoni Baunas, barber, de la vila de Cabanes" 1562, "Jaume Planell", "Joan Benet de Cabanes" i "el notari Pere Soler que fa de padrí" (1584,1589) i una veïna del poble del costat: "N'Aigua Vinas de la Torre del Diumenge" (1556). De Vilanova hi ha "Pere Vidal" (1583), "Joan Albella" (1590) i "lo venerable

mossén Anthoni Fortun, rector de Vilanova" (1556). Els altres pobles limítrofs també proporcionen cònjuges. De la baronia de la Serra d'en Galceran se'n van casar tres, i de Vilafamés, dos. "Gràssia, donzella, filla d'en Bernat (1557) i Francés Torà de Vilafamés 1583, van ser padrins de bateig."

Pel que fa al Maestrat, de les comandes més pròximes, a més dels de Vilanova, es desplacen per casar-se persones procedents de la Serratella, les Coves de Vinromà i la Salzadella. Els lligams familiars amb aquests pobles es tornen a reflectir amb la presència en els batejos: "Na Isabet Núnyes, muller de Jaime Boix de la Salzadella" (1583); "Jaume Vaquer de les Coves" (1561). Hi ha casaments de gent d'Albocàsser i d'Alcalà de Xivert, i un bocassí que fa de padrí en un bateig, "Pere Llopiz de Albocàçer" (1583).

Els contactes socials amb Sant Mateu, capital del Maestrat, són freqüents, amb l'assistència a batejos de "lo magnífich Johan Figuerola, menor, notari de la vila de Sant Matheu", (padrí 1555, 58,62), "Paulo Figuerola" (1559) i "Joan Auleri, tintorero de Sant Mateu" (1582).

Les relacions arriben, per l'interior, a la jurisdicció reial de Morella, amb els casaments amb gent de Cincorres i Olocau del Rei: "Cathalina Armengol de Cincorres" (1582) i el "señor Hieroni Moliner, notari de Morella" (1587,1590) consten en el batejos. Pel sud s'estableixen lligams familiars amb les Useres, poble de la Tinença de l'Alcalatén: "Úrsola Molinera de las Useras", va ser padrina el 1585. Més lluny, persones de les ciutats de Borriana i València també celebren casaments a Benlloc. En el llibre de batejos trobem "Johan Marc y Caterina Tolosa, vehins de Burriana" (1586) i "Úrsola Galcerana i de March" (1591), "Pere Guimerà de València" (1561) i "Miquel Pinell, padrí de la vila de Castelló" (1556).

La relació amb catalans, aragonesos i mallorquins

De fora del Regne de València s'observa la unitat de la Corona amb la presència de catalans, aragonesos i mallorquins. Dels tres matrimonis amb catalans, s'indica la procedència exacta d'un que prové de Bovera, poble del bisbat de Lleida, de la demarcació històrica de la vegueria de Tàrraga. Actualment a la comarca de les Garrigues al SO de les Borges Blanques, a la vora d'un afluent de l'Ebre.

Els aragonesos que es van casar a Benlloc venien de localitats pròximes al Regne, com ara Rubiols (Rubiels de Mora), Bordón, poble pròxim a Olocau del Rei, i dels municipis que actualment se situen en la comarca del Matarranya: Pena-roja de Tastavins i Arenys de Lledó. El grup d'aragonesos residents a Benlloc indica un vincle, que es reforça amb la presència en batejos de dues persones més, el capellà "mossén Martinis, aragonés" sense especificar-ne el lloc, que va ser padrí el 1556, i "Bernat Aguiló de Quantavella" (Cantavella) l'any 1561.

L'única referència a les illes Balears la trobem en la casa de mestre Francés Monterde, on morí un mallorquí l'any 1555. El tractament de "mestre" i el fet que tenia un criat permet pensar que es tractava d'un teixidor, o d'algun altre ofici, i que la presència del mallorquí a sa casa devia respondre a motius comercials.

El País Basc, Navarra, Castella i Galícia

Més enllà de la Corona d'Aragó, les relacions de Benlloc amb altres pobles arribaven al País Basc i Navarra. Joan de Malea és el primer biscaí que trobem en el llibre de batejos el 1567 com a padrí. Els anys 1585, 1589 i 1592 s'esmenta Arnau de Lexiri/Lexeri/del Exeri, natural de Ciborocia (en un altre lloc grafiat Zubior), relacionat en un bateig, amb Salvador Benàs. Probablement es tracta de Zubiaur, barri del municipi d'Orozko a Biscaia. El cognom *Benàs*, per la seua banda, hem de posar-lo en relació amb una partida rural anomenada actualment *Benasques*.

Tres anys més tard, 1588-1589, trobem el carboner Mestre Joan de Caminos(s), padrí d'un bateig, i amb la identificació "de nasió biscaí" (1590). Curiosament, l'any 1802 en una descripció de la localitat es parla encara de dos nobles residents que procedeixen de Biscaia. També hi ha constància d'un navarrés, Martín Hernández de Aramendia, que es casa amb una francesa el 1573. A principis del segle XVI Navarra s'incorporà a la corona de Castella, amb manteniment de les institucions anteriors, organitzades en virregnat. Els reis navarresos conservaren la Baixa Navarra, al nord dels Pirineus. Des de l'any 1562 fins al 1610 va ser rei de Navarra Enric IV de França, relacionat amb els hugonots.

França

La primera referència a un francès en el llibre parroquial és de l'any 1562 (Joan Maijse) en els registres de batejos. Quatre anys després, en el llibre de matrimonis, en trobem un altre amb la indicació precisa del lloc d'on venia, Tarn, que es va casar amb una dona de Culla. Tarn està al nord de Perpinyà, i la capital és Albi. El rei de França, l'any 1521, va crear-hi un tribunal per perseguir els crims i delictes de guerra, els robatoris als grans camins, els fets d'armes i els vagabunds. Als castells de la regió de senyors catòlics es perseguiren durament els pastors fins a l'any 1580. Les sentències es feien sense judici, es practicava sistemàticament la tortura. Els arxius departamentals en conserven la documentació de l'època.

El 2 d'agost de 1573 torna a constar un cònjuge francès en el llibre de matrimonis. El 1577 es troben dos casos més: una parella de francesos, Pedro Miranda i Beltrana Badia, que es casen el 23 de juny, i l'altra, formada per un francès i una catalana, Arnau de Pina i Joana Font, que contrauen matrimoni el 20 d'octubre, després de resoldre algun problema amb l'oficial d'Almassora. En aquesta vila hi havia l'Oficialat, una delegació del bisbe de Tortosa que tenia competències jurídiques.

El 1578 apareixen dos casaments més: el 27 de juliol s'uneix el francès Pedro Vidrinyà amb una belloquina. Mestre Pere Vidrinyà era ferrer i residia al poble. Tenia un germà, Esteve Vidrinyà, que trobem fent de padrí en diversos batejos en els anys del 1581 al 1588. El 31 d'agost del mateix any 1578, el navarrés Martín Hernández de Aramendia es casa amb la francesa Maria Rocana; el testimoni d'aquesta unió va ser "Ginés de Rojas de tierra de Valladolid del lugar de Zigales". L'any següent, 1579, el 17 de juny torna a haver-hi dos casaments: el de Gabriel Gineva, de Bovera, del Bisbat de Lleida, amb la francesa, del Bisbat de Tarba, Maria Forment, i el dia de Nadal, que es casa el francès Pedro Rius amb una belloquina. Tarba, en la Gascunya, formava part del comtat de Bigorra, governat pels comtes de Foix. Des de l'any 1562 fins al 1598 es produeixen a França vuit guerres contra els hugonots, moviment politicoreligiós francès d'inspiració calvinista. La Gascunya fou una de les províncies dels hugonots, un important focus del protestantisme.

En el llibre de batejats continuen les referències a francesos, Pere Plancha (1587,1590) i Mestre Annet Plancha (1588), que consten com a padrins i "de nasió francés". És coneguda la penetració constant i l'establiment d'occitans i de francesos a Catalunya durant el segle XVI. Les infiltracions de bandolers a les zones muntanyenques foren vehicle de l'entrada del calvinisme al Principat. Alarmat per aquest fet, el rei Felip II de Castella, amb la seua intransigència religiosa, va imposar algunes prohibicions als súbdits de la corona catalanoaragonesa. El recel de Felip II pels francesos es fa palés en la carta de població de Torreblanca, fet que en corrobora la presència a la Tinença de Miravet. A cada poblador se l'obligava a construir una casa i a residir-hi durant sis anys; en el cas que incomplira l'obligació, el senyor bisbe podia expulsar-lo i donar les seues coses a altres pobladors, sempre que no foren gals o francesos.

Finalment, una referència del llibre dels difunts mostra la presència a Benlloc d'un romeu d'Armènia, que tornava de Sant Jaume de Galícia i morí en l'hospital. La qual cosa situa el poble en una ruta important. Tot apunta a un camí que conduïa als embarcadors de la costa, potser per tal d'evitar els perills dels grans ports. Reproduïm la cita completa a continuació:

"A XXIII de octubre any ans dit [1556] a l'aspital morí un vell de Armènia y per no entendra sa lengua no rebé los sants sacraments. Fonch-li trobat hun testimonial fet en Sant Jaume de Galíssia, lo qual diu que dit ome era de Armènia y ser romeu que venia de Sant Jaume y per quant li trobaren huns quants reals, foren donats per mans dels jurats al clero diguessan misas de ters dia y cap de añ, los quals se han dit per lo clero de la present vila de Belloch."

L'ONOMÀSTICA

1. Toponímia

1.1 *El topònim Benlloc*

Joan Coromines, en l'*Onomasticon Cataloniae*, cerca l'origen del topònim en l'orografia, es fixa en l'elevació on està situat el poble. A partir de la carta de població de 1250 dedueix que la vila s'edificà abans de 1266 en el puig anomenat *Perealac*, a uns dos quilòmetres de les alqueries de

Beniayxó i Tahalfaçar. La muntanyeta, segons el filòleg, degué ser batejada com a *Petra-de-lacca* en temps dels romans, en els primers anys de la nostra era, amb un nom compost del llatí *PETRA* 'pedra' i del preromà *LACCA* 'roca dura'. Durant la dominació musulmana, en àrab passà a denominar-se *Pere-al-lak*, i després, cap al segle XIII, s'hauria transformat en *Barelâq*. Els repobladors catalans, durant la reconquesta, degueren canviar inevitablement el nom pel seu familiar *Bell-lloc*, transformat, més tard, en l'actual *Benlloc*.

En el manuscrit es troben diverses formes: *Bel lloc* [1556], *lloch de Bell lloc* [1583], *Belloch* [1583]. L'any 1585 trobem una primera forma amb marca de nasal damunt de la *e* *Bēlloc* [1585] i tot seguit representada per primera vegada la variant actual amb la consonant *Benlloch* [1585]. Des de llavors alterna aquesta forma amb les anteriors.

La denominació oficial actual del municipi manté la grafia *ch* (*Benlloch*) i la proposta de normalització tan sols hauria d'adaptar la representació del so final a l'ortografia actual (*Benlloc*). Aquesta és la forma amb què apa-

reix al diccionari *DCVB* en l'entrada referida al municipi, si bé també el trobem amb la denominació *Bell-lloc de Benifaixions*. En altres publicacions s'usa *Bell-lloc del Pla*. Aquestes darreres denominacions compostes, que recupeeren en la primera part l'antic apel·latiu *Bell-lloc* necessiten un altre nom per a diferenciar-lo del veïnat de Santa Cristina d'Aro (Baix Empordà) i de Bell-lloc d'Urgell (Pla d'Urgell). Tanmateix, són estranyes per als parlants. Cal remarcar que a Vilanova d'Alcolea encara es manté la forma sense *n*, (*Belloch*). Considerem, però, preferible la forma evolucionada *Benlloc*, que compta també amb tradició escrita i evita l'homografia.

2. Els llinatges

2.1 Relació alfabètica dels llinatges

En la llista apareixen els llinatges que hi ha al llibre parroquial. Se n'exclouen els de les persones que consta que es trobaven a Benlloc per afers puntuals. Les indicacions entre parèntesis indiquen que les persones residien temporalment en la localitat pel càrrec que s'indica o per l'origen.

<i>Aixerant</i> (pastor)	<i>Forés</i>	<i>Nicolau</i>	<i>Segarra</i>
<i>Albella</i>	<i>Fort</i>	<i>Nadon</i> (pastor)	<i>Segura</i>
<i>Andreu</i>	<i>Foz</i> (vicari)	<i>Peirat</i>	<i>Selma</i> (doctor)
<i>Aguiló</i>	<i>Fuentes</i> (de) (missatge)	<i>Pedró</i>	<i>Sellés</i>
<i>Aureli</i>	<i>Galcerà/n</i>	<i>Palau</i>	<i>Serra</i> (prevere)
<i>Baiarri</i>	<i>Galià/n</i>	<i>Pallerés</i>	<i>Simó</i>
<i>Balaguer</i>	<i>Gascó</i>	<i>Pasqual</i>	<i>Sinio?</i> (padrí)
<i>Beltran</i> (vicari)	<i>Gastó</i>	<i>Pastor</i>	<i>Siurana</i>
<i>Benàs</i>	<i>Garbí</i>	<i>Pavia</i> (vicari)	<i>Solà</i> (de) pastor
<i>Berga</i>	<i>Guimerà</i>	<i>Perris</i>	<i>Solsona</i>
<i>Boix</i> (prevere)	<i>Hormigón</i> (prevere)	<i>Planell</i>	<i>Sorolla</i>
<i>Borda</i>	<i>Ivanyes</i>	<i>Planxa</i> (francés)	<i>Tarascó</i>
<i>Brunet</i> (vicari)	<i>Jaume</i>	<i>Pont</i>	<i>Targa</i> (alias/dit <i>Segura</i>)
<i>Caminos</i> (de) (biscaí)	<i>Lázaro</i> (pastor)	<i>Puja</i> (cognom de dona, de <i>Puig</i>)	<i>Tallada</i>
<i>Camanyes</i>	<i>Lexeri</i>	<i>Radiu</i>	<i>Torà</i>
<i>Cano</i>	<i>Mateu</i>	<i>Regaldia/Garugaldia</i> (nunci)	<i>Torrella</i>
<i>Carrillo</i> (mestre)	<i>Martínez</i> (navarrés)	<i>Roca</i>	<i>Tronchona</i> (cognom de dona)
<i>Castellet</i>	<i>Martinis</i> (aragonés)	<i>Ruvió</i>	<i>Vidal</i>
<i>Claret</i>	<i>Meguano</i> (padrí)	<i>Ruvira</i>	<i>Vidrinyà</i> (var. form. <i>Vidrinà</i> , francès)
<i>Eixerà</i>	<i>Maijse</i> (francés)	<i>San Benet</i>	
<i>Fadrell</i>	<i>Monterde</i>		

2.2 Tipologia

Un assaig, sempre provisional, de classificació dels llinatges del llibre parroquial estableix uns quants grups. Un gran nombre de llinatges tenen correspondència amb denominacions toponímiques de Catalunya. Per la freqüència, ocupen el segon lloc els topònims relacionats amb noms propis personals. Es pot formar un tercer grup amb els llinatges procedents d'una altra llengua, amb els subgrups formats pels d'origen àrab, castellà o aragonés i occità o francès. Destaquem el cognom *Radiu* com un dels més singulars de la zona, segons les indicacions del DCVB que el localitza a Alcalà de Xivert, Benlloc, les Coves de Vinromà i Vilafamés.

2.2.1 Llinatges relacionats amb topònims de Catalunya

La vinculació dels llinatges amb topònims és habitual. A continuació es recullen els llinatges que tenen un topònim relacionat a Catalunya: *Balaguer*, *Berga*, *Guimerà* (la Segarra), *Pedró* (el Gironés, Andorra), *Palau*, *Pallarés* (el Pallars), *Pavia* (les Garrigues), *Roca*, *Ruvió*, *Rovira*, *Sant Benet* (el Bages), *Segarra*, *Segura*, *Sellés* (Conca de Tremp), *Serra*, *Siurana*, *Solà*, *Solsona*, *Targa* (Tàrrrega), *Tallada*, *Torà*, *Torrella*, *Pont*.

2.2.2 Llinatges procedents de noms personals

Andreu, *Galcerà*, *Jaume*, *Mateu*, *Nicolau*, *Pasqual*, *Pastor*, *Simó*, *Vidal*.

2.2.3 Llinatges procedents d'una altra llengua

D'origen àrab: *Sorolla* i *Garbí*.

D'origen castellà o aragonés: *Tronxo*, *Hormigón*, *Ivanyes*, *Làzaro*, *Martínez*, *Martinis*, *Meguano*, *Monterde*, *Nadón*.

D'origen basc: *Lexeri* *Lexiri del Exeri*; *Regaldia* *Garugaldia*.

D'origen occità o francès: *Tarascó* (Provença), *Planxa*, *Vidrinyà*.

2.3 Els cognoms femenins

Les dones, en casar-se, mantenen el cognom propi, que és el del pare. "Violant Albella, muller de Joan Planell" (1581). En moltes ocasions el cognom del pare es feminitza quan s'aplica a la filla. A continuació es presenta la llista de cognoms feminitzats buidats del llibre parroquial, ordenada alfabèticament.

Andreua ("Gisabel Adreua, filla de Antoni Andreu, menor"; "Tecla Andreua, muller de Berenguer Sellés")

Balaguera

Borda ("Úrsola Borda, viuda de Guillem Albella")

Castelleta ("Esperansa Castelleta, filla de Pere Castellet")

Clareta

Fadrella

Ferrera

Forta

Galcerana

Gastona ("Úrsola Gastona, filla de Jaume Gastó")

Garbina

Guimerana ("Sor Gisabel Guimerana")

Mateua

Maimona

Palleresca

Pasquala

Pastora

Planella

Ponta

Puja ("Quitèria Puja, muller de Pedro Ruvió")

Radiua

Roca (Úrsula Roca)

Tronxona

Vidala ("Úrsola Vidala, muller de Joan Andreu")

3. Els noms personals

3.1 Els noms d'home

Els noms més repetits són:

Jaume

Joan

Pere

Antoni

Bertomeu

Miquel

Geroni

Bernat

Francesc

Guillem

Gabriel

Domingo

Vicent

Altres noms que apareixen en el llibre parroquial:

Arnau

Albert

Baptista (batista)

Baltazar

Berenguer

Esteve

Feliph

Gracià

Marc

Mateu

Melcior

Nicolau

Pasqual

Ramon

Rafel

Simón

Els noms compostos no són habituals:

Joan Salvador

3.2 Els noms de dona

Els noms de dona més repetits són:

<i>Úrsula</i> (amb les variants <i>Úrsola, Ússola, Ússula</i>)	<i>Isabel</i> (amb les variants <i>Isabet i Guisabel</i>)
<i>Violant</i>	<i>Bàrbera</i>
<i>Àngela</i>	<i>Joana</i>
<i>Esperança</i>	<i>Caterina (Catalina)</i>

Altres noms de dona:

<i>Montserratada (Monsarrada)</i>	<i>Mateua</i>
<i>Margalida</i>	<i>Maria</i>
<i>Gràcia</i>	<i>Magdalena (Madalena)</i>
<i>Constança (Gostança)</i>	<i>Gerònima (Jerònima)</i>
<i>Anna</i>	<i>Francisca</i>
<i>Tecla</i>	<i>Eliador</i>
<i>Quitèria</i>	<i>Leonor</i>

Alguns noms compostos de dona:

<i>Esperança Sussagna</i>	<i>Úrsola Paula</i>
<i>Úrsola Agna</i>	<i>Gerònima Àgueda</i>

3.3 Els noms no catalans

En els escrits en català es troben alguns noms propis en altres llengües (en castellà i en francès o occità):

<i>Pedro</i> (fill de l'esclava de senyor d'Orpesa); <i>Pedro Nadón</i> , pastor; <i>Pedro Axerant</i> , pastor; <i>Pedro</i> , criat; <i>Pedro Plancha</i> , francès	<i>Peirot Corps</i> <i>Pierres Pasqual</i> (1560) <i>Domingo Lázaro</i> , pastor; <i>Domingo Gascó</i> <i>Simón Pasqual</i> (1556) <i>Annet Plancha</i> , de nació francès
<i>Miguel</i> , moço	francès
<i>Ramón de Solá</i> , pastor	<i>Pasival Sinio</i>

4. Referències onomàstiques a altres localitats

Destaquem les referències a topònims i antropònims d'altres llocs, ordenades alfabèticament per localitats, amb la cita literal i la data.

- Albocàsser: "Pere Llòpiz de Albocàçer, padrí" [1583]
- Almassora: "Pere Sancho de Almassora" [1556]
- Borriana: "Johan Marc y Caterina Tolosa, vehins de Burriana" [1586], "Úsola Galcerana y de - March de Burriana" [1591]
- Cabanes: "Jaume Planell de Cabanes" [1587], "Pere Soler, notari de Cabanes" [1584, 89], "Joan Bonet de

Cabanes" [1560], "mestre Antoni Baunas, barber de la vila de Cabanes" [1562]

- Cantavella (Terol): "Bernat Aguiló de Quantavella" [1561]
- Castelló de la Plana: "Miquel Pinell de la Vila de Castelló" [1556]
- Cincotorres: "Cathalina Armengol de Cincotorres" [1582]
- La Salzadella: "Na Isabet Nuyes muller de Jaume Boix de la Salzadella" [1583]
- La Serra d'en Galceran: "na Roja de la Serra d'en Galceran" [1556]
- La Torre d'en Doméneç: "n'Aigua Vinas de la Torre del Diuenge" [1556]
- Les Coves de Vinromà: "Jaume Vaquer de les Coves" [1561], "lo discret en Miquel de Sant Joan, notari de la vila de les Coves" [1556]
- Les Useres: "Úrsola Molinera de las Useras, madrina" [1585]
- Morella: "Moliner, notari de Morella" [1587]
- Orpesa: "fonch batejat Pedro, fill de la esclava de la senyora de Orpesa, fonch padrí mestre Fancés Clavet, perayre; padrina, la muller del senyor Albert Guimerà, balle de Belloch" [19/02/1555]
- Sant Mateu: "Paulo Figuerola" [1559], "Joan Figuerola menor, notari de la vila de Sant Matheu" [1558], "Joan Auleri, tintorero de Sant Mateu" [1582]
- València: "Pere Guimerà de Valencia" [1561]
- Vilafamés: "Francés Torà de Vilafamés, padrí" [1583], "Gràssia, donzella, filla d'en Bernat de Vilafamés" [1557]
- Vilanova: "Pere Vidal de Vilanova" [1583], "Miquel Albella de Vilanova", "lo venerable mossen Anthoni Fortun, rector de Vilanova" [1556], "Joan Albella de Vilanova" [1590]

5. Altres aspectes lingüístics del manuscrit

5.1 La castellanització

El llibre parroquial de Benlloc presenta mostres de l'ús del castellà en una data molt primerenca. Hi ha registres

escrits en castellà des de l'any 1565 ("Memoria de los que mueren en la Villa de Bellloc del mayo de 1565 adelante") de la mà dels rectors mossén Miguel Hormigón (1565-67), mossén Salvador Foz (1575-89) i el vicari Francisco Foz (1589-93). La resta de vicaris escriuen sempre en català: Turbo (?), Pere Bernat, el venerable mossén Pere Guimerà (1555-75), Guillem Siurana (1555), Antoni Siurana (1556), Garau Brunet (1556), Rafel Serra (1556-60), Juan Beltran (1558-65), Guillem Albella (77-80), Miquel Boix (1583-85) i Jaume Pavia (1585-1590). Una mostra del castellà del manuscrit:

"A 23 de agosto del año 1565 murió Jeronimo Garbí, fue sepultado en el cimiterio de la iglesia parrochial de Bellloc, recibió los Santos Sacramentos, lexó las lexas siguientes: un trentenario por padre y madre, treinta y tres misas de San Amador, seis dineros a cada bacín de los que andavan en la iglesia, misas de tercero día y cabo de año, un aniversario perpetuo por su ánima. Notario Figuerola."

Els topònims i alguns llinatges presenten formes castellanitzades: *Cabañas* (Cabanès), *Castezón* (Castelló), *Radio* (Radiu): "Úrsola Andrevia de Roca. Notario Valaguer vezino de Cabañas" [03/05/1565]; "Pedro Albella se enterró en Castezón de la Plana y no ordenó" [09/04/1566]; "Isabel Radio muger de Antonio Valaguer" [23/04/1566].

La presència del castellà en el llibre parroquial palesa l'actitud de l'església quant a la qüestió lingüística i la situació durant el regnat de Felip II. El bisbe de Tortosa no veié cap impediment de nomenar rectors de llengua castellana i destinar-los a una parròquia catalanoparlant. Per altra banda, els rectors i un vicari no dubten d'usar la seua llengua en el llibre parroquial, redactat en català des que fou creat, en la llengua pròpia dels feligresos; ni de crear alternances lingüístiques en el llibre redactant un registre en castellà a la vora d'un altre en català, quan canvia el vicari. D'això es desprén una seguretat quant a l'ús del castellà per part dels rectors i vicaris, fruit d'una consciència de classe, una voluntat diferenciadora i potser del beneplàcit de la mitra.

En el procés de castellanització s'ha destacat el paper de la Inquisició. Ferran de Lloaces, durant el regnat de Carles V, va ser fiscal de la Inquisició a València i inquisidor de Barcelona. Després de passar pel bisbat de Tortosa (1553-

1560) fou arquebisbe de Tarragona i de València. Això no obstant, els rectors de Benlloc que usen el castellà els trobem en el temps que Martín de Córdoba i Mendoza era bisbe de Tortosa (1560-1574). Aquest cordovés també va assistir al Concili de Trento l'any 1562 i uns anys més tard es va traslladar a l'església de Plasència i a la de Còrdova. El segueix en el càrrec Juan Izquierdo (1574-1585), que era aragonés.

Els darrers anys del segle tornem a tenir bisbes de terres catalanoparlants. Joan Terès i Borrull (1586-1587), de Verdú (Urgell), estudià teologia a València, fou un alt funcionari reial. Abans havia sigut bisbe d'Elna i després arquebisbe de Tarragona. El valencià Joan Baptista de Cardona fou el següent (1587-1589), que dedicà a Felip II un memorial en castellà. El darrer bisbe del segle fou Gaspar Punter i Barreda (1590-1600), nascut a Morella, que va uniformar la litúrgia de la diòcesi, va formar un ritual per a totes les esglésies i va escriure un llibre per a la uniformitat dels cants processionals.

5.2 Notes lingüístiques

Fonètica

Des del punt de vista de la fonètica, algunes grafies manifesten variants, per altra banda habituals en els textos valencians de l'època:

<i>Palleres</i> [1554]	<i>fon batejada</i> [1587], <i>fo</i>
<i>giner</i> [1556, 1585, 1587],	<i>batejada</i> [1587]
<i>jener</i> [1561]	<i>funch beteiat</i> [1556]
Antoni Vidal, <i>parayre</i> [1556,	<i>nohenbra</i> [1556]
1582], Antoni Vidal,	<i>retor</i> [1590]
<i>perayre</i> [1583, 84, 87]	<i>yo</i> [1586, 87]
<i>lo subredit</i> [1556]	

Morfosintaxi

- L'ús de l'article personal encara es mostra viu, tant per al masculí com per al femení, i amb la forma apostrofada: "n'Antoni Vidal, perayre" [1587], "na Isabet Nuyes" [1583], "na Tronchona" [1554], "na Violant, viuda de Johan Guimerà" [1555], "l'honrat en Albert Guimerà" [1557], "filla d'en Bernat" [1557], "el honrat en Jaume Martines" [1558].
- El femení de *balle* (batlle), *ballessa*: "la senyora ballessa" [1556, 58].

- El demostratiu *estos*: "estos foren padrins en la solemnitat de la iglésia per ço que fon batejada en casa per la muller sguerer" [1588]
- La concordança del participi: "lo honrat Francés Andreu, pagés del loch de Bel lloc *ha rebuts* tots los sancts segraments de la Església" [1558]
- Pronoms febles en posició enclítica: "portà'l", "portà-la" [1583], "batejà-la" [1587], "batejà'l" [1557]
- L'ús de la preposició *a* amb l'objecte directe: "Batejaren a Jaume" [1558]
- L'ús de la preposició *en* davant de *casa*: "fon batejada *en casa*" [1587]
- Les formes verbals: "per so que-l bategí en casa perquè no creya que vixqués tant; naixqué malesforçat" [24/02/1583]

Lèxic

Pel que fa al lèxic destaquem:

- "Pere Ciurana, son *avi*" [1587]
- "Miguel de Fuentes, *mensaje*" [1582]
- "mestre Perris, *obrer de vila*" [1557]
- "la muller de ---, *esguerer*" (?) [1587], "fon batejada en casa per la muller *sguerer*" [1588]
- "en l'*asglésia*" [1587], "*jglésia*" [1588]

ELS TREBALLS TOPONÍMICS DE L'AVL

Aigües Vives Pérez i Piquer

1. EL MARC LEGAL

1.1. Noms oficials dels municipis castellonencs

Al començament de l'etapa democràtica actual teníem un total de 392 municipis de predomini lingüístic valencianoparlant, d'ells tan sols 194 (49,23%) havien conservat oficialment un nom en valencià. La resta havien estat castellanitzats en alguna mesura; des de la traducció total (*Cuevas de Vinromá, Villafranca del Cid, Puebla de Benifasar*) fins a l'adaptació morfològica (*Useras*) o l'adaptació ortogràfica (*Benasal, Rosell*).

Des d'aquella etapa inicial, 173 poblacions han valencianitzat el seu nom i unes altres 3 han fet l'expedient de canvi per a adoptar un nom diferent del que tenien: *els Poblets, la Mata* i *Aras de los Olmos*. El nombre de municipis valencianoparlants ha passat de 392 a 395 amb la creació de Sant Joan de Moró, les Alqueries i Benicull de Xúquer.

El procés de valencianització s'ha fet, principalment, a partir de l'aprovació de la Constitució espanyola, encara que el de *la Font d'en Carròs* fou anterior (1977). La Constitució donava la possibilitat que totes les llengües espanyoles foren oficials en els territoris corresponents, d'acord amb els respectius estatuts d'autonomia, i obria la porta de la normalització lingüística a aquelles comunitats amb llengua pròpia distinta del castellà.

L'aprofitament de la porta oberta per part de les diferents comunitats autònomes es va fer a través dels estatuts d'autonomia respectius i de les posteriors lleis que, amb noms diferents, cobrien l'espai de la normalització lingüística. Dins de les lleis posteriors hem de trobar el camí de la normalització toponímica que ara ens ocupa.

Però abans de comentar-les és convenient esmentar les directrius bàsiques estatals pel que fa a l'alteració del nom dels municipis, contingudes en la Llei de Bases de Règim Local. L'article 22 estableix que "corresponen al Ple de l'Ajuntament els acords relatius al canvi de nom del municipi" i l'article 47 diu que per a aprovar el canvi de nom "es requereix el vot favorable de la majoria absoluta del nombre legal dels regidors".

L'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana del 2006 arreplega en l'article 49.1.8 les matèries sobre les quals la Generalitat Valenciana té competència exclusiva, entre les quals es troba la denominació oficial dels municipis i topònims.

La Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià de 1983 dedica l'article 15 a la toponímia i diu textualment:

"1. Correspon al Consell de la Generalitat Valenciana, d'acord amb els procediments legals establits, determinar els noms oficials dels municipis, territoris, nuclis de població,

accidents geogràfics, vies de comunicació interurbanes i topònims de la Comunitat Valenciana. El nom de les vies urbanes serà determinat pels ajuntaments corresponents.”

La capacitat del Consell de determinar els noms del municipis es concretava en el Decret 74/1984 del Consell de la Generalitat Valenciana, pel qual es regulava el procediment per a l'alteració del nom dels municipis. El Decret 74/1984 fou derogat per l'actualment en vigor, Decret 58/1992, que compartix amb l'anterior el plantejament de tractar la recuperació de la forma valenciana del topònim igual que tracta la substitució del nom del municipi per un altra denominació diferent, tot complint la Llei de Bases de Règim Local.

El procediment establert en els dos decrets comença amb l'acord del Ple de l'Ajuntament per la majoria indicada en la Llei de Bases de Règim Local. Després d'un període d'exposició al públic (tauler d'avisos i BOP) i de la resolució, amb el mateix quòrum, de les reclamacions que pogueren presentar-se contra l'acord, es remet l'expedient a la Conselleria de Justícia, Interior i Administracions Públiques. La Conselleria, després de demanar els informes pertinents, i si són favorables al canvi, eleva la proposta al Govern Valencià, que resol. La resolució, publicada en el *Diari Oficial de la Comunitat Valenciana*, és posteriorment comunicada a l'administració de l'Estat perquè l'anote en el Registre d'Entitats Locals i la publique en el *Butlletí Oficial de l'Estat*. S'hi estableix també que la denominació dels municipis podrà ser en castellà, en valencià, o en les dos llengües, en compliment del que diu la Llei de Bases de Règim Local.

Les diferències entre el Decret 58/1992 i l'anterior de 1984 representen progressos evidents. Veiem la primera millora en l'article primer: "La nova denominació del municipi s'haurà d'adequar a la seua tradició històrica i lingüística." Açò pot representar un fre a una hipotètica futura voluntat de regressió lingüística i, igualment, condiciona futurs canvis de denominació en els quals, a més del canvi real de nom, caldrà plantejar-se la forma valenciana o castellana en funció de la zona de predomini lingüístic a què pertanya el municipi. La segona millora es troba en l'article quart, quan diu que la Conselleria de Justícia demanarà informe sobre el canvi proposat per l'Ajuntament a l'òrgan competent en matèria de política lingüística de la Generalitat Valenciana (actualment l'Acadèmia

Valenciana de la Llengua), que, en els casos que considere oportú, elevarà consulta al Consell Valencià de Cultura. El nou sistema de consultes suplix l'obligació anterior de demanar informe a la Reial Acadèmia de la Història quan la modificació consistira en el canvi d'un nom per un altre diferent. La tercera millora està expressada en l'article sext, que estableix la possibilitat que, dins del mateix procediment, l'Ajuntament puga reconsiderar la seua proposta, o presente al·legacions quan els informes reglamentaris demanats per la Conselleria de Justícia no siguen favorables a la proposta inicial.

Total municipis	Valencianoparlants	Canviats	Canvis bilingües
Castelló: 135	84	33	12
València: 266	202	98	4
Alacant: 141	109	42	15
Total: 542	395	173	31

Distribució territorial dels canvis de denominació oficial de municipis

En els mapes de la pàgina següent podem veure quines són les 33 poblacions de les comarques castellonenques que han conclòs l'expedient de valencianització del nom, de les quals 12 han adoptat el nom bilingüe.*

Com veiem, dissortadament, l'opció que dona la legislació d'adoptar el nom en les dos llengües oficials ha estat utilitzada per alguns municipis.

Però és, si més no, trist que la recuperació del nom valencià no vaja més enllà. En una època en què el respecte dels topònims és propugnat pels organismes internacionals, que recomanen l'adopció d'una única forma, la de la llengua de la zona, i quan la legislació ho permet, resulta incongruent trobar-se municipis amb un *nom en valencià/nom en castellà*, fins i tot quan la diferència és només ortogràfica: *Xert/Chert*, *Xodos/Chodos*, *Xilxes/Chilches*.

Els canvis produïts a l'empara de la legislació vigent han modificat en alguns casos el nomenclàtor de Sanchis Guarner, guia durant molt de temps dels valencianistes. La major part de les diferències entre els noms adoptats oficialment pels municipis i els noms proposats

*En el moment de publicar les actes, Vila-real ha adoptat ja legalment el nom oficial només en valencià.

per Sanchis són degudes a raons de tradició i preferència entre formes igualment legítimes. Per exemple, en les comarques castellonenques Sanchis proposava *la Mata de Morella*, *Sant Mateu del Maestrat* i *la Salzedella*. Els municipis han triat *la Mata*, *Sant Mateu* i *la Salzedella*.

Cal considerar que el nomenclàtor de Sanchis s'elaborà en una època en què no es podia encetar un procés de valencianització massiva com és l'actual. Per tant, era difícil contrastar les formes proposades amb la voluntat dels municipis afectats. Actualment les corporacions municipals manifesten la seua opinió i, en alguns casos, han optat per formes que tenen també una justificació històrica i lingüística.

La normalització del nomenclàtor municipal valencià passa necessàriament per la neteja de castellanismes i de corrupcions, per la recuperació de l'article tradicional i per l'equilibri entre etimologia, pronúncia, raons històriques i d'ordenació territorial i la voluntat dels habitants dels municipis. Esperem cridar l'atenció de persones que, en els seus municipis, puguen ajudar a l'aventura apassionant de reconèixer-se públicament com a valencians *fins i tot* en el nom de la població.

Els 21 noms de municipi castellonencs que encara podrien ser subjecte de canvi per valencianització són:

comarca	nom oficial	nom valencià	causa
Alcalatén, l'	Lucena del Cid	Llucena	castellanització
Alt Maestrat, l'	Ares del Maestre	Ares del Maestrat	castellanització
Alt Maestrat, l'	Benasal	Benassal	castellanització
Alt Maestrat, l'	Vistabella del Maestrazgo	Vistabella del Maestrat	castellanització
Baix Maestrat, el	Cervera del Maestre	Cervera del Maestrat	castellanització
Baix Maestrat, el	San Rafael del Río	Sant Rafel del Riu	castellanització
Baix Maestrat, el	Peñíscola	Peníscola	castellanització
Baix Maestrat, el	Santa Magdalena de Pulpis	Santa Magdalena de Polpís	deformació
Plana Alta, la	Sierra Engarcerán	Serra d'en Galceran, la	castellanització
Plana Alta, la	Vall d'Alba	Vall d'Alba, la	falta d'article inicial
Plana Alta, la	Serratella	Serratella, la	adequació a l'etimologia i falta d'article inicial
Plana Alta, la	Torre Endoménech	Torre d'en Domènec, la	deformació gràfica i falta d'article inicial
Plana Alta, la	Benlloch	Bell-lloc	adequació a l'etimologia
Plana Baixa, la	Alquerías del Niño Perdido	Alqueries, les	castellanització
Plana Baixa, la	Burriana	Borriana	adequació a l'etimologia
Ports, els	Zorita del Maestrazgo	Sorita	castellanització
Ports, els	Todoella	Todoella, la	falta d'article inicial

comarca	nom oficial	nom valencià	causa
Ports, els	Forcall	Forcall, el	falta d'article inicial
Ports, els	Herbés	Herbers	adequació a l'etimologia

És també discutida la denominació oficial de *la Salzadella*, que va fer l'expedient de valencianització l'any 1993, mitjançant el qual va deixar de tenir com a nom oficial *Salsadella* i va adoptar legalment *la Salzadella*. Tot i conèixer que la grafia adequada a l'etimologia és *la Salzedella*, l'Ajuntament va argumentar que en la documentació apareix sempre amb la lletra <a>.

D'altra banda, el nom *Alfondeguilla* (que inclou l'article àrab) i la forma evolucionada *Fondeguilla* (amb la pèrdua de l'article àrab segons l'evolució lingüística del valencià), són igualment objecte de debat entre diferents sectors socials.

1.2. El altres topònims

Pel que fa a la resta de topònims, ja hem vist el que diu l'article 15 de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià; atribueix al Consell de la Generalitat Valenciana la determinació dels topònims, exceptuant el nom de les vies públiques. La potestat citada es regula mitjançant el Decret 145/1986, de 24 de novembre, sobre senyalització de vies i servicis públics en l'àmbit territorial de la Comunitat Valenciana. El decret és desplegat per l'Orde d'1 de desembre de 1993, de la Conselleria d'Educació i Ciència, sobre l'ús de les llengües oficials en la toponímia, en la senyalització de les vies de comunicació i en la retolació dels servicis públics en l'àmbit territorial de la Comunitat Valenciana. L'orde diu:

"Article primer.

1. El criteri general de l'ús de les llengües oficials a la Comunitat Valenciana en la senyalització de vies i servicis públics, atindrà el predomini lingüístic establert en el títol quint de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià.
2. En els casos en què, per manament legal, es requerisca la senyalització en les dos llengües, es donarà prioritat a una o altra llengua segons el predomini lingüístic del territori en què s'ubique el senyal.

Article segon.

1. Els topònims i la designació genèrica que els acompanya s'hauran d'usar, qualsevol que siga la llengua emprada en la resta d'elements informatius, en la llengua de predomini lingüístic de la zona a què pertany el topònim.

2. Pel que fa als noms d'elements que s'estenguen per les dos zones de predomini lingüístic i tinguen nom en les dos llengües, s'usaran en valencià en el territori de predomini lingüístic valencià i en castellà en el territori de predomini lingüístic castellà."

S'establix, per tant, un criteri de territorialitat en la senyalització pública dels topònims i no s'admeten les dobles denominacions.

2. ACTUACIONS DE L'AVL RESPECTE DE LA TOPONÍMIA

L'article 7 de la Llei 7/1998, de 16 de setembre, de la Generalitat Valenciana, de Creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, estableix com a competències de l'AVL:

"Fixar, a sol·licitud de la Generalitat, les formes lingüísticament correctes de la toponímia i l'onomàstica oficial de la Comunitat Valenciana, per a la seua aprovació oficial."

"Emetre i difondre informes o dictàmens i realitzar els estudis sobre la normativa i l'onomàstica oficial valenciana, ja siga a iniciativa pròpia o a requeriment de les Institucions Públiques de la Comunitat Valenciana."

En compliment del mandat legal, l'AVL elabora els informes preceptius dins del procés d'alteració del nom dels municipis. I, igualment, emet informes sobre topònims a sol·licitud dels diferents organismes de l'administració autonòmica, local o estatal.

Un dels projectes d'iniciativa pròpia referents a la toponímia que du a terme l'AVL és la constitució d'una gran base de dades que pretén abastar la toponímia major i menor de la Comunitat Valenciana. La base de dades és resultat de les enquestes que s'han fet i continuen fent-se des de l'AVL; és el punt de referència per a tota l'Administració Valenciana i és la font on beu la toponímia que reflectix la cartografia oficial.

2.1. Enquestes toponímiques de les comarques castel·lonenques

L'AVL, en compliment del mandat de la seua llei de creació, està realitzant un recull exhaustiu dels topònims de la Comunitat Valenciana. El recull és continuació del projecte que l'any 1994 encetà la Conselleria de Cultura, la qual inicià l'arrelleuga de topònims quan encara no existia l'Institut

Cartogràfic Valencià, que es creà el 1997. Els mapes 1:10.000 de l'Institut Cartogràfic Valencià han sigut els destinataris de l'arplega toponímica i els noms de lloc que figuren en els seus mapes actuals són producte de la citada enquesta.

Es van enquestar els 542 municipis valencians, que representen una extensió de 23.291 km². El total de topònims que es van inventariar va ser de 50.000 topònims diferents, amb 63.350 fitxes i amb una mitjana aritmètica de 2,6 topònims per km². Açò va ser possible, en part, per l'existència d'un grup suficient de toponomistes, ja que feia poc que havia acabat el Màster de Toponímia (1990-1991) organitzat per la Universitat de València i la Generalitat Valenciana. Gran part dels alumnes del màster passaren a engrossir el col·lectiu existent de recol·lectors i investigadors de la toponímia valenciana.

Actualment, l'AVL du a terme un segon recull toponímic de la Comunitat Valenciana amb l'objectiu de revisar els 50.000 topònims de la primera arplega, corregint els errors que s'hi puguen detectar, actualitzant la informació d'acord amb les transformacions del territori produïdes en els últims anys, i també amb l'objectiu de duplicar, com a mínim, la quantitat de topònims. Actualment tenim un 60% de les noves enquestes fetes.

La metodologia utilitzada en el segon recull és semblant a la de la primera arplega toponímica, si bé ara tenim l'avantatge de disposar d'una informació prèvia de partida mentre que en l'any 1994 començarem absolutament des de zero. Una altra diferència bàsica entre els dos reculls és que en l'any 1994 prenguérem com a unitat territorial i de treball el mapa, però ràpidament es va comprovar que no era operatiu si es volien aconseguir bons resultats. Les enquestes s'havien de fer per municipis, i així és com treballem actualment. Això complica el treball posterior dels tècnics en Onomàstica de l'AVL i de l'Institut Cartogràfic Valencià, ja que el treball cartogràfic pren com a unitat el mapa i no el municipi, però des del punt de vista de la qualitat dels reculls aconseguits, compensa fer l'esforç i treballar per municipis.

Sempre que ha sigut possible, si el treball havia sigut satisfactori, l'enquestador del segon recull toponímic és el mateix que havia fet l'arplega per a la Conselleria de Cultura, per tal d'optimitzar i aprofitar el treball fet prèviament. Quan això no ha sigut possible, s'han buscat persones noves, sempre

procurant que foren de la zona o vinculades i coneixedores del territori on anaven a treballar. Tots els enquestadors han dut a terme la seua activitat amb unes mateixes instruccions i metodologia.

Cada recol·lector ompli una fitxa per topònim i marca la seua situació en el mapa. En la fitxa s'indica el topònim, tal i com s'arplega, amb transcripció fonètica quan cal, el número del mapa, el número assignat a cada topònim per a indicar-ne la situació en el mapa i una clau numèrica indicativa del tipus d'element físic de què es tracta: *foia*, *font*, *séquia*, etc. També s'indica el municipi o municipis en què es troba el topònim dins de cada mapa i es pot omplir, optativament, una proposta de normalització i fer els comentaris que l'enquestador crega convenients.

S'arplega, de manera equilibrada, tot tipus de topònim, però han de ser noms actualment vius i referits a llocs físics existents i cartografiats, ja que la destinació primera del recull és la il·lustració de la cartografia.

Quant als criteris lingüístics utilitzats, s'ha analitzat la realitat del territori valencià amb una zona de predomini castellanoparlant, una altra de predomini valencianoparlant, i una zona de contacte lingüístic. Per això, el criteri aplicat ha sigut el de consignar el topònim en la llengua de la zona a què pertany, tant la part denotativa com la genèrica.

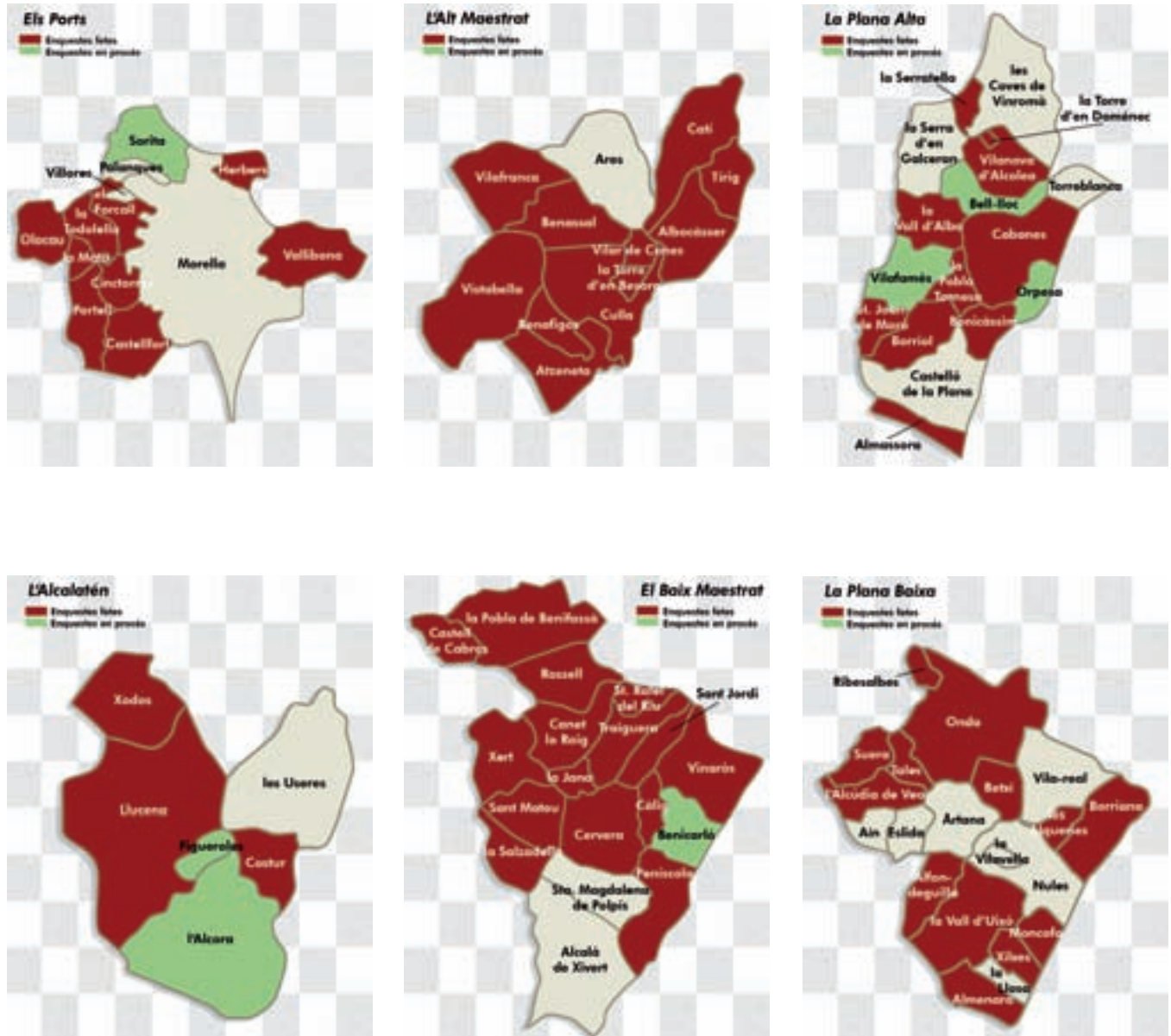
Ara bé, este esquema és un punt de partida, però és massa simple per a descriure la realitat de les nostres terres, on trobem, sí, realitats lingüístiques diferents, però també interferències importants de l'altra llengua en cada una de les zones esmentades. Interferències lingüístiques històriques. I també, interferències lingüístiques provinents del castellà en zona valencianoparlant com a conseqüència de diversos factors: la uniformització administrativa i educativa durant segles en què el castellà era l'única llengua oficial; la incorporació de lèxic castellà en la parla habitual, quan no la substitució lingüística directament en determinades àrees i grups socials; el predomini aclaparador del castellà en els mitjans de comunicació, el turisme, els moviments migratoris, etc. Tot això ha fet que el castellà estiga present en la toponímia valenciana, especialment la recent.

L'enquesta s'ha fet anotant el topònim tal com és en l'ús oral i aplicant el codi ortogràfic valencià en la zona de

predomini lingüístic valencià i el codi ortogràfic castellà en la zona de predomini lingüístic castellà. És el criteri més coherent però també té les seues curiositats, ja que de vegades cal tractar alguns topònims com a manlleus, adaptats gràficament. Així trobem a Vilanova d'Alcolea, valencianoparlant, *Rambla del Quartico* i a làtova, Macastre i Alboraiç, castella-

noparlants, *Rambla de la Horteta*. També, a Alpuente, *Los Cocioles* 'cossiol's'.

Les enquestes dels municipis castellanoparlants estan fetes, però caldrà en un futur pròxim actualitzar-les. Respecte dels municipis valencianoparlants, la situació és la següent:

2.2. Monografies de toponímia municipal

Finalment parlaré de les monografies municipals de divulgació toponímica de la sèrie "Toponímia dels Pobles Valencians", publicada dins de la col·lecció "Onomàstica" de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. S'editen en col·laboració entre els ajuntaments corresponents i l'AVL. Consten d'una introducció descriptiva del municipi, de la relació dels topònims agrupats segons el tipus d'element físic i de dos o tres mapes on s'ubiquen els topònims. Les característiques de la publicació són divulgatives perquè estan destinades a la població en general, centres escolars, turístics, etc. Per això, a partir de la mateixa base cartogràfica dels mapes 1:10.000 amb què es fan les enquestes comentades, però simplificada d'elements accessoris per al nostre objectiu (es lleven els cultius, vèrtexs geodèsics, corbes de nivell secundàries, etc.), es col·loquen els topònims i, a través d'un programa de disseny, es destaquen els elements físics, s'inserten icones, es marca la tipologia dels topònims amb diferents tipus de lletra, etc. per fer atractiu el coneixement de la toponímia. Així, malgrat l'aparença un poc *informal* de la publicació, té darre tot un treball enorme i seriós.

En el moment de la publicació de les actes hi ha editats 107 números dins de "Toponímia dels Pobles Valencians", dels quals 28 corresponen a les comarques castellonenques i en tenim 23 més en preparació.

Finalment, vull aprofitar l'ocasió que m'ofereix la Jornada d'Onomàstica de Sant Mateu per donar les gràcies a tots els col·laboradors que tenim en terres castellonenques. Enquestadors que vos heu bolcat en el projecte amb tanta il·lusió i dedicació. Ajuntaments que participeu en l'edició de les monografies toponímiques i, sobretot, que contribuïu a l'ús correcte de la nostra toponímia. I, com no, als informadors que amb paciència ens transmeteu la vostra saviesa ancestral i ens ajudeu a preservar la riquesa lingüística i cultural que representa la toponímia valenciana.

TOPONÍMIA A LA CARTOGRAFIA DE VISTABELLA ENTRE 1911 I EL 2005

Jesús Bernat Agut

INTRODUCCIÓ

La toponímia bateja la relació entre la llengua i la terra. La representació d'aquest binomi, la trobem als mapes. Als que estimem la toponímia, el noms de lloc, ens agradaria trobar una cartografia respectuosa amb la llengua pròpia del territori. La cartografia, però, també és un producte humà sotmés a les vicissituds polítiques del moment. No ens ha d'estranyar, doncs, que la diglòssia que patim des de fa uns quants segles es manifeste en la cartografia oficial.

En realitzar els treballs d'Almassora, Atzeneta, Xodos o Benafigos ja advertíem el seguit de despropòsits que els diversos mapes oficials aportaven al coneixement dels noms de lloc de qualsevol territori de la nostra àrea lingüística. Hem volgut, ara, en aprofundir sobre Vistabella del Maestrat, terme veí de l'Aragó i cim del nostre país, revisar tota la cartografia oficial —d'àmbit estatal (Instituto Geográfico Nacional i militars) o autonòmic (Conselleria de Medi Ambient i Institut Cartogràfic Valencià)— que hem pogut aconseguir. Unes conclusions definitives exigirien comptar amb molta més informació i amb tota la cartografia; algunes edicions, però, no han pogut ser estudiades. Amb tot, creiem que es tracta d'una base amplíssima. La totalitat de registres (2.202) corresponen a 725 topònims. Sobre els vora 3.400 topònims d'àmbit rural recollits en l'enquesta oral, realitzada entre el 1999 i el 2005, suposa un 21%, proporció que creiem molt valuosa.

Quantitativament resulta gratificant l'esforç de la planimetria de Trabajos Topográficos (513 topònims) i de la còpia realitzada per a finalitats cadastrals (498 topònims). A l'altre extrem situaríem els 1:10.000 de la Conselleria de Medi Ambient, que, malgrat l'escala, només recullen 124 topònims en la totalitat dels deu fulls. Els 301 dels mateixos fulls de l'ICV no deixen de ser un pobre balanç. Cal dir, però, que s'està realitzant una segona enquesta, amb la qual cal esperar una millora substancial.¹

També ens acomboia el fet que la darrera edició del militar, a banda de la millora en la impressió i tractament de l'orografia, haja augmentat el nombre de topònims substancialment: 117 el 1993, 161 el 2005.²

LES FONTS CARTOGRÀFIQUES

1. **Trabajos Topográficos:** Es tracta de 4 planimetries del terme de Vistabella a escala 1:25.000 realitzades cap al 1911:

1a zona: Correspon al Boi —20 de novembre— per Narciso Salillas, topògraf auxiliar 2n de Geografia.

1. En tots els casos de l'IGN, militar o de l'ICV, considerem només la toponímia corresponent al terme estudiat. Recordem que alguns fulls només toquen de rasquinyada aquest terme.

2. Afegim, a més, que se'ns convida a aportar les correccions de les errades que hi observem.

3a zona: Entre el poble i el Penyagolosa —sud del terme—, 15 de desembre de 1911, també realitzat per Narciso Salillas.

2a zona: (Quadrant NW del terme, Pla d'Avall, els Bustals i el Bovalar).

4a zona: (Entre la serra de la Batalla i el Monlleó, W del terme) Terol, 30 de novembre de 1911, José de San Martín, topògraf auxiliar 1r de Geografia.

Els quatre treballs, com figura en cada full, comprovats per l'enginyer en cap de la 1a Brigada Manuel Benlloch, a Terol, el desembre del mateix any i revisat per Daniel Garcés "el ingeniero Jefe de los trabajos Topográficos de la provincia" a Terol, el 14 de gener de 1912. 513 registres.

2. Plànol cadastral: "Provincia de Castellón. Término de Vistabella". Preciositat a escala 1:25.000 que recull pràcticament els mateixos topònims de les planimetries. Apareixen un seguit de guarismes que pensem que corresponen a polígons del cadastre. L'original, que vam trobar a les golfes de l'ajuntament, presentava múltiples deficiències degudes a unes pluges que havien esborrat alguns noms. La restauració, sobre un previ escanejat digitalitzat, fou realitzada per Albert Bernat el 2005. Mostra una riquesa sorprenent dins l'hodonímia. Hi apareixen nombrosos camins, caminets i sendes que unien els masos d'arreu del terme. No apareix datat ni amb cap autor ni organisme que el signe. 498 registres.

3. Full 569 —Mosqueruela— 1:50.000 de l'IGN de 1931. Manté encara el nom d'algun camí i assagador que desapareixerà en fulls posteriors. 22 registres.

4. Full 592 —Villahermosa del Río— 1:50.000 de l'IGN de 1949. 155 registres.

5. Full 569 —Mosqueruela— 1:50.000 de l'IGN de 1977. 11 registres.

6. Full 569 —Villafranca del Cid— 1:50.000 mapa militar de 1993. 37 registres.

7. Full 592 —Villahermosa del Río— 1:50.000 mapa militar de 1993. 117 registres.

8. Full 592 —Villahermosa del Río— 1:50.000 mapa militar de 2005. Aquest darrer manifesta una riquesa toponímica considerable respecte als fulls anteriors, i al mateix temps ens fa saber que podem suggerir modificacions a les errades detectades. 161 registres.

9. Full 569-IV —Virgen de la Estrella— 1:25.000 de l'IGN de 1996. Aquest arreplega el nord del terme de Vistabella. 94 registres.

10. Full 592-I —Puertomingalvo— 1:25.000 de l'IGN de 1999. Arreplega la franja sud-oest del nostre terme.

11. Full 592-II —Vistabella del Maestrazgo— 1:25.000 de l'IGN de 1999. Vora tres quartes parts del mapa corresponent al terme de Vistabella i arreplega la zona central, el Pla i les terres que limiten amb els termes de Benafigos, Atzeneta i Xodos.

12. Full 592-III —Villahermosa del Río— 1:25.000 de l'IGN de 1999. D'aquest mapa sols podem aprofitar 4 km quadrats corresponents al nostre terme (la Cambreta i nord de les cingles de Marzén).

13. Full 592-IV —Chodos/Xodos— 1:25.000 de l'IGN de 1999. Només aprofitem l'extrem nord-oest d'aquest, mapa que inclou les terres compreses entre el pic de Penyagolosa i el mas de Mor. 211 registres per als 4 plànols 1:25.000 del 592.

14. Fulls 569(3-4) i (4-4); 592(2-1), (2-2), (2-3), (3-1), (3-2), (3-3), (4-1) i (4-2) de l'1:10.000 de la Conselleria de Medi Ambient de 1993. 124 registres.

15. Fulls 569(3-4) Mas de Pessetes, 569(4-4) Serra del Boi, 592(2-1) Serra de la Batalla, 592(2-2) Ermita de Sant Joan, 592(2-3) Alto de la Cepera, 592(3-1) Vistabella del Maestrazgo, 592(3-2) Tossal de l'Albajes (sic), 592(3-3) Xodos, 592(4-1) Lloma de Benafigos i 592(4-2) Benafigos, escala 1:10.000 de l'Institut Cartogràfic Valencià, ICV. Edició de 1999. 301 registres.

ALGUNS EXEMPLES

A continuació presentem una mostra amb aquells topònims que se'ns presenten més modificats respecte als recollits a l'enquesta oral. A banda de la distància gràfica respecte al topònim original, també hem procurat mostrar exemples que reflectisquen fenòmens diversos que apareixen en molts altres registres. En l'apèndix 2 d'aquest article presentem el total del treball realitzat.

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993- 569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Atzevar, l' /laldjebá/	El Asevar	El Asevar	El Absevar	El Absevar	El Absevar	El Absevar	El Asevar-I	El Absenar (desplaçat) 592,2-2	l'Algebar (2) 592 (2-2)
Albagés de Baix, l'	Masia de Albachés de Abajo, Casa, Casa	Mª de Albachés de Abajo (Casa, Casa)	El Albachés (Caserío)	Els Albachés	Els Albachés	Els Albachés	Mas de Albachés-II	Els Albaches 592(3-2)	l'Albagés 1105 592 (3-2)
Alberta, l'	Mas de la Alberta	Mª de la Alberta	Mª de Alborta	Masia de Alborta	Masia de Alborta	Masia de Alborta	Masia de Alborta-II	Masia de Alborta 592(3-1)	l'Alberta 1190 592(3-1)
Alfarder de Dalt, l'	Masia del Alfarde	Masia del Alfarde	Mª del Alfarde - 569-31	Masia del Alfarde 569	Masia del Alfarde	Masia del Alfarde	Masia del Alfarde 569	Masia del Alfarde 569 (4-4)	l'Alfarder 1015 569 (4-4)
Algepsar, l'	Masia del Aljezar	Mª del Aljezar							
Algepsar, l'	Horno de Yeso	Horno de yeso							
Algepsar, senda de l'	Senda del Algezar	Senda del Algezar							
Assor, barranc de l'	Barranco del Azor, Nacimiento	Bco. del Azor	Bco. del Azor	Barranco del Azor	Barranco del Azor	Barranco del Azor	Barranc del Azor-I	Barranco del Azor 592(2-2), 592(2-1)	Barranc de l'Assor 592(2-1), 592(2-2)
Barranc dels Morts	Barranco de los Muertos	Barranco de los Muertos M2				Barranco de los Muertos			
Belart, l'loma / l'lóma belá	Lloma-Velá^	Lloma Velá^	Lloma Velá	Lloma Velá	Lloma Velá	Lloma Velá	Lloma Vela-IV 592 (3-3)	Lloma Velá	Lloma Velada 1552,6 592 (3-3)
Benages Nou, mas de	Masia de Benages	Mª de Benajes	Mas de Benages	Mas de Benages	Mas de Benagués	Mas de Benagués	Masia Benages-IV	Mas de Benagues 592 (3-3)	Mas de Benagues 1430 592 (3-3)
Bord, mas del			Mª de Bort				Masia Bort-II		
Bovalar, el	El Bobalar (2)	El Bobalar, (2)	El Bobalar 569-31	El Bobalar	El Bobalar 569	El Bobalar	El Bobalar 569	El Bovalar 569 (3-4)	el Bovalar 569 (3-4)
Burra, mas de la	Masia de Busa	Masia de Basa	Mª de Busa	Mas de Busa	Mas de Busa	Mas de Busa	Masia Buscas-II	Mas de Busa 942 592(4-2)	
Cambra, mas de la	Mª de la Cambra	Mª de la Cambra	Mª de la Cambra, 569- 1931	Masia de Cambra	Masia de Cambra - 569	Masia de Cambra	Masia de la Cambra 569	Masia de Cambra 569(3-4)	la Cambra 1240 569(3-4)
Cambreta, la	Masia de Cambreta, Pajar	Masia de Cambreta (Pajar)	Mª de Cambreta 1538	Masia de Cambreta	Masia de Cambreta	Masia de Calcreta	Masia Cambreta 1533-III		
Canalisso, barranc dels	Barranco de la Canaliza	Barranco de la Canaliza	Bco. de la Canaliza	Barranco de la Canaliza	Barranco de la Canaliza	Barranco de la Canaliza	Barranco de la Canaliza-II	Barranco de La Canaliza 592(3-1)	Barranc de les Canaletes 592(3-1)
Carrascal, el	Masia del Carrascal	Mª del Carrascal							Mas del Carrascar 1180 592(3-2)
Catxerulo, maset de	Masia del Cachirulo	Mª de Cuchirato							
Círer, barranc del							Barranco de Silver 569		
Clèric, mas de	Más de Clerich	Mas de Clerich	Mas de Clerich	Mas de Clerig	Masia de Clerig	Masia de Clerig	Masia Clerig-II	Mas de Clerig, Mas de la Cloixa 592(4-2)	Mas de Clèric 910 592(4-2)
Climentes, barranc de les	Barranco del Saltador	Barranco del Saltador	Bco. del Saltador	Barranco del Saltador	Barranco del Saltador	Barranco del Sellador	Barranco del Sellador-II	Barranco del Sellador 592(4-1)	

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993-569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Clotxa del Mig, la	Masia de la Clocha del Mitg	Mª de la Clocha del Mitg	Mª de la Clocha de Miló	Masia de la Clocha de Miló	Masia de la Clocha de Mitó	Masia de la Cloxa del Mig-II	Mas de la Cloxa del Mig-II		
Coconet, el	Coconet ^	Coconet ^			Coconet	Coconet	Coconet 569		
Collassa, barranc de la	Bco. de la Collasa (2)	Bco. de la Collasa, Bco. de la Colasa	Bco. de la Collasa	Barranco de la Collasa	Bco. de la Collasa	Barranc de la Callosa-II	Barranc de la Callosa-II		Barranc de la Collasa 592(4-2)
Devesa, barranc de la	Barranco de la Dehesa	Barranco de la Dehesa				Barranc de Debeso-II	Barranc de Debeso-II		
Espatles, mas de les	Masia de les Espales	Mª de les Espales	Mª de los Espalés			Casa de les Espalés-II	Casa de les Espalés-II		
Ferreria, barranc de la	Barranco de la Herreteria	Barranco de la Herreteria				Barranco de la Ferreria-II	Barranc de la Ferreria-II		Barranc de les Ferreria 592(3-1) Barranc de la Ferreria 592(4-1) Ferreira 592(4-1)
Foieta Plana, la	Casas de la Foieta Plana	Casas de la Foieta Plana	Mª de la Foieta Plana	Masia de la Foieta Plana	Masia de la Foreta Plana	Masia de la Foyeta Plana-II	Masia de la Foyeta Plana 592(4-1)	Masia de la Foieta Plana 592(4-1)	1060 592(4-1)
Folc, mas de	Mª de Folc	Mª de Foix				Masia de Fobe 569	Masia de Fobe 569		Mas de Folc 1188 569(3-4)
Fontanal, el	El Fontanal	El Fontanal				El Fontanal	El Fontanal		el Fontanal 592(3-1)
Geroni, molí					Molí Chiroli	Molí Chiroli-II, símbol			Molí de Geroni 892 592(3-2)
Gironet, mas del	Masia de Chironet	Masia de Chirimet	Mª del Chironet	Masia del Gironet	Masia del Gironet	Masia Xironet-II	Masia del Gironet 592(4-1)		
Hostal, mas de l'	Mas del Hortal	Mas del Hostal	Mas del Hostal	Mas de Hortal	Mas de Hortal	Mas del Hortal-II	Masia de Horta 592(3-1)	Mas de l'Hostal 1205 592(3-1)	
Lloma, mas de la	Mas de la Loma, Pajar	Mas de la Coma	Mas de la Loma	Mas de la Loma	Mas de la Loma	Mas de la Lloma-II	Mas de La Loma 592(3-1)	Mas de la Lloma 1212 592(3-1)	
Llop, tossal del	El Lobo M.3º	El Lobo M.3	El Lobo 1156	Cantal del Llop 1152	El Lobo 1153-II			Tossal del Llop 1152 592 (4-2)	
Mançanar, el	Masia del Manzanar	Masia del Manzanar	Mª del Manzanar	Masia de Fanzanar	Masia de Fanzanar	Masia del Manzanar-I	Masia de Fanzanar 592(2-2)	el Mançanar 1278 592(2-2)	
Mas Roig, el	Mas Royo	Mas Royo							
Més Alt, molí	Molino más alto	Molino mas alto			Molino D'Alt	Molí d'Alt-II			Molí Més Alt 910 592(3-2)
Més Baix, molí	Molino mes Bais	Mº mes Bais							
Mojon, barranco	Barranco Monzón (2)	Barranco Monjón, Bco. de Monzón	Bco. Monzón	Barranco Monzón	Barranco Monzón				Barranc del Molló 592(2-2)
Molló, mas de	Masia de Monlleó	Mª de Monlleo		Masia de Monlleó -569	Masia de la Monlleó 569			Masia de Monlleó 569(4-4)	Mas de Monlleó 665 569 (4-4)
Monçó, mas de	Mas de Monzon	Mas de Monzón	Mas de Monzón	Mas de Mozón	Mas de Monzón	Mas de Monzón-I	Mas de Monzon 592(2-1)	Mas de Monsó 1373 592(2-1)	
Pas, molí del	Molino del Paso, Corrales	Molino del Paso			Molino del Pozo 569				Molí del Pas 640 569(4-4)
Pegunta, la	La Pegunta	La Pegunta	La Pegunta	La Regunta	La Regunta				

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993-569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Penarroja, la	Peñarrocha	Peñarrocha					Penarrojota 1079-II		
Penyablanca de Baix	Masia de Penyablanca	Mª de Peña Blanca	Mª de Penyablanca 569	Mas de Penyablanca	Mas de Penyablanca -569			Mas de Penyablanca 569(3-4)	
Penyablanca de Dalt	Masia de Penyablanca	Mª de Peña blanca							
Penyica, la	Mas Peñaica, Pajar	Mas Peñaica, Pajar				Masia Perrica	Masia Penica-I		Penyica, la 1224 592(2-1)
Peralta, la	Masia de Peralta, Corral	Mª de Peralta (Corral),	Mª de Peralta	Masia de Peralta (desplaçat)	Masia de Peralta (desplaçat)		Masia Perolta-II		la Peralta 1005 592(4-1)
Pesettes de Baix, mas de	Mª de Pesetes	Mª de Pesetes,	Masias de Pesetes 569	Masias de Pesetes	Masia de Pesetes -569		Masia de Pesetes 569	Masia de Pesetes 569(3-4)	Mas de Pesettes de Baix 1130 569(3-4)
Pesettes de Dalt, mas de	Masia de Pesetes	Mª de Pesetes							Mas de Pesettes de Dalt 1155 569(3-4)
Randera, mas de la	Masia La Bandera, Pajar	Mª La Bandera, Pajar.	Masia						
Regolfo, molí	Molino del Cuadrante Corral, Balsa					Molí Regolto	Molí Regolto-II (símbol)		
Serra de Baix, mas de la	Masia de la Sierra Baja						Masia de la Sierra Baja 569		
Serra, mas de la (Serra del Boi)	Masia de la Sierra Alta, Pajar	Mª de la Sierra Alta, Pajar					Masia de la Sierra Alta 569	Masia de la Sierra 592 (3-1)	
Teixera, barranc de la	Rambla de la Teixera	Rambla de la Teixera.	Rambla de la Teixera	Rambla de la Teixera	Rambla de la Teixera		Rambla de la Teixeta-III	RAMBLA DE LA TEIXEIRA 592(2-3), Barranc de la Teixera (2-2)	Rambra La Teixera 592(2-3), Barranc de la Teixera (2-2)
Terradets, els	Masia de Terradet, Zahurda	Mª de Terradet, Zahurda	Mª de Terradet	Masia de Terradet			Masia de Terradel		
Tílda, barranc del	Barranco del Azud, Nacimiento	Barranco del Azud	Bco. del Mª Nou				Bnc. del Molí Nou-I		Barranc del Til·ler 592(2-1)
Tormo, el	Masia de Tormo	Masia de Tormo	Mª de Tormo -569	Masia de Tormo	Masia de Tormo -569		Masia de Tormo 569	Masia del Tormo 569(4-4)	el Tormo 680 569 (4-4)
Torre Climent, la	Masia de la Torre Climent	Mª de la Torre Climent	Mª de la Torre Climent	Masia de la Torre Climent	Masia de la Torre Climent		Masia Torre Climent-I		
Torre Garcia, la	Mas de Torre Corrales, Albergue	Mas de Torre Garcia, Corrales.	Mas				Masia Torre Garcia		la Venta 1155 592(3-1)
Vell, mas	Masia de Bell	Mª de Bell	Mª de Bell				Masia de Vell	Masia de Vell 592(3-1)	Mas Vell 1175 592(3-1)
Vella, Serrada	Serra Vella^	Serra Vella^					Sierra Vella 569		
Vidre, coll del	Coll del Vidre M.3.T.	Coll del Vidre M.3.T.				Port del Collao 1055	Coll de Vidre-II, 1057	Puerto de Vidre 592(4-2)	?
Xaparral, el	El Chaparrar	El Chaparrar	El Chaparrar	El Cheparrar	El Cheparrar		El Chaparrar-I	El Chaparrar 592(2-2)	el Xaparral 592(2-2)

COMENTARIS

1. L'Atzevar és un topònim que trobem així escrit diverses vegades a les visures dels segles XVI-XVII i XVIII. La pronúncia actual és /aldjebá/, potser per la seua proximitat a *algepsar*. La seua opacitat significativa —potser relacionada amb el veí *acebar* de Puertomingalvo, 'grevolar'— en justifica les variants aparegudes a la cartografia. La solució de l'1:10.000 de CMA, *Absenar*, apareix com la més desincertada, a més de situar-se desplaçada del seu referent.

2. L'Albagés de Baix apareix amb grafia castellanitzada a tots els mapes, tret de la solució del darrer 1:10.000. El fet que s'iniciara amb la forma *Masía de Albachés* fa suposar un antropònim, no reconegut en les formes orals. Sí que es troba la variant pluralitzada *els Albagés* —*Els Albachés*, amb l'article nostre i la grafia aliena—, potser pel fet d'haver-hi dos masos.

3. L'Alberta, mas situat al cap de la serra de la Batalla, aparegué a l'IGN-49 com *Mas de Alborta* —amb eixe estrany canvi vocàlic i la desaparició de l'article— i reapareix en cadascun dels mapes fins a la forma normalitzada de l'ICV.

4. L'Alfarder de Dalt és el més antic, oposat al de *Baix*. Aquesta circumstància explica que només aparega *l'Alfarde* a la planimetria del 1911. La resta, però, no deixen de ser còpies sense observació de la realitat. També la no accentuació canvia el sentit recte del topònim. Una mostra que ens aconsella grafiar sempre amb la *-r*, malgrat la pronúncia local.

5. L'Algepsar apareix traduït al castellà amb la forma *Aljezar*, admesa als diccionaris consultats. El mateix mapa, però, ofereix la variant amb *g*, *Senda del Algezar*, que no arplega el *DRAE*. *L'Algepsar*, lloc de producció de l'algeps, també apareix traduït com a *Horno de Yeso*.

6. El barranc de l'Assor —sense pèrdua de *-r* en la pronúncia local— es tradueix com *Azor*, i ens porta a pensar en *l'astor*, l'ocell carnisser. Es tracta, però, d'un mot àrab amb significat de 'mur, paret' i relacionat amb la mateixa *Almassora*. Trobem *Assor* també al terme de Xodos: *pou de l'Assor*.

7. El cas del barranc dels Morts es trobava abocat a la traducció pel fet que només manté el naixement a Vistabella i recorre les terres castellanoparlants de Villahermosa. La balança cau, en aquestos casos, al costat de la llengua dominant.

8. Les visures ens van donar a conèixer el nom de *Belart* i la lloma que batejava. La pronúncia local, però, havia portat als mateixos enquestadors de la planimetria del 1911 a transcriure'l com a *Lloma Velá*, mantinguda en la resta dels mapes. Nosaltres mateixos i l'ICV vam allargar l'errada amb una hipercorrecció que feia suposar la pèrdua de la *-d-*, *Velada*.

9. Actualment hi ha el mas de Benages Vell i el Nou. Aquest darrer ha estat reproduït amb diverses grafies *g-j* i amb la pronúncia velaritzada i inexistent, *Benagues*, que reproduí el mapa militar fins a accentuar-lo en la darrera edició, *Benagués*, més prop d'una Índia afrancesada. Els 1:10.000 han copiat els noms del militar, tot i que l'IGN mantenia el nom de la planimetria original.

10. L'exemple del mas del Bord ens mostra una de les conseqüències de la supressió de l'article. Allò que correspon a un malnom, *el Bord*, esdevé cognom, *Bort: Mª de Bort* o l'inexplicable *Masía Bort*, sense congruència genèrica.

11. El mas de la Burra, a més de la pèrdua de l'article, sofreix un canvi a un mot desconegut *Busa*, on el cadastre sembla veure una *bassa* mal grafiada —*Masía de Basa*— i l'1:25.000 allarga l'error amb aires de publicitat immobiliària, *Masía Buscas*.

12. També el mas de la Cambra ens apareix sense l'article a diversos 1:50.000. Hom ho corregeix, però, a l'1:25.000. L'1:10.000 de la CMA segueix, altrament, amb la qualitat simfònica d'aquesta edificació: *mas de Cambra*.

13. La Cambreta, mas proper al Penyagolosa, s'ha trobat amb el genèric afegit i l'elisió de l'article. Ha esdevingut així *Masía de Cambreta* com si es tractés d'un altre cognom. *La Calcreta* del darrer militar només s'explica com una des preocupada transcripció del mapa copiat.

14. El barranc dels Canalissos, singularitzat, feminitzat i castellanitzat als primers mapes —*Canaliza*— troba en les darreres mostres la forma palatalitzada *Cañaliza* i una variant *Canaletes* a l'ICV que creiem que respon als masos propers anomenats *Canaleta de Dalt* i *Canaleta de Baix*.

15. El cas del mas conegut com el Carrascal mereix el comentari del canvi de sufix *-al* per *-ar*, tots dos vius en la nostra fitonímia. Vegeu també *Fontanal-Fontanar*.

16. El cas de Cuchirato i Silver, referits al mas de Catxerulo i el barranc del Cirer no mereixen cap comentari que no siga la pura incredulitat.

17. Sí que convé reflexionar sobre el cas de Clèric-Clerich. La retolació amb *ch* final, com *Pitarch*, *Calduch* i altres cognoms mostra una tendència a la pronúncia castellana, com si trobarem una *-tx* o *-ig* final semblant a *Puig* —*Caldutx*, *Pitartx*. Dins la toponímia major sembla haver-se resolt amb la supressió de la *-h* final: *Albuixec* per *Albuixech*. En la toponímia menor, però, convindria seguir el mateix exemple, altrament estem abocats a patir modificacions fòniques dels nostres topònims. La prova d'aquesta tendència a la pronúncia errònia, a partir de la grafia arcaica, resta palesa amb l'aparició de *Clerig*. Curiosament, els actuals masovers provenen de Madrid i afirmen convençuts que el mas és de *Clèrig* o *Clèritx*.

18. Tot i el canvi del barranc de les Climentes pel *del Saltador*, una mica allunyat, se'ns mostra un canvi cal·ligràfic prou usual als diversos mapes consultats. La caiguda del traç horitzontal de la *t* provoca l'aparició d'una nova *l* i el Saltador esdevé *Sallador* que no devia convèncer els diversos militars segurs que es tractava de *Sellador*. Aquest mateix fenomen provoca que el Coconet —'clotxeta'— esdevinga *Coconel* o que un centre excursionista de la Plana muntara una eixida fins al *tossal de les Coroneles* on només hi havia 'coronetes', forma usual del remat de molts tossals.

19. La Clotxa del Mig troba variants de tots els seus components. Sobra cap comentari. *Mig*, *Mitg*, *Miló*; *Clotxa*, *Clocha*, *Cloxa*. Vegeu també el mas del Gironet (*Chironet*, *Chirnet*, *Gironet*, *Xironet*).

20. A banda de les diverses errades ortogràfiques d'aquesta Collassa, sobta la metàtesi sil·làbica *Collassa* > *Callosa* de l'1:25.000.

21. A la castellanització Devesa-Dehesa, l'1.25.000 mostra una masculinització estranya amb *Debeso*.

22. El mas de les Espatles guanya un accent i un canvi de l'article *Masia de los Espalés* que ens pot fer creure en nobles antropònims.

23. Al barranc de la Ferreria, a més de la castellanització dels primers mapes *Barranco de la Herreria*, destaquem la correcció de l'1:25.000 i les variacions de l'ICV *Ferreria/Ferreira*. Galleguització que reapareixerà amb *la Teixeira*.

24. El mas de Folc canvia a *Foix* sense haver canviat d'amo. Més estrany resulta el *Fobe* de l'1:25.000.

25. El molí (de) Geroni, en esdevindre *Moli Chiroli*, explica el desconeixement d'un antropònim que resulta incompreensible per a una cartografia que, tradicionalment, no respecta les diverses llengües de l'estat.

26. El mas de l'Hostal aparegué mal grafiat a la planimetria primera —*Mas del Hortal*— tot i que aplegava un *camí de l'Hostal*, ben grafiat. Aquest *Hortal* es manté a la cartografia militar com *Masia de Hortal* que porta a la CMA a retolar-ho, sense aplegar a 'Alqueria', com *Masia de Horta*.

27. Traduccions com *Loma* i *Lobo* són abundants. L'1:25.000 redueix a 'Cantal' un veritable tossal. Altrament el cadastre inverteix el perfil d'una lloma-loma per esdevindre 'fonda' *Coma*.

28. El Mançanar, a banda de la traducció, pateix, en dos dels mapes militars, un canvi gràfic on es perd la transparència del topònim. *Fanzanar*.

29. El mas Roig és veí dels termes del Puertomingalvo i Villahermosa, de base aragonesa. No és estrany, doncs, que l'enquesta partira de veus de l'altra banda i apareguera aquest *Royo*. No deixa de ser clarificadora la falta de respecte per la llengua del terme estudiat.

30. El cas del molí Més Alt i la solució *Molino D'Alt* ens explica els canvis de sentit que pot provocar la supressió o inclusió de preposicions i articles. De vegades, hom pot pensar en *Alt* com un antropònim. Altrament resulta clarificadora la manca de criteri quan veiem, en un mateix mapa, *Molino mas alto* a la vora de *Molino mes Bais*.

31. El barranco Mojón o barranc del Molló, mitger entre Vistabella i el Puerto —entre el català i l'aragonés—, només arreplega al cadastre la solució aproximada *Barranco Monjón*, però la resta de la cartografia ho retola com *de Monzón*, segurament per la proximitat del mas de Monçó. Vegeu-ne també les variants.

32. El mas de Molló, situat vora el Montlleó i proper al terme de Benassal, apareix amb el nom del riu en tota la cartografia. L'1:25.000, a més, afeg un article que dóna a l'especificatiu trets de cupletista: *Masia de la Monlleó*.

33. Pas és el nom més estés per aquestes contrades per parlar d'assagadors i les seues variants. La dèria de la

traducció, però, ha fet que el *Molino del Paso* esdevinga del *Pozo* a l'1:25.000.

34. La Pegunta, nom d'una partida i del barranc que la creua, respon a la substància que s'extrau de la resina d'aquestos pinars de Penyagolosa. Apareix com *Regunta*, errada gràfica sense cap significació, en diversos mapes.

35. La Penarroja, sense palatalització, manté un estadi que li atorga un valor afegit dins la història de la llengua. No ho entén així la cartografia oficial consultada que, a més de les grafies que podrien portar a interpretacions errònies de *rocha* —*rotxa* és un terreny costerut de difícil accés, amb exemples toponímics dins la mateixa Vistabella— en la planimetria i el cadastre, l'1:25.000 s'esforça per retolar-ho en català sense èxit: *Penyarrotja*.

36. La Penyica, a més de la castellanització ortogràfica, sofreix una mutació en esdevindre *Perrica* al darrer militar i un retrocés històric amb *la Penica*, sense palatalitzar, de l'1:25.000.

37. El cas de la Peralta, mas mitger amb el terme de Benafigos situat al capdamunt d'un collet, és ben diferent. Tot i la incorrecta denominació per l'afegit de la preposició, la qual cosa ens fa pensar en un antropònim *Peralta*, destaquem l'exemple pel seu continu desplaçament cap a l'oest. Les retolacions a la banda esquerra del mas han anat provocant aquesta nova ubicació, uns tres quilòmetres a ponent del referent.

38. Quan un mas es desdobra, per qüestions òbvies de creixement o partició, sol prendre les variants de Vell-Nou, o Dalt-Baix si es troba diferenciat pel nivell altimètric: Penyablanca de Dalt - Penyablanca de Baix, mas de Monfort de Dalt - mas de Monfort de Baix, o aquest Pesetes de Dalt - Pesetes de Baix que l'IGN resol com *Masías de Pesetes*.

39. El mas de la Randerà apareix com *Masía La Bandera* a la planimetria i al cadastre.

40. El molí Regolfo pren aquest nom pel mecanisme emprat que provoca que l'aigua regolfe en entrar i prenga més embranzida. El cadastre es va dignar a traduir també aquest artefacte i batejar-lo com *Mº del Cuadrante*.

41. A la serra del Boi hi ha dos masos de la Serra. Un es coneix, simplement, com el mas de la Serra. L'altre, més nou i situat més avall, ha passat a ser el mas de la Serra de Baix, però no *de la Serra Baixa* que, com hom pot pensar, és

un concepte diferent que ens fa canviar de serra. Les solucions cartogràfiques han caigut en aquest parany i trobem *Masía de la Sierra Alta* i *Masía de la Sierra Baja*.

42. El barranc de la Teixera esdevé rambla en la totalitat dels mapes. Les variants d'aquest col·lectiu de teixos va des de la galleguització de *Teixeira* de l'IGN, M-93 i els dos 1:10.000 fins a la solució *Teixeta* de l'1:25.000 que ens fa pensar en un altre dels sufixos adients als col·lectius botànics. En el 2-2 de l'ICV, amb criteri contrari al 2-3, esdevé correctament barranc de la Teixera.

43. Els Terradets, com tants topònims transformats per l'ús incorrecte de la preposició, pren un valor antropònimic en aparèixer les solucions *de Terradet* i *de Terradel*, com si es tractara d'un cognom. També el Tormo, mas situat al Boi, prop un 'tormo' o cantal, pateix aquestes complementacions antroponímiques: *de Tormo*.

44. Al terme hi ha diversos masos amb la forma "Torre de" per la seua disposició constructiva: la Torre Garcia, la Torre Climent, la Torre Martines, totes amb supressió de la preposició *de*, que trobem en la documentació antiga. En la cartografia, però, hi ha tendència a clarificar que es tracta d'un mas i apareix: *Masía de la Torre Climent* com si es tractés d'un altre indret. Aquest afegit de *mas* porta a alguns a la forma *Mas de Torre Garcia*. D'ací a fer *Torres Garcia* propietari només hi ha un pas.

45. El mas Vell, tan repetit en molts termes, pateix el *mal de la de* i un canvi ortogràfic que ens fa pensar en la possibilitat que Bell, l'inventor, tingués un mas en aquestes contrades, altrament mancades de telèfon: *Masía de Bell*. En rectificacions posteriors apareix com *Masía de Vell*.

46. El genèric *serrada*, tancat destinat a les raberes, amb pronúncia *serrà*, ha confós el primer treball amb la solució *serra*. Aleshores la serrada Vella ha esdevingut *serra Vella*—sense orografia que la justifique— i la castellanització de l'1:25.000, convençut d'aquesta solució, com a *Sierra Vella*.

47. El coll del Vidre, conegut també des de Vistabella com coll de la Xaparra, rep aquesta denominació al primer treball. El militar del 93 el transforma en *Puerto de Vidre*. L'1:25.000 manté el genèric genuí *coll*, encara que elimina l'article: *Coll de Vidre*. La solució de la COPUT i la recent del M-2005 ens dona una nova exemplificació de tautologia: *Port*

del Collao. El Collao o Collado és un mas proper i la documentació antiga ens parla del Collado d'Atzeneta. No hi ha raó però per a aquesta duplicitat significativa.

48. Xaparral és un col·lectiu botànic que ens parla de la savina xaparra, la qual, sense creixement vertical, rept a terra. A banda de l'ortografia castellanitzada, apareixen formes com *Cheparrar* —sense comentaris— o *Choparrar*, potser pensant en la presència masiva de xops.

OBSERVACIONS FINALS

a) La revisió de la cartografia oficial ens permet deduir que només la planimetria del 1911 va ser el resultat d'un treball de camp. La resta de la cartografia revisada —tret dels 1:10.000 de l'ICV— no han comptat, que coneguem, amb cap enquesta prèvia o revisió dels treballs anteriors sobre el mateix terme. No hi ha hagut treball de camp. Aleshores, el percentatge d'errades ha anat creixent a mesura que s'han realitzat mapes nous. No veiem, doncs, cap preocupació per la plasmació correcta de la toponímia, que sembla un element massa secundari. El mas de l'Alberta, en passar a ser *Alborta*, es manté amb aquesta curiosa denominació en tots els mapes posteriors. El mas de la Burra passa a *Busa, Basa, Buscas...*, allunyant-se cada vegada més del sentit original. El mas de Clèrich passa a *Clèrig* i ja no es refà. El Saltador passa a *Sallador* i després es manté com a *Sellador...* De Canalissos a *Canaliza* i després *Cañaliza...*

b) *Castellanitzacions totals i parcials*. Podem diferenciar-ne diversos tipus.

1. Castellanitzacions ortogràfiques: *Clocha* per *Clotxa*, *Foyeta* per *Foieta*, *Peñablanca* per *Penyablanca*.

2. Castellanitzacions ortogràfiques amb canvis fonètics: *Azor* per *Assor*; *Albachés* per *Albagés*, *Canaliza* per *Canalissos*, *Chironet* per *Gironet*, *Corraliza* per *Corralissa*, *Monzón* per *Monçó*, *Peñarrocha* per *Penarroja*, *Chaparrar* per *Xaparral*.

3. Traduccions del genèric amb manteniment de l'especificatiu: *Puerto del Vidre* per *Coll del Vidre*, *Masía del Gironet* per *mas del Gironet*, *Barranco dels Castelletes* per *barranc dels Castelletes*, *Molino mes Bais* per *molí Més Baix*,

Colada³ del Alforí per *pas de l'Alforí*, *Sierra del Boi* per *serra del Boi*, *Cueva de la Finestra...*

4. Traduccions de l'especificatiu amb manteniment del genèric: *Mas de Monzón* per *mas de Monçó*, *Mas de la Loma* per *mas de la Lloma*, *Barranc del Mas del Zurdo*, *Molí de Luna* per *Molí de Lluna*

5. Traduccions totals: *Masía del Manzanar* per *mas del Mançanar*, *El Lobo* per *tossal del Llop*, *Horno de Yeso* per *l'Algepsar*, *Molino del Cuadrante* per *Molí Regolfo*.

c) *Transcendència de l'elisió o afegit d'articles i preposicions*. Tot i que és un fenomen amb tradició en la toponímia oral, *Mas del Collet* > *Mas de Collet* > *Ma e Collet*, cal tindre'l en compte a l'hora de les retolacions i la cartografia. Una vegada més se'ns demana estandardització davant el dialectalisme excessiu. Ja hem vist nombrosos exemples que provoquen canvis significatius a causa de l'elisió o l'afegit de preposicions i articles. Recordem el *mas del Bord* (malnom) com, en eliminar l'article, pren la categoria de cognom *Masía de Bord*. El mateix exemple ens mostra la desaparició de la preposició amb un *Masía Bord* que podria transformar-se en un *mas Bord*, com una nova categoria de masos. En l'afegit de preposicions recordem un *molí d'Alt* —posicional— com si pertanyera a *Alt*. També el cas de la *Masía de la Monlleó*.

d) *Substitució de topònims per simples genèrics*. Alguns mapes supleixen molts topònims amb la simple presència del genèric: *Masía*, *Corral*, *Albergue*, *Manantial*, *Zahurda*, *Chozo* i, fins i tot, *Escombrera* al darrer militar (imaginem la dificultat d'accés que tindria la infanteria per arribar al poble).

e) *Criteris toponímics dels diversos mapes*. Lògicament no entrem a valorar qüestions cartogràfiques que no siguin de caire lingüístic.

3. Aquest apartat de les vies pecuàries ha estat molt maltractat i la importació de genèrics aliens ha influït en moltes monografies sobre el tema. *Colada*, *vereda* i *cañada* obvien *assagadors*, *passos*, *carrerades*, *carrerons* i altres genèrics de les vies ramaderes.

1. La planimetria del 1911 parteix d'una castellanització dels genèrics quasi total: *Barranco, Camino, Molino, Tejería, Sierra, Río, Pozo, Paso, Colada, Cordel...* Alterna, però, *Mas* i *Masía*, sense cap criteri visible de conjunt de cases o casa aïllada, *Llano* i *Plá*, amb accent persistent. Pel que fa als especificatius, en respecta uns i en tradueix la gran majoria: *Molino más alto* al costat de *Molino mes Bais, Rambla de la Teixera, Coll del Vidre*. Tampoc entenem que retole *Camino del Mas del Hostel* i que ens porte al *Mas del Hortal*.

2. El mapa que considerem de valor cadastral és una còpia de la planimetria. Només augmenta les errades en la còpia: *Mas de Foix* on deia *Mas de Folc*, *Mas de la Coma* on deia *Mas de la Loma...*

3. L'IGN, tot copiant la Planimetria que n'era el treball de camp, ens mostra uns mapes amb menor presència toponímica —per l'escala, 1:50.000— i un augment d'errors. Observem-los a partir de les formes del primer treball: *Teixera* per *Teixera*, *El Forcal* per *El Forcall*, *Mas de Gusi* per *Mas de Gual*, *Mª de la Clocha de Miló* on la planimetria deia *Masía de la Clocha del Mitg*, *Mª de Alborta* per *Mas de la Alberta*, *Mª de la Canaleta* per *La Canaleta* —nom del mas—. Hem d'entendre, com a criteri, el fet que els masos havien d'aparèixer amb el genèric, fóra *Mas*, *Masía* o *M^a*. Agraïm, això sí, la correcció: *Mas del Hostel* per *Mas del Hortal*, que ja havíem explicat.

4. Als mapes militars (592, 1993; i 569, 1998) trobem un abandonó ostensible de la toponímia amb errades majors. Arreplega les anteriors, fins i tot el *Mas de Hortal*, i n'afegeix: *Masía del Fanzanar* —Manzanar—, *Mas de Mozón* —Monzón—, *Mas de Benagues* —Benages—, *Masía de Terradel* —Terradet—; o l'aparició del famós *Puerto de Vidre*. Hi observem, però, una bona mà, pel que fa a l'ortografia, en alguns topònims: *Gironet* on apareixia *Chironet*; *Clotxa* per *Clocha*, *Masía de la Foieta Plana*, i no *Foyeta*; *El Bovalar*, i no *Bobalar* com en els anteriors. Fins i tot, creiem que *Clerig*, apareix com una hipercorrecció del *Clerich* que apareixia en la cartografia anterior.

5. El mapa militar de 2005 mereix una consideració especial en haver augmentat el nombre de topònims, potser per haver-se servit de l'aparició dels 1:25.000. Amb tot, com l'1:25.000, creix en bones intencions i també en errades. El *molí Geroni* apareix en ambdós mapes com *Chiroli*, *La Pegunta* com *La Regunta*, el *Coconet* com *Coconel*, el *barranc*

dels Canalissos, fins aleshores *Canaliza* esdevé *Cañaliza*, *Regolfo* com *Regolto*. Hi ha, però, diversitat en altres exemples com *Molino d'Alt* i *Molí d'Alt* per assenyalar aquell *molí Més Alt*; l'1:25.000 manté *Manzanar*, mentre que el militar perpetua el *Fanzanar* del mapa anterior. L'1:25.000 retroba la *y de Foyeta*, mentre que al militar esdevé *Foreta...*, *la Devesa*, *Debeso*; *Collassa*, *Callosa*; *Cloxa* per *Clotxa*.

6. Els diversos 1:10.000 de la Conselleria de Medi Ambient pateixen, sobretot, molts desplaçaments —d'errònies ubicacions, desacord entre la retolació i el referent. Afegeix, a més, totes les errades d'aquells que va copiar i alguna de collita pròpia: *Peñarrotja* per *Penarroja*, *Morratxe* per *Morratges*, *La Vall de Usere* per *la Vallussera*, *La Perranda* per *la Ferranda*, el *Choparrar* pel *Xaparral*.

7. Els 1:10.000 de l'ICV són fruit d'un nova enquesta, d'un treball de camp. Apareixen corregides les errades que s'havien arrossegat en els diversos mapes. Tot i això, en una primera versió, la quantitat de topònims és ben minsa. A hores d'ara s'està revisant a l'alça. Les noves edicions prometen una major presència toponímica.

La conclusió final que s'imposa no és altra que exigir una política lingüística respectuosa amb els noms de lloc. No sols la cartografia estatal, també el recent Institut Cartogràfic Valencià hauria de considerar la toponímia com un element bàsic de l'elaboració d'un mapa. Sospitem, però, que a banda de la situació de menyspreu de les *altres* llengües que no siguen l'espanyola, la toponímia sempre ha estat menystinguda dins la cartografia. Al País Valencià, a hores d'ara, només comptem amb l'esforç continuat d'un grapat d'entusiastes recollidors de topònims que, a través de la Conselleria d'Educació, primer, i de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua en l'actualitat, han anat abocant el doll toponímic dels nostres termes. La voluntat, pereosa de vegades, dels responsables de l'ICV fan que anem retrobant la dignitat dels noms de lloc en la nostra cartografia oficial amb petites dosis. No es compta encara amb toponimistes que, de manera continuada, treballen al si d'aquesta institució. Els valencians tenim, amb l'ICC, l'exemple d'un treball que ha anat dignificant la cartografia de Catalunya, també maltractada durant dècades. Malauradament, l'actual administració valenciana defuig les mostres del nord.

APÈNDIX 1

Detall d'una planimetria (Trabajos Topográficos - 1911)

Detall del cadastral 1:25.000, amb la seua riquesa hodonímica (restauració d'Albert Bernat)

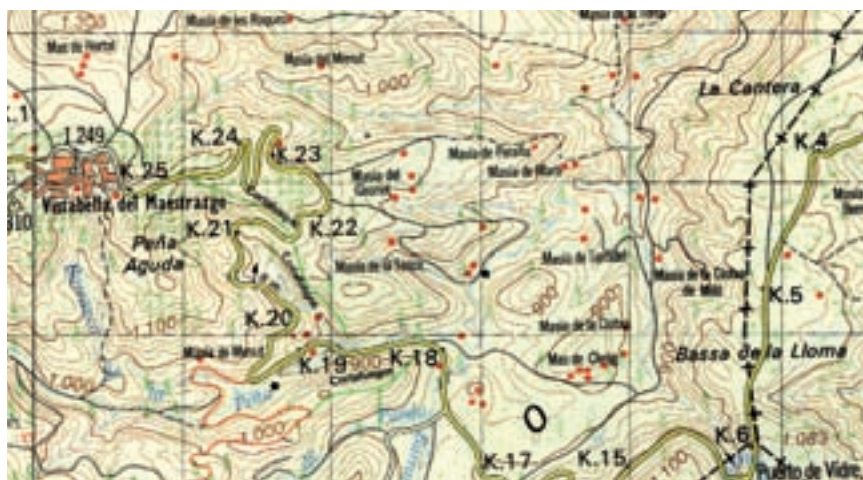
Detall de l'1:50.000-569 IGC 1931 amb presència toponímica dels camins

Detall de l'1:50.000-569 IGC del 1971 on s'observa la pèrdua de l'hodonímia

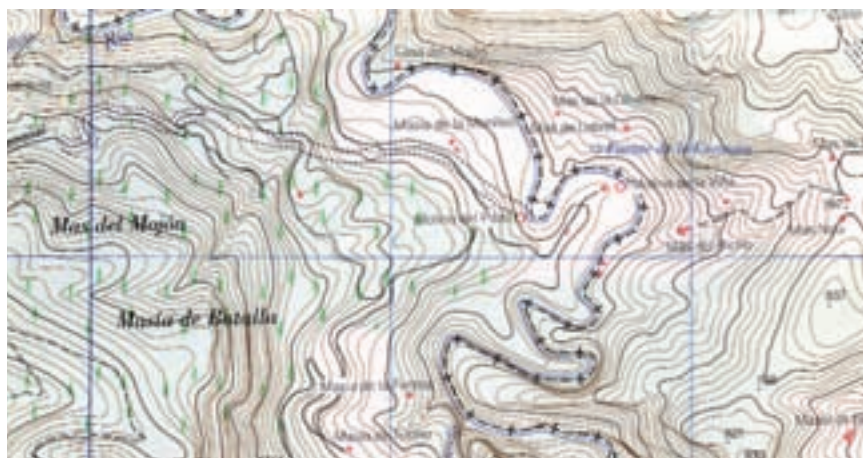
Detall de l'1:50.000-592 IGC del 1949 amb errades noves

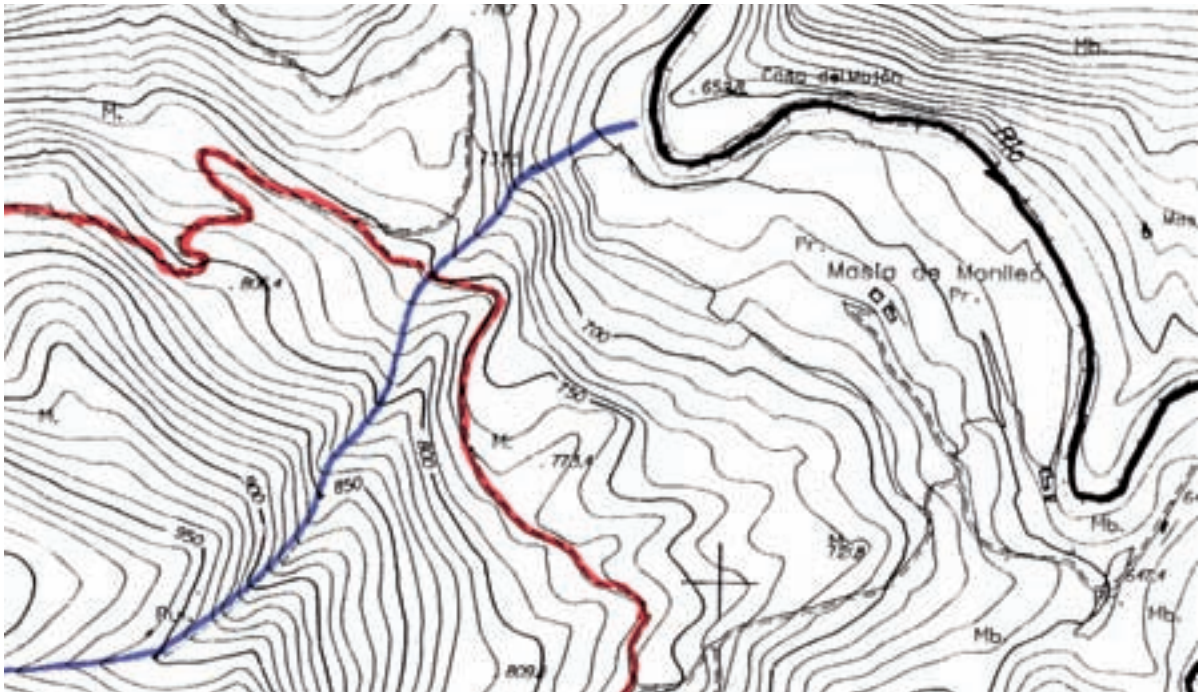
Tot i la claredat del Militar i la millora ortogràfica, perd alguns topònims

El Militar-2005 amb un lleuger augment de topònims

Detall de l'1:25.000 (molí del Pas i mas de Molló, vora el riu Monlleó)

Malgrat l'escala 1:10.000 de la COPUT, ens ofereix una major pobresa toponímica

L'1:10.000 de l'ICV obre una esperança, tot i la pobresa de la 1a edició

APÈNDIX 2

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993- 569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Abeurador, barranc de l'									Barranc de l'Abeurador 592(2-2)
Adzevar, barranc de l'	Barranco del Asevar, Bco del Asevar	Barranco del Asevar							Barranc del Asevar-II
Adzevar, font de l'	Manantial	Manantial							
Adzevar, l' /laldjebá/	El Asevar	El Asevar	El Absevar	El Absevar	El Absevar	El Absevar	El Asevar-I	El Absenar (desplaçat) 592(2-2)	l'Algebar (2) 592(2-2)
Aguda, penya	Peña Aguda	Peña Aguda							Penya Aguda 592(3-2)
Aigua Lavall, l'									l'Aigua de la Vall 840 592(4-2)
Aigua, barranc de l'	Barranco del Agua	Barranco del Agua, Bco. del Agua	Bco. del Agua	Bco. del Agua	Barranco del Agua 569	Barranco de l'Aigua-II., Barranco del Agua 569	Barranco de l'Aigua 569(4-4), 592(4-1)	Barranco del Agua 569(4-4), 592(4-1)	Barranc de l'Aigua 569(4-4), 592(4-1)
Albagés de Baix, l'	Masia de Albachés de Abajo, Casa, Casa	Mª de Albachés de Abajo (Casa, Casa)	El Albachés (Caseño)	Els Albachés	Els Albachés	Els Albachés	Mas de Albachés-II 592(3-2)	Els Albachés 592(3-2)	l'Albagés 1105 592 (3-2)
Albagés de Dalt, l'	Masia de Albachés de Arriba	Mª de Albachés de Arriba	Mª de Albachés de arriba	Masia de Albachés de Arriba	Masia de Albachés de Arriba	Masia de Albachés d'Amunt-II	Masia de Albachés de Arriba 592(3-2)	Masia de Albachés de Arriba 592(3-2)	l'Albagés de Dalt 1180 592(3-2)
Albagés, barranc de l'									Barranc de l'Albagés 592(3-2)
Albagés, camí de l'	Camino de Albachés	Cº de Albachés							
Albagés, l'	Albachés (2)	Albachés	Albachés	Albachés	Albachés	Albachés	Albachés-II	Albachés	
Albagés, tossal de l'	Albachés ^	Albachés ^						Tossal d'Albaches-II 1482 592(3-2) ICV	Tossal de l'Albages 1482 592(3-2) ICV
Alborta, camí de l'	Cº Mas de Alborta	Cº Mas de Alborta							
Alborta, l'	Mas de la Alborta	Mª de la Alborta	Mª de Alborta	Masia de Alborta	Masia de Alborta	Masia de Alborta	Masia de Alborta 592(3-1)	Masia de Alborta 592(3-1)	l'Alborta 1190 592(3-1)
Alfarder de Baix, l'									l'Alfarder de Baix 978
Alfarder de Dalt, l'	Masia del Alfarde	Masia del Alfarde	Mª del Alfarde - 569-31	Masia del Alfarde 569	Masia del Alfarde 569	Masia del Alfarde 569	Masia del Alfarde 569(4-4)	Masia del Alfarde 569(4-4)	l'Alfarder 1015 569(4-4)
Alfarder, barranc de l'									Barranc de l'Alfarder 569(4-4)
Alfarder, font de l'	Manantial	Manantial							
Alfarder, pista de l'									Pista de l'Alfarder (2) 569(4-4)
Alforí, camí de l'	Senda del Alforí	Senda del Alforí							
Alforí, font de l'	F del Alforí	Fte del Alforí							Font de l'Alforí 592(3-1)
Alforí, l'	Mª del Alforí	Mª del Alforí							l'Alforí 1195 592(30-1)
Alforí, pas de l'	Colada del Alforí	Paso del Alforí							
Alforí, tossal de l'									Tossal d'Alforí-II, 1321
									Tossal de l'Alforí 1321,5 592 (3-1)

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993- 569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Algepsar, camí de l'									
Camino del Aljezar			C° del Aljezar						
Algepsar, l'	Masia del Aljezar	Mª del Aljezar							
Algepsar, l'	Horno de Yeso	Horno de yeso							
Algepsar, senda de l'	Senda del Algezar	Senda del Algezar							
Algepsar, tossal de l'									
Ample de la Torre, l'		Ample de la Torre (dos termes)	El Ample de la Torre (Mos)	El Ample de la Torre					l'Algepsar 954, 8 592(4-2)
Ample de la Torre, l'	El Ample de la Torre	El Ample de la Torre							
Ample del Castell, l'	Ample del Castillo	Ample del Castillo	Ample del Castillo	Ample del Castillo	Ample del Castillo	Ample del Castillo	Ample del Castell-I,	Ample del Castillo	
	Monteleón	Monteleón	Monteleón	Monteleón	Monteleón	Monteleón	Monteleón	Monteleón	592(3-1)
Antona, font de l'	Manantial de la Antona	Manantial de la Antona							
Antona, la	La Antona (2)	La Antona	La Antona				La Antona-IV		
Arcs, mas dels	Masia de los Arcos, Zahurda	Masia de Arcos, Zahurda	Mª de los Arcos	Masia de los Arcos	Masia de los Arcos	Masia de los Arcos	Mas de los Arcos-II	Masia de los Arcos	Mas dels Arcs 1234 592(3-2)
Artiga del Carderal, l'	Mª de la Artiga	Mª de la Artiga							
Assor, barranc de l'	Barranco del Azor, Nacimiento	Bco del Azor	Bco del Azor	Barranco del Azor	Barranco del Azor	Barranco del Azor	Barranco del Azor-I	Barranco del Azor	Barranc de l'Assor 592(2-1), 592(2-2)
Assor, l'					El Azor				
Assor, molí de l' /mollí lasórl'	Molino del Azor	Molino del Azor	Mº Azor	(desplaçat al Mas de Prats)	Moli Azor				Moli de l'Assor 1128 592(2-1) Pista d'atterratge 592(3-1)
Aterratge, pista d'									
Atzeneta a Vistabella, carretera d'	Carretera de Vistabella a la Foya	Carretª Vistabella á la Foya, Carretera de Vistabella a la Foya.	Cª 1al. De Vistabella del Maestrazgo a Adzaneta	ADZANETA 3KM	ATZENETA	ATZENETA	CV 170-II, Atzeneta	Cs-821 592(3-2), 592(3-1), 592(4-2)	CV-170 Vistabella del Maestrazgo 6,5 km 592(4-2), Atzeneta 18 km, 592(3-2),
Atzeneta, camí d'	Camino de Vistabella a Adzaneta	Camino de Vistabella a Adzaneta	C° de Adzaneta						
Atzeneta, terme d'	Término de Adzaneta	Término de Adzaneta							
Avellanar, barranc de l'	Barranco del Avellanar	Bco del Avellanar	Bco del Avellanar	Bco. del Avellanar	Bco. del Avellanar	Bco. del Avellanar	Barranc del Avellanar-IV	Barranco de Avellanar 592 (3-3)	Barranc de l'Avellanar 592(3-3)
Avellanar, barranc de l'	Bco. del Avellanar	Bco del Avellano					Barranco del Avellanar 569		Barranc de l'Avellanar 569(4-4)
Avellanar, barranc de l'	Barranco del Avellanar	Bco del Avellanar							

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993- 569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Avellanar, l'									Avellanar 569(3-4)
Avellanar, l'	El Avellanar	El Avellanar	El Avellanar			El Avellanar (desplaçat al Marinet- Xodos)			
Avellanar, maset de l'					Mas de Avellanar	Mas del Avellanar			
Badal, mas de	Masia de Badal, Corral	Masia de Badal			Masia Badall-II				Mas de Badal 1220 592(3-2)
Badenes, corral de	Masia de Badenes	M ^a de Badenes	Masia						Corral de Badenes 985 592(4-1)
Baix, mas de									Mas de Baix (sobre el corral) 1075 592(4-1)
Baix, moleta de									la Moleta 725 592(4-1)
Benyadera, pista de la		Cami de San Joan a Lucena del Cid MC							
Bargida, la					Mas de Lázaro 1007 (desplaçat) 569				la Bargida 1003 569(4-4)
Barranc de l'Atzevar, senda del	Senda del Barranco del Asevar	Senda del Barranco del Asevar							
Barranc del Cirer, el 10301	Masia de Beltran	Masia de Beltrán					Masías de Beltrán 569		
Barranc del Cirer 50901	Barranco del Sirer	Barranco del Sirer					Barranco de Sirer 569		
Barranc del Molló	Barranco del Monzón	Barranco del Monzón							
Barranc dels Morts	Barranco de los Muertos	Barranco de los Muertos MZ				Barranco de los Muertos			
Barranc Fondo, el	Masia de la Ramblella (Corral)	M ^a de la Ramblella (Corral)							
Barranc Pardo, barranc del	Bco de Pardo	Barranco de Pardo	Bco de Pardo		Barranco de Pardo	Barranco del Pardo-II	Barranco de Pardo 592 (3-2), del Pardo 592(4-2)		Barranc Pardo 592 (4-2), 592(3-2) (2)
Barranc Pardo, cami del	Cº del Barranco de Pardo	Camº del Barranco de Pardo							
Barranc Pardo, el	Masia del Barranco de Pardo	M ^a del Bco de Pardo	M ^a del Bco Pardo		Masia del Barranco Pardo	Mas del Barranc del Pardo-II	Masia de Barranco Pardo 592(3-2)		Mas del Barranc Pardo 962 592(3-2)
Bàscula, la	Bàscula	Bàscula							
Bassa de la Lloma	Basa de la Lloma	Basa de la Lloma M2			Bassa de la Lloma				Bassa de la Lloma 592(4-2)
Bassa de l'Aigua?									Caseta Motor
Bassa Nova, pas de la	Paso de la Balsa Nueva y Camino del Pinaret	Paso de la Balsa Nueva y Camino del Pinaret							

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993- 569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Bassa Seca, assagador de la	Paso de la Balsa, Azagador de la Balsa Seca, C° del Azor C° del Azor								
Bassa Seca, la									la Bassa Seca 592(3-1)
Bassetes, les	Fuente Puerca	Fuente Puerca							
Batalla, mas de	Masia de Batalla	Mª de Batalla							
Batalla, serra de la	Batalla 2° ^	Batalla^							
Batalla, serra de la	Sierra de la Batalla la Batalla	Sierra de la Batalla, la Batalla (Nord-Sud)	Sierra de la Batalla	Sierra de la Batalla	Sierra de la Batalla	Sierra de la Batalla (dos termes)-I	Sierra de la Batalla	SIERRA DE LA BATALLA 592(2-2), 592(2-1)	Serra de la Batalla 592(2-1) Llioma de la Batalla 592(2-2) el Batanet 569(4-4)
Batanet, el									
Batiste, mas de	Masia de Bautista, Corral de Pesetes, Pajar y Cisterna Casa	Mª de Bautista, Corral de Pesetes, Pajar y Cisterna Casa					Corral de Pesetes 569		
Belart, llima /lloma belá/	Lloma-Velá^	Lloma Velá^	Lloma Velá	Lloma Velá	Lloma Velá	Lloma Vela-IV	Lloma Velá 592(3-3)	Lloma Velada 1552,6 592(3-3)	
Benafigos, camí de	Camino de Vistabella a Vistabella á Benafigos	C° de Vistabella a Benafigos							
Benafigos, carretera de							CV-169-II	CV-169 Benafigos 4,2 km	
Benafigos, llima de								Peñarrotja, Morral Blanch, 592(4-1)	Lloma de ... 592(4-2) Loma de Benafigos 1075 592(4-1) (nom del mapa)
Benages Nou, mas de	Masia de Benages	Mª de Benajes	Mas de Benages	Mas de Benages	Mas de Benagués	Masia Benages-IV	Mas de Benages 592(3-3)	Mas de Benages 592(3-3)	Mas de Benages 1430 592(3-3)
Benages Vell, mas de	Masia de Benages	Mª de Benages							
Benages, mas de	Masia de Benages	Mas de Benajes.							
Benassal, camí de	Camino de Vistabella á Benasal	C° de Vistabella a Benasal							
Benassal, camí de	Camino de Vistabella á Benasal (Roig) Camino de Vista-bella á Benasal	Camino de Vistabella a Benasal, Camino Vistabella a Benasal							Camino de Vistabella a Benasal 569
Benassal, camí de	Camino de Benasal	Camino de Benasal							Camino de Vistabella a Benasal 569
Bernardo, solano de									Solana de Bernardo 569 (4-4)
Birlata	Masia de Virllata	Mª de Virllata							Masia Virllata-II
Blanc, morral									Morral Blanc 592(4-1)
Blanca, penya									Penya Blanca 569(3-4)

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993- 569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Boca Negra									Bocanegra 50901 592(4-1)
Boi	Boy (3er orden), Boy-2-	Boy, Boy 2							
Boi			Boy ^ (1217,1228), 569-31		Boy 1223 -569		Boi 1238 569		
Boi, castell del									Castell del Boi 1137 569(4-4)
Boi, el	EL BOY	EL BOY	EL BOY				EL BOY 569		
Boi, pista del									Pista del Boi 569(4-4) (2)
Boi, pista del								Camino de Vistabella a Benasal 569	
Boi, serra del					Sierra de Boy 569	Sierra del Boi	Serra del Boy-II (desplaçat)— Sierra del Boy 569	SIERRA DE BOY (2) 569(4-4)	Serra del Boi 569(4-4) (nom del mapa)
Boira, mas de la	Masia del Boiro, Corral	Mª de Boiro, Corral					Masia del Boiro 569		Mas de Boira 990569 (4-4)
Boiro, mas del	Mª de Felix Moliner (Pajar)	Mª de Felix Moliner (Pajar).	Masia				Masia de Félix Moliner-II		Mas del Boiro 1210 592(3-1)
Bord, mas del			Mª de Bort				Masia Bort-II		
Borrasca, venta de la	Venta de la Borrasca	Venta de la Borrasca	Venta de la Borrasca		Venta de la Borrasca	Venta de la Borrasca	Venta la Borrasca-II	Venta de La Borrasca 592(3-1)	
Bovalar, assagador del	Colada del Bobalar (Roig)/(2)								
Bovalar, cº	Cº Bobalar	Bobalar							
Bovalar, el	El Bobalar (2)	El Bobalar,(2)	El Bobalar 569-31	El Bobalar	El Bobalar 569	El Bobalar 569	El Bobalar 569	El Bobalar 569(3-4)	el Bovalar 569(3-4) Ombria del Bovalar 569(3-4)
Bovalar, ombria del									
Bovalar, pas del	Azagador del Bobalar	Camino y Azagador del Bobalar						Azagador del Bobalar 569	
Burra, mas de la	Masia de Busa	Masia de Basa	Mª de Busa		Mas de Busa	Mas de Busa	Masia Buscas-II	Mas de Busa 942 592(4-2)	
Burra, tossal de la									Tossal de la Burra 1187, 6 592(4-2)
Burros, carni dels	Camino de los Churros	Camino de los burros							
Bustals, els	Els Bustals (5)	Els Bustals (4)				El Bustals	Els Bustals-II— Els Bustals (desplaçat++) 569		els Bustals 592(3-1)
Cabedo	Cabedo ^	Cabado ^							
Cabedo, mas de	Cas de la Mª de Cabedo	Casas de la Mª de Cabedo	Casas de la Mª de Cabedo		Casas de la Masia de Cabedo	Casas de la Masia de Cabedo	Mas de Maria Cabedo-II	Casas de la Masia de Cabedo 592(3-1) (desplaçat)	Mas de Cabedo 1120 592(3-1)
Caco, caseta del	Caseta de Caco	Caseta de Caco	Caseta del Caco		Caseta del Caco	Caseta del Caco			
Caixó, mas de	Masia de Menut	Mª de Menut	Mª de Menut		Masia de Menut	Masia de Menut	Mas del Menut		

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993- 569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Caldero, molí	Molino Nuevo	Mno Nuevo	Mª Nuevo	Molino Nuevo	Molino Nuevo	Molino Nuevo	Font de la Callosa-II		Molí Calderó 592(2-1)
Caldero, molí	Calvario, Manantial	Calvario ^, Manantial	Calvario 1309	Calvario 1310	Calvario 1309	Calvario 1309	Calvario-II 1309, PG		Calvario 1308 PG 592(3-1)
Callosa, font de la									
Calvari, el	Mª de la Cambra	Mª de la Cambra	Mª de la Cambra, 569- 1931	Masia de Cambra	Masia de Cambra -569	Masia de la Cambra	Masia de la Cambra 569	Masia de Cambra 569(3-4)	la Cambra 1240 569(3-4)
Cambra, mas de la									
Cambreta, la	Masia de Cambreta, Pajar	Masia de Cambreta (Pajar)	Mª de Cambreta 1538	Masia de Cambreta	Masia de Calcretre 1533-III	Masia de Cambreta	Masia Cambreta		
Cambreta, lloma de la	Peñagolosa 2^	Peñagolosa 2							
Camí de les Foietes, assagador del de les Foietes (Roig)									
Campanetes, les								Peña Aguda 592(3-2)	
Campos, mas de	Más de Campos	Mas de Campos	Mas de Campos, 569- 1931	Mas de Campos	Masia dels Racóns (errada distant) 569	Mas de Campos	Mas de Campos 569		Mas de Campos 883 569(4-4)
Canales, mas de	Masia de Canales	Mª de Canales	Masia						
Canaleta de Baix, la	La Canaleta	La Canaleta	Mª de la Canaleta						la Canaleta de Baix 1220 592(2-1)
Canaleta de Dalt, la	laCanaleta de dolt, Pajar	Canaleta de dall, Pajar							la Canaleta de Dalt 1255 592(2-1)
Canaleta, barranc de la	Bco de la Canaleta	Bco de la Canaleta							
Canaleta, font de la	Manantial	Manantial							
Canaleta, font de la	Fuente de Canaleta	Fte de Canaleta							
Canaletes, les									les Canaletes 592(3-1)
Canaletes, les	Canaleta	Canaleta	La Canaleta						les Canaletes 592(2-1)
Canalissos, barranc dels	Barranco de la Canaliza	Barranco de la Canaliza	Bco de la Canaliza						Barranco de les Canalizes 592(3-1)
Canalissos, camí dels	Camí de la Masia de los Canalizos	Canalizo							
Canalissos, camí dels	Camino de los Canalizos	Canalizo							
Canalissos, camí dels	Cº de la Mª de los Canalizos	Cº de la Mª de los Canalizos							
Canalissos, els	Masia dels Canalizos, Corral	Mª de los Corralizos	Mª de los Corrales						els Canalissos 1163 592(3-1)
Canals, les	Canals del Molino de Luna	Canals del Molino de Luna	Canals de Molino de Luna (50901)						
Càndida, tossal de									Tossal de Càndida RRR 592(2-2)
Cantal del Llop									Cantal del Llop

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993- 569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Cantal del Llop-II									
Cantera, la	La Cantera	La Cantera M4,	La Cantera	La Cantera	La Cantera	La Cantera	La Cantera-II	La Cantera 592(4-1)	
Cap de Terme, assagador del	Azagador de Cab de Terme	Azagador de Cab de Terme	Cap de Terme				Assagador del Cap de Terme-II		
Cap del Pla, el	Masia del Cap del Pla, Casilla, Alberge	M ^a del Cap de Plá, Casilla, Albergue	Masia			Mas del Cap del Pla	Mas del Cap del Pla-II		el Cap del Pla 1153 592(3-1)
Capote, mas de	Casas de la Masía de Capote	Casa de la M ^a de Capote	C ^o s de la M ^a de Capote -569-31	Masia de Capote	Masia de Capote 569		Casas del Capote 569	Masia de Capote 569(4-4)	Mas de Capote 964 569(4-4)
Caputxeres, les									les Caputxeres 592(3-1)
Carbo, barranc del	Bco del Asevar	Bco del Asevar					Barranco del Asevar-I		Barranc del Carbo 592(2-2)
Carlos, venta de	Venta de Carlos	Venta de Carlos	Venta de Carlos				Venta de Carlos-II		
Carrascal de la Torre, barranc del	Bco del Más Royo	Bco del Más Royo							
Carrascal, camí del	C ^o del Carrascal, C ^o del Carrascal	C ^o del Carrascal, C ^o del Carrascal							
Carrascal, cerrades del									el Carrascal
Carrascal, el	Masia del Carrascal	M ^a del Carrascal							Mas del Carrascal 1180 592(3-2)
Carril, el	Carril	Carril	Carril			El Carril 1197	El Carril-II		el Carril 1199 592(3-2)
Casa Nova, la									la Casa Nova 1209 592(3-2)
Caseta de Lássaro, camí de la	C ^o de la Masia de Lazaro	C ^o de la Masia de Lazaro							
Caseta de Lássaro, la	Más de Lázaro	Mas de Lázaro							
Caseta del Braç, senda de la	Senda de la Caseta de Brás	Senda de la Caseta de Bras							
Caseta del Caco, senda de la	Senda de la Caseta de Caco	Senda de la Caseta de Caco							
Caseta Lássaro, camí de la			Camino de Lázaro 569-31						
Casetes, camí de les-Casiques	C ^o de las Casicas	C ^o de las casicas							
Castellet de la Peralta, el									el Castellet de la Peralta 993 592(4-1)
Castellet, el	Salvador ^	Salvador ^							
Castellets, barranc dels									
Castellets, caseta dels	Masia dels Castellets	Masia dels Castellets						Bco. dels Castellets 569	
Castillejos, camí dels	C ^o de los Castillejos	C ^o de los Castillejos							

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993-569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Castillejos, carni dels	Cº de los Castillejos	Camino de los Castillejos							
Cates, mas de	Masia de Cates (Corral)	Mª de Cates					Mas de Peralta 592(4-1)		
Catxerulo, mas de		Mª de Cachirulo	Masia de Cachirulo -569-31	Masia del Cachirulo 569	Masia del Cachirulo 569	Masia de Cachirulo 569(3-4)	Masia de Cachirulo 1090 569(3-4)		
Catxerulo, maset de	Masia del Cachirulo	Mª de Cuchirato							
Celades, mas de /salaes/	Casas de la Mª de Celades, Pajar, Casa, Balsa	Casas de la Masia de Celades, Pajar, Celades, Casa, Bal	Mª de Celades	Casas de la Masia de Celades (Chozos)	Masia de Celades	Masia de Celades de Celades 592(3-1)	Mas de Celades 1140 592(3-1)		
Cementeri, el	Cementerio	Cementerio							
Cervell, roca del							Roca del Cervell 592(4-1)		
Cirer, barranc del						Barranco de Silver 569			
Cleric, mas de	Mas de Clerich	Mas de Clerich	Mas de Clerich	Mas de Clerig	Masia de Clerig	Masia Clerig-II	Mas de Clerig, Mas de la Clotxa 592(4-2)		
Climentes, barranc de les	Barranco del Saltador	Barranco del Saltador	Bco. del Saltador	Barranco del Sellador	Barranco del Sellador	Barranco del Sellador-II	Barranco del Sellador 592(4-1)		
Clotxa de Baix, la	Masia de la Clocha de Bais (Corral)	Mª de la Clocha de Bais (Corral)	Mª de la Clocha de Bais			Mas de la Cloxa de Baix-II	Masia de la Clocha de Milo 592(4-2)		
Clotxa del Mig, la	Masia de la Clocha del Mitg	Mª de la Clocha del Mitg	Mª de la Clocha de Miló	Masia de la Clocha de Miló	Masia de la Clocha de Mitó	Mas de la Cloxa del Mig-II			
Clotxa Més Alta, la	Masia de la Clocha de d'alt	Mª de la Clocha de d'all	Mª de la Clocha de d'all	Masia de la Clocha	Masia de la Clocha	Mas de la Cloxa-II			
Clotxa, barranc de la	Barranco de les Cloches	Bco de les Cloches					Barranc de la Clotxa 592(4-2)		
Clotxa, mas de la							Mas de la Clotxa 805 592(4-2)		
Clotxó, el	Masia del Clochó	Mª del Clochó, Masia					el Clotxó 925 569(4-4)		
Clotxó, roques del							Roques del Clotxó 592(4-1)		
Clotxó, solana del							Solana del Clotxó 592(4-1)		
Coconet, el	Coconet ^	Coconet ^				Coconet			
Coixa, mas de la	Mas de la Coixa, Pajar	Mas de la Coixa, Pajar					Mas de la Coixa 1000 592(4-1)		
Colladar, el	Colladar ^	Colladar ^							
Collao de Baix, corral del	Masia de Bais	Masia de Bais							
Collao de Baix, el	Masia del Collado de Bais	Mª del Collado de Bais				Mas del Collado	Mas de Baix-II		

TOP1	PLAN1	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993-569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Collao, el	Casas, Corral	Casas, Corral				Mas del Collado (desplaçat)			el Collado 1110 592(4-1)
Collassa, barranc de la	Bco de la Collasa (2)	Bco de la Collasa, Bco de la Colasa	Bco de la Collasa		Barranco de la Collasa	Bco. de la Collasa	Barranc de la Callosa-II		Barranc de la Collassa 592 (4-2)
Collet, mas de								Masia del Collet 592(3-2)	Mas de Collet 1230 592(3-2)
Collet, mas del	Masia del Collet	Masia del Collet	M ^a del Collet		Masia del Collet	Masia del Collet	Masia Sollet-II		
Comuna, colada de la	Colada de la Comuna (Roig)								
Comuna, pas de la	Camino y Paso de la Comuna	Camino y Paso de las Comuna							
Consell, barranc del /barránkonsèll/	Barranco del Consell	Barranco del Consell					Barranc del Consell-II		
Corb, roca del									Roca del Corb 592(3-2)
Corona, la									la Corona 1249 569(4-4)
Corona, mas de la	Masia de Corona del Gato	M ^a de Corona del Gato							
Corral d'Aragon	Corral, Pajar	Corral, Pajar							
Corral de Pessetes	Corral de Pesetes (Pajar y Cistema), Casa	Corral de Pesetes (pajar y cistema, casa)							
Corral de Ribagrossa					Masia de Ribagrossa	Masia de Ribagrossa	Masia de Ribagrossa-II	Masia de Ribagrossa 592(3-1)	
Corral del Bobalar							Corral del Bobalar 569		
Corralet, el	Corral, Casa	Corral							
Corralissa del Bobalar, la	Corral del Bobalar	Corral del Bobalar, Pajar					Corral del Bobalar 569		
Corralissa, la	Masia de la Corraliza	Masia de la Corraliza	M ^a de la Corraliza		Masia de la Corraliza	Masia de la Corraliza	Masia de la Corraliza-II	Masia de la Corraliza 592(3-2)	la Corralissa 1240 592(3-2)
Cova de la Borrasca, camí de la	Camino de la Masia de la Cueva de la Borrasca	C ^o de la M ^a de la Cueva de la Borrasca.							
Cova de la Munda							Masia de la Munda 569		
Cova de la Munda, la	Masia de la Cueva de la Munda	M ^a de la Cueva de la Munda							la Cova 569(4-4)
Cova de les Gralles									la Cova de les Gralles (50901) 592(4-1)
Cova del Rúbio, camí de la MOS			C ^o de la Cueva del Rubio MOS 569-31				Cno. de la Noguera 569		
Cova del Rúbio, la MOS	Masia de la Cueva de Rubio	Masia de la Cueva de Rubio	M ^a de la Cueva de Rubio -569-31		Masia de la Cueva de Rubio -569		Masia de la Cueva del Rubio MOS 569		

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993-569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Entre Termes, assagdor d'	Paso de Ganados, Cordel entre Términos (Roig)	Paso de Ganados							
Erfical, l'									l'Ericar 592(3-1)
Escala Munda	Escala ^	Escala ^	Escala ^ 1288	Escala ^ 1288	Escala 1288 -569		Escalamura 1288 569		l'Escala Munda (situació)
Esclaramonda, tossal d'									Escalamura 1287, el Robxero 569(4-4)
Escombrera							Escombrera		
Església, l'							Iglesia		
Espatles, mas de les	Masia de les Espales	Mª de les Espales					Casa de les Espalés-II		
Espigolar, l'									l'Espigolar 592(2-1)
Espino, camí de l'	Camino del Espino al Más del Boiro	Camino del Espino al Mas del Boire							
Espino, l'	El Espino	El Espino	El Espino	El Espino	El Espino	El Espino	El Espino-II	El Espino 592(3-2)	l'Espino 592(3-2)
Espino, l'	Masia del Espino	Masia del Espino	Mª del Espino	Masia del Espino	Masia del Espino	Masia del Espino	Masia del Espino-II	Masia del Espino 592(3-2)	l'Espino 1233 592(3-2)
Espino, teuleria de l'	Tejería								
Estrella, assagdor de l'	Colada de Vistabella a la Estrella (Roig)								
Estrella, camí de l'	Camino de Estrella, Colada de Vistabella (Roig)	Camino de Vistabella a la Estrella					Colada de Vistabella a la Estrella 569		
Estrella, camí de la									Camí de l'Estrella (2) 569(3-4)
Estrella, ombria de l'	Umbria de la Estrella	Umbria de la Estrella					Umbria de la Estrella 569		
Estrella, pista de l'									Pista de l'Estrella (2) 569(3-4)
Falaguera, la									la Falaguera 592(2-1)
Farn, fonteta de la									La Font de la Farn (50901) 592(2-1)
Farsa, mas de	Masia de Farza	Mª de Farza	Mª de Farza -569	Masia de Farza -569	Masia de Farza -569			Masia de Farza 569 (4-4)	Mas de Farsa 1147 569(4-4)
Ferradures, barranc de les									Barranc de les Ferradures 592(4-2)
Ferrer, roca del									Roca del Ferrer 950 569(4-4)
Ferrera, barranc de la	Barranco de la Herrería	Barranco de la Herrería							
Ferrera, barranc de la	Barranco de la Herrería	Barranco de la Herrería					Barranc de la Ferreria-II		Barranc de les Ferreria 592(3-1) Barranc de la Ferreria 592(4-1)

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993- 569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Ferreria, la	La Herreria	La Herreria							
Filomena, maset de /felomena/	Masia del Cojo Orega	Mª del Cojo Orega							
Finestra, cova de la						Cueva de la Finestra	Cova de la Finestra-II		
Foies, mas de les /fóes/	Masia de les Foyes, Masia de les Foyes	Masia de les Foyes	Masia						Masa de les Foies 1205 592(3-1)
Foieta Plana, la	Casas de la Foyeta Plana	Casas de la Foyeta Plana	Mª de la Foyeta Plana	Masia de la Foieta Plana	Masia de la Foreta Plana	Masia de la Foyeta Plana-II	Masia de la Foieta Plana 592(4-1)	la Foieta Plana 1060 592(4-1)	
Foietes, camí de les	Cº de les Foyetes	Cº de las Foyetes							
Foietes, les	Les Foyetes	Les Foyetes				Les Foyetes	Les Foyetes-II		
Foia d'Ores, la	Foyadores (2)+6)	Foyadores (8)	Foyadores						
Foia Varea, camí de la	Cº de la Mª de la Foya Barea	Cº de la Mª de la Foya Barea							
Foia Varea, la	Masia de Foya Barea	Mª de Foya Barea	Masia de Foya Barea 569						
Foia, la	Masia de la Foya de Trigos, Masia de Damian	Mª de la Foya de Trigos, ICC569-1931 Masia				Masia de Damián 569			
Foia, pla de la									Pla de la Foia 592(3-2)
Folc, mas de	Mª de Folc	Mª de Foix				Masia de Fobe 569			Mas de Folc 1188 569(3-4)
Folc, penya									Penya de Folc 912 569(3-4)
Font de la Marta, camí de la			Camino de Marta 569-31						
Fontana, ombria de la									Ombria de la Fontana 569(3-4)
Fontanal, camí del	Camino del Fontanal	Camino del Fontanal	Cº del Fontanal						
Fontanal, el	El Fontanal	El Fontanal					El Fontanal		el Fontanal 592(3-1)
Fontanal, font del	Manantial	Manantial							
Fontanal, Tossal del									
Fonteta, caseta de la									El Fontanal (chozos)
Fora, foietes de	Les Foyetes	Les Foyetes							Masia de Galindo ? 592(3-2)
Foradjo, cova del									
Forcall del Riu	El Forcall	El Forcall M.3.T (auxiliar)	El Forcall	El Forcall	El Forcall	El Forcall	El Forcall-II	El Forcall 592(4-1)	Forcall del Riu 592(4-1)

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993-569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Forcall, molí del BEN	Molino del Forcall	Mº del Forcall							
Foresa, la	Masia de la Foresa	Mª de la Foresa					Masia de la Foresa 569		
Foresa, la	La Foresa	La Foresa							
Foresa, la	La Foresa	La Foresa					La Foresa 569		
Forestal, casa del									el Bovalar 1152 569(3-4)
Forestal, torre					Torre Vigia	Torre vigia 1485			el Fornet 592(2-1)
Fornet, el									
Fussino, barranc del							Bco. del mas Garcia 569		
Fussino, roca del									el Fusino 569(4-4)
Fuster, Cº de	Cº de Fuster	Cº de Fuster							
Fuster, mas del	Masia del Fuster	Mª de Fuster					Masia Fuster-II		
Galindo, mas de	Masia de Galindo	Masia de Callinas			Masia de Galindo	Masia de Galindo	Masia Galindo		
Garcí, mas de	Masia de Garcia, Corral	Mª de Garcia, Corral					Masia de Garcia 569		el Garcio 733 569(4-4)
Gareig, mas de	Masia de Garets (Catrets)	Masia del Garets							
Garrido, mas de	Masia del Garrido	Mª del Garrido,			Masia de Garrido		Masia Garrido-II	Masia de Garrido 592(4-1)	Mas de Garrido 970 592(4-1)
Gascó, mas de	Mª de Gascó	Mª de Gascó					Mas de Gascó-II		Mas de Gascó 1170 592(3-1)
Gascó, pla de	Plá de Gascón	Pla de Gascón							
Gasquinya, mas de	Mª de Gasquiña, Corral	Masia del Gasquiña, Corral							
Geroni, molí						Molí Chiroli	Molí Chiroli-I, símbol		Molí de Geroni 892 592(3-2)
Gerónimo, masia de	Masia de Gerónimo	Mª de Gerónimo							
Gil, mas de	Masia de Gil	Mª de Gil			Masia de Gil -569		Masia de Gil 569	Masia de Gil 569(4-4)	Mas de Gil 872 569(4-4)
Gip, el	Albergue	Albergue							
Gironet, mas del	Masia de Chironet	Masia de Chirmet			Masia del Gironet	Masia del Gironet	Masia Xironet-II	Masia del Gironet 592(4-1)	
Gorgotxo, barranc del									Barranc del Gorgotxo 569(3-4)
Granja, la	Mas de la Granja	Mª de la Granja, Granja 569			Mas de la Granja -569		Mas de la Granja 569	Mas de la Granja 569(4-4)	Mas de la Granja 608 569(4-4)
Granja, molí de la									
Gros, molló	Pomeres ^ M3º	Pomeres^ (M3)							
Gual, mas de	Más de Gual, Corral, Pajares	Mas de Gual, Corral, Pajares			Mas de Gusi	Mas de Gusi	Mas de Gusi-I	Mas de Gual 592(2-2)	Mas de Gual 1255 592(2-2)

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993-569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Gual, pou de	Pozo de Gual	Pozo de Gual					Pozo del Gual 569		
Hostal, camí de l'	Camino del Hostal	C° del Hostal							
Hostal, mas de l'	Mas del Hortal	Mas del Hostal	Mas del Hostal		Mas de Hortal	Mas del Hortal-II	Mas de Horta 592(3-1)	Mas de l'Hostal 1205 592(3-1)	
Jauguet, barranc del	Barranco de Chauquet	Barranco de Chauquet				Barranc del Xauquet-II			
Jauguet, el	Masia de Chauquet	M° de Chauquet	M° de Chauquet 1392		Mas de Xanguet	Masia Xauquet-II			el Jauguet 1385 592(3-2)
Jauguet, moleta del							Masia de Sanguet 592(3-2)	Moleta del Jauguet 1402 592(3-2)	
Jorge, masia de	Mª de Jorge	Mª de Jorge							
Julia, mas de							Masia de (ilegible) 592(4-2)		
Leandro, mas de	Mª de Leandro, Pajar	Masia de Leandro (Pajar)	Masia -569			Masia del Leandro 569		Mas de Leandro 1187 569(3-4)	
Llarg, puntal									Puntal Llarg 569(4-4)
Llavador, el	Llavadero Mayor	Llavadero Mayor							
Llavadors, els	Llavadero	Llavadero							les Llobateres 592(4-1)
Llobateres, les									
Lloma de la Picossa, pista de la					Cortafuegos				
Lloma de la Picossa, tallafocs					Cortafuegos				
Lloma, la									la Lloma 592(3-1)
Lloma, la	Sirer ^	Sirer ^				Sirer 1165 569			
Lloma, mas de la	Mas de la Loma, Pajar	Mas de la Coma	Mas de la Loma		Mas de la Loma	Mas de la Lloma-II	Mas de La Loma 592(3-1)	Mas de la Lloma 1212 592(3-1)	
Lloma, Colada de la Loma (Roig), pas de la Azagador de la Loma	Azagador de la Loma	Azagador de la Loma							la Portera del Llop (50908) 592(2-2)
Llop, portera del									
Llop, tossal del	El Lobo M.3°	El Lobo M.3	El Lobo 1156		Cantal del Llop 1152	El Lobo 1153-II		Tossal del Llop 1152 592(4-2)	
Lucena, camí de	Camino de Lucena del Cid	Camino de Lucena del Cid							
Lluna, molí de /moll llúna/	Molino de Luna	Molino de Luna	M° de Luna		Molino de Luna	Moli de Luna-I (símbol)	Molino de Luna 592(2-1)	Moli de Lluna 592(2-1)	
Mallades, tossal de les									Tossal de les Mallades 1475, 8 592(3-3)
Mançanar al Mas del Boiro, camí del	Camino del Manzanar	Camino del Manzanar							
Mançanar, bassa del									Balsa del Manzanar-I

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993- 569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Mançanar, camí del	Camino del Manzanar	Camino del Manzanar							
Mançanar, el	El Manzanar	El Manzanar	El Manzanar	El Manzanar-I	El Manzanar	El Manzanar	El Manzanar-I	El Manzanar 592(3-2)	
Mançanar, el	Masia del Manzanar	Masia del Manzanar	Mª del Manzanar	Masia de Fanzanar	Masia de Fanzanar	Masia de Fanzanar	Masia del Manzanar-I	Masia de Fanzanar 592(2-2)	el Mançanar 1278 592(2-2)
Mançanar, pallissa del	Pajar	Pajar							
Mançanares, mas de	Masia de Manzanares, (Pajar, Zahurda)	Mª de Manzanares (Pajar, Zahurda)	Mª de Manzanares	Masia de Manzanares	Masia de Manzanares	Masia de Manzanares	Masia de Manzanares-II	Masia de Manzanares 592(3-2)	Mas de Mançanares 1255 592(3-2)
Marcén, cingles de							Cinglo de Mercen-III		
Marimon, mas de	Masia de Marimón, Pajar	Masia de Marimón	Mª de Miramón	Masia de Miramón	Masia de Miramón	Masia de Miramón	Masia Miramón-II	Masia de Miramón 592(3-2)	Mas de Marimon 1148 592(3-2)
Marluendes, camí de	Camino de Marluendas	Camino de Marluendas							
Marta, barranc de la	Bº de la Marta	Bco de la Marta					Barranco de la Murta-II		Barranc de la Marta 592(3-1)
Marta, pas de la	Paso de Ganados y Camº de Marta	Paso de ganados y Camino de Marta					Colada de la Comuna 569		
Mas Cremat, barranc del									Barranc del Mas Cremat 569(4-4)
Mas de Badal, camí del	Cº Mas de Badal	Cº Mas de Badal							
Mas de Batalla							Masia de Batalla 569		
Mas de Benages, camí del	Camino del Más de Benages	Camino del Mas de Benages							
Mas de Benages, lloma del									Tossal de Benages 1455,4 592(3-3)
Mas de Capote, barranc del									Bco. del Mas de Capote 592(4-1)
Mas de Celades	Celades	Celades							
Mas de Celades, camí del	Cº Mas de Celades	Cº Mas de Celades.	Cº del Mas de Celades						
Mas de Celades, pas del	Paso del Mas de Celades	Paso del Mas de Celades							
Mas de Clèric, camí del	Camino del Más de Clerich	Cº del Mas de Clerich							
Mas de Collet, camí del	Cº del Más de Collet	Cº del Mas del Collet							
Mas de Folc, camí del	Cº del Mas de Folc	Camino del Mas de Folc							
Mas de Garrido, lloma del									Lloma del Mas de Garrido 1029 592(4-1)

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993- 569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Mas de Monçó, camí del	Camino del Más de Monzón	Camino del Mas de Monzón							
Mas de Monsó, lloma del									Tossal del Mas de Monsó 1373 592(2-1)
Mas de Monçó, tossal del	Batalla ^ 3er.orden	Batalla	Batalla (símbol) 1507	Batalla (símbol) 1508	Tossal Mas de Monzo 1514	Tossal Mas de Monzó (símbol) 1514-I	Tossal Mas de Monzó (símbol) 1514-I	Batalla 1508 592(2-2)	Tossal Mas de Monzó 1513 PG 592(2-2)
Mas de Mor	Más de Mor M4°	Mas de Mor M4							
Mas de Mor, moleta del									Tossal del Mas de Mor (desplaçat cap a l'oest 700 metres) 1441 592(3-3)
Mas de Pelegrí, senda del	Senda del Más de Pelegrí	Senda del Mas de Pelegrí							
Mas de Perdigó, senda del	Senda del Mas de Perdigó	Sda. del Mas de							
Mas de Peris, pas del	P.G. del Mas de Peris	Paso del Mas de Peris							
Mas de Racó, barranc del								Barranco de Mas del Racó 592(3-2)	Barranc del Mas de Racó 592(4-2), 592(3-2)
Mas de Racó, barranc del	Bco. del Más del Racó	Bco del Mas del Racó	Bco del Mas del Raco	Bco de Mas del Racó	Bco. de Mas del Racó	Barranc del Racó-II	Barranco de la Collasa 592(4-2)		
Mas de Racó, prat del									Prat del Mas de Racó 592(4-2)
Mas de Salvador, barranc del	Bco. del Mas de Salvador	Barranco del Mas de Salvador							Barranc del Mas del Salvador-II
Mas de Salvador, camí del	C° del Mas de Salvador	C° del Mas de Salvador							
Mas de Toni	Toni	Toni							
Mas del Boiro, camí del	Cam° del Mas del Boiro, Camino del Más del Boiro	Camino del Mas del Boiro	C° del Mas del Boiro					Camino del Mas del Boiro-II	
Mas del Catxirulló									
Mas del Collet, camí del	C° Más del Collet	C° Mas del Collet							Masia del Cachirulo 569
Mas del Jauguet, senda del	Senda del Más de Chauquet	Senda del Mas de Chauquet							
Mas del Surdo, barranc del	Bco. del Más del Zurdo	Bco del Mas del Zurdo							Barranc del Mas del Zurdo-II
Mas del Xurro, camí del	Camino del Mas del Churro	C° del Mas del Churro							
Mas dels Arcs, camí del	Camino del Mas de los Arcos	Camino del Mas de los Arcos							
Mas dels Arcs, senda del	Senda del Más de los Arcos	Senda del Mas de los Arcos							

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993- 569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Mas Roig, carrascal del	Carrascal	Carrascal	El Carrascal (dos termes)				El Carrascal (Villahermosa)-I		
Mas Roig, el	Mas Royo	Mas Royo					Masia de Sierra Gil 569		
Masia de Sierra Gil									
Massico, el									el Masico 1238 592(3-2)
Medall, mas de	Masia de Medall	Mº de Medall	Masia						
Menut, mas del	Masia del Menut	Mº del Menut	Mª del Menut		Masia del Menut	Masia del Menut	Mas del Menut-II	Masia del Menut 592(3-1)	
Més Alt, molí	Molino más alto	Molino mas alto			Molino D'Alt	Moli d'Alt-II			Molí Més Alt 910 592(3-2)
Més Baix, molí	Molino mes Bais	Mº mes Bais							
Mestra, pla de la									Pla de la Mestra 592(4-1)
Mig, font del	Balsa i Manantial	Balsa i Manantial							
Mig, mas del	Ruinas	Ruinas							Mas del Mig 1090 592(3-1)
Mig, maset del	Mº del Mitg	Mº del Mitg					Mas del Mig		
Mirador, camí del	Camino del Mirador	Cº del Mirador					Mas del Mig-II		
Miradors, els	El Mirador	El Mirador							
Mojon, barranco	Barranco Monzón	Barranco Monjón, Bco de Monzón	Bco Monzón		Barranco Monzón	Barranco Monzón	Barranco de Monzón		Barranc del Molló 592 (2-2)
Moleta, la									la Moleta 1164 569(4-4)
Molí Caldero, pallissa del	Casilla	Casilla							
Molí de la Vinya, séquia del	Acequia de los Molinos	Acequia de los Molinos							
Molí de l'Assor	El Azor (4) (2)	El Azor	El Azor (2)				El Azor-I		
Molí de l'Assor, camí del	Camino del Molino del Azor	Camino del Molino del Azor	Cº del Molino del Azor						
Molí de Lluna, camí del	Camino del Molino de Luna	Camino del Molino de Luna							
Molí del Pas, camí del	Cº del Molino del Paso	Cº del Molino del Paso							
Molí Lluna, pallissa del	Casa del Molino	Cº del Molino							
Molí Més Baix, camí del	Cº del Molino mes Bais	Cº del Mº Mes Bais							
Molinet, el	El Molinet	El Molinet					El Molinet		
Molinet, ombria del									Ombria del Molinet 592(3-2)
Molinet, riu de	Bco. del Molinet, Barranco del	Barranco del Molinet					Barranc del Molí-II		Riu del Molinet (2) 592(3-2)
Molins, barranc dels									Barranc dels Molins 592(4-2)

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993-569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Molins, font dels							Font de la C.O.P.U.T.-II		
Molins, riu dels							Barranco de la Peña, del Forcaill 592(4-2)		
Molló, mas de	Masia de Montlleó	Mª de Montlleó	Masia de Montlleó -569	Masia de la Montlleó 569	Masia de Montlleó 569	Masia de Montlleó 569(4-4)	Masia de Montlleó 569(4-4)	Mas de Montlleó 665 569(4-4)	Mas de Montlleó 665 569(4-4)
Mollons, pla dels								Pla dels Mollons 592(4-1)	
Monfort de Dalt, mas de	Masia de Monfort de Arriba, Pajares	Mª de Monfort de Arriba	Mª de Monfort (Caserio)	Masia de Monfort	Masia de Monfort	Masia de Monfort	Masia de Monfort 592(3-2)	Masia de Monfort 592(3-2)	Mas de Monfort 1248 592(3-2)
Monfort, mas de	Masia de Monfort, Pajar	Mª de Monfor							
Montleó	Montleón	Montleón					Montleón-I		
Montleó, riu	Rio Montleón -en cada full	Rio Montleón	Rambla de Puertomingalvo RÍO MONLEÓN-569-31	R. Montleón (3 vegades)	Rio Montleón-Rambla de Puertomingalvo (+3 569)	Rio Montleón-Rambla de Puertomingalvo (2)	Rio Montleón-I, II, Rambla de Puertomingalvo-I	Rio Montleón 569(4-4) Rio Montleón 592 (2-1), (3) 569 (4-4), 592(2-1), (3-1), (4-1)	Riu Montlleó 569 3-4 Riu de Montlleó (3) 569 (4-4), 592(2-1), (3-1), (4-1)
Monzó, mas de	Mas de Monzon	Mas de Monzón	Mas de Monzón	Mas de Monzón	Mas de Monzón	Mas de Monzón	Mas de Monzón-I	Mas de Monzon 592(2-1)	Mas de Monzó 1373 592 (2-1)
Mor, mas de	Más de Mor	Mas de Mor	Mas de Mor	Mas de Mor	Mas de Mor	Mas de Mor	Mas de Mor-IV	Mas de Mor 592(3-3)	Mas de Mor 1381 592(3-3)
Morrillargo, el	Morrillargo, Morrillargo ^	Morrillargo, Morrillargo ^	Morrillargo	Morrillargo	Morrillargo	Morrillargo	Morrillargo-II	Morrillargo 592(2-1)	
Morts, barranc dels			Bcº de los Muertos				Barranc de los Muertos-III		
Mosquerola, camí de	Camino de Mosqueruela	Camino de Mosqueruela							
Mosquerola, camí de	Cañada Real de Azdaneta a Mosqueruela (Roig), Camº de Vistabella á Mos	Camino de Vistabella a Mosqueruela							
Mossén Juan, mas de	Masia de Mosen Juan	Mª de Mosen Juan	Mª de Mosen Juan	Masia de Mosen Juan	Masia de Mosen Juan	Masia de Mosen Juan	Masia Mosen Joan-II, 1199	Masia de Mosen Juan 592(3-1)	Mas de Mossén Joan 1200 592(3-1)
Mosset, el							El Moset		
Navades, collet de les /hebais/	Navaes ^	Navaes ^					Tossal de Navaes-II		Tossal de les Navades 1288 592(3-1), 592(4-1)
Navades, les	Les Navaes	Les Navaes					Les Navaes		
Navades, tossal de les							Tosal de Navaes		
Negra, cova									Cova Negra 592(2-1)
Negra, cova									Cova Negra 592(4-1)
Negre, barranc									Barranc Negre 592(4-1)
Nevera, la	Nevera M2º ^	Nevera M2 ^	Nevera 1195	Nevera 1195	Nevera 1195	Nevera 1195	Nevera 1195, Alt de la Nevera-II		
Nevera, la	La Nevera	La Nevera	La Nevera						

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993- 569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Nevera, serra de la									Serra de la Nevera 592(4-2)
Nevera, tossal de la								Nevera 592(4-2)	Nevera 1195,4 592(4-2) SC
Nius, collet dels									Collet dels Nius 1004 592(4-2)
Noguera, camí de la	C° de la Noguera	Camino de la Noguera						Cno. de la Noguera 569	
Noguera, la /nowéra/	Mª de la Noguera, Pajar, Corral	Mª de la Noguera, Pajar, Corral						Masia de Noguera	la Noguera 1080 592(3-1)
Nou, mas	Más Nou	Mas Nou	Mas Nou 569-1931	Mas Nou	Mas Nou - 569			Mas Nou 569	Mas Nou 999 569(4-4)
Nou, maset	El Maset	El Maset						Maset Nou-II	
Nova, font	Manantial , Nace (?) Potser refreit al naixement del baranc de l'Avell	Manantial							
Olles, barranc de les	Barranco de les Olles	Barranco de les Olles						Barranc de les Olles-II	Barranc de les Olles 592(4-1)
Ombria, l'								L'Ombria-I	
Ombria, l'	La Umbria	La Umbria						l'Ombria	
Ombries, les	La Umbria	La Umbria							
Padilla, mas de	Mas de Padilla, Pajar	Mª Padilla						Mas de Padilla 569	Mas de Padilla 1130 569(3-4)
Pas, molí del	Molino del Paso, Corrales	Molino del Paso						Molino del Pozo 569	Molí del Pas 640 569(4-4)
Pasqual, mas de	Mas de Pasqual	Mas de Pasqual						Mas de Pasqual-I	
Pasqual, molí	Molino, Balsa, Corral, Albergue, Pajar	Molino, Balsa, Corral, Albergue, Pajar							
Passet, el	Camí del Paset, Camino del Paset	Camino del Paset, Camino del Paset						Camí del Paset-II	
Passet, el	Colada del Camino del Paset (Roig)								
Pedrafita, la									el Piló 1455 592(3-2) (X)
Pedreguera, camí de la	Camino de la Pedreguera	C° de la Pedreguera							
Pedreguera, la	Masia de la Pedreguera	Mª de la Pedreguera, Masia						Masia de la Pedreguera 569	
Pedreguera, la	La Pedreguera	La Pedreguera						La Pedreguera 569	
Pedrisses, les								Les Navaes-II 1201	
Pegunta, barranc de la								Barranc de la Teixeira-IV	Barranc de la Pegunta 592(3-3)
Pegunta, la	La Pegunta	La Pegunta						La Pegunta	La Pegunta-IV

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993- 569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Pelaburros, maset de	Masia del Avellanar	Masia del Avellanar	Mas del Avellanar	Mas del Avellanar	Mas del Avellanar	Mas del Avellanar			
Pelat, tossal	Tossal Pelat	Tossal Pelat M3			Tossal Pelat	Tossal Pelat	Tossal Pelat-II (50901)		
Pelegrí, mas de /peregrí/	Más de Pelegrí	Mas de Pelegrí	Mas de Pelegrí	Mas de Pelegrí	Mas de Pelegrí	Masia del Pelegrí	Masia del Pelegrí-II		
Penarroja, la	Peñarrocha ^	Peñarrocha ^	Peñarrocha 1063	Peñarrocha 1063	Peñarrocha 1081	Peñarrocha 1081	Peñarrocha 1079-II		la Pena-roja 592(4-1)
Penarroja, pou de la	Peñarrocha	Peñarrocha			Pou de la Peñarrocha	Pou de la Peñarrocha	Pou de la Peñarrocha-II		
Penya Aguda, barranc de la	Barranco de la Peña Aguda	Bco de la Peña	Bco de la Peña	Barranco de la Peña	Bco. de la Peña	Barranc de la Peña-II	Barranco de la Peña (desplaçat) 592(3-2)		
Penya Aguda, la	Peña Aguda	Peña Aguda	Peña Aguda	Peña Aguda	Peña Aguda	Peña Aguda	Penya Aguda-II		
Penyablanca							Masia de Penyablanca 569		
Penyablanca de Baix	Masia de Penyablanca	Mª de Peña Blanca	Mªs de Penyablanca 569	Mas de Penyablanca -569				Mas de Penyablanca 569(3-4)	
Penyablanca de Dalt	Masia de Penyablanca	Mª de Peña blanca							
Penyagolosa	Peñagolosa M6°	Peñagolosa M6	Peñagolosa MC					Peñagolosa 592(3-3)	Peñagolosa 1815,1 PG1ª 592(3-3)
Penyagolosa, partida de	Peñagolosa (4)	Peñagolosa (4)							Penyagolosa
Penyagolosa, pic de	Peñagolosa 1er.orden^	Peñagolosa M3T^	Peñagolosa 1813, Peñagolosa 1814 (símbol)	Peñagolosa 1813, Peñagolosa 1814 (símbol)	Peñagolosa 1815, Radio	Peñagolosa 1815, Radio	Peñagolosa-IV		
Penyica, la	Mas Penyica, Pajar	Mas Penyica, Pajar			Masia Penyica	Masia Penyica-I			Penyica, la 1224 592(2-1)
Pep, mas de	Masia de Monfort, Pajar	Mª de Monfort Pajar							Mas de Pep 1250 592(3-2)
Pepe Tèrio, mas de	Mas del Sirer	Mas de Sirer.					Mas del Sirer 569		
Peralta, la	Masia de Peralta, Corral	Mª de Peralta (Corral),	Mª de Peralta	Mª de Peralta	Masia de Peralta (desplaçat)	Masia de Peralta (desplaçat)	Masia Peroita-II		la Peralta 1005 592(4-1)
Peralta, ombria de la	Umbria de la Peralta	Umbria de la Peralta							
Perdigó, fonteta del									Fonteta del Perdigó 592(4-1)
Perdigó, mas de	Masia de Perdigó, Masia de Perdigó	Mª de Perdigó, Mª de Perdigó							
Perera, font de la	Manantial	Manantial							
Perera, font de la	Manantial	Manantial							
Peris, mas de	Mª de Peris, Pajar	Masia de Peris, Pajar	Mª de Peris	Mª de Peris	Masia de Peris	Masia de Peris	Mas de Peris-II	Masia de Peris 592(3-1)	Mas de Peris 1218 592(3-1)
Pesettes de Baix, mas de	Mª de Pesetes	Mª de Pesetes,	Masias de Pesetes 569	Masias de Pesetes -569	Masia de Pesetes -569	Masia de Pesetes	Masia de Pesetes 569	Masia de Pesetes 569(3-4)	Mas de Pesettes de Baix 1130 569(3-4)

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993- 569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Pesettes de Dalt, mas de	Masia de Pesetes	Mª de Pesetes							Mas de Pesettes de Dalt 1155 569(3-4)
Pi, font del	Font del Pi	Font del Pi							
Pi, font del	Manantial	Manantial							
Picossa, la									la Picossa 987,9 592(4-1)
Picossa, lloma de la									
Pinar de Caseta, el									Pinar de Caseta 592(3-1)
Pinaret, bassa del									
Pinaret, collada del	Collada del Pinaret								Balsa del Pinaret
Pinaret, el	Masia del Pinaret, Corral	Masia del Pinaret	Mª del Pinaret						Masia del Pinaret 592(3-2) el Pinaret 1210 592(3-2)
Pinella, barranc de la	Barranco de la Pinella	Bco de la Pinella							Barranc de la Pinella-II. Barranco de la Pinella 56
Pinet, el									el Pinet 1307 592(3-2)
Pinyalossa, roca de la									Roca de la Pinyalosa 592 (4-1)
Pla d'Amunt, el	Llano de Arriba	Llano de Arriba							
Pla d'Amunt /pla amún/	Llano de Arriba (6)	Llano de Arriba	Llano de Arriba						Pla d'Amunt-II Pla d'Amunt 592(3-1) Llano de Arriba 592(3-2), 592(3-1)
Pla d'Avall, el	Llano de Abajo, Llano de Arriba	Llano de Abajo							Pla d'Avall Llano de Arriba 569 el Pla d'Avall 569(3-4), 592(3-1)
Pla de la Mestra, camí del	Camino del Plá de la Mestra	Camino del Plá de la Mestra.							
Pla de la Mestra, el	Plá de la Mestra	Pla de la Mestra							
Pla dels Molins									Pla dels Molins 592(4-2)
Pla, assagador del	Cordel del Camino de Vilafranca á San Juan (Roig)								
Pla, camí del	Cº de Vistabella a Vilafranca del Cid	Camino de Vistabella a Vilafranca del Cid, Cº de Vistabella a Vilafranca del Cid	Cº a Vilafranca del Cid						
Pla, camí del	Camino de Vilafranca del Cid á Villahermosa	Camino de Vilafranca del Cid a Villahermosa							
Pla, carretera del									CV- 1720 (La Estrella 4,3 Km) 592-II Cs-823 592(3-1), 569(3-4) Carretera del Pla de Vistabella 569(3-4)

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993-569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Pla, rambla del	Rambla del Llano Barranco de la Rambla	Rambla del Llano; Barranco de la Rambla			Rambla del Llano -569		Rambla del Pla-II (2) — Rambla del Plano 569	RAMBLA DEL LLANO 592(3-2), 592(3-1), 569(3-4)	Rambla del Pla 569(3-4), 592(3-2), (2) 592(3-1)
Planillar, el	M ^a del Planillar	M ^a del Planillar	M ^a del Planillar		Masia del Planillar	Masia del Planillar	Masia del Planillar Planillar-II	Mas de Planillar 592(3-1)	
Pont, mas del	Masia del Puente Masia de Pont, Pajar, Fte.	M ^a del Puente M ^a de Pont Pajar	M ^a del Puente		Mas del Pont	Mas del Pont-II			el Pont 1010 592(3-1)
Porcà, la	Fte.	Fuente							
Port, camí del	Cno. de Vistabella	C ^o de Vistabella							
Port, terme del Port	Término de Puertomingalvo, 1 ^o de Puertomingalvo	Término de Puertomingalvo							
Pots, barranc dels									Barranc dels Pots 592(3-2)
Pou de Gual, camí del	Cam ^o del Mas de Gual	C ^o del Mas de Gual, C ^o del Mas de Gual							
Pou de la Llarga, pas del	Paso de la Llarga (2)	Paso de la Llarga (2)							
Prado Martín	Prado Martín M3T	Prado Martín	Prado Martín		Monte Bovalar (dos termes)	Prado Martín	Monte Bovalar (Majoria la terme de Vistabella)	MONTE BOVALAR (desplaçat) 592(2-2)	
Prat, el									el Prat 592(3-1)
Prat, molí	Molino de Prat, Molino de Prat, Corral	M ^o de Prat, Molino de Prat, (Balsa, Corral)					Molí Prats	Molí Prats-II (símbol)	
Prats, mas de	Mas de Prats	Mas de Prat	Mas de Prats		Molí Azor (errada)	Mas de Prats	Mas de Prats-I	Molí Azor 592(2-1)	Mas de Prats 1200 592(2-1)
Puerca, fuente la	Fuente de la Puerca	Fte de la Puerca							
Puerto a Sant Joan, camí del	C ^o de Puertomingalvo a San Juan de Peñagolosa	C ^o de Puertomingalvo a San Juan de Peñagolosa							
Puerto, camí del	Camino de Vistabella a Puertomingalvo	Camino de Vistabella a Puertomingalvo	C ^o de Puertomingalvo a Vistabella del Maestrazgo						
Puerto, rambla del	Rambla de Puertomingalvo	Rambla de Puertomingalvo							
Puntal, el									el Puntal 569(4-4)
Puntal, pla del							Balsa Forestal y de Ganados-II		Pla del Puntal 592(4-1)
Quinyó, el	Termina la rambla								el Quinyó 569(3-4)
Rabosera, la									la Rabosera 1237 569(4-4)

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993- 569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Racó, mas de							Mas del Racó-II		Mas de Racó 960 592(3-2)
Racons, camí dels	Camino del Racóns	Camino dels Racóns							
Racons, els	Els Racóns	Els Racóns							
Racons, els VF									els Racons VF 569(3-4), 569(4-4)
Racons, mas dels	Masia dels Racóns, Pajar.	M ^a dels Racons, Pajar.					Mas dels Racons-II		Mas dels Racons 840 592(4-1)
Randera, font de la	Manantial, Albergue	Manantial							
Randera, mas de la	Masia La Bandera, Pajar	M ^a La Bandera, Pajar							
Real, pas	Cañada Real de Azdaneta á Mosqueruela								
Redona, foieta /foèta/									Foieta Redona 592(2-1)
Regolfo, moli	Molino del Cuadrante, Corral, Balsa	M ^o del Cuadrante				Moli Regolfo	Moli Regolfo-II (simbol)		
Regolfo, tossal del									Tossal del Regolfo 1062 592(4-2)
Ribagrossa, camí de la	C ^o Masia de Ribagrossa	C ^o M ^a de Ribagrossa.							
Ribagrossa, camí de la (2)	C ^o del Mas de Ribagrossa	Cam ^o del Mas de Ribagrossa							
Ribagrossa, la	M ^a Ribagrossa, M ^a de Ribagrossa	M ^a Ribagrossa, M ^a de Ribagrossa				Les Ventes	Masia de la Venta-II, Masia Ribagrossa-II	Les Ventes 592(3-1)	la Ribagrossa 1160 592(3-1)
Ribagrossa, la	M ^a de Ribagrossa	Masia de Ribagrossa							
Rivet, el	Barranco del Forcall	Barranco del Forcall				Barranco del Forcall	Barranco del Forcall-II	Barranco del Forcall 592(4-1)	Barranc de el Rivet 592(4-1)
Roca d'en Riera, pas de la	Paso de la Roca en riera	Paso de la Roca en riera							
Rodesnal, el									el Rodesnal 592(2-2)
Roges, roques									Roquetes Roges 592(2-1)
Roig, collat	Absebé ^, Absebé	Abseba ^					Alt del Asevar-1649-I		
Roig, mas	Más Roig	Mas Roig				Mas Roig	Mas de Roig-I		Mas Roig 1410 592(2-2)
Roig, morral									Morral Roig 592(4-1)
Romà, pont	Puente	Puente							Pont del Camí Real de Mosquerola 592(3-1)
Rompissada, la /rrompisá/									la Rompissada 592(2-2)

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993- 569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Roques, mas de les	Masia de les Roques	Mª de les Roques	Mª de les Roques	Mª de les Roques	Masia de les Roques	Masia de les Roques	Mas de les Roques-II	Masia de Les Roques 592(3-1)	Mas de les Roques 1190 592(3-1)
Roqueta, mas de	Masia de Roqueta	Mª de Roqueta	Mª de Roqueta	Masia de Roqueta	Masia de Roqueta	Masia de Roqueta	Mas del Racó	Masia Roqueta 592(4-2)	
Roqueta, maset de	Masia de la Rebollera	Masia de la Rebollera	Masia						
Rosca, mas de							Masia de Gasguña 569		Mas de Rosca 1188 569(3-4)
Rotxàs, roca del									Roca del Rotxàs 592(4-1)
Saltador, volta del									la Volta del Saltador 569(4-4)
Salvador, mas de	Casas del Más de Salvador, Pajares, Corrales, Casa, Pozo	Casas del Mas de Salvador, Casa, Casa, Corrales, Pajares, Pozo.	Mª de Salvador 1169	Masia de Salvador	Masia de Salvador	Masia de Salvador	Masia del Salvador-II	Masia de Salvador 592(3-1)	Mas de Salvador 1155 592(3-1)
Sant Bertomeu, ermita de	Ermita de San Bartolomé	Ermita de St. Bartome					Ermita de San Bartolomé 569		Ermita de Sant Bartomeu 1005 569(4-4)
Sant Bertomeu, mas de	Casas y Corrales	Cªs y corrales							
Sant Bertomeu, peiró de	Cruz	Cruz							
Sant Bertomeu, pinar de									Pinar de Sant Bartomeu 592(4-1)
Sant Joan	San Juan de Peñagolosa (2)	San Juan de Peñagolosa. San Joan MC	San Juan de Peñagolosa				San Joan de Peñagolosa-II		
Sant Joan									San Joan de Penagolosa 592(2-2) (nom del mapa)
Sant Joan a Llucena, camí de	Camino de San Juan a Lucena del Cid	Camino de San Juan a Lucena del Cid							
Sant Joan a Vistabella, camí de	Camino de Vistabella a San Juan de Peñagolosa (2)	Camino de Vistabella a San Juan de Peñagolosa							
Sant Joan de Peñagolosa									
Sant Joan, camí de	Cº del Calvario de San Juan	Cº del Calvario de San Juan							
Sant Joan, carretera de									Camino de San Joan de Peñagolosa-II, Camí de S-I
Sant Joan, ermita de	Ermita de San Juan de Peñagolosa, Ruinas, Fuente, Casas	Eta de San Juan de Peñagolosa (Ruinas Casas, Fca de aserrar madera)	San Juan de Peñagolosa	San Juan de Peñagolosa (simbol)	San Juan de Peñagolosa (Monumento Santuario)	San Juan de Peñagolosa	San Joan de Peñagolosa (simbol)-I	San Joan de Peñagolosa	Ermita de Sant Joan 1278 59 (2-2)

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993- 569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Sant Joan, font de	Fuente	Fuente							
Sant Joan, rambla de	Rambla del Llano, B° de la Rambla	Rambla del Llano, Llano, Barranco de la Rambla	Rambla del Llano	Rambla del Llano (2)	Rambla del Pla-II				Rambla de Sant Joan 592(3-2)
Santa, cova								Cova Santa-II	
Savina, roca de la									Roca de la Savina 592(4-1)
Savinar, el	El Sabinar	El Sabinar			El Sabinar 569				el Sabinar 569(3-4)
Savinar, el	El Sabinar	El Sabinar							
Sebastian		de Sebastian							
Sebastian, venta de	Venta de Sebastian	Sebastian (esborrat)							
Sec, mas del	Más del Sec	Mas del Sec					Mas del Sec 569		
Sec, riu (Benassal)	Rio Seco	Rio Seco							Riu Sec 569(4-4)
Sec, riu BS					Rio Seco -569				
Senda, la	Senda	Senda							
Serra de Baix, mas de la	Masía de la Sierra Baja						Masía de la Sierra Baja 569		
Serra de la Batalla	Batalla	Batalla			La Batalla				
Serra de la Batalla	La Batalla	La Batalla							Serra de la Batalla-II
Serra de la Batalla									
Serra de la Batalla, pas de la	Colada de la Comuna (Roig)								
Serra de la Nevera, camí de la	Camino de la Nevera de Benafigos	Camino de la Nevera de Benafigos							
Serra de la Nevera, pista de									Camino de Carrascal de les Voltes
Serra, mas de la (Serra de la Batalla)	Masía de la Sierra, Corral, Pajar	Masía de la Sierra (Corral).			Masía de la Sierra		Masía de la Sierra		Mas de la Serra (b) 1310 592(3-1)
Serra, mas de la (Serra del Boi)	Masía de la Sierra Alta, Pajar	Mª de la Sierra Alta, Pajar					Masía de la Sierra Alta 569		Masía de la Sierra 592(3-1)
Serreria, la	Fábrica de aserrar madera, Almacén								
Serres, camí de les	Camino de las Sierras (2)	Camº de las Sierras			Cº de las Sierras— Camino de las Sierras 569				Camino de las Sierras-II
Serres, les									Las Sierras 569
Sierra Gil, masia de	Masia de Sierra Gil	Mª de Sierra Gil			Masia- 569-31				
Silvestre, mas de	Masia de Silvestre	Masia de Silvestre			Mª de Silvestre				Masia Silvestre-II

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993- 569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Torre Martines, la	Masia de Torre Martine z , Casa, Corral	M ^a de Torre Martine z (Casa, Corral)					Masia de Torre Martine z 569		Torre Martines 1135 569(3-4), 592(3-1)
Torre Mosquit, la							Masia de la Torre) Climent 592(2-2)		la Torre 1520 592(2-2)
Torreta, la									la Torreta 1132 592(3-1)
Torta, mas de la	Masia de la Torta, Pajar	M ^a de la Torta, Pajar	M ^a de la Torta	Masia de la Torta	Masia de la Torta	Masia de la Torta	Masia de la Torta	Masia de la Torta 592(4-1)	Mas de la Torta 872 592(4-1)
Tosca, barranc de la	Bco de la Tosca	Bco de la Toscabais							
Tosca, la	Masia de la Tosca	M ^a de la Tosca	M ^a de la Tosca	Masia de la Tosca	Masia de la Tosca	Masia de la Tosca	Masia de la Tosca 592(4-2)		la Tosca 920 592(4-2)
Tossal, mas del	Masia del Tozal	Masia del Tozal	M ^a del Tozal -569	Masia del Tozal	Masia del Tossal -569	Masia del Tossal	Masia del Tossal 569(3-4)		el Tossal 1155 569(3-4)
Tossalet, el	M ^a del Tossalet (2) separats 400 metres	M ^a del Tossalet, Masia del Tossalet, 569	Masia del Tossal, Masia del Tossalet, 569-1977			Masia del Tossalet 569	Masia de Tossalet 569(3-4)		el Tossalet 1106 569(3-4)
Tosses de Baix, mas de les	Masia de les Toses, Masia, Pajar	M ^a de les Toses (Masia, Pajar)	M ^a de les Toses	Mas de las Toses	Mas de las Toses	Mas de las Toses	Mas de les Toses 592(4-2)		Mas de les Toses 970 592(4-2)
Tosses de Dalt, mas de les	Masia de les Toses, Pajar	Masia de les Toses (Pajar)				Mas de les Toses d'Alt-II			Mas de les Toses de Dalt 1152 592(4-2)
Travera de Baix, font de la	Manantial	Manantial							
Travera de Dalt, font de la	Manantial	Manantial							
Travera, barranc de la	Bco. del Mas de Garcio	Bco del Mas de Garcio							Barranc de la Travera 569(4-4)
Traveres, les									les Traueres 1156 592(2-1)
Traveres, roca de les									Roca de les Traveres 592(4-1)
Trenta-Deu, venta de	M ^a de Trentadeu	M ^a de Fentadent, Pajar							
Trigos, mas de	M ^a de Trigos, Ruinas	M ^a de Trigos, Ruinas	569-1931 Masia de Trigos	Masia de Trigos, 569-1977	Masia de Trigos -569	Masia de Trigos 569	Masia de Trigos 569(3-4)		Mas de Trigos 1118 569(3-4)
Tronccasal de Baix, el	Masia del Tronccasal de Abajo	M ^a del Tronccasal de abajo				Masia del Tronccasal de Abajo 569			
Tronccasal de Dalt, el	Masia del Tronccasal de Arriba, Pajar	M ^a del Tronccasal de arriba, Pajar							Tronccasal de Dalt 1212 569(4-4)
Tronccasal, camí del	Camino del Tronccasal	Camino del Tronccasal	Camino del Tronccasal 569-31						

TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993- 569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Tronçassal, el							El Tronçassal 569		
Túnel, carretera del		C ^o Tal. De Vistabella del Maestrazgo a Mosqueruela	k12		CV-170 k48 (continuació de la d'Atzeneta)	Puertomingalvo 22 km, CV-170-I	CV-170-II, Puertomingalvo	CS-822 592(2-1)	CV-170 (Vistabella del Maestrazgo 7 km) 592(2-1), 592(3-1)
Túnel, el (50901)									Túnel 592(2-1)
Túnel, el	Mas de Pascual	Mas de Pascual					El Túnel-I		Mas del Txatxo 1245 592(2-1)
Ullials, molí dels MS	Molino	Molino			Ruinas (Molino) -569				
Vallussera, la	Barranco del Forcall	Barranco del Forcall			Barranco del Forcall	Barranco del Forcall	Barranco del Forcall-II	Barranco del Forcall	Barranc de la Vall d'Ussera
Vallussera, la	La Vall	La Vall	La Vall de Usera		La Vall de Usera	La Vall de Usera	Vall d'Usera, La Vall d'Usera-II (desplaçat)	La Vall de Usere 592(4-1)	
Vallussera, pista de la						Camino rural Foyadores			
Veja, penya de la /peña la béja/									Penya Laveja 592(2-1)
Vell, mas	Masia de Bell	M ^a de Bell			Masia de Vell	Masia de Vell	Mas Vell-II	Masia de Vell 592(3-1)	Mas Vell 1175 592(3-1)
Vella, Serrada	Serra Vella^	Serra Vella^					Sierra Vella 569		
Venta, la	Vta. de Garcia	Venta de Garcia, Albergue							
Ventes, les							Les Ventes	Les Ventes-II	les Ventes 592(3-1)
Ventes, les							Les Ventes (desplaçat davant de Faisa) 569		
Vicente Canales, masia de	Masia de Vicente Canales	M ^a de Vicente Canales					Masia de Vicente Canales-II		
Vidre, coll del	Coll del Vidre M.3.T.	Coll del Vidre M.3.T.			Puerto de Vidre	Port del Collao 1055	Coll de Vidre-II, 1057	Puerto de Vidre 592(4-2)	
Vidre, tossal del									Tossal del Vidre 592(4-2)
Vilafranca, assagador	Cordei del Camino de Villafranca á San Juan y Camino de Vistabella a B								
Vilafranca, camí de							Cam ^o de Vistabella 569-31		
Vilafranca, camí de	C Vilafranca del Cid	C ^o Vilafranca del Cid							
Vilafranca, terme de	T ^o de Vilafranca del Cid, Término de Villafranca del Cid	T ^o de Vilafranca del Cid							
Villahermosa, terme de	Término de Villahermosa	Término de Villahermosa							

DE BENICARLÓ A BENISSANET: NOTES TOPONÍMIQUES I ANTROPONÍMIQUES DE LES COMARQUES CENTRALS

Àngela Buj Alfara

A Sant Domingo de Vallibona

1. COMENÇ

El nostre treball és una xicoteta aportació a difondre aquells paral·lelismes que, si bé ja els notem quotidianament en la parla dels nostres pobles —Alcanar, Vinaròs, la Sénia, Peníscola, Rossell, Ulldecona, etc.—, també es repetixen com un eco en altres àmbits de la paraula, en este cas la toponímia i l'antroponímia. En definitiva, mostrarem un breu repertori més d'allò que ens unix.

Quant al títol, hem escollit per a traçar unes línies imaginàries geogràfiques les poblacions de Benicarló i Benissanet, tot i que el nostre treball no se circumscriu *stricto sensu* des de Benicarló (Baix Maestrat) a Benissanet (Ribera d'Ebre). Només volíem notar ja, d'un bon començament, l'escatxill de topònims amb *Beni-*, *Ben-*, *Vin-*, que arranca i s'escampa, sobretot en el català continental, per l'occidental, i que en les comarques centrals de la llengua també hi són representats. Pensem també en Benifallet (Baix Ebre), la Pobla de Benifassà (Baix Maestrat), Benifallim (partida del terme d'Alcanar —Montsià—), Benafigos (l'Alcalatén), Benassal (Alt Maestrat), les Coves de Vinromà (la Plana Alta), Vinaròs (Baix Maestrat)...

2. METODOLOGIA

El desenvolupament del treball ateny els dos temes que es dedueixen en els dos primers adjectius del títol, açò és:

toponímia i antroponímia. En el primer àmbit hem escollit, aleatòriament, poblacions de les comarques valencianes que es troben més pròximes al riu de la Sénia: Rossell, del Baix Maestrat; Albocàsser, de l'Alt Maestrat; Cinctorres, dels Ports, i Xodos, de l'Alcalatén.

Quant a les comarques de la riba nord de la Sénia, ens fixem en toponímia del terme d'Alcanar, d'Amposta, de Freginals, de Sant Carles de la Ràpita i d'Ulldecona, sobretot la relativa a la part del seu terme municipal que es troba a la serra de Montsià. Sistemàticament, seran, doncs, les poblacions d'Albocàsser, Cinctorres, Rossell i Xodos les que compararem amb Alcanar, Amposta, Freginals, la Ràpita i Ulldecona.

En l'apartat de l'antroponímia, hem escollit l'advocació de les diferents ermites esteses per les comarques de l'Alt i Baix Maestrat, Ports, Montsià, Baix Ebre, Ribera d'Ebre, Terra Alta i Matarranya.

Hom ja se n'adona que ens movem per part de l'antiga Ilercavònia, i que estem abraçant la major part del territori de la diòcesi de Tortosa, que és el referent etnogràfic comú d'estes terres centrals. I que parlem d'exemples lingüístics del parlar que des de la dialectologia s'anomena *tortosí*, el qual pren com a referència denominativa la capital de la diòcesi: Tortosa.

referixen al mateix lexema també, l'hem considerada representativa per a comparar el topònim concret. També en l'exposició comparativa, en la taula següent, hem obviat els articles i les preposicions per raons d'espai, la qual cosa no indica que es pronuncien sense les anteriors categories; només hi ha quatre casos en què aparega tot seguit el genèric amb l'apel·latiu —si n'exceptuem la combinació substantiu més adjectiu—, i són *lo pla Junquera*, *el Pla Servera*, *cocó la Rabosa*, l'antropònim masculí *Pere-Vicent* i el llinatge *Querol*; ja que en les comarques que estudiem és habitual l'omissió de l'article personal davant dels antropònims masculins, tot i que en els femenins la conservació és asistemàtica, amb poblacions que el mantenen —la Cinta / Cinta— i poblacions que l'ometen. Les referirem, doncs, a continuació amb totes les categories gramaticals:

- 1) la Bassa: pla de la Bassa, mas de la Bassa;
- 2) les Canals: partida de les Canals, barranc de les Canals, camí de les Canals;
- 3) la Carbonera: barranc de la Carbonera, camí de la Carbonera, rambla de la Carbonera;
- 4) la Carrasca: camí de la Carrasca, mas de la Carrasca, lligallo del Pas de la Carrasca, partida de la Carrasca;
- 5) los Carrascals: partida los Carrascals, partida lo Carrascalet, partida los Carrascalets, poblament Los Carrascals;
- 6) la Cogulla: pic de la Cogulla, pic de la Cogula, coll de les Cogulles;
- 7) los Collets: partida dels Collets, coll los Collets;
- 8) les Comes: partida de les Comes, camí de les Comes, mas de les Comes;
- 9) la Corralissa: serra de la Corralissa, barranc de la Corralissa, Corralisses de Pastrana;
- 10) les Ermites: bassa de les Ermites, corral de les Ermites, font de les Ermites, cova de les Ermites;
- 11) la Foia: partida de la Foia, de les Foies, de les Foietes; mas de les Foies;
- 12) les Forques: barranc de les Forques, partida de les Forques;
- 13) les Fossetes: partida de les Fossetes;
- 14) l'Hedra: cova de l'Hedra, barranquet de l'Hedra;
- 15) Junquera: lo pla Junquera, barranc de la Junquera;

- 16) lo Llop: barranc del Llop, mas del Llop, cova del Llop, font del Llop, pou del Llop;
- 17) les Mallades: partida de les Mallades, de les Malladetes, de la Mallada del Cabrer;
- 18) la Mestra: pla de la Mestra, solà de la Mestra;
- 19) la Moleta: pic de la Moleta, mas de la Moleta, masada de la Moleta;
- 20) Pere-Vicent: bassa de Pere-Vicent, corral de Pere-Vicent, font de Pere-Vicent;
- 21) Pi: pujada del Pi, font del Pi;
- 22) los Plans: partida del Pla, avenc del Pla, lligallo dels Plans, camí del Pla;
- 23) Querol: mas de Querol, tossa de Querol;
- 24) la Rabosa: cocó de la Rabosa, pas de la Rabosa, mas de la Rabosa;
- 25) Real: lligallo Real;
- 26) Roja: coves Roges, cova Roja, font Roja;
- 27) la Roca-roja: pic de la Roca-roja, barranc de la Roca-roja, camí de la Roca-roja, lligallo de la Roca-roja;
- 28) Rominguer: barranc del Rominguer, partidar del Rominguer;
- 29) Rueda: partida de la Rueda, mas de Rueda;
- 30) Sénia: riu de la Sénia;
- 31) Serreta: partida de la Serreta, collet de la Serreta;
- 32) Servera: barranc de la Servera, el pla Servera, partida de la Servera, font de la Servera;
- 33) Sòl: partida de Sòl-de-riu, barri de Sòl-de-vila;
- 34) Sombrerer: barranc del Sombrerer, bassa del Sombrerer, maset de Cristóbal del Sombrerer;
- 35) Teix: Palleret del Teix, font del Teix, mola dels Teixets, roca dels Teixos;
- 36) Torreta: pic de la Torreta, barranc de la Torreta, partida de les Torretes;

TAULA 1. TOPÒNIMS COINCIDENTS

TOPÒNIM	Alcanar	Amposta	Freginals	La Ràpita	Ulldecona	Albocàsser	Cinctorres	Rossell	Xodos
la Bassa		pla				mas			
les Canals	partida				barranc	partida camí			
la Carbonera					barranc camí	rambla			
la Carrasca		camí mas lligallo		partida pas de la lligallo					mas
los Carrascals					partida	Carrascalet, partida		Carrascalets, partida	poblament
la Cogulla	pic				la Cogula, pic			Cogulles, coll	
los Collets	partida						partida	coll	
les Comes	partida					partida camí	partida	mas	
la Corralissa	serra						Corralisses, poblament	barranc	
les Ermites					bassa				corral font cova
la Foia					partida		Foies, partida	mas partida	Foietes, partida
les Forques	barranc				partida	partida			
les Fossetes					partida				
l'Hedra	cova				barranquet				cova
Junquera					pla			barranc	
Llop	barranc mas			cova font					pou font
Mallades	partida							Malladetes, Mallada del Cabrer, partida	partida
Mestra	pla						solà		
la Moleta	pic					pic mas			masada
Pere-Vicent									font
Pi	pujada				font				
los Plans	pla partida			pla avenc	lligallop	pla partida camí	partida		font
Querol			mas tossa cocó					mas	
la Rabosa							pas	mas	
Real					lligallo			lligallo	
Roja					Roges, coves	cova			cova font

TOPÒNIM	Alcanar	Amposta	Freginals	La Ràpita	Ulldedeona	Albocàsser	Cinctorres	Rossell	Xodos
Roca-roja	pic				barranc camí pic lligallo	pic	pic		
Romiguer	Romiguer, barranc							barranc	
Rueda				partida		mas			
Sénia	riu				riu			riu	
Serreta	partida							collet	
Servera					barranc		pla partida font		
Sòl	Sòl-de-riu, partida						Sòl-de-vila, barri		
Sombreter					barranc bassa		Cristó bal, maset		
Teix	palleret				font			Teixets, mola	Teixos, roca
Torreta	pic				pic		barranc	Torretes, partida	

3.1.1. Comentarís lingüístics

3.1.1.1. Sobre els topònims coincidents. *Apel·latius*

Fonètica:

a) *Vocalisme tònic*

-*Sénia*: La vocal tònica es pronuncia palatal tancada en l'àrea del català occidental que comentem, i s'ortografia amb accent tancat. El *Diccionari de la llengua catalana*, de l'Institut d'Estudis Catalans, recull *sénia*, *sènia* i *sínia*,³ variació gràfica per al nom comú. Ara bé, el nom propi tant del riu com de la població és oficialment amb accent tancat; convenció que caldria no oblidar, ja que arreu, sobretot en escrits provinents de l'àrea del català oriental, tant si són oficials com si no ho són, apareix manta vegades amb accent obert.

Navarro i Pradilla⁴ comenten a propòsit d'este topònim: «"[...] hem cregut que era ineludible fer algunes consideracions sobre determinats topònims d'aquestes comarques i la seua relació amb la varietat geogràfica del català que s'hi parla". Tal com diu el mestre J. Veny (1996: 13) "onomàstica i dialectologia uneixen la llengua i la terra, estudien bàsicament el nom lligat a un espai; [...] les unitats dialectals i onomàstiques porten una càrrega entranyable, un pòsit de sentiment tel·lúric".

Tot seguit analitzem alguns topònims de l'àrea dialectal que ens ocupa. Cal dir, d'entrada, que és en la toponímia menor on apareixen amb més profusió elements lingüístics propis. Tanmateix, la toponímia major també ens fornix exemples que reflecteixen peculiaritats lingüístiques locals:

-*La Sénia* (Montsià): topònim grafiat amb accent agut, que indica el timbre de la vocal tònica com a palatal semitancada [e], propi dels parlars occidentals.»

-*Junquera* < *junc*: La ù de iŭNCU es manté en *junc*, nom que ha donat el derivat *junquera*, grafiada amb *u*, ja que deriva de *junc*.

b) *Vocalisme àton*

-*Junquera*: El so de la vocal medial oberta [a] en posició final en algunes poblacions com Ulldedeona o Rossell

3. *DIEC*, p. 1657.

4. Navarro i Pradilla 1999: 64, 65.

pot ser de vocal palatal semioberta [ɛ]: *lo Pla Junquer*[ɛ], *lo barranc de la Junquer*[ɛ].

-*La Moleta*: El so de la vocal velar semitancada [o] pot ser de velar tancada [u] en casos en què la [o] està en contacte amb una consonant bilabial o velar: *la M[u]leta*, a Alcanar; *la C[u]gula*, a Ulldecona.

-*Rominguer*: La vocal [e] pretònica s'articula [i] en alguns casos de [e] final de mot travada per consonant: *rome(n)guer* > *romi(n)guer*, a Alcanar i a Rossell.

c) Consonantisme

-*Roca-roja*: Davant de consonant prepalatal sonora, normalment se segrega una iod. Així trobem la *Roca-ro[j]ja*, a Alcanar, a Ulldecona, a Albocàsser i a Cincorres.

-*Rominguer*: La nasal adventícia pot aparèixer davant de consonant en determinades paraules. En este cas, en els dos nuclis en els quals es dóna el topònim, en un apareix sense *n* (tot i que en altres exemples del lèxic comú apareix, per exemple: *mangrana* o *llangosta*).⁵ Això no ens ha d'estranyar, ja que el fenomen de l'aparició d'esta nasal és un tret

5. Pradilla 1990: 179.

6. Beltran Zaragoza (1999: 142): "L'article determinat masculí. Ramon Huguet i Segarra (1913: 577) ja destacava l'ús de l'article *lo* en el valencià de l'Alt Maestrat en les descripcions dels parlars de Catí i de Costur, la qual cosa permet de considerar que en certs sectors, si més no, de la capital o de la Plana havia triomfat la forma *el* a principis de segle. Més avant, Badia i Margarit (1951: 317), Sanchis Guarner (1962: 86) i J. Veny (1984: 171) situen el manteniment de les formes clàssiques de l'article, en les comarques de Morella i tot el Maestrat."

La situació actual ja evidencia el canvi lingüístic en curs. Gimeno (1994: 233) ja advertia, ara fa dotze anys: "Es pot afirmar amb molta versemblança que l'article *lo* i el seu plural *los* va reculant a poc a poc sota el valencià de la Plana de Castelló (i amb això ja som al davant de l'anomenat anivellament geolingüístic) sobre les poblacions més importants de la part occidental com ara Morella i Vilafranca, per a, posteriorment, i a partir d'aquestes dues localitats, influir sobre la resta de localitats de la comarca dels Ports de Morella, si més no, i fins i tot de l'Alt Maestrat, amb moltes relacions amb els Ports. Avui assistim, per tant, a la substitució progressiva d'un tipus d'article sobre l'altre. Per bé que a la zona A l'article és encara polimorf i estrany en persones d'una certa edat, cosa que fa encara més patent el fenomen de substitució, el qual és en camí d'acomplir-se, el fet és que els parlants més joves, almenys els de les dues poblacions esmentades, el senten com a 'grosser' o 'de mas'."

Tanmateix, el seu reflex en la toponímia major ha quedat fossilitzat en una població del Baix Maestrat, mentre que en poblacions catalanes del tortosí estes han estat fixades amb les formes reforçades *el*,

asistemàtic en els parlars on es dóna. Nogensmenys, en el cas de l'apel·latiu que comentem, es troba al terme d'Alcanar per a anomenar un barranc; en canvi, la planta arbustiva corresponent al *Rubus ulmifolius*, comunament s'anomena *romiguera*, sense la nasal adventícia. Sí que apareix, en canvi, en els mateixos exemples recollits a Rossell —*mangrana* i *llangosta*— i en algun altre com *mançana*, *angon* o *manduixa* — els dos últims en ambdós poblacions.

Morfologia:

-*Lo, Los*: L'article masculí apareix amb les formes plenes *lo, los*:⁶ *los Carrascals*, a Ulldecona i a Xodos...; *los Collets*, a Alcanar, a Cincorres; *lo Pla*, a La Ràpita i a Albocàsser; *los Plans*, a Alcanar i a Cincorres...

Lèxic:

-*Carrasca*: Nom comú al tortosí i al valencià per a designar l'arbre corresponent al *Quercus ilex*: *camí de la Carrasca*, *mas de la Carrasca*, *llogallo del Pas de la Carrasca*, a Amposta; *mas de la Carrasca*, a Xodos.

els. Navarro i Pradilla (1999: 66): "*Canet lo Roig* (Baix Maestrat): a diferència dels topònims vistos fins ara, en els quals destacàvem qüestions fonètiques, en aquesta ocasió tenim un tret que afecta el nivell morfològic. Ens referim a la forma plena de l'article definit masculí, d'ús vigorós en bona part del territori per on s'estén el tortosí. En canvi, el *Pinell de Brai* (Terra Alta), el *Perelló*, el *Lligallo del Gànguill* i el *Lligallo del Roig* —agregats al municipi de Camarles— (Baix Ebre), els *Muntells* —poble agregat a Sant Jaume d'Enveja Montsià—, els *Valentins* i el (barri) *Castell* —nuclis de població agregats al municipi d'Ulldecona (Montsià)—, són alguns topònims on, a diferència de *Canet lo Roig*, no apareix la forma plena de l'article masculí sinó la reforçada. Com veurem tot seguit, les formes i les grafies dialectals són respectades fonamentalment en la toponímia menor, de difusió més restringida (vg. INSTITUT CARTOGRÀFIC DE CATALUNYA [1985] *Toponímia i cartografia. Assaig de sistematització*, p. 65). Així tenim que en obres d'abast general i de caràcter divulgatiu, com la *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, apareixen grafats topònims menors precedits de la forma clàssica de l'article *lo*. Només donant un cop d'ull als cims muntanyencs, trobem:

- Baix Ebre: *lo Caragol*, *lo Castellar*, *lo Penyaflor* (a Alfara), *lo Portell* (a Benifallet);
- Montsià: *lo Retaule*, *lo Negrell* (a la Sénia), *los Curullons* (al Mas de Barberans), *lo Molló*, *lo Mascarat* (a Ulldecona);
- Terra Alta: *lo Sarró* (a Nonasp), *los Mollons* (a la Fatarella);
- Ribera d'Ebre: *lo Pésol* (a Rasquera);
- Matarranya: *lo Masmut* (a Pena-roja)."

-*Carrascal*: Conjunt de *Quercus ilex*, és a dir, de carrasques: *partida dels Carrascals*, a Ulldecona; *Carrascals*, poblament, a Xodos; *partida del Carrascalet*, a Albocàsser, i a Rossell, *los Carrascalets*.

-*Collet*: Diminutiu de *coll*, accident geogràfic sinònim de *pujol*. Més avall, en el genèric, aportem dades més detallades sobre l'ètim i l'extensió.

-*Foia*: Clotada,⁷ vallada, fondalada. Recollim el topònim a Cinctorres i a Rossell com a partida, a més de les *Foietes*, a Xodos; també a Rossell és el nom d'un mas. És especialment rellevant *la Foia*, d'Ulldecona, per a la qual en preguntar a l'informant⁸ sobre quin genèric podia atribuir-se-li a *la Foia*, precisava d'esta manera: "La Foia no pot considerar-se una partida, ja que és una unitat geogràfica molt gran. A Ulldecona nos referim a la Foia, en general. També se diu les Foies, ja que se subdividix en diverses unitats, que sí que poden considerar-se partides: la foia de les Ventalles, los fondos de la Llacuna, la foia del camí Montsià, la foia de l'Aubelló, la Foieta..."

-*Rabosa*: Mot comú en català nord-occidental, tortosí, valencià i balear per a designar la *Vulpes vulpes*. Cal dir que, a hores d'ara, en les comarques catalanes del tortosí *rabosa* comença a ser una paraula en vies d'extinció, a causa de la forta endodiglossia que patix a favor de *guineu*, sobretot a partir del model lingüístic escolar. Si més no, l'ús del mot pels qui sempre ho hem dit així i l'evidència en la denominació toponímica encara mantenen viu el mot. Alguns exemples dels recollits en topònims en este treball són: *cocó la Rabosa*, a Freginals; *pas de la Rabosa*, a Cinctorres; *mas de la Rabosa*, a Rossell.

-*Sòl*: Es referix a la part baixa d'un indret o accident determinat. En el primer exemple, fa al·lusió a la desembocadura del riu de la Sénia. El paratge es troba en la confluència dels termes municipals d'Alcanar i Vinaròs, és a dir, que la tan anomenada cruïlla entre el País Valencià i el Principat, per la costa, rep el mateix nom des d'ambdós costats: *Sòl-de-riu*. És el punt costaner més septentrional de Vinaròs, i del País Valencià, i el mateix *Sòl-de-riu* és el punt més meridional de la costa canareva i catalana. Cal afegir, a més, que és un indret singularment bell i verge, que els interessos urbanístics encara no han malmès del tot. Notem, però,

com l'etimologia popular de vegades ha interpretat este *sòl* com si es tractés de l'astre que ens il·lumina, i alguns negocis n'han fet servir la perífrasi per a denominar el seu comerç amb un enlluernador *sol*, solcat d'una veta d'aigua, que, evidentment, no té res a veure amb el *sòl* oposat al *cap*. I, per a reblar el clau, fins i tot hi ha qui s'ha atrevit amb un enlluernador *Sol-de-mar*, que, de tan flamant, ens pot fer mal a la vista i a l'enteniment, per què no?⁹

-*Sombrerer*: Apel·latiu coincident en *barranc del Sombrerer* i *bassa del Sombrerer*, a Ulldecona, i *maset de Cristóbal del Sombrerer*.¹⁰

7. Coromines (*Decat*, III: 26): "clotada fonda, clotada descarnada per les aigües' [...] En fi hi ha el val. *Foia*, toponímicament *Foio*, i el cast. *hoya*, *hoyo*. *Foia* no és mot estrictament català, però sí ben autòcton, de nissaga mossàrab. Ens duria ací donar proves complides de l'enorme autòctonia i arrelament de *foia* en valencià; car més relleu encara que la seva enorme i universal freqüència en la toponímia de tot el Regne, té la seva presència com a apel·latiu vitenc, aplicat no sols a una clotada, sinó fins i tot a camps fèrtils, amb ben escassa concavitat, on les aigües puguin ajuntar-se poc o molt, amb caràcter passatger, en temps de pluges, o especialment aptes per al regatge natural. Ens en dispensarà en gran part l'article HOYA del DCEC, al qual remeto."

DCEC, G-MA: 405, 406: "*foia* está ampliamente representado en la toponímia de todo el País Valenciano, se halla como apelativo en antiguos documentos del Maestrazgo y en el poema de Jaime Roig [...], he oído vivos *foia* y *foieta* 'hondonada' en Vallibona (partido de Morella), y en el sentido de 'campo en lo alto de una meseta' se registra en el cat. de Mequinenza, y lo oí en el Bajo Aragón; hasta hay un masculino *fòio* 'charco, hoyo' en Fraga [...] y el nombre de pueblo *Fòios*, del partido de Valencia, se documenta desde princ. S. XIII [...]."

8. Agraïxo les informacions i comentaris facilitats pel Sr. Joaquim Virgili Guàrdia, d'Ulldecona.

9. El cas de la interpretació popular del significat dels topònims és força paradigmàtic amb els dos exemples que contrastem *Sol-de-riu* / *Sol-de-mar*, ja que a més els dos identifiquen un mateix tipus d'empresa que, a Alcanar, té una gran repercussió econòmica i representa l'ocupació laboral d'un gran nombre de persones, com és el planter de cítrics. Estem parlant d'una de les primeres empreses i amb més tradició que és *Sol-de-riu*, i l'altra és de recent creació, la qual aprofitant l'equívoc de l'anterior doncs acaba d'embolicar la troca etimològica amb el lluit *Sol-de-mar*.

Així mateix, *Sòl-de-riu* és una de les partides del terme d'Alcanar més representativa i que hom percep amb una sentida estimació, ja que allí es troben la majoria de *prats* dels canareus i canareves. I en este punt hem d'explicar l'especificació semàntica que rep esta paraula al terme d'Alcanar, perquè ningú no interprete que gaudim d'una Suïssa mediterrània. No, *prat*, en este sentit, a Alcanar és el nom que rep una finca de regadiu, amb hortet i caseta de camp i que hom la fa servir per a passar l'estiu. Els *prats* canareus són uns indrets entranyables, amb una bassa o

3.1.1.2. Sobre els topònims coincidents. Genèrics

- *Coll*: El genèric *coll*, com bé expliquen Coromines¹¹ i Veny¹², té l'equivalent originari de 'pujol', i no l'altre sentit, posterior, de 'pas entre muntanyes'. Amb el significat primigeni es recull a les nostres terres i a les illes Balears. Ací el localitzem a Rossell, i és doblement paradigmàtica la reduplicació del topònim *coll los Collets*.

Tot i que en la nostra exemplificació només aparega *coll* en el terme de Rossell, per tal com ens basàvem per a comparar els diferents topònims en els apel·latius i no en els genèrics, és un lloc comú i pràcticament tota l'orografia de les comarques centrals està farcida de *colls* i *collets*. Servisquen de recordatori els següents colls: *coll de Balaguer* (Vandellòs, Baix Camp —en el límit septentrional de la comarca del Baix Ebre—), *coll d'En Piquer* (Ulldecona, Montsià), *coll d'Ares* (Ares, Alt Maestrat), *Collet* (Benicarló, Baix Maestrat)...

safareig, depèn de la mida —avui en dia hi ha qui s'estima més dir-ne "piscina"—, un rafal o parral davant de l'entrada, una palmavera o palmera; dedicats a passar els sojorns estivals. Encara es manté amb força intensitat l'estiueig als prats, i és habitual, a l'inici de l'estiu, la pregunta "que ja vos quedeu—" i en acabar-se el temps de la calor —en temps passats coincidia amb les darreries de setembre ans del segon diumenge d'octubre, data en què se celebra la festa patronal en honor a la Mare de Déu del Remei— s'esdevenia el *desertar* dels canareus. Perquè *desertar* volia, vol també dir, al Canar, deixar el *prat* per a tornar a la vivenda del poble. La pregunta obligada era, i és: "que ja hau desertat—".

10. Veny (1958-59: 126, 127) ens explica: "*Sombrero y berret* vinieron a hacer la competencia al vocablo genuinamente catalán *capell*. El primero es un castellanismo claro, cuya introducción data de época antigua, pues en el siglo xv ya se condena la pronunciación *sebrero* por *sombrero* y Nebrija ya cita esta forma al lado de *capell*. Así, pues, debió de arraigar muy pronto e incluso se extendió a Alguer y al sardo logudorés y capidanés. [...] La introducción de palabras extranjeras afecta de un modo especial a las que se refieren a la indumentaria y al vestido, que cambia con los tiempos y cuyas modas se adoptan en los países vecinos junto con los nombres que las definen."

11. Decat (III: 825): "[...] mostren la probabilitat que es vagi passar amb ampli abast de 'turó' a 'pas de muntanyes' i el fet que en una ampla zona del nostre domini *coll* és 'pujol' i ve per tant de *collis*: acceptar la combinació dels dos mots és la solució sensata. Aquesta acc. 'pujol', ben entès és avui estranya al català central i desconeguda o poc conscient en la major part dels nostres parlants.

Però la zona en què això domina és vasta. No se'n comencen a trobar gaires proves fins a les serres entre el Camp i l'Ebre, més al Nord només algun cas escadusser [...]. Després ja passem al *Coll de Balaguer*, tan famós des d'antic, entre Cambrils i el Baix Ebre. Però a la Ribera d'Ebre se sent parlar de *colls* muntanyetes pertot: allí hi ha potser la

- *Mas*: Denominatiu que a les nostres comarques és pràcticament exclusiu, en la toponímia menor,¹³ per a anomenar una casa a la muntanya; el qual s'estén també a la toponímia major en topònims que, segurament, tenen el seu origen en la toponímia menor. Poden servir d'exemple les poblacions de *Masdenverge* i *Mas de Barberans*, al Montsià. Esta última, popularment, és coneguda com *lo Mas*. Este genèric relatiu al poblament també es troba arreu de l'Aragó, tant en toponímia menor, juntament amb *masada*, com en toponímia major. D'esta última podem recordar el *Mas de las Matas*.

- *Lligallo*: El nom que rep qualsevol via pecuària a les nostres comarques és *lligallo*.¹⁴ Com recorda Veny (1991: 110, 111), el mot és un préstec de l'aragonès: "Finalment, certes circumstàncies concretes poden haver ajudat a la penetració en català de veus aragoneses, com el comerç ramader i el pastoreig, que explicarien la fortuna, especialment en valen-

zona de màxima intensitat: *¿qué véns d'aquell coll?* [la transcripció ortogràfica és nostra] ja em sobtava a Benifallet l'any 1923, perquè era òbviament 'd'aquella muntanyeta o muntanya'.

Això ja comença una mica a les Garrigues [...], però sobretot en el Priorat [...]. Més enllà en tinc nota, valencià endins, a Bel, Bellestar, el Boixar, Coll de Cabres, Xiva, Palanques, Vallibona, Xert, Canet lo Roig, Traiguera, Càlig, St. Mateu, Albocàsser, Salzedella, més enllà a Borriol, Vilafamés, Xodos, Costur. [...] Encara segueix més si bé esclarissant-se. Coves de Vinromà, Serra d'En Galceran, Santa Madalena, Alcalà de Xivert."

12. Veny (1960: 137): "COLL 'collado, colina'. Etim.: del llatí *collis* 'colina' (Corominas, *DCEC*).- Areas: Pla d'Urgell, Mallorca (*DCVB*); Ribera d'Ebre, Maestrat *DCEC* [...]; Benicarló [...].

La diferencia con el catalán oriental es simplemente de acepción. En éste un *coll* es especialmente un 'paso entre montañas', significación secundaria que se desarrolló, por una vía semántica normal, ya en época antigua, hacia el siglo XIII.

Las áreas mencionadas, en cambio, han mantenido la acepción primaria (comp. ital. *colle*, occitano *col*, portugués antiguo *cole*) [...]."

13. Només a tall d'exemple, a la zona estudiada, a Albocàsser, Cinctorres, Rossell i Xodos se'n comptabilitzen cent cinquanta-vuit. I a la serra de Montsià, una trentena.

14. Recordem que fins i tot es recull *lligallo* a la toponímia major: *Lligallo del Gànguil* i *Lligallo del Roig*, dos nuclis de població a Camarles, al Baix Ebre. A Amposta hem localitzat l'expressió "Bon Déu, quin lligallo!", en la qual el mot *lligallo* pren el sentit de 'guirigall'. La informant ens posava l'exemple: "ho diria quan en una casa han estat jugant xiquets i ha quedat tot cul per amunt". Altres significants que obtinguérem foren *sendera* —a Freginals, Poblenou, Santa Bàrbara—, *camí trenecat* —Alcanar—, *canyada* —la Ràpita— i *emprius* —els Muntells. A totes les poblacions, excepte als Muntells, ens digueren com a significat principal *lligallo* (Buj Alfara 2001: 75).

cià septentrional de mots com *ganado* (pronunciat *ganao*) 'ramat', *borrego* 'borrec', ambdós documentats des del s. XIV i *lligallo*; el *ligallo* 'reunió anual de pastors para tratar todos los asuntos concernientes a la conservación y fomento de la ganadería' (GEA, s. v.) era una institució aragonesa antiga (el *ligallo* de Teruel data de 1259) que aviat es va estendre a Morella (1271), Tortosa, el Maestrat (amb Ordinacions de 1351 (cf. GEC, s. v.); avui, a les terres de parla catalana equival a 'carrerada, camí ramader'[...]."

3.1.1.3. Sobre altres particularitats lingüístiques

És evident que la caracterització lingüística és, encara, molt més extensa, profunda i variada que la succinta mostra que ací presentem. Hem limitat el nostre treball a la comparació d'aquells topònims que compartien el mateix apel·latiu i, a partir d'estes formes, esbossar uns caminets geolingüístics per a passejar pel continuu lingüístic. Amb tot, volem afegir només un parell de comentaris sobre dos genèrics relatius a la hidrografia artificial. Ens referim a *povet* i *depòsit*.

El primer el comentem per tal com les nostres finques, les nostres partides, els nostres horts, els nostres termes, en definitiva, les nostres terres, estan farcides d'esta obra hidràulica; la qual, a manta vegades, rep la denominació directament amb el diminutiu, tal volta com un exemple més de lexicalització similar a *cossiet*, *nuet*, *pastisset*... El diminutiu *povet* ens exemplifica un cas de canvi de [w] a [v] en mot acabat en vocal seguida de semivocal velar tancada. Este fenomen és general en el tortosí en mots com *clau* > *claveta*, *clavota*; *creu* > *creveta*, *crevota*; *neu* > *neveta*; *ou* > *ovet*, *ovot*, *overa*; *peu* > *pevet*, *pevot*; *Sant Mateu* > *santmatevà*, *santmatevana*; *estiu* > *estivet*; però *niu* > *niuet* o *nivet*; *riu* > *riuuet* o *rivet*..., i es pot localitzar també en mallorquí, català nord-occidental meridional i, asistemàticament, en alacantí.¹⁵ A més, ens exemplifica un cas sociolingüísticament rellevant, el qual ja és un exemple de canvi lingüístic en curs, car, cada vegada més, s'estén la pronúncia sense consonantització, per tal com és el model que irradia dels dos pols atraients, lingüísticament parlant, en les comarques que estudiem: el de València pel sud —potser ja amb el model lingüístic del valencià de la capital de la Plana no ens caldria anar més al sud— i el de Barcelona pel nord. Esta característica que compartixen les dos principals capitals del

català continental —la no consonantització de la velar tancada dels diftongs decreixents en els derivats— no és, però, un tret sistemàtic, ja que, per exemple, en el català oriental central són un bon exemple del mateix fenomen que afecta *claveta*, *pevet*, *overa*..., les formes femenines dels adjectius i pronoms possessius: *meu* > *meva*, *meves*; *teu* > *teva*, *teves*; *seu* > *seva*, *seves*; substantius com *nevera* (< *neu*); verbs com *enclavar* (< *clau*). Els darrers exemples, que sapiguem, a tot arreu apareixen amb la consonantització.

Respecte a què en diu la normativa, en el *Diccionari de la llengua catalana*, de l'Institut d'Estudis Catalans, hi ha exemples recollits tant d'un fenomen com de l'altre.¹⁶ Tot plegat, no veem cap objecció contundent per a evitar en els models formals la dita consonantització en els diminutius, o altres derivats, ja que podríem assajar d'enunciar la norma que el comportament de la velar tancada del diftong, en posició final, en català té dos resultats —manteniment o consonantització— i fer servir sense complexos les formes consonantitzades, donat que no se'ls pot atribuir l'etiqueta de 'localisme', i es pot reforçar el seu ús amb els altres exemples de consonantitzacions de parlars més septentrionals. I, en definitiva, es tracta, *velis nolis*, d'un cas més d'allò que ens unix.

El segon cas en el qual volem posar una miqueta d'èmfasi, si més no per a contribuir a la seua desestigmatització, és el cas de *depòsit*¹⁷ —descendent del verb llatí *DEPŌNĒRE*. Com dèiem, un altre enginy habitual en la hidrografia artificial, per bé que no tan abundant com l'anterior. També notem com col·loquialment va estenen-se l'ús del geosinònim *dipòsit* en un afany ultracorrector per a fer notar que hom coneix bé el terme "correcte". No ens estendrem ací en aspectes de detall sociolingüístic, atenyents a l'endodiglossia, només amb les paraules de Coromines n'hi haurà prou per a

15. Recasens 1996: 301.

16. El *DIEC* recull, per exemple, *bover* o *bouer*, *bovera* o *bouera*, *bovenc* o *bouenc*, *meva* o *meua*, *teva* o *teua*, *seva* o *seua*, *romeua* o *romeva*...

17. *GDLC*, p. 496. Recordem que este diccionari té l'acreditació específica de l'Institut d'Estudis Catalans, per la qual cosa podem interpretar que aquelles entrades que no són al *DIEC*, si són al *GDLC* podem considerar-les sancionades per la normativa, vd. IX-X *op. cit.*

tindre una incipient idea de les vicissituds que han acompanyat la trajectòria lexicogràfica del mot:

“El col·lega R. Aramon el 1954, sense consultar l’IEC ni ningú autoritzat, suprimí en el *DFa.2* [*Diccionari general de la llengua catalana*, de P. Fabra] la variant *depòsit*. Actitud intolerant, que provocà una reacció excessiva d’*AlcM*: aquest pretén imposar la forma *depòsit*, i descartar *dipòsit*, amb el pretext enterament fals que *depòsit* és d’ús general pertot [...]. És l’actitud intolerant de l’autocràtic senyor Aramon la que ha provocat la rebel·lió de Moll, i aquest per la seva banda s’ha excedit en la reacció. [...] de cap manera es pot desaconsellar la preferència ben merecuda per a la variant *dipòsit*; si els valencians i balears [també és la variant de les comarques catalanes del tortosí] preferixen *depòsit*, hi tenen dret, i fóra ben desenraonat imposar-los l’altre [...]”¹⁸

L’últim aspecte a què ens volem referir és l’ús de l’article personal, tant al masculí *en* com al femení *na*. Este article, si bé ha desaparegut de les nostres parles col·loquials, ha quedat fossilitzat en la toponímia, sobretot en la menor, a on podríem afirmar que n’està farcida a cada pas.¹⁹ Com a exemples de toponímia major, tenim a la comarca del Montsià *Masdenverge* (< *Mas d’En Verge*), i al Baix Maestrat, del municipi de Xert, el *barri d’En Roig*.²⁰

3.2. Paral·lelismes antroponímics

De les cent quaranta advocacions relatives a les ermites, santuaris i capelles de les comarques centrals, n’hem seleccionat una mostra d’aquelles advocacions comunes a més d’una població.²¹ Prescindim d’adjuntar de quin tipus de construcció religiosa es tracta, ja que és una informació irrellevant quant a l’aspecte onomàstic. Si hom hi té interès pot consultar Cantos i Aldaz & Aguilera i Arzo (1996) i Bisbat de Tortosa (2003). El resultat de la cerca és el següent:

18. *Decat* vi: 687.

19. Resulta totalment evident en la toponímia menor de Cincorres, on n’hem comptabilitzat més de seixanta casos amb ambdós articles, vd. Guardiola (1999: 199-231). A Vall-de-roures, al Matarranya, —Puch i Sancho (2000)— en donen notícia de catorze exemples escampats pel terme municipal.

20. Retolat ací i allà com a *barri d’Anroig*.

21. En este punt volem fer esment d’unes breus notes que hom tindrà en compte alhora de llegir este apartat:

SANT	POBLACIÓ	COMARCA
Antoni	Alcalà de Xivert	Baix Maestrat
	Ares	Alt Maestrat
	Peníscola	Baix Maestrat
	La Pobla de Benifassà	Baix Maestrat
	La Portellada	Matarranya
	Sant Mateu	Baix Maestrat
	Torre de l’Espanyol	Ribera d’Ebre
Bartomeu	La Fatarella	Terra Alta
	La Freixneda	Matarranya
Blai	Tivissa	Ribera d’Ebre
	Traiguera	Baix Maestrat
Cristòfol	Benassal	Alt Maestrat
	Calaceit	Matarranya
	Castell de Cabres	Baix Maestrat
	Culla	Alt Maestrat
	La Freixneda	Matarranya
	El Perelló	Baix Ebre
	Massalió	Matarranya
	La Salzedella	Baix Maestrat
	La Sorollera	Matarranya
	Sant Mateu	Baix Maestrat
	Traiguera	Baix Maestrat
Domingo	Rasquera	Ribera d’Ebre
	Vallibona	Baix Maestrat
Gregori	Aiguaviva de Bergantes	Matarranya
	Benicarló	Baix Maestrat
	Vinaròs	Baix Maestrat
Josep	Bot	Terra Alta
	Càlig	Baix Maestrat
	Catí	Alt Maestrat
	La Jana	Baix Maestrat
	La Salzedella	Baix Maestrat
	Tortosa	Baix Ebre
Miquel	Albocàsser	Alt Maestrat
	Ascó	Ribera d’Ebre
	La Pobla del Bellestar	Alt Maestrat
	Vinebre	Ribera d’Ebre
Pau	Albocàsser	Alt Maestrat
	La Fatarella	Terra Alta
	Móra la Nova	Ribera d’Ebre
	Sant Mateu	Baix Maestrat
Pere	Albocàsser	Alt Maestrat
	Castellfort	Ports
	Xert	Baix Maestrat
Roc	Benassal	Alt Maestrat
	Benissanet	Ribera d’Ebre
	Culla	Alt Maestrat
	Paüls	Baix Ebre
	El Perelló	Baix Ebre
	Vilafranca	Alt Maestrat
	Vinaròs	Baix Ebre
Sebastià	Cervera	Baix Maestrat
	Vinaròs	Baix Maestrat
Vicent	Catí	Alt Maestrat
	La Galera	Montsià
	Santa Magdalena de Polpís	Baix Maestrat

Taula 2. Paral·lelismes antroponímics masculins

Observem que en l'apartat de sants, *sant Cristòfol* és el que té més edificis dedicats a la seua advocació, en onze poblacions, repartides en quatre comarques —Alt Maestrat, Baix Maestrat, Baix Ebre i Matarranya.

Seguidament apareix *sant Antoni*, present a set pobles repartits també entre quatre comarques —Alt Maestrat, Baix Maestrat, Ribera d'Ebre i Matarranya. Talment, *sant Roc*, venerat a set indrets procedents de les comarques de l'Alt Maestrat, el Baix Maestrat, el Baix Ebre i la Ribera d'Ebre.

Continuem amb *sant Josep*, a la Terra Alta, a l'Alt Maestrat, al Baix Maestrat i al Baix Ebre; comú a sis pobles.

A quatre pobles hi ha les advocacions a *sant Miquel* —Alt Maestrat i Ribera d'Ebre— i a *sant Pau* —Alt Maestrat, Baix Maestrat, Terra Alta i Ribera d'Ebre.

Sant Gregori, *sant Pere* i *sant Vicent* són els sants presents a tres pobles, repartits respectivament per les comarques següents: Baix Maestrat i Matarranya; Alt Maestrat, Baix Maestrat i Ports; Alt Maestrat, Baix Maestrat i Montsià.

En un parell de poblacions trobem *sant Bartomeu* —Matarranya, Terra Alta—, *sant Blai* —Baix Maestrat i Ribera d'Ebre—, *sant Domingo*²² —Baix Maestrat, Ribera d'Ebre— i *sant Sebastià* —Baix Maestrat.

- Segons la bibliografia que hem consultat, Vilafranca apareix designada a la comarca de l'Alt Maestrat, ja que és on oficialment està ubicada. No és el nostre objectiu discutir si la ubicació més encertada fóra a la comarca dels Ports, ni som qui per a emprendre cap acció a favor o en contra, només reproduïm la informació tal com l'hem trobada. Segurament, als habitants de la població els toca el protagonisme de demanar a les institucions pertinents la reubicació comarcal de la població.

- Ja hem anunciat que no hi són totes les ermites, només n'esbossem una mostra, si es vol anecdòtica. Per tant, qui busque en este succint elenc altres dades com la distribució de sants majors i menors, dates de construcció en relació a la reconquesta, edificacions d'altres comarques, etc., no ho ha de fer en el nostre treball i ha de cercar esta informació en una altra direcció.

- També és possible que actualment algunes de les advocacions esmentades ja hagen desaparegut a favor d'altres sants, les incloem per tal com en algun moment s'han donat també en el mateix lloc físic; tot i que en un moment determinat hagen caigut en desús. D'altres tipus de precisions caldrà completar-los en la bibliografia especialitzada.

22. Per a la genuïnitat de l'antropònim Domingo, vd. Marfany (2001: 59-75), del qual reproduïm uns fragments corresponents a la p. 63: "[...] a partir de mitjan segle XIV com a mínim, Domingo és un prenom català de fet i de dret, no dels més populars, però sí sòlidament establert,

SANTA	POBLACIÓ	COMARCA
Mare de Déu dels Àngels	La Jana	Baix Maestrat
	Orta	Terra Alta
	Sant Mateu	Baix Maestrat
Anna	Beseit	Matarranya
	Calaceit	Matarranya
	Catí	Alt Maestrat
	La Jana	Baix Maestrat
	Peníscola	Baix Maestrat
Bàrbara	Aiguaviva de Bergantes	Matarranya
	La Codonyera	Matarranya
	La Freixneda	Matarranya
	Maella	Matarranya
	Mont-roig	Matarranya
	La Salzedella	Baix Maestrat
	Sant Mateu	Baix Maestrat
	Tirig	Baix Maestrat
	Valljunquera	Matarranya
Vilafranca	Alt Maestrat	
Mare de Déu del Carme	Ascó	Ribera d'Ebre
	Cervera	Baix Maestrat
	La Fatarella	Terra Alta
	La Raval de Cristo	Baix Ebre
Mare de Déu dels Desemparats	Alcalà de Xivert	Baix Maestrat
	Càlig	Baix Maestrat
Font	Castellfort	Ports
	Pena-roja	Matarranya
Fontcalda	Gandesa	Terra Alta
	Traiguera	Baix Maestrat
Font de la Salut		
Mare de Déu de Gràcia	Cinctorres	Ports
	La Freixneda	Matarranya
Immaculada	La Freixneda	Matarranya
	La Jana	Baix Maestrat
Llúcia	Alcalà de Xivert	Baix Maestrat
	Castellfort	Ports
Madrona	Arnes	Terra Alta
	La Pobla de Massaluca	Terra Alta
	Corbera	Ribera d'Ebre
	Móra d'Ebre	Ribera d'Ebre
	Riba-roja	Terra Alta
Magdalena	Benassal	Alt Maestrat
	Garcia	Ribera d'Ebre
	El Pinell	Terra Alta
	Riba-roja	Ribera d'Ebre
	Alfara	Baix Ebre
Mare de Déu de la Misericòrdia	Vall-de-roures	Matarranya
	La Fatarella	Terra Alta
	Queretes	Matarranya
Mare de Déu de Montserrat	Vinaròs	Baix Maestrat
	Fórnols	Matarranya
Mare de Déu del Pilar	Tortosa	Baix Ebre
	Benissanet	Ribera d'Ebre
Mare de Déu del Remei	La Canyada de Beric	Matarranya
	Catí	Alt Maestrat
Santíssima Trinitat	Alcanar	Montsià
	Flix	Ribera d'Ebre
Santíssima Trinitat	Ballestar	Baix Maestrat
	La Pobla de Benifassà	Baix Maestrat

Taula 3. Paral·lelismes antroponímics femenins

En l'apartat dedicat a les santes i marededéus, la que és present a més poblacions és santa Bàrbara, nom que reapareix en un dels pocs hagiòtopònims femenins del territori que estudiem. Ens referim a la població de *Santa Bàrbara*, a la comarca del Montsià. Antigament, Santa Bàrbara constituïa un nucli que pertanyia a la Galera, però al s. XIX es va independitzar. Hom li atribuïx el nom religiós a una possible preexistent ermita dedicada a la santa, i, tot i que se'n desconeix la localització, l'església parroquial de la població està dedicada a la dita santa. El gentilici de la població és *planer/planera*, car el nom popular del poble és *la Plana*,²³ a causa de la seua ubicació geogràfica entre la plana que es forma entre la serra de Montsià i el massís dels Ports.

L'altre hagiòtopònim femení és *Santa Magdalena de Polpís*, al Baix Maestrat. I quant als hagiòtopònims masculins, recordem *Sant Jordi* i *Sant Mateu*, al Baix Maestrat, i *Sant Jaume d'Enveja* i *Sant Carles de la Ràpita*, al Montsià.²⁴

La segona santa que trobem és *santa Magdalena*, la qual és venerada a sis poblacions, a les comarques de l'Alt Maestrat, Baix Ebre, Matarranya, Ribera d'Ebre i Terra Alta. *Santa Anna* i *santa Madrona* apareixen a cinc pobles de les comarques de l'Alt Maestrat, el Baix Maestrat i el Matarranya, la primera, i la segona, a la Ribera d'Ebre i a la Terra Alta.

mentre que Domènec, fora d'algun molt escadusser cas residual —i més aviat suspecte—, ha desaparegut com a prenom i ha passat a ser només cognom. I aquesta és la situació que es mantindrà gairebé sis segles, fins que arribaran els nacionalistes 'normalitzadors' i decretaran, contra la raó lingüística i contra aquesta mateixa evidència històrica, que en català Domingo 'es diu' Domènec. Només les ganes desesperades que les coses siguin com un voldria que fossin i no pas com són duen encara els historiadors —historiadors respectables i rigorosos, afectats d'una atípica ceguesa únicament en aquesta matèria— a trobar 'Domènecs' allà on no hi són.[...]"

A la p. 68 diu: "[...] El que importa és que el nom Domingo ha estat present a Catalunya, ininterrompudament, des del segle XII com a mínim. Si això no el qualifica entre 'els noms tradicionals aquí', què és un 'nom tradicional català'? [...]"

A la p. 75 diu: "[...] És clar que *Domingo* és localitzat preferentment a la regió de l'Ebre i la seva conca catalana, però això no és pas perquè aquestes zones estiguin més exposades a insidioses 'penetracions', sinó senzillament perquè cauen dins la zona de màxima difusió original del nom. En resum: que Domènec i Domingo tenen el mateix ètim

La Mare de Déu del Carme la trobem a quatre poblacions repartides per les comarques del Baix Ebre, el Baix Maestrat, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta. També l'advocació a la *Mare de Déu de la Font* és als Ports i al Matarranya. La Fontcalda, a la Terra Alta, i la Font de la Salut, al Baix Maestrat. La *Mare de Déu dels Àngels*, la *Mare de Déu de la Misericòrdia* i la *Mare de Déu del Pilar* són venerades en pobles del Baix Maestrat i la Terra Alta; del Baix Maestrat, del Matarranya i de la Terra Alta, i de l'Alt Maestrat, del Matarranya i de la Ribera d'Ebre. I en dos pobles recollim la *Mare de Déu dels Desemparats*, al Baix Maestrat; *Maria Immaculada*, al Baix Maestrat i al Matarranya; *Santa Llúcia*, al Baix Maestrat i als Ports; la *Mare de Déu de Montserrat*, al Baix Ebre i al Matarranya; la *Mare de Déu del Remei*, al Montsià i a la Ribera d'Ebre, i, finalment, la *Santíssima Trinitat*, al Baix Maestrat.

Dominicus és, com he dit pàgines enrere, una certesa absoluta; però que 'Domènec' sigui 'la forma catalana' de Domingo és també absolutament fals. [...]"

23. Es coneix amb els dos noms: la Plana o Santa Bàrbara, amb [e] post-tònica; tot i que recentment s'està estenent la pronúncia amb [a] post-tònica. Colomina (1995: 64, 64) en documenta un grapat de casos del segle XV ençà amb [e], com correspon a la pronúncia històrica del català occidental, i acaba dient: "Cal esmenar, doncs, el nom del poble del Montsià en *Santa Bàrbara*."

24. Tot i que segons el nom oficial estem parlant d'un hagiòtopònim, en realitat el nom tradicional de *la Ràpita*, com hom sap, és d'origen àrab, i el gentilici, consegüentment, *rapitenc/rapitenca*. És un lloc comú que la Ràpita va ser rebatejada per Carles III, el qual fou l'autor de l'afegit que precedeix el nom primigeni de la població. Quant a l'ús del nom sencer actual, espontàniament diríem que hi ha poca població que diga "Sant Carles de la Ràpita"; un cert gruix que preferix dir "San Carlos", i menys "Sant Carles", i el majoritari, "la Ràpita". També, de vegades, es percep en determinats individus la preferència per un suposat més prestigiat "San Carlos" enfront d'un apel·latiu "Ràpita" més popular.

4. CLOENDA

Com hem vist, al llarg del treball, els caminets que hem recorregut des de Xodos, Albocàsser, Cinctorres, Rossell, Ulldecona, Alcanar, la Ràpita, Amposta i Freginals a través de la toponímia, ens han aproximat a característiques lingüístiques del català de les terres centrals del domini lingüístic. Per a la qual cosa, preniem uns punts de referència arbitraris, Benicarló i Benissanet, des dels quals, a través de cercles que s'expandien de Benicarló cap a l'oest i des de Benissanet cap al sud, abraçàvem les poblacions que hem estudiat.

Dels trets lingüístics que hem comentat, alguns tenen encara llarga vida per davant, com exemples relatius al lèxic: *coll, coma, foia, lligallo, sénia*; i d'altres estan més pròxims a l'extinció: *hedra, junc, rabosa*. Esta última apreciació també s'aplica a trets morfològics com les formes de l'article masculí: *lo, los*. Respectivament, estos casos d'endodiglossia anirien, en el cas del lèxic, de nord a sud, a les poblacions catalanes, per influència de l'anomenat català central, i en el cas de la morfologia a les poblacions valencianes, de sud a nord, per influència del valencià septentrional de la Plana.

Com se sol dir, és llei de vida, però creem que l'excessiu allunyament dels trets comuns del català de banda i banda del Sénia no ens ajudarà, més ben dit, ens perjudicarà irremissiblement en qualsevol intent de normalitat cultural. També és cert que no es podrà dir açò o això, ací o aquí, no s'ha dit mai perquè tindrem el testimoni mut, però eloqüent, dels topònims. I, finalment, la toponímia també servirà per a parlar-los a aquells que saben que tot és u, però no ho volen dir, i els dirà que la *rabosa* també és valenciana a Alcanar, Amposta, Freginals, La Ràpita, Ulldecona..., que el *Vicent* valencià, també és el *Vicent* canareu, ampostí, rapitenc, etc.

En l'apartat antroponímic hem trobat correspondències d'antroponims, a què estan dedicats els ermitoris, santuaris o capelles del territori, en tretze casos en els masculins i setze en els femenins. En ambdós casos, n'hi ha deu que es repetixen a banda i banda del Sénia —evidentment és una casualitat, però ja ens agraden les casualitats. Els masculins són: *Antoni, Blai, Cristòfol, Domingo, Gregori, Josep, Miquel, Pau, Roc* i *Vicent*. En els femenins trobem: *Àngels, Anna, Bàrbara, Carme, Font, Gràcia, Immaculada, Magdalena, Misericòrdia* i *Pilar*.

Quant a la freqüència d'ús, notem que alguns noms propis també estan en vies d'extinció, com *Domingo, Roc, Cristòfol, Gregori, Font, Llúcia, Misericòrdia*... D'altres, en canvi, han estat agraciats per una certa moda i s'han promocionat força, com *Pau* o *Anna*.

Finalment, el desig de conèixer i reconèixer els nostres noms de lloc i habitacles d'eremites, no només en els estudis que ens els expliquen, sinó també perquè se'ns desperte l'interès i el gust per descobrir-los.

BIBLIOGRAFIA

- ACADÈMIA VALENCIANA de la LLENGUA (2004): *Toponímia dels pobles valencians. Xodos. L'Alcalatén*, núm. 44, AVL / Ajuntament de Xodos, València.
- (2005), *Toponímia dels pobles valencians. Cincorres. Els Ports*, núm. 81, AVL / Ajuntament de Cincorres, València.
- BARREDA EDO, Pere-Enric (1987): "Notícies sobre la fàbrica de l'església parroquial de Benassal", *Penyagolosa*, 3a època, núm. 7.
- BELTRAN ZARAGOZÀ, Andreu (1999): "La llengua al nord del País Valencià", *Caplletra* 26, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / IIFV, Barcelona.
- BISBAT de TORTOSA (2003): *Diòcesi de Tortosa. Guia de l'Església 2003*, Bisbat de Tortosa, la Ràpita.
- BUJ ALFARA, Àngela (2001): *Lèxic del Motsià. Estudi geolingüístic I*, Tortosa, Consell Comarcal del Mtsià.
- (2002): "El tortosí a través d'un assaig de sistematització toponímica a la serra de Mtsià", dins *I Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, Denes Editorial, València, pp. 721-744.
- (2005) *Model de llengua per a l'ensenyament. Mtsià, Baix Ebre, Terra Alta, Ribera d'Ebre*, Departament d'Educació, Generalitat de Catalunya, Barcelona, (en premsa).
- CANTOS I ALDAZ, F. X. i AGUILLELLA I ARZO, G. (1996): *Inventari d'ermites, ermitatges i santuaris de l'Alt i Baix Maestrat. (Castelló)*, Diputació de Castelló, Castelló.
- COROMINAS, J. i PASCUAL, J. A. (1983): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico* [DCEC], Gredos, Madrid, 5 vols.
- COROMINES, Joan (1980-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* [Decat], Curial, Barcelona, 9 vols.
- COLOMINA i CASTANYER, Jordi (1995): *Els valencians i la llengua normativa*, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant.
- GENERALITAT VALENCIANA i AJUNTAMENT d'ALBOCÀSSER (2001): *Toponímia dels pobles valencians. Albocàsser. L'Alt Maestrat*, núm. 25, Generalitat Valenciana / Ajuntament d'Albocàsser, València.
- GENERALITAT VALENCIANA i AJUNTAMENT DE ROSELL (2003): *Toponímia dels pobles valencians. Rossell. El Baix Maestrat*, núm. 33, Generalitat Valenciana / Ajuntament de Rossell, València.
- GIMENO BETÍ, Lluís (1994): *Estudi lingüístic dels parlars de les comarques del nord de Castelló*, Societat Castellonenca de Cultura, Castelló.
- GUARDIOLA NOGUERA, Ferran (1999): "Toponímia medieval del terme de Cincorres", *Cincorres*, vol. I, Cincorres Club, Tortosa.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1995): *Diccionari de la llengua catalana*, DIEC, Edicions 3 i 4 - Edicions 62 / Editorial Moll / Enciclopèdia Catalana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- MARFANY, Joan-Lluís (2001): *La llengua maltractada*, Empúries, Barcelona.
- NAVARRO, P. i PRADILLA, M. À. (1999): "Qüestions geolingüístiques i sociolingüístiques a l'entorn del tortosí", *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, XIII Col·loqui General de la Societat Catalana d'Onomàstica, Ulldecona.
- PRADILLA i CARDONA, Miquel Àngel (1990): "La nostra parla", *Rosell 750 anys*, Grup d'Estudis Rossell 750 Aniversari, Benicarló.
- PUCH, E. i SANCHO, C. (2000): *Toponímia i antroponímia de Vall-de-roures*, Associació Cultural del Matarranya, Calaceit.
- RECASENS, Daniel (1996): *Fonètica descriptiva del català*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- ROIG, Salvador (1989): "Historia de Benasal", *Benassal. Recull bibliogràfic de textos*, vol. I, València.
- ROLÍNDEZ FONOLLOSA, Jaume (1998): *L'estel del Collet*, Alambor, Benicarló.
- VENY, Joan (1958-60): "Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes", *Revista de Filología Española*, XLII, XLIII.
- (1991), *Mots d'ahir i mots d'avui*, Empúries, Barcelona.
- VILLAPLANA i VILLALONGA, Joan (2000): "La nostra toponímia", *El món rural a les Coves de Vinromà*, Associació Cultural Tossal Gros / GECEN / Ajuntament de les Coves de Vinromà / Caixa Rural de les Coves de Vinromà / Papers Covarxins/I.

TOPONÍMIA DE SANT MATEU

Núria Carod Segarra

INTRODUCCIÓ

En primer lloc he d'agrair a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua haver-me convidat a participar en la I Jornada d'Onomàstica. Toponímia i Antroponímia del Maestrat i dels Ports, organitzada per l'Ajuntament de Sant Mateu i per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. El Dr. Emili Casanova, organitzador de les jornades, em demanà de parlar sobre la meua experiència en la recollida de topònims de Sant Mateu per a l'elaboració de l'*Atles Toponímic Valencià*.

a) Presentació del treball i agraiments

A continuació explicaré breument quin ha estat el procés seguit per a la recollida de topònims, per cert, un procés que es va iniciar ara fa 10 anys quan Aigües Vives Pérez, coordinadora del projecte *Atles Toponímic Valencià*, em telefonà per a preguntar-me si estava interessada a fer un recull de topònims del poble. Em va agradar la idea i vaig acceptar. La tasca consistia a anotar en els mapes del terme de Sant Mateu tota aquella toponímia viva, referida a elements físics no desapareguts, com ara vies de comunicació (carreteres, camins, etc.), elements referits a la població (cases, masos, corrals, etc.), l'orografia (serres, muntanyes, partides, etc.), o la hidrografia (barrancs, rius, pous, basses, etc.). Per a fer això, primer havia de fer unes enquestes a persones del poble que conegueren molt bé el terme: gent

del camp, caçadors, pastors. Els informadors em deien el topònim i la ubicació. I anava fent una relació de topònims en un fulls normalitzats, on quedava constància de la pronúncia, el mapa on apareixia, la categoria de l'element citat, si s'havia de fer la normalització del topònim... Per exemple, *les Llacunes*, que a Sant Mateu pronunciem [lekúnes] i trobem escrit també *les Llecunes*, s'ha normalitzat seguint els criteris generals de l'*Atles Toponímic Valencià*. Després d'això havia de representar els topònims en els mapes mitjançant uns números i seguint unes pautes marcades. I finalment s'havien d'informatitzar tots aquests topònims en una base de dades que es deia *Atles*. Els topònims arrellegats són noms que s'usen habitualment, encara que alguns no apareixen en la documentació oficial. Amb els anys he anat resolent dubtes que han aparegut i afegint-hi més topònims. I ara, per acabar tota la feina, he estat preparant tota la documentació necessària per a la publicació del fullet de Sant Mateu de la sèrie "Toponímia dels Pobles Valencians", feina que prompte estarà enllestida. I això vol dir que prompte apareixerà publicat.

Cal dir que aquesta és una feina que no s'acaba mai. Cada vegada que parles amb algú per a resoldre dubtes, per a verificar algun topònim, etc., te n'apareixen uns altres, de topònims. I sempre vas afegint topònims nous. En el meu cas he deixat pendent la recollida del nom de les sèries.

He de donar el meu agraïment a totes aquelles persones que em van ajudar a fer el recull de topònims. Són els informadors i veïns tots de Sant Mateu. Gràcies a Climent Bono Lozar, Francisco Escuder Marzá (nascut al mas de la Roca, i una de les persones que més m'ha informat, sobretot dels topònims propers al mas de la Roca, topònims desconeguts per a la gent del poble), Juan José Simó Besalduch, Joaquin Mateu Cano, Jaime Besalduch Roig i Enric Bono Besalduch.

També he de donar les gràcies a Francisco Jovaní Pascual, Viti Ortí Tena i Jaime Besalduch Mateu, que treballen a l'Ajuntament, i en tot moment m'han ajudat a resoldre dubtes i a consultar documentació. I gràcies també a Ivan Ortí Simó, Tomás Segarra Arnau i Bea Escuder Gil per l'ajuda que m'han donat en l'apartat informàtic.

b) Breu presentació del terme de Sant Mateu

El municipi de Sant Mateu pertany a la comarca del Baix Maestrat. Està situat a 65 km de Castelló de la Plana en direcció nord i a 325 metres d'altitud. El terme municipal té una extensió de 64,6 km² i limita amb els termes municipals de la Salzadella, Tírig, Catí, Xert, la Jana i Cervera del Maestrat. Tenim el *molló de Cinc Termes*, que separa Sant Mateu, la Salzadella, Tírig, Catí i Xert. El relleu del terme municipal és suau i ondulat a la zona central, on trobem el nucli urbà. Els laterals est i oest del terme es troben accidentats per les altures de la serra de la Valldàngel, elevacions que van en direcció nord-sud, flanquejant aquest passadís central. La hidrografia del terme municipal es caracteritza per una zona central que és un ampli passadís, on les aigües dels diferents barrancs i rierols del terme municipal corren cap al nord buscant la rambla de Cervera, normalment seca i que marca el límit amb Xert i la Jana. El clima és de tipus mediterrani, amb temperatures mitjanes que van dels 8°C de gener als 24°C de juliol, i la mitjana de precipitació anual és de 450 ml.

CLASSIFICACIÓ DELS TOPÒNIMS DE SANT MATEU PER L'OBJECTE QUE DESIGNEN

Orografia

1.1. Elevacions de terreny:

<i>Tossal de la Torre</i>	<i>Collet de les Forques</i>
<i>Coll dels Tintorers</i>	<i>Muntanyeta de Sant Joan</i>
<i>Collet de la Rabosa</i>	<i>Tossal de Carruana</i>
<i>la Clapissa</i>	<i>la Bastida</i>
<i>la Mola</i>	<i>la Gaita</i>
<i>Mola d'en Soler</i>	<i>lo Tormo</i>
<i>la Moleta</i>	<i>la Pedrera del Gros</i>
<i>la Pedra Blanca</i>	<i>Coll de Calito</i>
<i>Morral de l'Oró</i>	<i>Pic de l'Àguila</i>

1.2. Punts elevats d'una muntanya: roca, cim, penya, puig

<i>lo Flare</i>	<i>lo Macarroni</i>
<i>la Roca del Migdia</i>	

1.3. Pas a través d'una carena

Passet de l'Ase

1.4. Terreny planer

Pla dels Triadors

1.5. Cavitats naturals

1.5.1. Avenc

Cova dels Encenalls

1.5.2. Forat, cova

<i>Cova dels Ermitans</i>	<i>Cova del Vent</i>
<i>la Roca Roja</i>	

1.6. Indrets

1.6.1. Paratge

<i>Monte Blanco</i>	<i>Racó dels Umberts</i>
<i>Racó del Flare</i>	<i>la Costereta dels Flares</i>

1.6.2. Partides

<i>Baix la Vila</i>	<i>la Quatremitjana</i>
<i>el Bassot</i>	<i>la Tiboia</i>
<i>el Borrull de Sanxo</i>	<i>la Torre</i>
<i>el Campo</i>	<i>l'Aigua Nova</i>
<i>el Carrascal</i>	<i>les Andròmines</i>
<i>el Mas de Munter</i>	<i>les Artoles</i>
<i>el Mas de na Ferreres</i>	<i>les Catarres</i>
<i>el Minguillo</i>	<i>les Comes</i>
<i>el Motlló</i>	<i>les Donzelles</i>

- el Parat* *les Fontanelles*
el Pati de la Bassa *les Fontetes*
el Pla de les Vinyes *les Llacunes*
el Racó dels Polacos *les Pageses*
els Boverots *les Piques*
els Bustals *les Rambles*
els Clots dels Valons *les Roquetes*
els Motetos *les Solsides*
els Pontarrons *lo Cós*
els Povets *lo Tancat de Vázquez*
els Terrers *los Molins*
Enduronet *los Patxols*
la Balaguera *los Plans*
la Bassa *los Tolls*
la Canyoneta *los Tonyos*
la Foia *Racó dels Estrelats*
la Font de Morella *Sant Joan*
la Lloma *Santa Bàrbera*
la Pedrera *Torredona*
- 1.6.3. Devesa, bovalar, empriu
les Deveses *lo Bovalar*
- 1.6.4. Era
Era de Garrons
- 1.6.5. Hort, horta, camp
Hort de Vinyes
- Hidrografia*
- 2.1. Masses d'aigua naturals
- 2.1.1. Llac, estany, llacuna
Fondo de la Llacuna
- 2.1.2. Bassa, gorg, gorga, cocó, toll
Toll de la Pelambra *lo Parat*
Clot dels Noguereis
- 2.2. Masses d'aigua artificials
- 2.2.1. Bassa, abeurador
la Bassa *lo Bassot*
la Bassa *les Bassetes*
les Bassetes
- 2.2.2. Cisterna, aljub
l'Aljub
- 2.2.3. Pou
Pou de la Junquera *Povet de l'Ermite Vella*
Povet dels Marins *Pou del Cabrero*
Pou de Cagarrito
- 2.2.4. Motor, sénia
Sénia Panadera
- 2.3. Cursos d'aigua naturals
- 2.3.1. Torrent, barranc, rasa, fondo, reguer, sot
Barranc d'Artiga *Barranc de Cara-sant*
Barranc de la Ratlla *Barranc de la Vall*
Barranc de les Pageses *Barranc de les Piques*
Barranc de les Solsides *Barranc de na Ferreres*
Barranc del Calderó *Barranc del Flare*
Barranc del Parat *Barranc del Povet*
Barranc del Salt *Barranc Fondo*
la Rambleta *la Rambleta del Carrascal*
Riu de la Coma *Riu de la Mare de Déu*
Riu de les Fontanelles *Riu del Palau*
Riu del Pontet *Rivet de Roma*
Rivet de Tonyo
- 2.3.2. Font, broll, ull, ullal, bullidor, deu
Font Coberta *Font de l'Aigua Nova*
Font de les Piques *Font de Morella*
Font del Senyor *la Fonteta*
- 2.4. Cursos d'aigua artificials
- 2.4.1. Séquia, rec, fila
Font Coberta *Font de l'Aigua Nova*
- 2.4.2. Tub, canonada
la Canonada
- 2.4.3. Claveguera, albellowat, desaigüe
Albelló de Cotxo
- 2.5. Obres hidràuliques
- 2.5.1. Presa, peixera, resclosa
les Peixeres
- Poblament*
- 3.1. Nucli
Sant Mateu
- 3.2. Barri
les Casilles

3.3. Masia, mas, casa

<i>Casa de don Beltrán</i>	<i>Casa del Parat</i>
<i>Caseta de Garrons</i>	<i>Caseta de Pòlit</i>
<i>Caseta del Xertolí</i>	<i>Caseta dels Encenalls</i>
<i>Caseta en Rossi</i>	<i>el Cortijo</i>
<i>Mas de Don Pepito</i>	<i>Mas de la Roca</i>
<i>Mas de Leandro</i>	<i>Mas de na Ferreres</i>
<i>Mas de Rodita</i>	<i>Mas d'en Coll</i>
<i>Mas d'en Pedro</i>	<i>Torre del Palomar</i>

3.4. Cobert, cabana, pallissa, barraca

<i>Caseta del Rajoler</i>	<i>Corral de Folch</i>
<i>Corral de Garrons</i>	<i>Corral de Joaquinet el Fuster</i>
<i>Corral de la Varona</i>	<i>Corral de Marín</i>
<i>Corral de Parra</i>	<i>Corral de Pòlit</i>
<i>Corral de Valero</i>	<i>Corral dels Corretgers</i>
<i>Corralissa del Tequero</i>	<i>la Corralissa</i>

Vies de comunicació

4.1. Camí, corriol, senda, claçada, pista forestal

<i>Camí de Gàlia</i>	<i>Camí de l'Embarcat</i>
<i>Camí de la Balaguera</i>	<i>Camí de la Canyeta</i>
<i>Camí de la Caseta en Rossi</i>	<i>Camí de la Coma</i>
<i>Camí de la Lloma</i>	<i>Camí de la Pedrera</i>
<i>Camí de la Quatremitjana</i>	<i>Camí de la Saldonera</i>
<i>Camí de la Torre</i>	<i>Camí de la Travessa</i>
<i>Camí de l'Aljub</i>	<i>Camí de la Volteta del Rossinyol</i>
<i>Camí de les Deveses</i>	<i>Camí de les Llacunes</i>
<i>Camí de les Quarterades</i>	<i>Camí de les Roquetes</i>
<i>Camí de Morella</i>	<i>Camí de Morella</i>
<i>Camí de Sant Cristòfol</i>	<i>Camí de Sant Mateu a la Jana</i>
<i>Camí del Barranc Fondo</i>	<i>Camí del Bassot</i>
<i>Camí del Bustal</i>	<i>Camí del Campo</i>
<i>Camí del Carreró</i>	<i>Camí del Mas d'en Coll</i>
<i>Camí del Mas de la Roca</i>	<i>Camí del Mas de Leandro</i>
<i>Camí del Mas de Munter</i>	<i>Camí del Mas d'en Pedro</i>
<i>Camí del Moli Vell</i>	<i>Camí del Pregó de les Piques</i>
<i>Camí del Rossinyol</i>	<i>Camí del Viver de Muntanyers</i>
<i>Camí dels Enduronets</i>	<i>Camí dels Magraners</i>
<i>Camí dels Magraners</i>	<i>Camí dels Motetos</i>
<i>Camí dels Patxols</i>	<i>Camí dels Tolls</i>
<i>Camí Vell de Morella</i>	<i>Costera de Genaret</i>

<i>Drecera de Sant Cristòfol</i>	<i>la Volteta del Rossinyol</i>
<i>les Dreceres</i>	<i>Lo Carreró</i>

4.2. Assagador, carrerada

<i>Assagador de la Bassa</i>	<i>Assagador de la Catarra</i>
<i>Assagador de la Quatremitjana</i>	<i>Assagador del Bovalar</i>
<i>Assagador del Parat</i>	<i>Assagador dels Banderejats</i>
<i>Assagador dels Molins</i>	<i>Assagador dels Plans</i>

4.3. Viaducte, pont, pontó, passarel·la

<i>el Pontet</i>	<i>la Canterilla</i>
<i>Pont de la Coma</i>	<i>Pont de la Llacuna</i>
<i>Pont de Mossén Pere</i>	<i>Pont de Santa Magdalena</i>
<i>Pont del Parat</i>	

4.4. Encreuament, cruïlla, enforcall, entreforc

<i>els Quatre Camins</i>	<i>els Quatre Camins de la Rambla</i>
<i>Entreforc dels Plans</i>	<i>l'Empalme</i>

Llocs d'interès historicocultural

5.1. Muralla

<i>Murada del Carrer la Fira</i>	<i>Murada del Carrer Cantacorbs</i>

5.2. Torre de defensa, torre de guaita

Torre de Pere Bufa

5.3. Restes arqueològiques o arquitectòniques

<i>el Poble Iber</i>	<i>Santa Ubaldesca</i>

5.4. Ermita, capella, oratori

<i>Ermita de Sant Cristòfol</i>	<i>Mare de Déu dels Àngels (o l'Ermita, o la Mare de Déu)</i>
<i>les Capelletes de la Mare de Déu</i>	<i>Capelleta de Sant Pere Màrtir</i>

Altres

<i>Molló de Cinc Termes</i>	<i>Molló de Sant Pere</i>
<i>Molí Vell</i>	<i>Prigó de les Piques</i>
<i>Rajoleria del Tequero</i>	<i>Rajoleria de Cabrit</i>
<i>Rajoleria del Pati la Bassa</i>	<i>Viver de Muntanyers</i>

ELS TOPÒNIMS I EL MEDI FÍSIC

Orografia

Sant Mateu està situat a 325 m sobre el nivell del mar. Es troba situat en una vall al centre de la comarca del Baix Maestrat. Pel que fa al relleu, podem dir que és suau en la zona central, on trobem tota la zona de conreu, sobretot les oliveres i els ametlers; i més muntanyós als laterals, amb algunes muntanyes que superen els 800 m.

- *Tossal de la Torre* (513 m): Tossal que rep el nom de la partida on es troba. La *Torre del Palomar* és un mas fortificat que rep el nom de torre per la seua estructura.
- *la Clapissa*: 'Terreny de muntanya pedregós' (DIEC). Badall horitzontal i pedregós entre roques planes (Maestrat). Aquest topònim descriu la morfologia de l'element orogràfic. Etim.: derivat de la mateixa arrel de *claper*, amb el sufix *-issa*; *claper* és germà del fr. *clapier*, prov. *clapiera*, 'munt de pedres'; segurament són formes derivades del germ. KLAPPON, 'fer soroll', 'colpejar amb soroll', 'obrir-se amb soroll'. El derivat *claper* devia significar originàriament 'munt d'estelles o trossos de pedra'; el mot *clapissa* és també provençal (DCVB).
- *la Mola* (736 m): 'Tossal elevat i de cim planer' (DCVB). El mot *mola* figura abundantment en la toponímia, especialment en la del País Valencià i de les illes Balears. El nom d'aquest topònim és un genèric, que descriu l'element físic.
- *la Bastida* (598 m): Aquesta muntanya pren el nom de la seua forma, ja que vista des de la Salzadella sembla una fortificació o una bastida.
- *la Gaita* (557 m): > *Guaita*. Consultat el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Joan Coromines: *guaita*, 'acció d'estar a l'aguait vigilant un paratge, lloc on es fa això habitualment, home que ho té per missió'. Ve del germànic comú WAKAN, 'vetlar'. I el primer document on apareix aquest mot és del s. XIII. *La Gaita* és una muntanya que podria ser un lloc privilegiat de vigilància, perquè es veu fins i tot el mar, i era un punt estratègic. Penso que el topònim ve d'ací, més que de *gaita*, instrument.

- *la Pedrera del Gros* (552 m): És una muntanya on hi havia una pedrera, i en el s. XIX se'n van traure pedres per a fer les cases del poble.
- *Pla dels Triadors*: El topònim fa referència a un ofici. Sant Mateu era un lloc important per a la transhumància. A l'hivern baixava el ramat d'Aragó a pasturar a les Deveses i al Bovalar. A la primavera, quan el temps millorava, el ramat tornava cap a les seues terres. Com que s'havien barrejat unes quantes rables, els pastors reunien els ramats al *pla dels Triadors* i els triaven.
- *lo Tormo*: Penyal aïllat. Etimologia desconeguda, però probablement preromana (ibèrica o cèltica). Segons Coromines l'origen pot ser la forma cèltica *TURMO. Existeix la variant *torm*, que té un aspecte més típicament català, però no cal creure per això que la forma *tormo* siga un castellanisme o un aragonesisme; la *-o* s'explica satisfactòriament com a mossarabisme.
- *los Plans*: Partida que fa referència al relleu del terreny, en aquest cas és pla.
- *les Comes*: Depressió sense desnivells massa marcats, una petita vall ampla. Etimologia del gàl·lic CUMBA, 'vall'. Nom de la partida.
- *la Lloma*: Elevació del terreny, significat semblant al de *tossal*. Etimologia del llatí LUMBU 'llom'. Nom de la partida.

Hidrografia natural

Pel que fa a la hidrografia natural, a Sant Mateu trobem rambles, barrancs i rius secs. Són termes que impliquen una fretura de cabal, que només porten aigua després de fortes pluges; la resta del temps són rius parcialment o completament secs. La hidrografia del terme municipal es caracteritza per una zona central que és un ampli passadís, on les aigües dels diferents barrancs i rierols del terme corren cap al nord buscant la rambla de Cervera, normalment seca i que marca el límit amb Xert i la Jana.

La paraula *rambla* ve de l'àrab RAMLA, que significa 'arenal' o 'pedregal'. És un topònim ben significatiu, ja que els seus llits estan coberts de materials gruixuts, com ara blocs,

còdols, graves i sorres. A les capçaleres, les rambles —que solen anomenar-se barrancs— són estretes i encaixades, però quan arriben a les parts baixes solen assolir grans amplàries, encara que són poc fondes. Aquesta morfologia és típica dels cursos amb forts pendents, amb molta càrrega de fons i fortes fluctuacions de cabal, tal com succeeix en les rambles.

Una altra curiositat pel que fa a la hidrografia és que els noms oficials no coincideixen amb la toponímia viva. Per exemple, el *riu Benifarquell* és el nom que apareix en els mapes, però aquest és un topònim que la gent del poble no utilitza. La gent, segons el tram, denomina el riu de diferents maneres.

El *riu Benifarquell* comença prop de la partida de les Fontanelles; és un barranc que va per baix del camí Vell de Morella. Rep el nom de *riu de les Fontanelles*. Després trobem el barranc del Calderó i el barranc de na Ferreres, que van a parar al *riu de la Font de Morella*. Continuant riu avall, després s'ajunta el barranc del Parat, al qual se li ha ajuntat el barranc del Salt, i a partir d'eixe tram es diu *riu de Santa Magdalena* (perquè antigament hi havia una ermita de Santa Magdalena). Ací se li ajunta la Rambleta. I es comença a dir *riu de la Mare de Déu*, perquè ja està molt prop de l'ermita de la Mare de Déu dels Àngels. Més endavant se li ajunta el rivet de Tonyo, al qual se li ha ajuntat el barranc del Parat i la séquia de les Llacunes. I continuant el recorregut se li ajunta el riu del Palàcio i a aquest se li ha ajuntat el barranc del Pontet. Més endavant se li ajunta el barranc de la Coma, el barranc de les Pageses i el barranc de les Piques, i ja prop del terme de Cervera se li unirà el barranc d'Artiga. I ja al terme de Cervera, el riu de la Mare de Déu o riu Benifarquell es trobarà amb la Rambla.

El barranc Fondo es comunicarà amb el barranc de Comunyer a Cervera i es trobarà amb el riu Benifarquell (que a Cervera rep el nom de *barranc de Sant Mateu*) i s'ajuntaran amb la Rambla. I el barranc de la Vall comença a Sant Mateu, i al terme de Cervera s'ajunta amb el riu Benifarquell i amb el barranc de Comunyer i s'ajuntaran amb la Rambla.

El barranc de Cara-sant (malnom del propietari de la finca per on passa el barranc) i el barranc de la Ratlla (perquè passa per la ratlla del terme que separa Sant Mateu i la Salzadella) van cap a la Salzadella i faran cap al riu de Sant Miquel, de les Coves de Vinromà.

Hidrografia artificial

- Trobem dues *la Bassa*, cadascuna situada en un lloc diferent. *La Bassa* (1) està situada al costat del mas de la Roca, i l'aigua era utilitzada per a abeurar els animals. *La Bassa* (2), al costat de la rajoleria del Pati de la Bassa, era utilitzada pels animals que passaven per l'assagador. Era una zona d'abeurar i de descans.
- *Albelló de Coxo*: [awbełó] Forat que comença un conducte subterrani d'aigües sobreres o inútils. Etim. de l'àrab AL-BELLÓRA 'síquia subterrània' (DCVB). I *Coxo* era el malnom d'un home de Sant Mateu. Quan plou un poc, les aigües revenen i ix aigua per l'*albelló de Coxo*.
- *L'Aljub*: Dipòsit quadrangular, ample i de poca fondària, excavat en la terra, revestit per dins de pedres i cobert de volta, que serveix per a arreplegar l'aigua de la pluja (DCVB). A Sant Mateu encara s'aprofita aigua de l'aljub per al poble. Etim. de l'àrab AL-GUBB 'el pou'.
- *La Canonada*: [kanoná] Conducte de forma tubular destinat al transport de fluids. En aquest cas baixa l'aigua de l'aljub al poble de Sant Mateu.
- *les Peixeres*: Dics artificials, fets per l'home, que retenen l'aigua que baixa pel barranc de la Coma i l'aprofiten per a regar. No sé sap si són de l'època romana o de l'època musulmana. N'hi ha quatre i segueixen el recorregut del riu de la Coma.
- *Sénia Panadera*: En aquesta sénia els llauradors feien el pa perquè hi havia un forn per a coure'l. Ve de l'àrab SANIYA 'pou d'on la roda trau aigua per a regar'. Fixem-nos que la majoria d'aquests topònims són d'origen àrab.
- *Font de Morella*: Font que rep aquest nom perquè està situada en el camí que anava a Morella.

Poblament

Ara comentaré els topònims relacionats amb edificacions que han estat poblades tant per persones com per animals. La majoria són antropònims.

He localitzat 8 topònims de masos, 11 de corrals i corralisses i 9 de cases o casetes. Actualment només trobem

habitat un mas en tot el terme de Sant Mateu, el *mas d'en Pedro*, ara amb el nom actual de *mas de Miguelito*.

També trobem habitada la *Torre del Palomar*, que és un mas fortificat que rep el nom de torre per la seua estructura. El *Palomar* és el cognom de la família que l'habitava en un principi. Era la família d'una marquesa molt rica que tenia altres propietats al poble, com per exemple el *Racó de la Marquesa*, una partida molt gran que ara s'ha convertit en zona residencial.

Cal dir que Sant Mateu sempre ha estat una zona pobra en masos i això ha quedat reflectit en la toponímia, on només he documentat 8 masos. En canvi, Sant Mateu era una zona ramadera important, on antigament hi havia molt bestiar, per això trobem un nombre més elevat de corrals i corralisses, que estaven allunyats del poble perquè estaven prop de la zona de pastures.

Cal dir que la majoria d'aquests topònims són antropònims, ja que a través de noms, malnoms o llinatges indiquen el nom del posseïdor de l'habitatge o de qui l'habitava. Per exemple, el *corral de Folch* pertanyia a la família dels Folquets. El *mas de na Ferreres*, cognom molt nombrós encara en l'actualitat a Sant Mateu, dóna nom també a la partida. Un altre antropònim que trobem és *caseta d'en Rossi*. Els Rossi eren una família molt rica gràcies al comerç de la llana del segle xv. En el rosetó de l'església arxiprestal trobem l'escut de la família Rossi. En el *Llibre de privilegis* també apareix aquest cognom, però escrit *Rocí*.

També podem observar que en aquests antropònims s'han utilitzat malnoms: *corral de Valero*, *corralissa del Tequero*, *caseta del Rajoler*, *corral dels Corretgers*, etc.

Una altra dada curiosa és que alguns masos poden tenir dos o tres noms, segons qui l'utilitza o segons si es fa referència a un propietari o a un altre. Per exemple:

- *mas de la Roca* o *mas del Corón*;
- *mas d'en Pedro* o *mas de Miguelito* (nom de dos propietaris diferents);
- *mas de Leandro*, *mas de la Senyoreta*, *mas de Malena*, *mas del Barranc* (perquè està al costat del mas). La família dels Barranquers de Sant Mateu descendeixen d'aquest barranc.

Hem de dir que no només es fa ús d'antropònims en el poblament, sinó també en elements orogràfics (*mola d'en Soler*), en elements hidrogràfics (*toll de la Pelambra*, *rivet de Tonyo* [diminutiu d'*Antonio*], *povet dels Marins*, *albelló de Coxo*, *pou del Cabrero* i *pou de Cagarrito*), en partides (*Racó dels Umberts*, *el Minguillo*, *el Borrull de Sanxo* [Sanxo pertanyia a una família molt rica de Sant Mateu, que va cedir l'aigua del naixement d'una font de la seua finca per al convent de les monges agustines], *hort de Vinyes* [Vinyes era el cognom d'una família de Sant Mateu, propietària d'aquest hort. A l'hort hi ha una casa amb una pedra, on hi ha una inscripció amb el nom: Fernando Viñes, 1815]).

Des del punt de vista lingüístic, cal assenyalar que en aquests topònims s'ha mantingut l'article personal (*en, na*), que en l'actualitat no s'utilitza en la parla de Sant Mateu, però que antigament sí que s'utilitzava. Per exemple, *mas d'en Coll*, *mas de na Ferreres*, *mas d'en Pedro*, *caseta d'en Rossi*, *mola d'en Soler*.

CLASSIFICACIÓ PER CAMPS SEMÀNTICS I COMENTARI D'ALGUNS TOPÒNIMS

Topònims relacionats amb la flora, vegetació i conreu

Camí dels Magraners	Clot dels Noguerets
Corral de Parra	el Pla de les Vinyes
Morral de l'Oró	Pou de la Junquera
Rambleta del Carrascal	

- *Morral de l'Oró*: [awró] En la pronúncia trobem una característica del parlar de la nostra zona. És la diftongació inicial de la vocal [o]. Pel que fa a l'element físic, el *Morral de l'Oró* és una roca tallada verticalment. Dins dels clevills hi havia vegetació, entre ells orons i garrofers bords.
- *Clot dels Noguerets*: [anogeréts] Clot on anaven a banyar-se els xiquets a l'estiu, i al costat hi havia uns noguers menuts; prop del riu del Pontet, on hi havia un pont menut.
- *Pou de la Junquera*: Pou molt menut, com uns aiguamolls, que està envoltat de juncs.
- *el Pla de les Vinyes*: Pla on hi havia molta vinya.

- *Rambleta del Carrascal*: Genèric format amb un diminutiu *rambleta* 'rambla menuda' i un especificatiu, que fa referència al col·lectiu *carrascal* 'extensió de carrasques', que eren prou abundants en aquella zona fins que es va convertir en terreny de cultiu, concretament en oliveres. També hi ha una partida que rep el nom de *Carrascal*. La *rambleta del Carrascal* passa per dins de la partida.
- *les Donzelles*: Partida que rep el nom derivat de la planta anomenada *donzell*.

Topònims relacionats amb la fauna

Camí del Rossinyol	Collet de la Rabosa
els Boverots	lo Bovalar
Passet de l'Ase	Pic de l'Àguila

- *Collet de la Rabosa*: És un collet on anava una rabosa totes les nits i udolava.
- *Passet de l'Ase*: És un pas molt estret, sols passa un ase, i fa cap al Forat d'Orenga o cova dels Ermitans.
- *Camí del Rossinyol* (o *Volteta del Rossinyol*): Aquest camí rep el nom perquè el dia de Sant Nicolau de Tolentino (10 de setembre), religiós agustí, la gent del poble anava al convent de les monges agustines per a agafar aigua del povet de sant Nicolau. Era un dia de festa; anaven a passejar i a fer una volteta, i quan passaven per aquest camí els rossinyols cantaven.
- *lo Bovalar*: Paraula derivada de *bou*. Significa 'lloc de pasturatge dels bous'. Aquest topònim està documentat des del s. XIII al Maestrat.
- *els Boverots*: Paraula derivada de *bou*. Fa referència al pastor dels bous.

Aquests dos últims topònims (noms de partida) reflecteixen la importància que va tenir la ramaderia en el nostre poble.

Topònims referits al color i al material

la Pedra Blanca	la Pedrera
la Roca Roja	les Roquetes
les Solsides	Monte Blanco

- *la Pedra Blanca*: Té aquest nom perquè la roca que forma la muntanya és d'un material blanc.
- *la Roca Roja*: Topònim que fa referència a un color. És un clavill de la roca, i *roja* perquè és d'argila.
- *Monte Blanco*: El paratge rep aquest nom perquè és una zona on no hi ha terra de conreu. Ara ha estat declarat Paratge Natural per la Generalitat Valenciana. Aquest topònim l'hem conservat en castellà.
- *les Roquetes*: Topònim que és un diminutiu i també indica que és un terreny on abunda la pedra i la roca.
- *la Pedrera*: Topònim que indica que és un terreny on abunda la pedra.
- *les Solsides*: Aquest topònim fa referència als despreniments de terres per acció de la pluja. Etim. paraula derivada de *solsir*, i aquesta del llatí *SUCCIDERE*.

Topònims relacionats amb la forma i metafòrics

Barranc del Calderó	Barranc del Salt
Camí de la Travessa	Camí del Carreró
Entreforc dels Plans	Font Coberta
Font de les Piques	la Bastida
lo Carreró	Torredona

- *Barranc del Calderó*: Barranc que té un desnivell i fa un salt, i que tot té forma de calderó. (*Calderó*: Recipient de metall, de forma rodona semblant a la de la caldera, però de més poca grossària, que sol servir per bullir aigua o altres coses (*DCVB*)).
- *Barranc del Salt*: Barranc que rep aquest nom perquè hi ha un salt d'aigua.
- *Font Coberta*: Font que està coberta per un arc.
- *Camí de la Travessa*: Camí que travessa una part important del terme i que ara acaba al pont del riu de la Mare de Déu, però antigament continuava fins al molí Vell. El feien servir la gent que venia de la Salzadella per anar a moldre el blat al molí de farina.
- *Entreforc dels Plans*: Lloc on s'uneixen dos o més camins. Ve del llatí *INTERFŪRCU*, var. d'*INTERFŪRCIU*.
- *lo Carreró*: Rep aquest nom perquè està entre dos barrancs i fa la forma d'un carreró.

- *Font de les Piques*: Hi ha una font d'on raja l'aigua sobre una pica i aquesta sobre una altra.
- *Torredona*: Nom d'una partida. Segurament és una abreviació de *Torre Redona*. Aquesta partida es troba situada darrere de la muralla del carrer de la Fira. I segurament deuria haver-hi una torre redona diferent a les altres i d'ací li ve el nom.

Antropònims (noms, llinatges, cognoms, oficis, parentius)

- Coll dels Tintorers* (ofici)
- Cova dels Ermitans* (ofici)
- Mola d'en Soler* (cognom)
- Barranc d'Artiga* (cognom)
- Barranc de Cara-sant* (malnom). Malnom del propietari de la finca per on passava el barranc.
- Riuet de Tonyo* (diminutiu d'*Antonio*)
- Povet dels Marins* (malnom)
- Toll de la Pelambra*. L'informant m'explica el que el seu avi li contava: que la Pelambra era una dona que vivia al mas de Leandro o mas de la Senyoreta i anava a rentar la roba al toll. No sé sap per què li deien la Pelambra, però és un malnom amb connotacions negatives.
- Pou del Cabrero* (malnom)
- Pou de Cagarrito* (malnom)
- Corral de Folch* (cognom). Corral que pertanyia a la família dels Folquets.
- lo Tanca de Vázquez* [baskés] (cognom). No és un tanca, és una partida.
- Borrull de Sanxo* (llinatge). Família molt rica de Sant Mateu, que va cedir l'aigua de la seua finca per al convent de les monges agustines.
- Caseta de Pòlit* (nom). *Pòlit* és una abreviació d'*Hipòlit*.
- Mas de Don Pepito* (nom)
- Caseta del Rajoler* (ofici)
- Corral de Joaquinet el Fuster* (ofici)
- Corral de Pòlit* (nom)
- Corral dels Corretgers* (ofici)
- Mas de Rodita* (nom)
- Casa de Don Beltrán* (nom)
- Racó dels Umberts* [awbértos] (nom)
- el Minguillo* (nom). Diminutiu de *Mingo* (Domingo).

- Era de Garrons* (malnom)
- les Pageses* (ofici)
- el Mas de Munter* (cognom)
- Costera de Genaret* (nom)
- Torre de Pere Bufa* (malnom)
- Viver de Muntanyers* [muntañés] (cognom)
- Camí de Gàlia*. *Gàlia* és un cognom que apareix en el *Llibre de privilegis de la Villa de Sant Mateu* (1157-1512). Aquest llibre recopila documents de caràcter jurídic i diplomàtic. Eren importants per a l'entitat municipal, ja que es podien utilitzar en cas de defensa dels seus drets o de les seues llibertats. El primer document copiat que trobem és de 1157 i correspon a la donació del castell de Cervera per part de Ramon Berenguer IV. El cognom *Gàlia* apareix en 15 documents diferents. Per tant, es pot deduir que era un personatge important de la vila de Sant Mateu. I el topònim *camí de Gàlia* (en el *Llibre* apareix sense accent) suposem que deu fer referència al camí que portava a alguna finca de Pere Gàlia.

Topònims relacionats amb l'aigua: hidrònims

Barranc del Povet	els Povets
Fondo de la Llacuna	l'Aigua Nova
la Bassa	la Fonteta
les Bassetes	les Fontanelles
les Fontetes	les Llacunes [lezlekúnes]
les Piques	les Rambles
los Tolls	Pont de la Llacuna
Séquia de les Llacunes	Séquia del Parat

- *Séquia de les Llacunes*: 'Excavació llarga i estreta, que serveix per a conduir aigua d'un riu o un torrent, siga per a regar, per a moure molins, etc.' (DCVB) En el cas de Sant Mateu, porta l'aigua de les Llacunes cap al riu Benifarquell.
- *l'Aigua Nova*: Segons la dita popular, la partida rep el nom d'*Aigua Nova* perquè l'aigua va de la sénia del Borrull de Sanxo al convent de les monges agustines, ja que Sanxo va donar l'aigua perquè tenia una filla monja al convent.

- *els Tolls*: Clot ple d'aigua sense moviment. A Sant Mateu és possible que el nom de *toll* el done el camí que creua per dins d'un barranc i és allí on sovint es formen els tolls.
- *Barranc del Povet*: El barranc passa pel costat d'un povet.

Topònims derivatius: diminutius, augmentatius, compostos

Barranc del Povet	Clot dels Anoguerets
Collet de la Rabosa	Collet de les Forques
Costera de Genaret	el Minguillo
els Boverots	els Pontarrons
la Costereta dels Flares	la Fonteta
la Fonteta	la Moleta
la Rambleta	les Bassetes
les Capelletes de la Mare de Déu	les Fontanelles
les Fontetes	les Roquetes
lo Bassot	los Patxols
Muntanyeta de Sant Joan	Passet de l'Ase
Povet de l'Ermite Vella	Povet dels Marins
Rambleta del Carrascal	Riu del Pontet
Rivet de Roma	Torredona

Hagiotopònims

Primer de tot, dir que *hagiotopònim* és una paraula composta formada pel mot grec HAGIÓS, que vol dir 'sant' i per *topònim*, que vol dir 'nom propi de lloc'. Per tant, ara ens trobem davant de topònims que fan referència a diferents noms de lloc formats amb noms de sants. Una vegada més, en la toponímia quedarà reflectida la importància de la religió cristiana en la nostra cultura.

En el cas de Sant Mateu, és molt important el culte a sant Pere Màrtir. Per exemple, l'Ermite Vella dona culte a sant Pere Màrtir. A dins del poble trobem l'*església de Sant Pere*. Tenim el *molló de Sant Pere* i la *capelleta de Sant Pere*. Es podria estudiar més acuradament la influència de sant Pere en el poble.

- *Santa Ubaldesca*: Ermite del segle XIII. Jaume I va donar Sant Mateu a l'Orde de l'Hospital. El seu mestre general, Hug de Follalquer, li atorga carta pobla el 1237. Els cavallers de l'Orde dels Hospitalers eren

devots d'aquesta santa. Només queden unes poques restes de l'ermita.

- *Muntanyeta de Sant Joan*: El nom li ve perquè hi havia una ermita dedicada al culte d'aquest sant. Actualment l'ermita ha desaparegut. La partida es diu *Sant Joan*. També està relacionat amb l'Orde de l'Hospital, perquè el nom complet d'aquesta era Orde de Sant Joan de l'Hospital de Jerusalem.
- *la Costereta dels Flares*: En aquesta costereta hi havia el naixement d'una font, que portava l'aigua al convent dels dominics, que estava situat en l'actual plaça de la Pietat.
- *Pont de Mossén Pere*: El pont estava dins d'una finca molt gran i el propietari era mossén Pere.
- *Santa Bàrbera*: Partida que rep el nom de la santa. A l'interior del cementeri, que es troba en la partida de *Santa Bàrbera*, troben l'ermita dedicada al culte d'aquesta santa.
- *Pont de Santa Magdalena*: Pont que passa per damunt del *riu de Santa Magdalena*, prop de l'antiga ermita dedicada al culte d'aquesta santa.
- *Mare de Déu dels Àngels*: Ermite del segle XVI.
- *Ermite de Sant Cristòfol*: Ermite del segle XIV. També hi ha el topònim *camí de Sant Cristòfol* i les *Drecceres de Sant Cristòfol*.
- *les Capelletes de la Mare de Déu*: Són dues capelletes de 3 m d'alçària per 1 m d'amplària, amb un fòrnix reixat on hi ha un quadre de la Mare de Déu. Estan al principi del camí que puja a l'ermita de la Mare de Déu dels Àngels.
- *el Campo*: En aquesta partida es va trobar una imatge femenina en una pedra que pertany a l'època del neolític.
- *Cova dels Ermitans*: [armitàns] La gent del poble utilitza el topònim de *cova dels Ermitans*. En l'època medieval hi havien els anacoretas, que eren uns religiosos que feien penitència en un lloc retirat. En el cas de Sant Mateu, aquests religiosos o ermitans es retiraven en aquest paratge, que rep el nom de Racó del Flare, pel mateix motiu. En canvi, la gent dels masos propers, com per exemple el mas de Roca, a la cova li diuen el

Forat d'Orenga. Orenga era el nom d'un membre d'una família que va habitar en aquesta cova. Aquesta cova va estar habitada en temps passats (s. XVIII-s. XIX), i ho demostra el fet que es conserva un brancal de pedra. I el barranc del Flare rep aquest nom perquè naix al racó del Flare.

- *Ermita Vella:* Ermita de la qual només queden les ruïnes. Aquest topònim ja apareix en el *Llibre de Privilegis de Sant Mateu* (1157- 1512).
- *Povet de l'Ermita Vella:* pou menut que hi ha al costat de l'ermita. Topònim format a partir d'un diminutiu.
- *Molló de Sant Pere:* Damunt del molló hi ha la capelleta de Sant Pere Màrtir. Actualment només es conserva la meitat de la capelleta.

Altres topònims

- *La Roca del Migdia:* roca rep aquest nom perquè al migdia apareix una ombra d'una altra roca, i els masovers i els llauradors ho utilitzaven com a referència horària.
- *La Cova del Vent:* Com el seu nom indica, és una cova en l'interior de la qual fa molt de vent.
- *Camí de la Canyeta:* El nom especificatiu del topònim, *Canyeta*, és un diminutiu que fa referència a una canya menuda. Aquest camí era utilitzat per la gent que venia de dalt, és a dir, de Xert, Catí, Morella i anaven al molí de farina a moldre el blat. Creua tot el poble i va cap als Molins. Actualment s'acaba al pont de la Coma.
- *Camí de l'Embarcat:* Hi ha dues teories per explicar l'origen d'*Embarcat*. La primera defensa *Embarcat*, que ve de *barca* i fa referència al riu. I la segona defensa la pronúncia de *Embargat*, perquè el camí està darrere del carrer de la Fira. I diu que en la fira es venien productes de primera, mentre que en el *camí de l'Embargat* es venien tots aquells productes que s'havien *embargat* a aquelles persones que no podien pagar.
- *Assagador dels Banderejats:* També és conegut amb el nom d'*assagador de Madrid a Barcelona*. *Banderejats* és una malformació de *Bandejats* 'Home que està

fora de la llei i vaga per llocs despoblats per fer-se escàpol de l'acció de la justícia o per cometre més delictes' (*DCVB*). En aquest assagador hi havia molts assalts per part dels bandejats.

- *les Andròmines: (pl.)* 'Eines o artefactes, en general, dels que serveixen per fer qualche cosa'. Probablement és certa l'etimologia proposada per Coromines (*DECat*, i: 209-210), que fa venir *andròmina* del nom mitològic *Andròmeda*, personatge d'una famosa faula que, contada a la gent, devia semblar tan fantàstica i absurda que el dit nom hauria esdevingut sinònim de 'faula, mentida, embolic'.
 - *Cova dels Encenalls:* Aquesta cova pertanyia a la família dels Encenalls. La cova té una profunditat de 10 m. Forma part del Catàleg de Coves Protegides de la Generalitat Valenciana.
 - *Racó dels Polacos.*
 - *Racó dels Estrelats:* Estelat; ple d'estrelles (val.).
 - *Clots dels Valons:* Aquest topònim té una certa dificultat en la seua grafia. Hi ha una vacil·lació entre *v* i *b*. Hem trobat escrit *valons* amb *v*; i un *való* era, seguint la definició del *DCVB*, 'membre d'un dels regiments que originàriament estaven formats de soldats valons i que actuaren dins Espanya fins a la primera meitat del segle XIX, encara que els darrers temps ja hi figuraven soldats de les més diverses procedències'. És estrany que a Sant Mateu arribaren els valons. També s'ha trobat escrit en algun mapa *baló*, però en menys ocasions. Per altra banda, un informador em va dir *Clots dels Barons*. S'hauria de fer un treball de recerca més acurat.
 - *Racó dels Umberts* [awbertos] [umbertos]: Hi ha una vacil·lació a l'hora de pronunciar el nom propi.
 - *Prigó de les Piques:* No he trobat en cap font ni *prigó* ni *pregó*. Fa referència a un peiró, 'creu de terme, posada sobre un pedestal de pedra (Maestrat)' (*DCVB*). Ve del llatí *PETRŌNE*, derivat de *PĒTRA* 'pedra'.
- els Terrers
- *Barranc de la Ratlla:* Barranc que passa per la ratlla del terme.

- *lo Macarroni*.
- *Collet de les Forques*.
- *Baix la Vila*: Partida que està situada baix la vila.
- *Corral de la Barona* (o *Corral de la Varona*). Hi ha una vacil·lació en l'escriptura del nom especificatiu. He trobat *Barona* i *Varona*.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, A. i MOLL, F. B. (1985-1988): *Diccionari català-valencià-balear*, Moll, Palma de Mallorca.
- BERNAT AGUT, J. (1995): "Recull toponímic del cap de terme (Atzeneta del Maestrat)", dins *Materials de Toponímia I*, Denes, València.
- BODOQUE, A. i PÉREZ A. (1995): "La toponímia de la vall d'Aigües Vives", dins *Materials de Toponímia I*, Denes, València.
- COROMINES, JOAN (1981-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial Edicions Catalanes, Barcelona.
- GUARDIOLA NOGUERA, FERRAN (1995): "Recull toponímic del terme de Cinctorres", dins *Materials de Toponímia I*, Denes, València.

CONCLUSIÓ

I després d'això podem concloure afirmant que la toponímia és un reflex de la nostra cultura ancestral (íbers, romans, musulmans), de la nostra llengua, de la nostra religió (com hem vist amb els hagiòtopònims), de la nostra història, i una manera de recuperar el nostre passat, que de mica en mica es va perdent.

- GUIRAU, ALFONS (1995): "Toponímia de l'Albufera de València", dins *Materials de Toponímia II*, Denes, València.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1995): *Diccionari de la llengua catalana*, Edicions 62, Barcelona / Palma de Mallorca / València.
- MOLINER FORNER, M^a LL. (1984): "Aproximació a la toponímia de Sant Mateu", *Centre de Estudios del Maestrazgo* 6, pp. 32-35.
- MOYA, J. A. i ALVIR, J. V. (1995): "Aproximació a la toponímia d'Andilla", dins *Materials de Toponímia I*, Denes, València.
- SANCHEZ ALMELA, Elena (1985): *El llibre de privilegis de la Villa de Sant Mateu (1157-1512)*, ed. Confederación Española de Cajas de Ahorro, Madrid.

LA NORMALITZACIÓ DE LA TOPONÍMIA DEL MAESTRAT: EL CAS DE LA TORRE DEL DOMENGE > TORRE D'EN DOMÉNEC

Emili Casanova
[Universitat de València]
[Acadèmia Valenciana de la Llengua]

INTRODUCCIÓ

Retornar el vestit gràfic a un topònim deturpat durant segles sempre és una tasca difícil i incompresa, especialment quan el poble que l'usa ha sigut analfabet en la seua llengua i s'ha acostumat a sentir o veure'l en els indicadors de les vies públiques d'una determinada manera. Però, naturalment, quan una llengua com la nostra recupera la seua normalitat gràfica, la seua oficialitat, i comença a ensenyar-se i a usar-se en tots els àmbits de la vida pública, a eixir del seu lloc concret on viu arrecerada per a fer-se general, ha de normalitzar també el nom dels topònims com fa en el lèxic, perquè un topònim no és més que un lexema, un nom comú fossilitzat que ha de seguir la mateixa normativa gràfica que la resta de vocables. Aquesta és la tasca que, des de 1978, han portat a terme els nostres ajuntaments, diputacions i Generalitat, ben assessorats, primerament, per les universitats valencianes —mitjançant l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana— i recentment per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, que és l'organisme que actualment té les competències en la normativa onomàstica, activitat que ha afavorit que la major part dels municipis valencians escriguen ja el seu nom d'acord amb la normativa lingüística.

Per a normalitzar un nom es té en compte, especialment, el compliment de tres criteris: l'etimologia del topònim, la fonètica o pronúncia actual en el poble o en els pobles

del costat i la documentació històrica, tot sedassat o acompanyat per la voluntat popular que l'usa i el té com a propi. Amb la combinació i valoració dels tres elements, i tenint present si és un topònim major o menor, d'àmbit municipal o intermunicipal, es proposa una forma o una altra, que després el poble, a través de les seues autoritats, accepta generalment.

El Maestrat antic i els Ports són dos comarques on la normalització ha avançat molt, encara que no està acabada, i on podem trobar la mateixa casuística que en la resta de les terres valencianes i catalanes:

- a) Pobles que encara no s'han decidit a normalitzar el seu nom, a pesar que el canvi és ben simple i fàcilment acceptat per tots, perquè o té una única solució, com per exemple *Vistabella del Maestrazgo*, *Zorita del Maestrazgo*, *San Rafael del Río*, *Lucena del Cid*, *Serratella* i *Peñíscola*, o presenta més d'una possibilitat formal però també fàcilment vehiculables, com *Benlloch/Bell-lloc/Benlloc*, *Sierra Engarceran/Serra d'en Garceran/Serra d'en Galceran/Serra d'en Garcerà*. Esperem que la realització d'aquesta Jornada d'Onomàstica anime els responsables a normalitzar el nom del seu topònim.
- b) Noms de municipis que han mantingut la grafia valenciana de sempre, això sí, remarcant-ne la pro-

núncia en valencià, com la *Jana, Benafigos, Morella, el Forcall i Cabanes*.

- c) Noms de municipis que han sofert unes mínimes adaptacions gràfiques d'acord amb la fonètica, que s'han acceptat sense cap discussió, com *Sant Mateu, Vinaròs, Vilar de Canes, Albocàsser, Vilafamés, la Vall d'Alba, Atzeneta, les Coves de Vinromà*. Alguns han adoptat el doble nom en valencià i castellà, com *Xert/Chert, Xodos/Chodos, Vilafranca/Villafranca del Cid, Sant Jordi/San Jorge*, que provisionalment es podia acceptar quan en el poble hi havia bàndols enfrontats, però que no té cap sentit ara i que, per tant, en un curt termini de temps, ha de donar pas a l'eliminació del nom en castellà, ja que no hi ha cap confusió possible.
- d) Pobles que han normalitzat el nom realçant uns criteris sobre altres d'acord amb la voluntat municipal, respectant més la documentació antiga i/o la pronúncia actual que l'ètim acceptat pels estudiosos, com *la Salzadella* en lloc de *la Salzedella*.¹
- e) Noms de pobles que es pretenen normalitzar científicament atenent només un criteri dels tres emprats, com en el cas de la *Torre d'en Doménec*, nom modern del segle XVIII en detriment del nom històric (*Torre del Domenge*), mantingut en part en els pobles del voltant com a *Torre en Domenge*. Ací hem d'advertir que el nom oficial encara és *Torre Endoménech*. Aquest és el cas que estudiarem ací.

EL CAS DE LA TORRE D'EN DOMÉNEC

No he trobat cap estudi sobre la conveniència de proposar aquest nom a la Generalitat Valenciana, ni en el fons de l'IIFV ni en la Generalitat Valenciana, però recorde que Manuel Sanchis Guarnier em va dir que el proposava d'acord amb Ferran Vidal, conseller d'interior del primer Consell de la Generalitat Valenciana. No se les raons de Sanchis per a prendre aquesta decisió quan en el *Nomenclator* que publicà en l'Institut d'Estudis Catalans de 1966, p. 18, ell mateix proposava la *Torre dels Domenges* (Alt Maestrat)² i contra l'opinió de Joan Coromines, que li havia enviat un estudi sobre el nom amb una proposta semblant a

la seua en una carta de 1965, reproduïda en l'*Onomasticon Cataloniae*, vol. VII, 312:

LA TORRE DELS DOMENGES

Poble i municipi de l'Alt Maestrat [...].

De *domenge* 'propietat del senyor', mot que prové d'un ús substantivat de DOMINICUM, neutre de l'adjectiu DOMINICUS 'dominical, senyorial': *DECat*, III, 173 [...].

"Des de les versions de 1935 (amb alguna vacil·lació) fins a la de *Raixà* deixarem La Torre d'En Doménec. Ara us proposeu recomanar La Torre dels Domenges. En l'essencial crec que teniu raó. És realment la forma amb *Domenge* una de les més arrelades en el país: la impressió que tinc i la que corroboren les dades de què tinc nota és que és bastant general, fins potser general, si voleu, amb la reserva que en els llocs es diu més aviat "La Torre", sense més precisions. En les meves enquestes per allà, l'any 1961, vaig anotar la *tōře n domēnġe* com a oït tant a les Coves com a la Serra d'En Galceran, i recordo vagament haver-ho sentit en algun altre lloc. En plural, no, val a dir-ho.

En Moll, l'any 1935, ja ens va comunicar aqueixa pronúncia local. *Torre del Dumenge* escrivia Muñoz en el seu *Memorial* del s. XVI publicat en el *BSCC*; *Torre den Domenche*, Cavanilles, I, 65. És veritat que no sols *Torre de Endoménech* és la grafia oficial (*Inst. Geogràfic*) sinó que s'hi atingueren també Carles Salvador i Mateu i Llopis (*País Val.*, 94). Però el fet és que el tal *Doménec* no apareix en cap font anterior al s. XIX, si no m'enganyo (fins seria el cas de preguntar-se si no hi ha fet el seu paper una pro-

1. Per exemple, *la Salzadella* és el nom oficial del municipi. Etimològicament hauria de ser *la Salzedella* 'conjunt de salzes', però la pronúncia actual i la documentació històrica registren pràcticament sempre *la Salzadella*. Què fem? En aquest cas, la voluntat del municipi s'ha de respectar, perquè compleix dos dels tres requisits o criteris de normalització i perquè l'obertura de la e>a en el grup fònic e...é > a...é és com una regla etimològica en valencià des de sempre —i segurament en la resta del català abans de la regularització de la e neutra en posició àtona. Coromines és de la mateixa opinió (*On. Cat.*, VII, 30), com ja comunicava a Sanchis Guarnier. Per la mateixa regla s'hauria pogut defensar la grafia normalitzada *Atzaneta*, que compleix les mateixes consideracions, però ací la població ha optat per la forma etimològica.

En el cas de *Penyíscola* per *Peníscola*, jo compartisc l'opinió d'il·lustres filòlegs que el nom tradicional ha estat *Peníscola*, com la documentació demostra ja des del *Llibre del Repartiment*, procedent de PINNA INSULA O PAENINSULA, amb la variant antiga llatina ISCOLA, però la palatalització de la nasal també pot ser autòctona i antiga. La normalització hauria de triar la forma etimològica i més documentada. És el mateix cas de *Penàguila i Cabanes*, que no canvien per *Penyàguila* o *Cabanyes*.

2. Sanchis també proposa *La Torre dels Domenges* (o *d'En Doménec*) en la *Gramàtica Valenciana* de 1950, vegeu *Epistolari de Joan Coromines i Manuel Sanchis Guarnier*, Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2006, p. 292.

núncia acastellanada *Doméneč*, com a malentès del *Domenge*. Sánchez Gozalvo en dona l'explicació: "el nom li ve del domenge que es reserva l'Orde de Calatrava dins el terme de Vilanova d'Alcolea" i de fet ho documenta així en la carta de població d'aquesta localitat (BSCC XIV, 296): el petit terme de la Torre està "encerrado", com diu Cavanilles, dins el terme de Vilanova.

L'alteració és explicable: la influència dels noms veïns Serra d'En Galceran i Torre d'En Besora, pobles més grans i coneguts degué fer que *Torre del Domenge* es canviés per part d'alguns en *Torre d'En Domenge*, i una vegada "personalitzat" el nom, com que de fet *domenge* no era nom de persona, hi ficaren un imaginari *Domènec*, de forma més semblant.

Ara, com us he dit, no veig que tingui antecedents la forma plural *T. dels Domenges* que voldríu recomanar. És veritat que en el terme de Les Coves (no sé si gaire prop del de la Torre) hi ha una partida dita *Els Domenges*, i que això deu estar en relació amb el *domenge* de la Carta de Població de Calatrava. Però totes les probabilitats són que això sigui una pluralització recent; pensant en les diverses finques que constitueixen aquesta partida (així com diuen "els Avandàngels", vulgarment parlant de la Valldàngel, en el mateix terme de les Coves). El fet és que parlant de la Torre sempre sembla haver-se usat el singular. Us recomanaria de posar-ho així."

A pesar que, en essència, Coromines i Sánchez Gozalvo ens expliquen bé l'evolució del topònim, intertarem aclarir un poc més el canvi toponímic i fer-ne una proposta normativitzadora.

a) *Documentació històrica*. Les primeres documentacions que conec són del 1419, del 31 de gener, quan el mestre Romeu de Corbera mana a uns veïns de *Domenge* que paguen la peita per les terres que tenen al terme de Vilanova (ARV, Montesa, llig. 885, caixa 2.329, f. 82v-83), i del 17 de febrer, quan el mateix mestre diu que havia segrestat la jurisdicció, peites i drets de fornatge del *Domenge* i nomenava dos veïns per a exercir la mateixa competència (ARV, Montesa, llig. 885, caixa 2.329, f. 85). Fixem-nos que no apareix el nom de *Torre* acompanyant *Domenge*.³

La documentació que Coromines reporta de Sánchez Gozalvo es refereix a un dret senyorial, no a un municipi, ja que diu "retinemus furnos et molendinos et domenge"; per tant, no es pot prendre com una referència, especialment perquè no apareix ni en la carta pobla de les Coves de Vinromà de 1244, ni en el *Llibre de privilegis* de l'Orde de Montesa, ni

en les cartes de compra de la Tinença de les Coves de Vinromà, del 1293-94.

A part de la documentació que reporta Coromines tenim:⁴

- Escolano: "La Torre del Domingo, con ocho casas", vol v, col. 652. És molt probable que aquesta traducció del nom influïra després en la confusió del canvi de nom.
- Censo de Campoflorido, t. 2, BNM 2274, INE 1996. Manat fer en 1712, p. 626: "Torre de Dumenche" en índex, però en el ms. diu "Torre del Dumenche".
- "Torre de Dumenche", en un document de 1714 (Arxiu de la Diputació de Castelló —no en trobe la referència exacta).
- Cavanilles, I, 65: "término de Villanueva donde está encerrada la aldea de la Torre de 40 vecinos". En l'índex del vol II diu "Torre den Domenche".

Des del segle XVIII apareix ja la forma *Domènec*. Per exemple:

- ARV, Bailia E, 379 (apèndix): horno para cocer: Torredomènec: 29 desembre de 1814; 15 de gener de 1815.
- "Torredomènec": 27 de setembre de 1818 "orno que construyeron en tiempo de la libertad de las Cortes los representantes del Ayuntamiento de Torredomènec". El document remet a un altre del 13 d'abril de 1783 que ja usa el mateix nom.
- "En Torre Endomenech", en el *Libro de Actas de las sesiones que celebran la Junta pericial de Torre en Doménech*, de 1902 (és el volum més antic de l'Arxiu Municipal).
- "Torre En Domenech", en Arxiu local, 27-9-1876.
- "Torre En Domenech" o "Torre endomenech", en *Boletín Oficial de la Provincia de Castellón*: 12-2-1839 (he buidat fins a 1895 i sempre apareix en *Doménech*).
- "Torre-Endomenech" (Madoz).

3. Agraïsc a Enric Guinot que m'haja brindat aquesta informació. També he consultat altres estudiosos com Eugeni Díaz Manteca i Vicent Garcia Edo.

4. Remetem a la bibliografia final.

- “Torre En Doménech”, en *Geografía del Reino de Valencia*, 535, on, a més, s’explica el nom: “Las torres, bajo cuyo amparo y protección se alzaron las primeras viviendas de los agricultores, las que han legado su nombre, unido al de su primer fundador, a éste y otros pueblos de origen medieval (Doménech, en lengua catalana, equivale a Domingo).”
- “Torre-Endomenech”: López-Castañeda, 220, en nota.
- “Torre Endoménech”, en el llibre de festes (del poble) en honor de Sant Onofre, 1979, 1997, 2005.

En les enciclopèdies contemporànies consta un doble nom, símptoma de la vacil·lació normativitzadora:

- “Torre dels Domenges” (o d’En Doménech), en *Gran Enciclopèdia Catalana*, article de Joan Francesc Mira.
- “Torre Endoménech” (La Torre dels Domenges): En la *Enciclopedia de la Región Valenciana*, però canviant l’orde, precisament davant va el nom normalitzat excepte la *h* final.
- “Torre dels Domenges” o “d’en Doménech”, en la *Larousse* catalana.

b) *Pronúncia actual*. A partir de les enquestes orals que hem realitzat per la zona hem trobat dos noms: la *Torre en Doménech*, sentida a gent del poble, a gent jove dels pobles del costat i a gent de més lluny que ja coneixen el nom d’oïdes o pel senyals dels mapes i carreteres; i la *Torre en Domenge*, que hem sentit a les Coves de Vinromà, Sant Mateu, la Salzadella i Vilanova d’Alcolea.

Però, a més més, a les Coves de Vinromà ens deien que “en valencià és *Torreendomenge* i en castellà *Torre endomenech*”. En canvi, un veí més jove ens contesta que es deia *Torre es Domenges* o *els Dumenges*. I un altre, *Torre del Diumenge*.

En el mateix poble estudiat, el senyor alcalde i dos persones més em deien que “en veritat es diu la *Torre en Domenge*, però oficialment *Torre En Doménech*”. I, fins i tot, alguns de la zona arribaven a pronunciar *Doménetx* “a causa de la grafia *ch*”.

Colon⁵ registrà *Torre d’en Doménech* (o *Torre dels Domenges*) en l’enquesta de Castelló els anys 1950-51.

c) *Etimologia*. Existeix una etimologia popular que arreplega Carreras en la *Geografía del Reino de Valencia* i reproduïxen gent del poble: “Diu la llegenda que el poble naix d’un mas o torre situat dalt de la plaça actual el propietari de la qual tenia com apellido Doménech.” És la mateixa idea que arrepleguen Cabanes-Ferrer-Herrero, 397, però la realitat és una altra: el nom més antic és *Torre del Domenge* ‘torre del senyoriu’ i s’explica així:

- El nom *Torre* vindria del nom comú o apel·latiu *torre*, a causa de l’existència d’una torre de vigilància que hi havia en el terme, de la qual encara se’n conserven restes dins del poble. Prendria aquest nom identificador a partir del segle XVI.
- El nom *Domenge* prové del nom comú *domenge*, pertanyent al món feudal, entrat en valencià des del francès i procedent de DOMINICU ‘senyoriu’, que significava ‘senyoriu, domini d’un senyor’, aplicat per l’Orde de Montesa al terreny de 3’2 km² que hui forma el poble, situat al segle XIII dins del terme de Vilanova del Maestrat, pertanyent aleshores a les Coves. La preposició i l’article determinarien i introduïrien el nom específic, com és normal. Així tindríem la *Torre del Domenge*.

Els altres noms tots deriven d’ell:

- *Torre d’en/en Domenge*. S’explica a partir del segle XVI per dos raons: per l’envelliment de l’apel·latiu *domenge* i per la decadència de l’article personal *en/na*, que és substituït primerament per l’article literari. En aquest estat de vacil·lació, entre el nom tradicional amb *en* i el nou amb *el*, ajudat per altres noms de pobles veïns que sí que tenien l’article personal des de sempre, com Serra d’en Galceran, els parlants, per ultracorrecció, començaren a dir *en Domenge* en lloc d’*el domenge*. És el mateix cas que, encara modernament, trobem en molts topònims d’origen geogràfic del Maestrat, com Aureli Ferrando ha estudiat a Culla.

5. Vegeu Colon, p. 4.

– *Torre d'en Doménech*. S'explica per la forta castellanització ambiental del segle XVIII. Els erudits sabien que el suposat cognom *Domenge* procedia del llatí DOMINICU, com també el cognom *Doménech*. I com consideraven la forma *Domenge* vulgar, antiga o inexistent, el canviaren per *Doménech*. A això ajudarien les vacil·lacions, també actuals, de la correspondència entre el nom i el cognom *Domingo*, que uns pronunciarien *Domenge/Dumenge* i altres *Doménech*. El nou topònim, *la Torre d'en Doménech* (amb la grafia antiga *ch* en posició final per a indicar el fonema velar oclusiu sord), va passar ja a la cartografia oficial i a les enciclopèdies, de manera que l'Instituto Geográfico de España i l'Instituto Nacional de Estadística el van adoptar com a nom oficial a primeries del segle XX. I així va ser pres per molts valencianistes, llevant-li només la *h* final perquè pensaven que era la forma històrica. I la nova època, a partir de l'Estatut d'Autonomia i la Llei d'Ús i Ensenyament, el va acceptar també, tot eliminant la *h*. I l'Ajuntament i tota l'Administració l'han seguit usant fins hui —encara que oficialment l'Ajuntament encara no ha fet el procés de normalització que elimine, almenys la *h*.

Els altres noms provenen tots també de *domenge*.

Per exemple:

- *Torre del Diumenge*, per un afany ultranormalitzador sense estudis, que ha provocat moltes ultracorreccions: s'ha considerat que la pronúncia *domenge* /*dumenge* era vulgar i s'ha associat *domenge* amb el dia de la setmana.
- *Torre dels Dominges*, perquè, confós amb el dia de la setmana, el nom en singular es veia poc motivat i s'ha popularitzat en plural com era esperable: la torre (on anem) els domingos/diumenges.

Quina forma és la millor per a ser proposada com a oficial? Tenim una forma històrica fins al segle XVIII, *Domenge*, que és substituïda per *Doménech*. Així, des del punt de vista etimològic predomina *Domenge*, però des del punt de vista oral i documental conviuen les dos. En casos semblants, per exemple noms de rius com Serpis i Alcoi, o Palància i Morvedre, s'ha

proposat que es mantinguen els dos, però com a noms de municipis és convenient que només se'n propose un. En aquest cas, jo m'inclinaria per la *Torre del Domenge* en detriment dels altres. Per a fer el canvi, durant un temps prudencial posaria al costat del nou nom entre parèntesis el nom oficial actual sense la *h* final, de manera que en uns anys es poguera recuperar el nom sense cap confusió ni problema.⁶

6. Conèixer l'etimologia d'un topònim sempre és complicat, però en una gran part de casos, siga quina siga, no en canvia la grafia correcta. Per exemple:

- *Sorita*: No cal pensar en un nom autòcton i preromà com creu Coromines, VII, 164, quan es més fàcil postular un topònim transportat d'Aragó, directament o a través d'un cognom, pels primers repobladors.
- *Benlloc* o *Bell-lloc*: Per a mi deu tractar-se perfectament d'un transport d'un topònim català a través d'un cognom. Aquesta idea la veig més clara que discutir si el seu origen ve de BONU LOCU com vol Emilio Nieto, *Breve diccionario de topónimos españoles*, Madrid, Alianza, 1997, p. 86, amb una dissimilació de *oo* posterior, o si ve de BELLU-LOCU, o si és una adaptació d'un nom mossàrab com proposa Coromines, *On. Cat*, II, 409. La nasal potser naix per dissimilació de laterals, com passa en *ametla* > *amenla*, en la mateixa zona.

BIBLIOGRAFIA

- CABANES, A., FERRER, R. i HERRERO, A. (1981): *Documentos y datos para un estudio toponímico de la región valenciana*, València.
- CARRERAS CANDI, F. (1919): *Geografía General del Reino de Valencia*, Barcelona, 5 vols.
- CAVANILLES, A. J. (1795): *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*, Madrid, 2 vols.
- Censo de Campoflorido* (BNM, ms. 2274) (1996), INE, Madrid, 2 vols.
- COLON, Germà, (1952): "Unes notes sobre la pèrdua de la -r final etimològica", en *RVF*, 2, pp. 57-65.
- DÍAZ MANTECA, Eugenio (2002): *Les Coves de Vinromà: una vila del Maestrat*, Diputació de Castelló, Castelló.
- EGEA, Maria Teresa (1993): *La visita pastoral a Tortosa*, Tortosa.
- ESCOLANO, Gaspar (1610/1972): *Década primera de la historia de Valencia*, Universitat de València, València.
- FALOMIR, Vicent (1992): *BSCC: Índex general*, Consell Valencià de Cultura, València.
- FERRANDO, Aureli (2003): "L'article personal en la toponímia de Culla (Maestrat)", dins *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, núm. 20 (70), pp. 49-56.
- GARCIA EDO, Vicent (1972): *El archivo dela Orden de Montesa del ARV*, Onda.
- Gran Enciclopèdia Catalana* (1994), Barcelona, 24 vols.
- Gran Enciclopedia de la Región Valenciana* (1973), València, 12 vols.
- Gran Larousse català* (1996), Ed. 62, Barcelona, 13 vols.
- LÓPEZ, Tomás (1998): *Relaciones geográficas, topográficas e históricas del Reino de Valencia*, Ed. de Vicente Castañeda, Consell Valencià de Cultura, València, 2 vols.
- MADOZ, Pascual (1845-1850): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid, 16 vols.
- PIQUERAS, Juan (dir.) (1995): *Geografía de les comarques valencianes*, Foro, València.
- SÁNCHEZ GOZALBO, Angel (1933): "Notas para la historia del Maestrazgo de Montesa: Castillo de Cuevas de Avinroma", dins *BSCC*, XIV, juliol-agost, pp. 295-99.
- SANCHIS GUARNER, M. (1966): *Contribució al Nomenclàtor Geogràfic del País Valencià*, IEC, Barcelona.

CLASSIFICACIÓ DELS TOPÒNIMS DE XERT

Xavier Coloma

[amb la col·laboració d'Hèctor Sebastià Ferreres]

Primer que res, vull agrair a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i a l'Ajuntament de Sant Mateu l'organització d'aquesta Jornada d'Onomàstica, que ens ha permés donar a conèixer els estudis que estem duent a terme els diversos investigadors que treballem en aquestes comarques del nord de País Valencià.

Divulgar la nostra toponímia vol dir posar en valor un dels nostres patrimonis més propers i alhora més desconeguts i, des de la seua creació, l'Acadèmia ha estat una decidida impulsora dels estudis onomàstics. Esperem que continue així.

En la ponència que avui presente intentaré mostrar algunes de les conclusions d'un treball d'investigació presentat a la Universitat de València, dirigit pel Dr. Rosselló i Verger. És una classificació dels topònims de Xert bastida sobre un inventari de 652 topònims, que vaig presentar en el XXIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica, celebrat a Ulldecona el 1997 (Xavier Coloma 1999). L'inventari va consistir en una recerca documental, cartogràfica i oral de les fonts disponibles sobre Xert. No m'estendré a detallar les característiques de les fonts documentals sobre les quals ja vaig parlar en el XXI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (IV d'Onomàstica Valenciana), celebrat a Ontinyent l'any 1995 (Xavier Coloma 1997).

Gran part d'aquesta toponímia ha estat traslladada a la cartografia oficial de la Comunitat Valenciana, publicada a

escala 1:10.000 i 1:25.000 per l'Institut Cartogràfic Valencià de la Universitat Politècnica i, també, publicada en la col·lecció "Toponímia dels Pobles Valencians" que actualment dirigeix l'Acadèmia Valenciana (Xavier Coloma 2001). La classificació ha seguit els criteris del clàssic de la nostra llengua *Els nostres noms de lloc*, d'Enric Moreu-Rey, considerant el relleu, els hidrònims, el sòl, la flora, la fauna i l'home (Enric Moreu-Rey 1982), i considerant la definició que apareix bé al *Diccionari català-valencià-balear* (Alcover-Moll 1962) o bé al *Diccionari valencià* (Lacreu 1995).

Pel que fa a aquesta exposició, m'estendré només en els aspectes geogràfics de la toponímia de Xert, bandejant deliberadament l'anàlisi del poblament humà i la seua repercussió en la toponímia, que mereix una atenció particularitzada.

De l'inventari destaca, primerament, l'important patrimoni toponímic de Xert, amb quasi 9 topònims per km². Del total de topònims documentats en alguna de les fonts, destaca l'abundància de termes relacionats amb l'orografia i el poblament dispers: hi ha 109 termes orogràfics, 103 partides, 96 masos... Com que en aquesta exposició no podem estendre'ns massa, he optat per mostrar només una petita selecció de topònims.

Per tal d'ubicar la matèria indicaré alguns dels trets geogràfics que més influència han pogut tenir en la toponímia i deixaré de banda els aspectes històrics per a un altra ocasió.

CARACTERÍSTIQUES GEOGRÀFIQUES

El terme de Xert es troba integrat en l'actual comarca del Baix Maestrat, al nord del País Valencià. Històricament va pertànyer a la demarcació coneguda com Castell de Cervera i, posteriorment, a l'anomenat Maestrat Vell de Montesa. Afronta al nord amb el de Vallibona. Per l'oest, amb el terme de Morella en la serra d'Espadella. Pel sud, amb Catí, la Salzedella, Tírig i Sant Mateu. Per l'est, afronta amb la Jana i, més amunt, amb Canet lo Roig. El terme de Xert és extens, té 82,50 km². El drenen dues xarxes principals: el barranc de la Barcella al nord, tributari del riu Cervol, i la rambla de Cervera al sud. Sobre aquest apartat també he parlat més extensament en *Hidronímia del terme municipal de Xert* (Xavier Coloma 2000).

Les principals vies de comunicació també són dues: la N-232 Vinaròs-Vitòria, on es troba el principal barri segregat del poble, Enroig, lloc en un altre temps molt important per als traginers que seguien la ruta d'Aragó. Els hostals d'aquest agregat eren parada obligatòria abans de pujar als cims del port de Querol, de 1.025 m d'altitud. La segona via en importància és la C-238 Castelló-Sant Mateu, que enllaça amb l'anteriorment citada en l'hostal de la Serafina, ja en el terme de Xert.

La vila de Xert es troba al peu de la imponent mola del seu nom, de 806 m d'altitud, visible des de molts indrets del Maestrat. Tanca el terme pel nord el cim del Turmell, de 1.281 m, principal elevació del Baix Maestrat, i pel sud el molló dels Cinc Termes, en la documentació antiga *la Cabrerola*, lloc on afrontaven els dominis de l'Orde del Temple, del senyor de l'Hospital i del senyoriu de Morella. El nom actual deriva dels cinc termes municipals que afronten en aquest punt de la serra de la Valldàngel: Catí, Tírig, la Salzedella, Sant Mateu i Xert. L'extens terme està ocupat bàsicament per muntanyes, fet que ha condicionat l'agricultura, ja que la major part del territori no s'ha pogut explotar. Per la seua importància caldria fer especial esment del *Molina*, lloc que apareix sovint en la documentació antiga. Es tracta d'un ullal d'origen càrstic que regava l'extensió més important d'horta del terme i abastia cinc molins mitjançant el reaprofitament de les aigües.

Pel que fa al poblament, les notícies més llunyanes parlen d'uns 112 veïns al recompte de 1510 fins als 1.038

habitants del 1991. Però la realitat és que des de 1910 la població de Xert ha minvat un 62% (Segura 1996). Fet que ens condiciona enormement la toponímia en desaparèixer els usuaris reals. La ramaderia ovina va ser la font més important de subsistència entre els segles XIV i XX. Encara és testimoni d'aquesta activitat la impressionant xarxa d'assegadors, protegits per tanques de pedra serrada, amb tota la infraestructura necessària que els acompanyava: fonts, pous, descansadors, saleres, barraques, i que, evidentment, ha deixat una abundant empremta en la toponímia. Destaca per damunt de tot la històrica devesa del Turmell. L'estiu del 2001 es va produir un paorós incendi forestal amb greus conseqüències mediambientals.

Les conclusions més significatives són que Xert posseïx un patrimoni toponímic molt ric i variat. Un patrimoni que ha arribat viu als nostres dies gràcies al gran nombre de persones nascudes, encara, en els diversos masos del terme, però que es troba en un procés de degradació imparabile degut, principalment, a les transformacions que ha sofert l'agricultura tradicional, a la desaparició de la ramaderia extensiva, que ha deixat en desús àmplies zones de territori, i a la concentració de la població en el nucli urbà, amb la consegüent desaparició del poblament dispers. Aprofite l'avinentsa per retre un homenatge als informants, molts desapareguts, pel favor que ens han fet de transmetre'ns aquest valuós patrimoni.

A conseqüència de l'accidentada orografia, el major nombre de topònims de Xert procedeix de les característiques del relleu, en què crida l'atenció la profusió de depressions i eminències, com les moles. "Mola *f.* Tossal o penyalar elevat i de cim planer. El mot *mola* figura abundantment en la toponímia, especialment en la del País Valencià i de les illes Balears." (DCVB 1962). *Mola*, amb els seus derivats, és un dels genèrics més emprats: *mola Llarga*, *moleta Llarga*, *barraca del Moletó*, *mola Gran*, *moleta Redona*, *mola Plana*, *mola dels Masets*, *mola del Grau*, *mola Murada*, *mola Alta*, *mola de les Calderes*, *mola Jovera*.

Pel que fa a les depressions, és molt abundant el genèric *coll*. "Coll *m.* La depressió entre dos volums muntanyencs, aprofitada sovint per al passatge de camins és, metafòricament, el coll." (Moreu 1982). En tenim diversos exemples: *coll d'en Boix*, amb el *mas del Coll d'en Boix*, *coll de*

la Venta, coll de les Cases, coll de l'Aigua, coll de les Argiles, coll de Beltran, coll de les Bordes, coll del Camp, collet de les Creus, coll Ventador.

Entre les depressions també trobem *coma*. "Coma *f.* Depressió més o menys pregona i planera en terreny de muntanya; el mot *coma* ha desaparegut del llenguatge viu de moltes comarques, a la majoria de regions és un simple fòsil toponímic, així sí, molt abundant." (DCVB 1962) "Es un dels termes més sovint emprats per la toponímia per a designar una depressió sense desnivells massa marcats, una petita vall ampla, és *coma*." (Moreu 1982). *La coma Salom, la Coma, avenc de Comanegra, barranc de Comanegra, les Cometes, la torrasseta de Comanegra, lo fondo de les Comes, les comes de la Barcella.*

És curiós també el cas de *grau* i sobretot el seu diminutiu *gravet*: "Grau *m.* Pas a través d'una costa abrupta." (DV 1995). *Lo Grau, la mola del Grau, i lo Gravet*, que és un accés des de Xert a la part baixa del barranc de la Barcella, ja prop de Canet lo Roig, on certament s'ha de travessar un pas entre la Mola de Xert i la moleta Redona per a accedir-hi. I la veu *jovera*. "Jou *m.* 1. Peça de fusta o de ferro, més o menys corbada. 2. *p. anal. b.* Coll o pas entre dues muntanyes". (DV 1995). La *mola Jovera* clarament té aquesta forma; pel mig passa lo Grau, citat anteriorment, encara que *jovera* també s'ha interpretat incorrectament com a *llobera* i *llopera*, derivats de *llop*, en algunes cartografies no massa afinades.

Passant ja a les eminències del relleu trobem el genèric *morral*: "Morral *m.* Roca tallada verticalment." (DV 1995). "Com a nom de lloc que evoca relleus o prominències massisses i arrodonides per comparació amb parts o membres animals o humans." (Moreu 1982). Aquest genèric també és molt abundant a Xert: *morral de Baix, morral de Dalt, morral Pedregós, los morrals Rojos, morral de l'Oró, morral del Mas d'Ortí.*

També ha generat una rica toponímia el grup de derivats de *torm*, del qual procedeix el nom del cim principal del terme: el Turmell. "El Torm és un penyal aïllat (Turm, Els Torms, Es Torm, Tormos...), i hauria produït les derivacions Turmàs i Turmell." (Moreu 1982). Fins i tot en el nostre cas apareix en forma augmentativa: *el Tormassal* i *portell del Tormassal*, ambdós desapareguts, i també *el Tormo, camí del Tormo, pou*

del Tormo, camí del Turmell, devesa del Turmell, nevera del Turmell, povet del Turmell.

Són també molt abundants els topònims que fan referència a la qualitat pedregosa dels terreny. "Cantalar *m.* Lloc on hi ha molts cantals." (DCVB 1962). *La font del Cantalar*, o termes com "Clapissa *f.* Paratge de roques i pedreny" i "Clapissal *m.* Paratge molt pedregós." (DCVB 1962): *corral de la Clapissa, mas de les Clapisses, mas de lo Clapissal, els clapissals del Mas de Roca.*

Ja en el capítol dels topònims que fan referència al món animal, els insectes es troben representats per topònims tan curiosos com *seguer*: "Seguer *m.* Forat de paret de roca o d'arbre, ocupat per un eixam d'abelles que hi fan mel", (DV 1995) que dona lloc a serra Seguera.

Entre els ocells, és el *colom* un dels que més toponímia ha generat. "Una difusió molt considerable han obtingut els noms de lloc que tenen 'colom' (o sinònim) com arrel a causa de la gran importància medieval —i anterior— de la reproducció d'aquests animals. No ens han d'estranyar doncs els efectes sobre l'onomàstica en general i la toponímia en particular." (Moreu 1982). A Xert també és un topònim prou abundant: *les Colomeres, fonteta del Colom, la Colomera, lo Colomé, roca dels Coloms, corral de la Roca dels Coloms.*

En el món vegetal destaca la toponímia produïda pel conreu de l'olivera, cosa lògica ja que és el cultiu més antic i ric de la zona. Generalment el mot apareix amb la metàtesi *lo vilar*, i un camp d'oliveres és un *vilà* en la parla local: *el pla de l'Olivar, lo Vilaret Cendra, lo Vilar del Nostre Senyor, lo Vilar de la Mare de Déu.*

Cal destacar el cas del *grevoler*, arbust actualment prou excepcional en el terme, que ens ha deixat la *font d'en Grèvol*, curiosament amb article nominatiu.

Entre els arbres que mereixen atenció especial es troba la *servera*, arbre molt abundant en el Maestrat, encara que en franca decadència, perquè la gent ja no el cultiva. Podria estar en l'origen dels topònims *Cervera* i *Cervol*, entre altres. "Servera *f.* Arbre que fa les serves (Tortosa, Maestrat, Morella, Val)." (DCVB 1962). Coromines, per a *Cervera* del Maestrat i altres noms de lloc iguals, indica la següent etimologia: "CERVARIA 'terra de cervos', 'lloc on abundaren els cervos', derivat de CERVUS i de formació paral·lela a d'altres NLL cata-

lans i romànics del tipus Llobera < LUPARIA (LUPUS), Aguilera < AQUILARIA (AQUILA)” (Coromines 1982). “El Cerver o Sever, amb Cervera, són noms de lloc que recorden l’arbre o arbust. (En competència certament amb una altra etimologia possible, la que parteix de cèrvol.)” (Moreu, 1982). En cas de ser un derivat de *cèrvol*, hauria de tractar-se d’un topònim molt pretèrit, ja que aquests animals desaparegueren de les nostres terres en temps molt reculats. Per contra, *les serveres* són arbres molt abundants, la fusta dels quals s’emprava per fabricar estris de carnisseria, a més d’aprofitar els fruits per menjar. Afavorix aquesta tesi l’existència del *riu Cèrvol* més al nord, que jo crec de la mateixa arrel toponímica que *Cervera*, ja que entre els habitants de la comarca la pronúncia inequívoca d’aquest nom és *Cèrvol*, mai *Cèrvol*.

La toponímia ens recorda l’existència d’espècies arbòries gairebé desaparegudes, com l’*auró*: “*Auró m.* Arbre de la família de les acerínies.” (DCVB 1962): *morral de l’Auró*. El *roure*: “Vall de Roures (en realitat “de robres”, segons els habitants)” (Moreu, 1982), fa també a Xert en la parla local *la Roblera*. Aprofite per fer esment ací de la influència de la parla aragonesa en les terres del Maestrat, ja que en elles es troba un dels accesos principals d’Aragó a l’antic Regne de València. En aquest apartat també cal parlar del *teix*: “*Teix m.* Arbre perennifoli de la família de les taxàcies, de fulles agudes i llavors envoltades d’un aril roig.” (DV 1995). Aquest arbre actualment és prou extraordinari; els escassos exemplars que hi ha són arbusts, però en altres temps degué ser molt abundant. Apareix de foma reiterada en la documentació antiga. En la toponímia de Xert ha perdurat en el cas del *banca del Teixal*.

Per acabar l’apartat de la flora, cal dir que aquests topònims ens parlen d’unes espècies autòctones desaparegudes per la intervenció de l’home i per causes naturals, que caldria prendre molt en compte per a futures intervencions forestals de recuperació del nostre patrimoni, buscant de retrobar allò que de manera espontània poblava els nostres boscos i que coneixem gràcies a la toponímia. En general, els topònims sobre la flora ens parlen d’un terme més poblat que el dels nostres dies i són abundants les referències a boscos avui desapareguts o a canvis en la vegetació, com els casos de *la Rourera* o del *banca de Teixal* que, fins a desaparèixer en l’incendi de l’any 2001, ja eren pinars des de feia unes quantes dècades.

Pel que fa als hidrònims, la presència de l’aigua i la intervenció de l’home en el seu aprofitament ens ha fet arribar un grapat important de topònims a Xert. En l’inventari apareixen 53 barrancs i 28 fonts.

Pròpiament tenen la paraula *aigua*: *el cingle de l’Aigua*, al peu del qual naixen diversos brolladors; *el coll de l’Aigua*, divisòria entre Xert i Morella, i *la coveta de l’Aigua*. *Aigua* presenta forma de diminutiu plural quan fa referència a marjals: *racó de les Aigüetes*, marjal on naix el *barranc de les Aigüetes*.

De forma majoritària s’empra el genèric *barranc* enfront de les denominacions *rambla* i *torrent*, que són excepcionals.

És també curiós el cas de *bassa* i *viver*; la primera, utilitzada com a sinònim de recipient natural o seminatural, i el segon, sempre com a reservori artificial; els dos s’ajusten exactament a la definició que ens fa el *Diccionari català-valencià-balear*: “*Bassa f.* 1. Clot relativament poc fondo, excavat en terra, on es recullen les aigües pluvials o d’una altra procedència.” (DCVB 1962). A banda d’altres exemples, trobem el cas de *carrer de la Bassa*, que ha perdurat, fossilitzat, en aquest nom no oficial de carrer. La *bassa* va desaparèixer fa molt anys, com la majoria de les existents en altres viles del Maestrat, però no s’ha perdut la memòria de la seua existència. Altres exemples són: *bassa de l’Aljub*, *basseta del Noguerets*, *basseta del Molentiu*, *bassa del Mas de Melsa*. “*Viver m.* 3. Safareig gran, que serveix principalment com a dipòsit d’aigua per a regar.” (DCVB 1962): *Viver del Sastre*, aquest és l’ús al qual es destinava el viver que s’ajusta exactament a la definició del diccionari.

La font, com és habitual al nostre àmbit lingüístic, és una gran generadora de topònims i, molt sovint, aquests són l’únic vestigi de la seua existència natural, ja que la majoria han desaparegut paral·lelament a la extinció de la ramaderia extensiva. *Les Fonts* donen nom a una partida i en trobem diversos exemples: *font de la Barcella*, *font del Molinar*, *font del Regall*, *font de l’Aguilona*, *la font de l’Aubi*, *la font del Gravet* (desapareguda), *la font de l’Aubelló*, *font de la Canaleta*, *font del Cantalar*, *font de Consell*, *font de Godall*, *la fonteta dels Polls* i altres. *La font de la Serra*, en el límit amb Vallibona, encara manté els característics bassis que en denoten l’ús ramader. Hi ha altres formes que mantenen deriva-

cions de *font*, com és el cas del *barranc de los Fontanals* i, per extensió, el de *mas de los Fontanals* o *la Fontanella*.

Les sènies són un altre element hidràulic, en aquest cas encara en ús mitjançant motors, que han generat molts topònims. Hi ha tot un seguit de sènies al llarg del terme que, generalment, prenen el nom del seu propietari o el del lloc on es troben, encara que moltes no tenen una denominació concreta: *sènia de Cuc*, *sènia de Fonso*, *sènia d'en Galí*, *sènia de Melso*, *sènia de Planjovero*, *sènia del Parat*, etc. Molt sovint estan construïdes sobre el mateix llit del barranc, per aprofitar l'aigua en les èpoques de pluges; és molt destacable la qualitat de la seua sòlida construcció en defensa de les fortes avingudes que cíclicament pateixen aquests barrancs.

En aquest apartat hídic, menció especial cal fer del *molinar*. La importància industrial, ramadera i agrícola de la *font del Molinar* ha perdurat fins als nostres dies, ja que tant la vila de Xert com el barri d'Enroig continuen nodrint-se d'ella. L'aprofitament industrial de les aigües ens ha deixat els noms dels molins, tot i que la toponímia generada pels molins no és gaire persistent, ja que els canvis de nom han degut ser molt habituals, i també n'hi ha alguns coneguts amb diferents noms: *molí dels Brics*, *molí de Calandí*, *molí de Camarilles*, *molí Cremat*, *molí de Piquer*, en el sistema del Molinar i també *molí d'Orient* en el barranc de la Font. Entre els primers, cal destacar especialment el *molí de Bel-lo* o *molinar de Baix*. És l'únic molí del sistema que es conserva sencer amb la maquinària i els instruments, la bassa on s'acumulava l'aigua i la séquia per on continuava l'aigua fins al molí de Piquer.

Per últim, cal destacar l'ús de *safareig* per *llavaner*, perdut en moltes de les nostres comarques: "Safareig *m*. Receptacle generalment de parets d'obra i de forma rectangular o circular, utilitzat per a omplir-lo d'aigua que serveix ordinàriament per a llavar." (DV 1995). A Xert n'hi va haver diversos, sempre amb aquest genèric; només s'ha conservat en ús el que es troba en el barrí del Tossalet o de la Font, encara que de la resta hi ha importants vestigis, com el de la Font de l'Aubelló o el *safareig de la Font de la Barcella*.

Acabat el repertori geogràfic farà alguna menció de la toponímia derivada de l'home i de les activitats humanes, de la qual espere poder parlar més extensament en una altra ocasió. El mas com a hàbitat tradicional ha estat un gran

generador de topònims. En el cas de Xert, el mas es componia de diverses cases o agrupacions de cases habitades per diferents famílies, com és el cas del mas de la Creu, que és un dels conjunts més importants del sud del terme. Com a exemple de les diverses denominacions, tenim el cas del *mas de Melsa*, en la Barcella, que ha mudat de nom, de l'històric *mas de Sales*, cognom dels antics i actuals propietaris, al de *mas de Melsa*. Primerament, *mas del Tio de la Melsa*, per una taca que tenia en la cara un antic propietari, fins a la denominació actual de *mas de Melsa*.

Pel que fa als topònims de topònim, la majoria corresponen a altres viles del Maestrat o de la rodalia, excepció feta del *mas de Mallorca* i la *placeta Maó*, que aparentment no tenen cap relació amb Xert. Els altres topònims, generalment, identifiquen camins o carrers que anaven en eixa direcció, com el *carrer de Sant Mateu* o el *camí de Canet*. Atenció especial mereix el cas de *carrer Fredes*, ja que no hi ha una connexió directa entre les dues poblacions com en el cas anterior. Existeix la possibilitat que en aquest cas estiga més relacionat amb la seua ubicació en la tramuntana que amb la vila homònima dels Ports.

Un altre gran grup de noms són els topònims procedents d'antropònims. Pel que fa als cognoms, la majoria responen als dels actuals habitants. En el cas dels noms, apareixen dos dels escassos topònims de gènere que es troben en tot l'inventari, *ca Brígida* i *hostal de la Serafina*, més conegut com a *venta de la Serafina* per la sistemàtica castellanització d'aquests llocs en les cartografies. Un altre cas interessant és el de *font d'en Celoni*, nom de persona actualment desconegut i deformat en la parla per l'article nominatiu, *Anseloni*, i que per extensió dóna també nom a la partida *Anselonis*, que encara distorsiona més l'article personal, en regressió, però que s'ha mantingut present en diversos topònims del terme. Un cas molt semblant és el d'*Enroig*, pronunciat sistemàticament *Anroig* i així transcrit en moltes cartografies. Malgrat tot, és l'apartat dels malnoms el que més rica toponímia ha generat amb un ampli ventall de referències físiques i morals, com és habitual en aquests repertoris.

Ja per a acabar, farà un repàs de la situació actual del topònim *Xert*. El document més antic que ens parla de *Xert*

és de 1235 i es troba en els *Privilegis de Sant Mateu*; és una carta firmada per Hug de Fullalquer, castellà d'Amposta —i, per tant, mestre de l'Orde de Sant Joan de l'Hospital— i per D. Balasc d'Alagó, aleshores encara senyor de Morella. És un document sobre les afrontacions entre el terme de Morella i el terme de Cervera, on se'ns parla d'un *loco dicto* Xert. Dels temps anteriors a la conquesta cristiana de Xert no hi ha cap document conegut fins ara, encara que Dolors Bramon suggereix un possible origen islàmic. En un treball sobre la identificació d'alguns topònims de la diòcesi de Tortosa citats per Al-Idrisi, Bramon apunta la possibilitat que el topònim Xert es referisca a *sbart*, ubicat per Al-Idrisi a unes quaranta milles de Tortosa en direcció a Morella (Bramon 1997). Encara que aquest punt pugui ser confirmat, continuem desconeixent si el

topònim ha tingut un origen islàmic o ja existia anteriorment. Per la seua part, tant el Dr. Coromines com el Dr. Moreu parlen d'un possible origen prelatí, encara que sense aportar-ne cap confirmació. També el Dr. Coromines va relacionar els topònims Xert i Xerta, llogaret del terme general de Tortosa a la vora de l'Ebre, distant uns 50 km (Coromines 1989). La característica més comuna entre ells és que es troben al peu dels Ports, Xert en la part del País Valencià i Xerta en la de Catalunya, i que els nadius d'ambdós pobles són xertolins. Però ací acaben les concordances: Xert va ser repoblat per l'Orde de l'Hospital i Xerta, pels bisbes de Tortosa; Xert és un poble de secà i Xertà, d'horta. En qualsevol cas, avui desco-neixem el significat i l'origen del topònim que dona nom a aquest municipi del Maestrat.

BIBLIOGRAFIA:

- ALCOVER-MOLL (1962): *Diccionari català-valencià-balear*, Moll, Palma de Mallorca.
- BRAMON, Dolors (1997): *Identificación de algunos topónimos de la Diócesis de Tortosa citados por Al-Idrisi*, Anaquel de estudios árabes VIII, Universidad Complutense, Madrid, pp. 71-86.
- COLOMA, Xavier (1997): "Toponímia del terme de Xert en la documentació antiga", *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* LXX-LXXI, pp. 317-328.
- (1999): "Inventari toponímic del terme municipal de Xert", *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* LXXXII, vol. II, pp. 6-21.
- (2000): "Hidronímia del terme municipal de Xert", dins *Estudis de Toponímia Valencina* en honor de Vicenç M. Rosselló i Verger, Denes, València, pp. 135-156.
- (2001): "Xert, El Baix Maestrat", dins "Toponímia dels pobles valencians", Generalitat Valenciana, Direcció General d'Ordenació i Innovació Educativa i Política Lingüística / Ajuntament de Xert, València.
- COROMINES, Joan (1980): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial, Barcelona.
- (1989): *Onomasticon cataloniae*, Curial, Barcelona.

- LACREU, Josep: *Diccionari Valencià*, Bromera / Generalitat Valenciana, València.
- MOREU-REY, Enric (1982): *Els nostres noms de lloc*, Moll, Palma de Mallorca.
- SEGURA BELTRAN, Francisca (1996): "El Baix Maestrat", dins *Geografia de les Comarques Valencianes*, vol. II, Foro, València, 7 vol.

CARTOGRAFIA DE L'INSTITUT CARTOGRÀFIC VALENCIÀ

- Sèrie 1.10.000:
- CV10 545 (4-2) Moles de Sant Domingo
 - CV10 545 (4-3) Serra del Turmell
 - CV10 545 (4-4) Enroig
 - CV10 546 (1-3) Serra Seguera
 - CV10 546 (1-4) Xert
 - CV10 570 (4-1) La Bastida
 - CV10 571 (1-1) Sant Mateu
- Sèrie 1.25.000 (Cartografia Derivada. Mosaic CV25)
- 545-IV Enroig
 - 546-III Traiguera
 - 570-II Catí

LA DERIVACIÓ EN LA TOPONÍMIA I LA SEUA RELLEVÀNCIA SEMÀNTICA: EL CAS DE CULLA (ALT MAESTRAT)

Aureli Ferrando Muria

La petita població de Culla, amb el seu bell i abrupte terme municipal en altres temps densament poblat, ens ha llegat el ric tresor dels noms amb què els seus successius habitants —masovers i pobletans— han anat batejant els més diversos elements d'un paisatge extraordinari, conformat per la natura i pels diversos usos que s'hi han exercit de manera continuada i insistent al llarg dels segles —activitats ramaderes i agrícoles, principalment. Aquesta intensa imbricació entre l'home i la natura que és el paisatge s'ha valgut dels diversos sistemes que la llengua té per a designar els referents necessaris per a la comunicació, que constitueixen la toponímia: l'habilitació de mots, la composició i, sobretot, la derivació.

De tots és conegut que la derivació és un dels processos morfològics de formació de mots més productius en les llengües romàniques. Naturalment, també en el camp de la toponímia l'obtenció de noves paraules adjuntant un afix al radical d'un lexema —que és en el que consisteix la derivació— és el principal recurs creatiu. I la toponímia rural i urbana de Culla s'ha anat bastint, com és lògic, sobretot a través de la sufixació,¹ amb abundants sufixos de caire valoratiu (diminutius, augmentatius o despectius), que són els majoritaris.

1. De derivats per prefixació, en trobem pocs: *Rebolcador*, *Reclot*, *Replanellàs*... Trobem també alguns topònims fruit de la composició, com: *Castellalbo*, *Creballòs*, *Malpasset*, *Matafam*...

DERIVACIÓ PER SUFIXACIÓ

Aquest inventari de derivats per sufixació és un intent d'agrupar els topònims de Culla atenent la categoria gramatical del seu lexema primitiu i el resultat final del derivat, sense entrar en el detall particular de la seua casuística. L'agrupació ateny només la part especificativa o pròpia dels topònims i no la part genèrica o comuna, de la qual prescindesc, així com de l'article i la preposició, per tal de simplificar la llista. Dels que porten interrogants no puc estar completament segur del seu lexema o arrel, i aquests hipotètics derivats són, precisament, l'objectiu i la finalitat del recurs metodològic que ací propose.

1. Lexema verbal: [L] v

- acció i efecte de [L] v: *Ajuntament*, *Barrinades*, *Bastida*, *Calçades*, *Cremada*, *Esmunyida*, *Rabassada*, *Regall*, *Ribassades/etes*, *Rompissades*, *Serrada*, *Tancades*...
- lloc on es fa [L] v: *Abeurador*, *Aguillador?*, *Assagador?*, *Assomadors*, *Bollidora*, *Esgalgador*, *Llavadors*, *Massadores?*, *Paridera*, *Rebolcadors*, *Soterranya*, *Traversera*, *Triadoret*, *Xumadors*...

2. Lexema adjectival: [L] adj

- qualitat de [L] adj: *Espessura*, *Llargueres*...

3. Lexema nominal: [L] n

- ofici relacionat amb [L] n: *Animero, Caminero, Sabater, Taronger, Tender, Tintorera...*
- lloc relacionat amb [L] n: *Abadia, Abellatge, Boquera, Buitreres, Canalís, Carretera, Colomer, Llobatera/es, Rabosera, Junquera, Solera?, Clapers/Clapissa, Costera, Embrosser, Esparreguera, Mallada/es?, Ombria, Raiguers?, Saulonera, Solà/Solana, Teuleria, Terrat/Terrer, Toscar, Tossal?, Ullals...*
- vegetal que produeix / recipient que conté [L] n: *Ametler, Carbonera, Cirers, Ferratger, Figuera, Hedrera, Melonera, Pomer, Prunera, Vimenera...*
- qualitat relacionada amb [L] n: *Arinesa, Clapissa, Forcallissos, Jussera?, Mato[s]a, Pedrissa, Picossa, Roquís, Somera...*
- diminutius: *Aigüeta, Avenqueta, Baciolet, Barranquet, Basseta/es, Bustalet, Canalet, Cantonets, Casalets, Caseta/es, Centet, Cinglet, Clotalet, Collet, Corralet/s, Costereta, Coveta, Drecreta, Escaletes, Esglesieta, Foieta, Fontetes, Llaoneta, Maset, Moleta, Perxet, Placeta, Planet, Pradet, Raconet, Rotxeta, Selleta, Solaneta, Taladeta, Tanyadeta, Torreta, Ullalet, Ullastret, Voltetes...; Cambrelles, Cardella, Covaxella, Dentell/s, Fontelles, Fontanella/es, Matella, Molinell, Roselles, Rambllella, Vilella...; Cuquello, Motxellos...; Cingliol, Cullola, Ferrerola...; Airó?, Bonyigó, Carreró, Curulló/ona, Escaló, Frontó, Marions, Marraixona, Mascarona, Ombrió, Puntarró, Segarró, Torrellons...; Covarxos, Gorgonxo, Rodanxa, Surcatxo...; Coscollina...; Cubela...*
- augmentatiu/despectiu: *Badiassa, Campàs, Casassa, Catxerullo?, Covassa, Covetassa, Clotàs, Eriàs?, Foiasses, Fontassa, Gondorro?, Hostalàs, Mollonàs, Morralàs, Pepurro, Planàs, Portellàs, Ribassos, Rocassa, Tollàs, Voltassa...; Bassot, Carrascot, Quicot...*
- col·lectiu: *Aladernar, Alamera, Alar?, Arboçal/et, Argilagar, Argilar/et, Bovalar, Cantalar, Cardanxar, Castellar, Coscollar, Espigolar, Espinalbar, Llentisclear, Matagallars, Millar, Pinar, Porrassar, Rourar/Rourera, Savinar, Sellar, Toscar...; Alfarrals?, Burgal, Bustal?,*

Carrascal/et, Espinal, Freginals?, Matissal, Morrals, Pedregals, Puntal?, Rabassal, Ribassals, Romeral...

RELLEVÀNCIA DE LA DERIVACIÓ

Però en aquests breus apunts no tractaré de fer un estudi exhaustiu de la derivació, sinó de trobar-li una certa virtualitat pràctica: la recerca de la transparència semàntica en els topònims obscurs.

El meu estudi titulat "Aproximació a la toponímia de Culla", presentat al XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica, celebrat a Teulada el 2002 i publicat al *BISO*, núm. 95, d'octubre de 2003, acabava de manera provisional amb l'apartat tercer dedicat a esbossar unes agrupacions de derivats, majorment per sufixació. Després de fer el recull i les agrupacions semàntiques dels més de 2.000 topònims rurals i urbans de Culla (seguint el model de Moreu-Rey en *Els nostres noms de lloc*), em restava un petit grup de topònims de significat desconegut o insegur, per a la dilucidació dels quals jo intuïa com a bastant eficaç la seua forma derivativa, donada la gran quantitat de noms de lloc formats per aquest sistema de creació lèxica. Avui, després d'uns anys de recerca documental per a la confecció del llibre *Culla: els noms d'un paisatge*, editat conjuntament amb el professor d'història Joaquim Roca, estic en millors condicions d'ampliar les observacions i conclusions per a les quals havia concebut l'exercici d'agrupació de derivats que en aquell primer moment de l'estudi era molt incompleta.

Volent ser eminentment pràctic vaig agrupar, en el seu moment, un cert nombre de derivats per tal de:

1. Enquadrar alguns significats dubtosos, visualitzant millor d'aquesta manera el seu significat: p. e. *coveta del/s Somo/s / mas de la Carrasca Somera / mas de la Jussera* —els dos primers, en la part alta de la costa del Salt, i el darrer, al capdavant de la serra d'en Segura.

Dins l'abundant derivació amb el sufix *-er/-era*, en trobem molts de clara transparència semàntica (ex. *Costera, Clapers, Carbonera, Esparreguera, Rourera, Ferratger, Llobatera, Rabosera, Llargueres, Saulonera, Embrosser*, etc), com d'altres de significat més obscur (ex. *Solera, Refleiteres/Reverteres, Reguers/Raiguers*

- a la part baixa dels antics Somos, avui dit *pla de les Mines*), amb el clar castellanisme *Paridera*, etc.
2. Percebre fàcilment, en la derivació amb sufixos valoratius, la diferenciació entre l'abundant grup dels moderns diminutius en *-et/-eta* (ex. *Solaneta*, *Avenqueta*, *Selleta*, *Perxet*, *Ullastret*, *Torreta*, *Rotxeta*, *Llaoneta*, etc.) o els augmentatius/despectius en *-às/-assa*, *-ot/-ota* (ex. *Covassa*, *Rocassa*, *Portellàs*, *Mollonàs*, *Hostalàs*, *Clotàs*, *Ribàs*, *Campàs*, *Morralàs*, *Planàs*, *Voltassa*, *Foiasses*, etc. *Carrascot*, *Quicot*, *Bassot*, etc.) dels més antics, que ens han arribat com a formes sovint fossilitzades, amb sufixos valoratius d'un escàs rendiment avui dia, com els diminutius formats amb *-ell/-ella* (ex. *Covarxella*, *Cardella*, *Dentell*, *Matella*,² *Cambrelles*, *Vilella*, *Molinell*, *Rambrella*, *Onzell*? —documentat al s. XVI com a l'*Alzell*, forma provinent segurament del *Salzell*—, etc.), en *-ó/-ona* (ex. *Marraixona*, *Frontó*, *Ombrió*, *Airó*, *Marions*, *Curulló/ona*, etc.), en *-ol/-ola* (*Cullola*, *Baciol/et*, *Ferrerola*, *Cingliol*, etc.).
3. Adonar-me dels derivats de possible origen o influència mossàrab encara vius en la toponímia de Culla (ex. *Rodanxa*, *Covarxos*, *Gorgonxo*, *Picaio*, *Cuquello*, *Motxellos*, *Gondorro?*, *Catxerullo?*, *Surco/Surcatxos?*) amb algunes formes arcaiques o desaparegudes (*Molinello* —avui dit *el Molinell*—, *els Somos?*).
4. Valorar la vitalitat dels col·lectius —botànics, en general— i la seua importància històrica en la designació antiga de les partides. Aquests derivats en la toponímia cullana es formen amb els sufixos alternatius *-ar/-al* (ex. *Rourar*, *Cantalar*, *Llentisclar*, *Argilar*, *Argilagar*, *Savinar*, *Coscollar*, *Espigolar*, *Espinalbar*, *Safranars*, *Matagallars*, *Toscar*, *Bovalar*, *Porrassar*, *Cardanxar*, *Castellar*, *Aladernar*, *Millar*, *Molinar*, *Sellar...*; *Matissal*, *Romeral*, *Pedregals*, *Espinal*, *Rabassal*, *Carrascal*, *Freginals*, *Ribassals*, *Pedregals*, *Bustal?*, *Burgal?*, *Alfarrals?*, etc.).
5. Constatar també la rellevància dels sufixos *-ada/-ador/-adora* en l'esbrinament d'algunes etimologies obscures (ex. *Mallada*, *Serrada*, *Calçades*, *Rabassada*, *Tancades*, *Rompissades*, *Ribassades*, *Assagador*, *Rebolcadors*, *Esgalgador*, *Massadores?*, etc.).
6. Observar el gran rendiment de la derivació com a recurs de creació lèxica en:
- sèries de dos elements:
<i>Vila/Vilella</i>	<i>Culla/Cullola</i> ,
<i>Punta/Puntal</i>	<i>Mola/Moleta</i> ,
<i>Lloma/Llometa</i>	<i>Avenc/Avenqueta</i> ,
<i>Coll/Collet</i>	<i>Perxes/Perxets</i> ,
<i>Clapers/Clapissa</i>	<i>Badia/Badiassa</i> ,
<i>Llaó/Llaoneta?</i>	<i>Rotxa/Rotxeta?</i>
- sèries de tres:
- Forcall/Forcallets/Forcallissos*,
Canal/Canalet/Canalís,
Foia/Foieta/Foiasses,
Volta/Voltetes/Voltassa.
- sèries de quatre, cinc o sis:
- Mata/Mates/Matella/Matissal/Matissota/Mato(s)a*,
Roca/Roques/Roqueta/Rocassa/Roquís,
Riba/Ribassos/Ribassades/Ribassadetes/Ribassals,
Clot/Clotalet/Clotàs/Reclot,
Pla/Plana/Planet/Planàs/Replanellàs,
Sol/Solà/Solana/Solanet/Solaneta,
Cova/Coveta/Covassa/Covarxos/Covarxella.
- i la sèrie més llarga de derivats de la toponímia de Culla, de vuit elements, que apunta a la importància de l'aigua:
- Font/Fonts/Fonteta/Fontassa/Fontetes/Fontelles/Fontanella/Fontanes*.
7. Assenyalaré també alguns sufixos de menys rendiment, com *-ís/-issa* (*Canalís*, *Roquís*, *Clapissa*, *Pedriassa*, *Forcallissos*); *-all* (*Regall*); *-esa* (*Arenesa/Arinesa* —segurament derivat d'*arena* o *sauló*, abundant en la zona);

2. Si bé en aquest cas *Matella* sembla més que diminutiu un col·lectiu, format sobre el primitiu *mata*, que devia designar la planta arbustiva actualment dita *matissa* o *llentisclle*, tan abundant a la zona que pot arribar a convertir-se en arbre al cap de molts anys si els humans la respecten —a la zona se'n conserven alguns exemplars centenaris—, ja que els animals no se la mengen. Com a fitotopònim col·lectiu, caldria afegir-lo als estudiats per Joan Coromines i Philip D. Rasico (*Els topònims catalans en -et/-e: entorn d'una tesi de Joan Coromines*).

-*ela* (*toll de la Cubela* —segurament un equivalent de *cubella*); -*ossa* (*Picossa*); -*ura* (*Espessura*).

8. I encara que no es tracte pròpiament de derivats, sinó de topònims provinents d'antropònims femenins (vg. Moreu, 1982: 108-109) podem també considerar fins a quin punt alguns dels noms de finques o propietats reben el nom feminitzat provinent d'alguns noms, cognoms o malnoms: (ex. *Vidala*, *Moltona*, *Xotxima*, *Simona*, *Carbona*, *Solera*, *Mireta*, *Llorença*, *Miraveta*, *Mascarona*, *Marraixona?*, *Vicària?*, *Reverteres?*, etc.).

BIBLIOGRAFIA

- BADIA MARGARIT, Antonio M. (1980): *Gramàtica catalana*, Gredos, Madrid.
- CABRÉ, M. Teresa (2002): "La derivació", dins *Gramàtica del català contemporani*, Empúries, Barcelona.
- FERRANDO, Antoni i altres (1986): *Invitació a la llengua catalana*, Gregal Llibres, València.
- FERRANDO, Aureli (2002): "Aproximació a la toponímia de Culla (Alt Maestrà)", *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, núms. 94-95, Barcelona.

CONCLUSIÓ

En els estudis de toponímia resulta interessant recórrer a l'agrupació dels derivats, no tan sols per a comprovar la seua rica productivitat en la creació lèxica d'aquest camp, sinó també com a recurs metodològic per a esbrinar alguns significats obscurs o dubtosos, encara que en alguns casos tan sols pugui tractar-se d'una aproximació hipotètica al mot primitiu del qual puguen derivar.

- i ROCA, Joaquim (2006): *Culla: els noms d'un paisatge*, Centre d'Estudis del Maestrà, Vinaròs.
- MOREU-REY, Enric (1982): *Els nostres noms de lloc*, Moll, Mallorca.
- VENY, Joan (2001): *Llengua i entorn natural*, Edicions 62, Barcelona.

ULLADA A L'ANTROPONÍMIA MEDIEVAL DE SANT MATEU

Ramon Ferrer
[Universitat de València]
[Acadèmia Valenciana de la Llengua]

El 1976 M. D. Cabanes publicava els censos de l'impost del morabatí dels segles XIV i XV corresponents a la vila de Sant Mateu, dels quals quatre contenien les llistes dels pobladors del lloc¹. L'any 2002 R. Valldecabres feia el mateix i publicava el cens de 1510, que recull els caps de família de les distintes poblacions del Regne de València d'aquell moment². Basant-nos en estes fonts, analitzarem l'antroponímia medieval del municipi de Sant Mateu, del qual posseïm els censos dels anys 1379, 1385, 1415, 1481 i 1510.

1. PRENOMS

La relació dels noms que apareixen en el total dels diferents llistats és la següent:

Nom	Total d'individus	Nom	Total d'individus
Agostí	2	Alfonso	1
Aloy	1	Alvira	2
Aubert	3	Andreu	9
Antholina	1	Anthona	1
Anthoni	89	Apparici	5
Arcís	1	Arnau	46
Astruga	1	Avinent	1
Baltasar	2	Berenguer	58
Bernat	145	Bertholí	5
Berthomea	1	Berthomeu	59
Blanqua	1	Blasco	1

Bonanat	8	Cília	1
Dància	1	Daniell	1
Diago	1	Dionís	1
Domingo	186	Erina	1
Ferrando	4	Ferrer	11
Florenteta	2	Francesca	47
Franci	2	Folch	1
Gabriel	29	Galceran	3
Goçalbo	2	Gonzalo	1
Gostantí	1	Guillem	172
Isabel	1	Jacme	114
Joffre	1	Johan	133
Lario	1	Loís	6
Lorena	16	Lúcia	1
Macdelena	1	Macià	1
March	3	Margalida	2
Maria	7	Marieta	2
Mario	1	Marta	2
Martí	14	Matheu	62
Maymó	2	Michalet	2
Miquel	72	Miquela	1
Montserrat	1	Nadal	5

1. CABANES, M. D. (1976): *Morabetí de San Mateo 1373-1499*, Anubar, València.

2. VALLDECABRES, Rafael (2002): *El cens de 1510, relació dels focs valencians ordenats per les Corts de Montsó*, PUV, València.

Nicholau	28	Orfessa	1
Òria	1	Paschal	10
Pau	1	Pere	243
Ponç	5	Rafell	2
Ramon	66	Salvador	5
Salvadora	1	Sança	1
Sanxeta	1	Sanxo	8
Sibília	2	Segriana	1
Simó	8	Stheve	13
Thoda	1	Thomás	11
Úrsula	1	Vicent	17
Vidal	2		

De la relació que acabem d'anotar cal destacar el següent:

En primer lloc, no coincidix el nombre de famílies amb el total de noms. Esta diferència es deu al fet que no sempre s'assenyala cadascuna de les persones relacionades en el cens amb el seu nom i cognom; a vegades, tots dos se substituïxen per una altra denominació, com "el fill d'en Nicholau Socarrades", "la germana d'en Arnau Balaguer", "la ereva d'en Bernat Guerau", "lo pubill d'en Lopiç", "los coltellers qui són ll", "lo cuyner dels frares", "la sogra d'en R. de Montpahó", "un çabater de Cubells", "els nebots d'en Matheu Turlo". Altres vegades s'hi anota només el llinatge, com en el cas d'"En Brosca", "Na Folqueta", etc.

En segon lloc, destaca la gran diferència existent entre el total de noms corresponents a hòmens i els referits a les dones: 64 per als primers i 30 per a les segones. Esta diferència es deu al fet que treballem amb censos fiscals que únicament consignen els caps de família o el seus hereus, i per al període estudiat els caps de família sempre són els hòmens; les dones *únicament* apareixen quan són fadrines o viudes i amb béns propis; a més, fins i tot en estos casos difícilment se les consigna pel seu nom i cognom, i sol fer-se de forma diversa: "muller d'en Arnau Cerdà", "germana d'en Arnau Balaguer", "mare d'en Ramon Moragues", "hereua d'en Vicent Lombarda", "sogra d'en Pere Ossonà", "pubilla d'en Berenguer Vallporcar", això és, utilitzant els distints parentescs relacionats sempre amb un home. Una altra forma molt estesa de denominar la dona en els llistats dels censos que analitzem ara i ací és *feminitzant* el llinatge del pare o marit: "Na Çafonta", "Na Mirona".

En tercer lloc, cal remarcar la diferència enorme que trobem entre l'acceptació d'uns noms i d'uns altres: mentres que uns quants tenen una gran popularitat entre els veïns de Sant Mateu, la immensa majoria, però, únicament apareixen una sola vegada en la documentació amb què treballem. Entre els primers destaquen:

Nom	Total d'individus	Nom	Total d'individus
Pere	243	Domingo	184
Guillem	172	Bernat	145
Jaume	114	Johan	113
Anthoni	89	Miquel	72
Ramon	66	Matheu	62

Queda, doncs, ben clar quins eren els sants més apreciats pels habitants de Sant Mateu al llarg dels segles XIV, XV i començaments del XVI. Ara bé, estos gusts varien al llarg del temps. Així, *Bernat, Domingo, Pere, Ramon, Matheu*, a penes apareixen en el cens de 1510; en canvi, *Gabriel, Joan o Miquel* tenen un gran predicament en el mencionat cens. Certs noms no apareixen entre els habitants de Sant Mateu fins al cens del segle XVI, com és el cas d'*Agosti, Baltasar, Blanca, Damià, Dionís, Franci, Isabel, Jerònima, Orfessa, Pau, Rabel i Úrsula*. Per altra part, pel que hem indicat sobre l'aparició de la dona en els llistats dels censos fiscals, no ha d'estranyar que els noms femenins compten amb escassa presència en la relació que acabem de fer.

2. MALNOMS

Dels llistats de què disposem, només en tres apareixen malnoms. Es tracta dels censos dels anys 1379, 1385 i 1510. Del primer d'estos, el de 1379, tenim:

Domingo Martí, àlies <i>Capella</i>	Jacme Pastor, àlies <i>Guasch</i>
Bernat Ferrer, àlies <i>Martí</i>	Johan Valero, àlies <i>Miquel</i>
Miquel Turlo, àlies <i>Lopiç</i>	Guillem Andreu, àlies <i>Guayta</i>
Martí Lopiç, àlies <i>Turlo</i>	

En el llistat de l'any 1385 trobem els següents renoms:

Domingo Martí, àlies <i>Capella</i>	Jacme Guasch, àlies <i>Pastor</i>
P. Martí, àlies <i>Capella</i>	Miquel Lopiç, àlies <i>Turlo</i>

Simó Piquer, àlies <i>Çarreal</i>	Matheu Çarreal, àlies <i>Piquer</i>
Guillem Andreu, àlies <i>Guayta</i>	Mario, àlies <i>Ciurana</i>
Berenguer Vilanova, àlies <i>Caldero</i>	P. Serós, àlies <i>Solanes</i>
Miquel Lopiç, àlies <i>Turlo</i>	Johan Lopiç, àlies <i>Barba de Rey</i>
Berenguer Tevola, àlies <i>Teula</i>	Berenguer Boix, àlies <i>Riu de Boix</i>
Domingo Febrós, àlies <i>Gayo</i>	Johan Paschal, àlies <i>Cathalunya</i>

Pel que fa als àlies de l'any 1510, tenim:

Gabriel Daule, àlies <i>Gaçull</i>	Miquel Daule, àlies <i>Gaçull</i>

Resulta un poc estrany que en els censos corresponents als anys 1415 i 1421 no apareguen àlies, ni tan sols quan dos persones tenen idèntic nom i cognom; en este cas, per a diferenciar-los es recorre a la frase "major de dies" o "menor de dies", per la qual cosa no es necessita l'aparició de malnoms. Un altre motiu de certa estranyesa és que, almenys en els anys 1379 i 1510, els malnoms fan referència a simples llinatges, ja que tots ells estan recollits com a cognoms en la relació de veïns del mateix any. Una dada curiosa és la relativa a Miquel Turlo i a Martí Lopiç; el primer és conegut com a Lopiç, mentres que el segon és citat com a Turlo, ço és, s'intercanvien els malnoms pels cognoms, a Lopiç l'anomenen *Turlo* i a Turlo li diuen *Lopiç*. Igualment ocorre amb Matheu Çarreal i amb Simó Piquer; el malnom del primer és el cognom del segon i viceversa. Diversos malnoms són idèntics per als membres d'una mateixa família. Este és el cas de *Capella*, àlies amb el qual es denomina tant Domingo Martí com P. Martí; el de *Gaçull*, que correspon a Miquel Daule i a Gabriel Daule; *Turlo*, malnom de Miquel Lopiç i de Martí Lopiç. Excepció de tot el que acabem d'indicar són els malnoms relatius a Joan Lopiç, Joan Pascal i Berenguer Vilanova. En tots estos l'apel·latiu fa referència a un aspecte personal, referit bé a la seua persona, bé a la d'algun ascendent seu, ja que són coneguts com *Barba de Rey*, *Caldero* i *Cathalunya*. És cridaner el cas de Berenguer Vilanova, àlies *Caldero*, ja que, en el mateix llistat, al seu fill no se'l denomina com "el fill d'en Berenguer Vilanova" sinó "son fill, Caldero", simplement pel malnom i no pel llinatge.

3. COGNOMS

El total dels cognoms presentats pels cinc censos és de 551, que es repartixen de la manera següent:

Any 1379

Total cognoms	321	100%
Es mantenen	259	80'68%
Desapareixen	62	19'32%

Any 1385

Total cognoms	337	100%
Procedixen de 1379	259	76'85%
Nous	78	23'15%
Es mantenen	194	57'56%
Desapareixen	143	42'44%

Any 1415

Total cognoms	299	100%
Procedixen de 1385	194	64'88%
Nous	105	35'12%
Es mantenen	103	34'44%
Desapareixen	196	65,56%

Any 1421

Total cognoms	161	100%
Procedixen de 1415	103	63'97%
Nous	58	36'03%
Es mantenen	79	49'06%
Desapareixen	82	50'94%

Any 1510

Total cognoms	95	100%
Procedixen de 1421	79	83'15%
Nous	16	16'85%

Sant Mateu presenta dos censos que corresponen al segle XIV, uns a altres dos per al segle XV i un quint que es refereix als inicis del segle XVI. A través d'estos podem observar com el nombre de llinatges augmenta al llarg del segle XIV: de 321 persones passem a 337, un 4'75%; eixe augment desapareix quan s'entra en el segle XV, amb una pèrdua del 32'05%,

descens que continua augmentant considerablement l'any 1421 en un 46'16% i que segueix baixant en arribar al cens de 1510 amb una pèrdua del 41% respecte al cens anterior. L'augment que experimenta el nombre de cognoms al llarg del segle XIV desapareix i comença un fort descens en el transcurs del segle XV i començaments del XVI. Es passa dels 321-337 llinatges del segle XIV als 95 del segle XVI, o el que és el mateix, des del primer cens al darrer el nombre de cognoms baixa en la localitat de Sant Mateu un 70'41%; és a dir, un total de 222 estirps.

Naturalment este augment i descens en el nombre de llinatges comporta una mobilitat en els cognoms, mobilitat de les estirps que es tradueix en els següents guarismes:

Anys	Total cognoms	Procedències cens anterior	%	Mobilitat
1385	337	259	76'85	23'15%
1415	299	194	64'88	35'12%
1421	161	103	63'97	36'03%
1510	95	79	85'15	14'85%

La població de Sant Mateu experimenta, al llarg del període estudiat, una forta mobilitat; la relació emigració / immigració és elevada en ambdós casos, si bé és major la primera d'estes. El fet que el nombre de cognoms vaja disminuint a mesura que avancem en el temps fa que la mobilitat vaja augmentant pel simple fet que els nous llinatges que trobem en cada cens compten cada vegada més. En efecte, en 1385 la localitat arriba al punt màxim pel que fa al nombre de llinatges, amb un continuisme del 76'85%, per la qual cosa els 78 nous llinatges no arriben a representar més que un 23'15%, xifra que augmenta fins al 35'12% l'any 1415 quan trobem 105 cognoms que no estaven en el cens anterior; la capacitat d'atracció d'immigrants es manté, ja que si bé perd cognoms respecte al 1415, els que arriben nous signifiquen el 36'03% dels existents eixe any en el lloc. Finalment, assistim a una caiguda forta d'eixe poder d'atracció l'any 1510, quan el pes específic de la continuïtat és aclaparador, un 85'15%, ja que els nous immigrants no representen més que el 14'85% restant.

La mobilitat que experimenta la població de la localitat de Sant Mateu es deu al fet que sofreix una enorme emigració, cosa que es tradueix en la pèrdua de gran part dels seus cognoms, però a la vegada és capaç d'atraure immigrants que pal·lien en part la forta emigració al mateix temps que aporten estirps no documentades fins aleshores a Sant Mateu.

Mentres que 16 llinatges no fan la seua aparició en la localitat fins a l'any 1510, uns altres 41, un 7'4%, estan presents des dels primers censos (1379) fins a l'any 1510; estes estirps bàsiques són les següents:

Cognom	Total de famílies	Cognom	Total de famílies
Abella	35	Agramunt	16
Arnau	19	Baldira	6
Ballester	10	Baró	10
Blasco	9	Calaceyt	6
Castellàsens	5	Castellví	13
Cerdà	15	Cervera	24
Comí	19	Cosida	14
Costa	12	Daroca	16
Dauder	12	Esteve	21
Ferrer	28	Ferreres	17
Florença	19	Forner	36
Gargallo	12	Guerau	21
Lopis	16	Martí	41
Matamoros	16	Montull	24
Moragues	15	Oliver	18
Pastor	30	Pellicer	14
Querol	18	Roca	14
Sentacana	8	Segarra	13
Simó	22	Soler	13
Vaquer	21	Vilanova	32

L'índex d'arrelament arriba a 4'40 famílies per cognom, xifra important que s'obté de la clàssica dualitat que observem en tota població important com és el cas de Sant Mateu. A pesar del gran trauma que significa l'enorme pèrdua de cognoms en el transcurs del temps analitzat, cosa que fa que un gran nombre de cognoms estiguen representats per una o dos famílies, una xicoteta quantitat, no superior al 10%, han aconseguit quedar-se en la ciutat, per la qual cosa

arribaran a obtenir un ampli desplegament i arribaran a comptar amb un bon nombre de famílies cadascun d'estos. A més de la immensa majoria de les estirps bàsiques que ja hem indicat, destaquen, pel nombre de famílies que les representen, els llinatges següents:

Cognom	Total de famílies	Cognom	Total de famílies
Balaguer	20	Boix	14
Bonfill	10	Claramunt	12
Cogoma	11	Cucala	10
Esteller	15	Guiot	10
Jover	14	Lonch	13
Piquer	16	Roig	13
Sanç	10	Sobirats	18
Tibova	19	Torres	11
Tosca	14	Vidal	17

Enfront d'estos llinatges, que són duts cadascun per diverses famílies, uns altres estan representats només per una; és cert que en algun cas el que una estirp estiga representada solament per una família pot ser degut a defectes de transcripció, així: *Joves/Jover*, *Bayanova/Bayarrova*, *Bonell/Borrell*, *Alfons/Alfonso*, etc. Ara bé, açò no són més que excepcions puntuals que no poden condicionar el resultat de l'estudi presentat; el fet que una gran quantitat de cognoms

estiguen presents en una sola família és degut a la mobilitat. A Sant Mateu trobem tota una gamma de cognoms que compten amb gran predicament en tot el país, amb abundant representació de famílies, i en canvi en esta localitat tan sols el tenen una sola família, casos com *Adam*, *Asensi*, *Aznar*, *Barceló*, *Barrachina*, *Bellmunt*, *Cardona*, *Centelles*, *Cerveró*, *Colom*, *Correger*, *Cortes*, *Duran*, *Escola*, *Feliu*, *Ferran*, *Ferrero*, *Gomis*, *Lario*, *Marco*, *Mediona*, *Moliner*, *Muntalbà*, *Montserrat*, *Pahoner*, *Peyró*, *Ramos*, *Reig*, *Sastre*, *Seguí*, *Vendrell*, entre altres.

4. CONCLUSIONS

En definitiva, l'anàlisi de l'antroponímia medieval de Sant Mateu ens suggerix una sèrie de conclusions:

Respecte als noms, observem, com és natural, la preponderància dels masculins enfront dels femenins, les preferències per uns determinats noms i la variació que es produïx pel que fa a estes preferències d'uns segles a uns altres.

Quant als malnoms, destaca la seua escassetat i la poca varietat (quasi en exclusiva són àlies referits a famílies, malnoms que els trobem igualment com a llinatges).

Pel que fa a l'anàlisi dels cognoms, ens presenten una població on hi ha una forta mobilitat, amb cognoms que hi apareixen i desapareixen. En general, es tracta d'una població dinàmica, amb llinatges que es perden, ja siga perquè se'n van de la població o perquè se'n perd la descendència masculina.

ELS TREBALLS D'EIXARCH FRASNO

Ferran Guardiola

INTENCIONS

El professor Eixarch Frasnó, *el vedaller dels Ports*, ha emprat una part molt important de la seua vida a estudiar la història dels pobles i de la comarca dels Ports. Més de dos-cents articles i cinc llibres són la mostra d'una dedicació continuada i exemplar. Avui que els treballs d'història local han esdevingut una ferramenta bàsica en els estudis històrics, el conjunt de les seues aportacions, treballs d'història local i comarcal, revelen una modernitat clara en els seus objectius. Als inicis d'aquest llarg segle, si no en altres apartats, en investigació històrica, la comarca dels Ports té un bon passar gràcies a la seua tasca —en el sentit portenc del mot. Encara que no siga la nostra faena *revaloritzar* el treball historiogràfic d'un estudiós *marginal*, el ressenyarem i, a partir d'ell, explicarem la seua importantíssima aportació a l'onomàstica de la comarca.

QUATRE APUNTS BIOGRÀFICS

Va nàixer Josep Eixarch l'any 1915 al Forcall. De menut, a les monges i a l'escola del Forcall. El 1928, després de la mort dels seus pares, se'n va a Tortosa amb el seu oncle, Bernardo Frasnó, canonge diaca de la Catedral. Comença els seus estudis al Seminari de Tortosa. La Guerra Civil els atura i va al front. Acabada la guerra continua estudiant i l'any 1941 aconsegueix el títol de mestre a l'Escola Normal de Magisteri de Castelló. Exerceix durant un curt període al Forcall i pos-

teriorment es trasllada a Barcelona. Inicia els estudis clàssics a la Universitat Central, on es llicencia l'any 1948. Treballa a diversos centres educatius de Barcelona i els seus voltants. Es casa i té dos fills. Des de l'any 1949 fins al 1978 treballa als Escolapis de Sant Anton (classes de Llatí i Grec). Viu entre Barcelona i Viladecans i els estius torna regularment alguns dies al Forcall. Jubilat l'any 1978, trasllada el domicili a Viladecans. Però tot seguit, l'any 1979 fixa la seua residència al Forcall. L'any 1994 se'n va a Tortosa, on continua vivint (Cardona Eixarch (2006). "Apunts per a una biografia", dins *Miscel·lània en homenatge a J. Eixarch*, Ajuntament de Forcall).

TREBALLS

Un repàs per damunt damunt de la seua llarga bibliografia ens mostra un llistat extensíssim de treballs. En un primer grup podríem parlar d'aquells que tracten de terres i gents de fora de la comarca dels Ports: són els que dedica a la història de Viladecans i Tortosa.

Als anys cinquanta s'inicia la relació d'Eixarch amb Viladecans (el Baix Llobregat). Allà comença, primer esporàdicament i després amb continuïtat, els seus treballs d'investigació històrica: arxius locals de Viladecans, Sant Boi, el Prat, els parroquials, diversos de Barcelona (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Institut Municipal d'Història, Arxiu de la Corona d'Aragó, Notarial de Protocols, el Diocesa, el Capítular

de la Catedral) i apareixen als programes de festes diverses aportacions al coneixement històric de la Baronia d'Eramprunyà i del Viladecans preindustrial: el primer de tots, "Notas históricas de Viladecans", al programa de festes de 1958. També enceta les seues xerrades de divulgació històrica a l'escola Àngela Roca de Viladecans. La constància en la recerca i tot el material arreplegat i estudiat conduïxen a la publicació de *Les arrels històriques de Viladecans*, editat per l'Ajuntament de Viladecans l'any 1989.

La seua presència a Tortosa (Baix Ebre) a partir de 1994, malgrat el pes dels anys, li obri la possibilitat de continuar la seua tasca de recerca en la nova ciutat de residència. Tortosa, ciutat d'arxius: Capitular, Municipal, Terres de l'Ebre. Dos obres són el resultat de les llargues hores arxivístiques: *1896-1996. Primer centenari de la Parròquia del Sant Crist de la Catedral de Tortosa* (1997) i la participació amb el seu treball "Les arrels històriques de Campredó" en l'obra *Campredó. Orígens i actualitat* (2002).

El segon grup de treballs (v. *annex 4*) el formen tots aquells que giren entorn de la història de diversos pobles de la comarca dels Ports i sobre les problemàtiques relacions de Morella i les seues aldees, aquella entitat coneguda com *els termes generals*, des dels primers moments després de la conquesta fins a les acaballes del segle XVII quan *la independència* arriba per a les aldees.

UNA MANERA DE TREBALLAR

Els treballs d'Eixarch formen una col·lecció d'estudis sobre pobles de la comarca i sobre la comarca dels Ports, basats en la recerca continuada i exhaustiva de documentació. Aquesta condició bàsica enuncia un sistema de treball personal del qual hem de fer esment. I ho farem no per la seua particularitat especial (la investigació a l'arxiu és bàsica en qualsevol historiador), sinó per l'objecte de les investigacions, les condicions particulars de l'investigador i dels arxius treballats.

a) *Els arxius*

Les visites continuades als arxius comarcals s'inicien als del Forcall a la dècada del cinquanta: Arxiu Municipal, Parroquial i del Jutjat de Pau. Continua posteriorment amb els arxius morellans, on les troballes als protocols notariais esde-

vindran una de les fonts primeres de les seues investigacions. Cal, en aquest moment, fer una referència a l'Arxiu Notarial morellà que conserva fonts de notaris des del començament del segle XIV. Ben bé es pot dir que tots els protocols notariais, des dels datats el 1307 fins al segle XVIII, han vist els seus cansats ulls. Sense abandonar mai la visita als notaris emmagatzemats a Morella, iniciarà diverses visites als arxius comarcals. L'encàrrec d'escriure sobre la Mata el portarà a completar la documentació amb la visita als no massa poblats arxius de la Mata, on troba, a més dels habituals, un de particular, l'Arxiu Segarra-Dalp, que treballarà minuciosament. Al mateix temps comença els treballs cinctorrans, en els quals apareix documentació molt interessant, ja que al Municipal cinctorrà es troben documents datats al segle XIV, i sobretot, i molt interessant, llibres que arrepleguen el seguici de pleits que les diverses aldees van mantindre amb Morella al llarg dels segles. I Castellfort, amb un extensíssim fons, amb documentació local i comarcal de tota mena d'assumptes i molt primerenca. I l'arxiu d'Olocau, el qual "de tots els arxius comarcals, potser siga el municipal d'Olocau on més hores hem passat. El segueixen de ben aprop els de Castellfort i Cinctorres", en paraules del propi Eixarch. I si algun full interessant existia a la Todolella o a Villores, a Sorita o a Palanques, va ser revisat. Obviem els arxius de Castelló i València que, per descomptat, també reberen la seua visita.

En allò que fa referència als arxius comarcals cal fer notar alguns aspectes. El primer és el que fa referència al moment dels treballs. Recordem que els anys d'arxiu d'Eixarch són molt anteriors a les tasques de catalogació i ordenació que la Conselleria de Cultura o alguna universitat va fer en alguns o molts dels arxius de la comarca. I el mateix Eixarch va fer d'arxiver-catalogador-ordenador de molta de la documentació existent. A més, cal assenyalar que pels anys seixanta la situació física d'algun dels arxius s'assemblava, en massa ocasions, a petits i foscos corrals-llenyers-magatzems. I, per adobar-ho tot, cal recordar la condició peripatètica permanent del professor Eixarch. Ni tenia cotxe, ni conduïa. La falsa de l'Ajuntament de Castellfort, el finestró de cara al cerç i un homenet-homenot-corcó llegint i copiant, com a la presó-llenyer de Cinctorres: imatges mítiques, si algú les haguera preses.

b) Recerca i visura

Com un treball afegit a la seua recerca de documentació històrica, volem ressenyar primerament un costum que té i que es revelarà molt interessant per als estudiosos de l'onomàstica. Eixarch copia a mà tots els documents que li interessen per als treballs històrics. Molts documents i moltes fitxes. I paral·lelament fa llistats dels topònims que apareixen a la documentació, amb els detalls que li semblen adients (notari, nom del document, data, situació del topònim segons el document, etc.). Eixarch no ha emprat la informàtica, ni l'ordinador, mai.

Allò que ha fet sempre, segon costum d'historiador i, sobretot, de toponomista, és xafar com cal el territori de les seues preocupacions. Ha voltat la comarca, els masos oberts i tancats, les ermites i els peirons, els barrancs i les hortes. Unes vegades solet, si el terreny era conegut. Si salta a altres termes busca sempre a qui millor pot conèixer els indrets: masovers o pastors, caçadors o ermitans. Necessita saber els referents, ja siga d'alguna qüestió històrica i toponímica, tant s'hi val.

En la lectura de qualsevol article apareixen assenyals aquests principis bàsics, i la fotografia que sempre acompanya el text de les seues obres ens mostra la necessitat de la comprovació i l'agraïment a tots els que l'han acompanyat durant anys.

c) La divulgació

Després de la redacció de treballs, primer molt específics i de no massa extensió, apareix la seua divulgació, amb la primordial finalitat de *posar en valor* davant els seus la història i el patrimoni estudiat. I quan els dóna a conèixer, ho fa fugint voluntàriament o involuntàriament de les publicacions *institucionals o més adients*: programes de festes, programes de la Santantonà, centenaris, *Bisgargis*, *AUI*, *BAMYC*, etc., és a dir, publicacions d'abast local o comarcal. A tall d'exemple: *Bisgargis* és la publicació de la Colònia Forcallano-catalana (1956) —entitat que agrupa els forcallans emigrats a Barcelona i voltants— en la qual inicia la seua col·laboració (*Pinceladas*) a la dècada dels seixanta. En els seus primers temps presentava una impressió molt humil. Va començar fent els exemplars amb màquina d'escriure. Posteriorment va

passar a la multicopista fins a assolir en els moments actuals una presentació molt digna. La periodicitat de la publicació també ha variat molt. En els inicis va ser mensual i de poca extensió. Darrerament s'edita trimestralment. Eixarch va participar molt activament i molt de temps en l'associació, tant en els seus aspectes organitzatius com en l'aportació d'articles per a *Bisgargis*. L'annex de publicacions dóna una idea clara de com era quasi obligada la presència d'algun article seu fins ben entrada la dècada dels vuitanta.

Quan ja ha publicat durant més de vint anys petits articles, comença l'edició dels llibres grossos, i també seran entitats locals o comarcals les que s'encarregaran de la seua edició: uns l'Ajuntament del Forcall, Antonio Ripollés —per al de la Mata—, l'*AU* —algún monogràfic— i l'Editorial Antinea de Vinaròs, que sempre ha estat a prop.

ELS POBLES I LA COMARCA

La recerca pels arxius comarcals, iniciada pel del Forcall, el mena a la redacció dels primers treballs d'història local i, a poc a poc, afegint la visita a la resta d'arxius i el temps passat als de Barcelona, València, Tortosa, Madrid, etc., va eixamplant l'àmbit d'estudi a pràcticament la totalitat dels pobles de la comarca dels Ports. Va publicant periòdicament i sense pausa estudis *petits* sobre els més diversos aspectes (religiositat, arqueologia, poblament dispers, festivitats, demografia, biografies, institucions, formes de vida i coneus, musicologia, etc.) de les històries municipals i, quan es presenta l'ocasió, eixampla i redacta monografies més extenses (cas de la Mata).

La documentació que va descobrint el condueix, sempre a peu, a la necessitat de la redacció del gran treball comarcal, aquell que explicarà els motius del pedregós camí de les aldees —la comarca— al llarg de la història: la lluita *secular* entre pobles de la comarca per la *independència* de Morella. Arribar-hi és fruit de tanta documentació trobada sobre l'assumpte, dels silencis històrics i de la predisposició personal d'Eixarch.

Segura Barreda, el gran historiador castelfortí, enuncia la seua intenció d'escriure la història de "Morella y sus aldeas". La de Morella, és clar que l'escriu. Quan toca el torn de *las aldeas*, la faena se li amuntona i mai redactarà aquesta

part de la seua monumental obra. Els problemes històrics entre el cap i les aldees són obviats o amagats en l'obra de Segura Barreda, i si en algun moment precís apareix el problema (Jaume II, reclamacions, Joan I, sentència) sempre hi ha una única perspectiva (curiosa és la forma de parlar de la *independència* durant la Guerra de Successió). Eixarch escriurà la segona part del llibre de Segura Barreda des d'una perspectiva ben diferent i amb uns mètodes també enfrontats: la documentació palpable serà la base de l'estudi, allò que mai va fer Segura Barreda.

L'any 2001 apareix *Los bosques de Vallivana (un conflicto plurisecular entre Morella y pueblos de su comarca)*, editat per l'Ajuntament del Forcall, llibre on s'exposa un dels problemes comarcals al llarg del temps i que era un dels elements dels continuats litigis. Tanmateix aquesta qüestió va continuar en el temps després de la independència i Eixarch, desmoralitzat, no acaba de comprendre com un problema que ha enverinat les relacions de la comarca, a hores d'ara ha caigut, per desídia, en el major dels oblits, tot i sabent que els drets de les aldees continuen vigents encara. I, posteriorment, l'any 2003, publica *La independencia de las aldeas de Morella (1231-1691)*, de l'editorial Antinea de Vinaròs, amb la col·laboració de l'historiador Carles Ripollés, resum i explicació documentada de la vida política i administrativa de la comarca durant 460 anys.

L'ONOMÀSTICA ALS TREBALLS D'EIXARCH

a) Toponímia rural

L'*annex 1* arreplega, ordenat cronològicament, un grup de treballs que, independentment de l'argument històric de cadascun, presenten una riquesa toponímica considerable. Llargs o curts, els articles sempre estan adobats amb la corresponent aportació documental, la qual és aclarida tant en terminologia com en toponímia per Eixarch. Qualsevol mot específic de la documentació porta sempre la seua corresponent nota amb l'aclariment pertinent, generalment del DCVB o de Coromines. I quan el mot és un topònim, el fitxer personal és el que s'empra per a aclarir antecedents i resultats posteriors. Volem dir, per tant, que si mirem els nombrosos articles i llibres, la quantitat de toponímia

històrica present és immesurable i, al mateix temps, la toponímia actual apareix sempre com el moment final d'una petita història.

Posem exemples: *el molí Matalí*. Les pinzellades escrites sobre els molins del Forcall, en són moltes. La seua importància històrica i econòmica, el fet de donar molta faena als notaris per les successives vendes amb les autoritzacions pertinents de batlles, les basses i séquies amb els seus pleits corresponents, tot fa que apareguen molt sovint als protocols notariais. I el Forcall és poble de molts rius, moltes séquies i, per tant, de molts molins. Eixarch escriu sèries de pinzellades sobre els molins del Forcall: *el molí d'en Berga, el Molinet, el molí de la Torreta, el molí Potecari* i sobre *el molí Matalí*. I com a mostra enumerem els topònims que apareixen a les *pinzellades* sobre el molí de nom tan musical: *duobus cassalibus molendinorum bladii et de uno drapigero que sunt apud forcallum* (1270), *molí d'en Pere Forés* (1318), *rivo Cantavella* (1318), *plans de la Todolella* (1318), *sòl dels horts* (1318), *Ravallo* (1384), *molí de la Vila* (1542), *molí fariner del lloc del Forcall* (1564), *la sut/açut* (1564), *molí Ledós* (1464), *camí real de la Mata* (1464), *molí d'en Pere Maçaner* (1464), *camí de la Todolella* (1464), *molí d'en Pasqual Salvo* (1532), *camí de Castellot* (1532), *molí de Gaspar Franch* (1574), *lo Carabàs* (1574), *camí real* (1574), *molí d'en Miquel Giner* (1638), *molí de Don Blay* (1653), *molí de la Torreta* (1653), *riu de Caldés* (1653), *riu de Morella* (1653), *camí de Luco* (1653), *els comuns del lloc* (1653), *partida del riu de Cantavella* (1653), *partida de les eres* (1653), *placeta de Sant Miquel* (1653), *carrer dels Unflats* (1653), *partida del Molí Giner* (1653), *molí de Gaspar Matalí* (1653), *molí de Joseph Gasulla* (1678), *barranc dels Bovals* (1742), *horta del convent* (1742), *teuleria vella* (1742), *partida dels Bovals* (1742), *Barcelona-Monjuí: (obligación de traer a su costa de Barcelona y de Monjuí las que fueran precisas de pedreño de buen grano)* (1742).

I en els aclariments o explicacions d'alguns topònims històrics se li n'escapen encara alguns actuals ben plens també d'història: *el Vall, Casa Brosa, el Molinet, els Mombitados, la Costereta de Luco, mas de Liborio, la torre Selló, la Menadella*.

I un segon exemple petit de Vil·lores. En un document notarial de 1676 se li recorden les obligacions a un vicari. En

el document transcrit apareixen tots els peirons del terme: *peyró del Riu, creu de les Eres, peyró de les Planes, creu de la Devesa, creu de la Carrasca Mullola, peyró de Sant Pere, cassa de Ntra. Sra. de la Balma*.

I rematem amb un tercer i comarcal exemple. Malgrat les ganes que les diverses aldees havien mostrat al llarg dels segles d'assenyalar els seus termes particulars, i encara que Segura Barreda parla que al segle XIV es van delimitar, s'ha de dir que el termes dels pobles de la comarca únicament apareixen *dividits* a partir del 9 de febrer de 1691. Coneixem les delimitacions amb els pobles veïns de Vilafranca, la Mata i Olocau. Malgrat ser-ne solament tres, els topònims assenyalats formen unes sèries molt importants en quantitat i significació: rius, barrancs, collets, partides, masos, serres, tolls, corrals, roques, etc.

El fet de tractar-se, en la majoria dels casos, d'articles no li representa a Eixarch l'obligació de adjuntar índexs onomàstics o toponímics, la qual cosa haguera dut a un afegitó tant o més gros que el mateix article. Tanmateix, s'han d'assenyalar unes excepcions molt remarcables. La primera, i més interessant perquè Eixarch canvia la seua norma habitual, apareix al llibre de la Mata. Aquest treball és un monogràfic sobre el poble en el qual es tracten temes diversíssims, com les descripcions de la població al llarg del temps, la Mata aldea i carrer de Morella, construccions religioses, les devocions, les ermites, la santantonada, les festes al llarg dels temps, l'erecció en vila, mestres i organers, llinatges il·lustres, les guerres (s. xv-xix), un apèndix sobre folklore, etc. I en la secció de documentació ens sorprén la presència de diversos llistats. Els cinc primers són reculls d'antropònims que Eixarch elabora a partir de la documentació que ha emprat per al monogràfic: lloctinents del justícia (finals xiv-finals xvii), alcaldes (xviii-xx), batlles (primeries xv-xviii), vicaris (xv-xx), mestre de xics (xv-xx). I finalment, després de justificar la inclusió d'un nou apèndix (document XIX) per la lectura d'un article del professor Arasa (*Mediterráneo*, 5-V-1985) on proclama els topònims com a "part fonamental de la nostra identitat cultural", i aixoplugant-se en l'autoritat de les paraules del mestre Coromines a la "Introducció a la Toponímia Catalana" quan aconsella "cura de llegir documents antics de la comarca, com més antics millor, medievals

al menys", i a més demana coneixements de com més llengües romàniques millor a més del llatí..., una mica esglaiat, Eixarch continua seguint els consells del mestre i "sense endinsar-se en el pèlag de la indagació toponomàstica", elabora un inventari toponímic que titula *Toponímia de la Mata*: recull de vora mil dos-cents topònims històrics (segle xiv-xix), amb la seua datació i amb afegitons de la documentació originària per a esbrinar la seua situació i correspondència actual.

b) *Toponímia urbana*

En la documentació dels treballs, la toponímia urbana no és l'apartat de major presència. Al llibre sobre el Forcall, tanmateix, és constant la presència d'articles sobre diverses institucions que han format i encara formen part de la vida quotidiana dels forcallans: antic Hostal, fonda de Sant Miquel, la Nevera, el Mesón de la Vila, l'Hospital, l'església de Sant Miquel, les confraries, els convents, els palaus dels Ossets, Miró, els carrers,...

I al de la Mata ens trobem amb diversos apartats que analitzen temes pareguts: l'església, les cases dels Dalp, Vilanova, Vallés, peirons, confraries, la Santantonada, la Dula,... són els més farcits de documentació antiga. A l'*annex 2* hi ha una relació dels treballs, majoritàriament forcallans, on la presència de toponímia urbana és el més significatiu.

Una altra vegada, i com a exemple de riquesa onomàstica, escorcollem un dels seus articles: "El noble linaje de los Miró". I tot seguint la seua manera de fer, llistarem, com un exemple dels molts que es podrien aportar, els topònims urbans forcallans aportats en els esmentats articles:

lo pla de la Creu (s. xv), *plaça de Santa Maria* (1570), *plaça del lloch del forcall, dita de la Creu* (1573), *portal de la Mata* (1580), *lo raval* (1580), *plaça de la Creu* (1608), *carrer dels Penarrojes* (1608), *la Plaça* (1608), *lo Hostal* (1631), *carrer d'en Fort* (1649), *carrer dels Unflats* (1652), *sol del lloch* (1652), *portal de Morella* (1652), *archs de més amunt* (1652), *casa i hort de les Columnes* (1666), *casa de Fray Lluís* (1666), *carreró de la Font de la Vila* (1666), *Cassa de los Mirones* (1749), *Capilla del Santísimo Cristo* (1749), *Plaça Mayor o de*

los Mirones (1753), casa del beneficiado Joan Roselló (1753), calle de los Masaners (1753), callejón que baja a la Tapieta (1753), Plaça (1753), cassal a espaldas (1753), cassa de Pedro Gil (1753), cassa de Lorenzo Palos (1753), cassa y vergel de Miquel Geroni Eyxarch (1753), cassas de Raymundo Palos (1753), calle del Arrabal (1753), calle que sale a San Joseph (1753), Granero (1753), calle nombrada antiguamente d'en Fort, aora Juego de la Pelota o de jugar a Llargues (1753), casa de Balthassar Sales (1753). Confrontats amb els resultats actuals d'alguns, quan cal: *placeta de l'Església, casa Caixes, plaça Major, carrer de Vilanova, carrer de Sant Vicent, carrer de Sant Víctor, casa dels Ossets, taverna de la Tia Consuelo, carrer dels Dolors, carrer de la Cendra, carrer de Sant Ramon, carrer Tomàs Salvador, Bar els Ports, forn de la Tia Juliana.*

I novament ens referim a la toponímia que en els treballs sobre la *independència* adjunta Eixarch. Com que el primer acte oficial de les noves viles (1691) era prendre possessió d'allò que abans era competència forània, en totes les actes transcrites apareix un cabàs de topònims urbans, uns que ja provenien d'etapes anteriors: *forn, carnisseria, hostel, taverna de vi, fleca, tenda de l'oli, graners, ferreria, heretats i aigüatges, herbes i herbatges, fustes i fustatges, presó, hospital*, i altres més nous *costell/pellerich, les forques.*

c) Antroponímia

Per a l'antroponímia històrica es poden afegir els mateixos comentaris que per a la toponímia. Una immensitat de documentació que en alguns casos (la Mata) presenta llistats. De tota la resta, assenyalem que el corpus que resulta de les seues investigacions fa referència a la majoria dels pobles de la comarca dels Ports.

L'estudi de famílies *més o menys* importants de la comarca (la Mata, Portell, el Forcall, Cinctorres, Morella, la Todolella, etc.), les seues propietats i interessos, són una ferramenta bàsica per a esbrinar l'origen de massa toponímia amb especificatiu antroponímic (*Miró, Berga, Montserrat, Calataiut*, etc).

La documentació notarial revela el pes de l'antroponímització, topònims amb records de famílies importants (*Berga,*

Ciurana, Miró, Maçaner, Osset, Vallés, Vilanova, etc.) i altres que recorden nissagues importants menys cridaneres (*Matalí, Liborio*) o que no semblen ara antroponims (*Manteca, Selló*).

I un petit exemple d'una de les primeres pinzellades d'Eixarch de l'any 1966, on, aprofitant un document parroquial del Forcall dins els *Quinke Libri*, dibuixa el poble allà pel migdia del segle XVI, tot oferint els noms dels carrers del moment i els cognoms de tots els caps de família que *cumplien en parròquia*:

Toponímia urbana. Carrers: *devall la església, plaça de Santa Maria, mossén Ferrer, dels Maçaners, de Sent Miquel, del Forn, de la senyora Melciora, lo Pla, lo raval.*

Cognoms: *alloça, àlbaro, alatfulla, arnau, albat, arrufat, amella, begues, bernat, barceló, balle, beltran, barberà, bleada, cabanes, colomer, cubells, cerveró, castell, català, campos, çabater, daro, ferrer, febrer, franch, fargues, fort, francés, fullola, fuster, giner, gaçulla, gil, guillem, guitart, guarch, goda, galí, gavalvà, linyà, llop, monllober, miró, maçaner, mendanyo, migavila, mariner, monmeneu, munterde, molinos, monfort, miralles, masaus, nogueres, olaria, piquer, piulart, prunyonosa, penaraja, palos, roselló, royo, ripollés, roquafort, salbre, salla, solsó, soliva, saura, steve, soriano, soribes, serra, sunyer, torres, ulldemolins, vidal.*

O un altre. La sèrie d'articles sobre la Saranyana. Ben bé es podria reconstruir tota l'antroponímia d'aquest llogaret, ara quasi abandonat, a partir de la documentació.

EL FUTUR DELS LLISTATS MANUSCRITS

Eixarch Frasnó està a Tortosa. El mes d'agost del 2006, l'Ajuntament del Forcall ha editat una *Miscel·lània en homenatge a José Eixarch Frasnó*: amics i coneguts donen suport a la publicació i hi col·laboren. Eixarch va cap als 92 anys. Ja no corre pels arxius de la nostra comarca, ja no vol (i no pot) escriure més, massa n'ha fet. Tanmateix, el professor, *el vedaller dels Ports*, com tan encertadament l'ha batejat Ernest Querol, ha deixat mostra de *faena ben feta* i n'ha deixat encara més de la que es pot fer. Ens volem referir a unes deixes manuscrites reblides de llistats onomàstics que ha escampat entre amics i coneguts, de les quals nosaltres ara tenim testimoni en la part que es refereix a Cinctorres. Coneixent-lo una miqueta, segur que ho haurà fet de tots els pobles que ell ha treballat.

Certament fem suposicions, però li hem sentit i llegit moltes vegades parlar de "la toponímia del Forcall". I si de Cinctorres, un objectiu no massa central de les seues recerques, ha ajuntat llistats llarguíssims, ens preguntem... i del Forcall?, i de la Todolella?, i de Castellfort?, i de l'Olocau? i dels Ports?

CONCLUSIÓ

L'obra d'Eixarch conté un enorme treball de documentació històrica. Aquesta gran arplega li ha permés la realització de diverses monografies d'història local, i, a partir d'elles, ha confegit treballs molt importants per a la història de tota la comarca dels Ports. La documentació aportada en els seus llibres posseeix una quantitat de toponímia i antroponímia històrica i actual que poques vegades (cas de la Mata) s'ha sistematitzat, i menys encara estudiat. Malgrat haver deixat tancades moltes qüestions històriques sobre la comarca, n'ha deixat obertes unes altres, l'onomàstica, i el badall que ell ha obert no s'hauria de tancar.

ANNEX 1: TOPONÍMIA RURAL

- (1966): "Antigüedad de Forcall", *Bisgargis*, núm. 22.
"Forcall, aldea de Morella", *Bisgargis*, núm. 23.
"La población de Forcall a través de los siglos (1)", *Bisgargis*, núm. 24.
"Tres nombres vinculados a la Moleta dels Frares", *Programa de las Fiestas de Forcall 1966*.
"Origen del nombre de Forcall", *Programa de las Fiestas de Forcall 1966*.
"Antigüedad de la villa", *Programa de las Fiestas de Forcall 1966*.
- (1968): "En la tertulia del tío Muerte" (1, 2, 3), *Bisgargis*, núm. 32, 33, 34.
"La Moleta dels Frares y las masías de Llorens y Liborio", *Bisgargis*, núm. 33.
- (1969): "En la tertulia del tío Muerte" (4, 5, 6), *Bisgargis*, núm. 39, 40, 46.
"El Calvari", *Programa Inauguración 23-III-1969*.
- (1970): "En la tertulia del tío Muerte" (7), *Bisgargis*, núm. 47.
"Centenario de la Campana Grossa" (1), *Bisgargis*, núm. 47.
- "Sent Miquel de Saranyana-I, II, III, IV", *Bisgargis*, núm. 54, 55, 56, 58.
- (1971): "San Joaquín de la Menadella" (1, 2, 3), *Bisgargis*, núm. 62, 63, 65.
"El Molí Matalí-I" (1, 2, 3), *Bisgargis*, núm. 66, 68, 69.
"El Molí Matalí-II" (1), *Bisgargis*, núm. 70.
- (1972): "El Molí Matalí-II" (2), *Bisgargis*, núm. 80.
"El Molí Matalí-III" (1), *Bisgargis*, núm. 82.
- (1973): "El Molí Matalí-III" (2), *Bisgargis*, núm. 84.
- (1974): "El Molí de na Mallades. El Molinet" (1, 2), *Bisgargis*, núm. 95, 97.
"El Molí de la Torreta" (1, 2), *Bisgargis*, núm. 99, 101.
- (1975): "La capelleta de la Mare de Déu o la Consolacioneta", *Bisgargis*, núm. 106.
"La Font de la Salut. Conducta mèdica, any 1696. El còlera en 1885", *Bisgargis*, núm. 115.
- (1976): "Quejas de Villoros contra su vicario, 1676", *Bisgargis*, núm. 126.
- (1977): "Els senyors d'Ortells", *Bisgargis*, núm. 133.
"Les hortes de Forcall-I" (1), *Bisgargis*, núm. 136.
"Res Publica Leserensis" (1, 2), *Bisgargis*, núm. 137, 138.
- (1978): "Les hortes de Forcall-II" (1, 2), *Bisgargis*, núm. 146, 148.
"Les hortes de Forcall-III" (1), *Bisgargis*, núm. 149.
- (1979): "Les hortes de Forcall-III" (2), *Bisgargis*, núm. 150.
"Les hortes de Forcall-IV" (1, 2, 3), *Bisgargis*, núm. 152, 153, 156.
"Les hortes de Forcall-V" (1, 2), *Bisgargis*, núm. 154, 155.
"La desaparición del Molí Potecari", *Bisgargis*, núm. 157.
- (1980): "La primera ermita de Nuestra Señora de Gracia", *Boletín Cinctorres 80*.
"El centenario de la Moleta", *BAMYC*, IV.
- (1982): "Blay de Berga, un personaje del siglo XVI y el convento de PP. Dominicos del Forcall", *BAMYC*, V.
- (1983): "La carretera de Vinaròs a Zaragoza pudo haber pasado por Forcall", (1, 2, 3), *Bisgargis*, núm. 197, 198, 199.

- (1988): *La Mata (Els Ports de Morella)*, Editor Antonio Ripollés Amela, la Mata.
"La Todolella: pàgines inéditas de nuestra historia medieval", *Programa de Fiestas 1988*.
- (1991): "Reposición del Peiró de Sant Marc", *Bisgargis*, núm. 230.
"Nuestro escudo histórico", *Programa Festes 1991*.
- (1992): "La Todolella: 750 aniversario de la donación de la Carta-pobla 1242-1992", Ajuntament de la Todolella.
- (1993): "El noble linaje de los Miró", *Programa Festes Patronals 1993*.
- (1994): *Forcall (trabajos históricos)*, Ajuntament del Forcall.
- (1996): "750 aniversari de la Carta-pobla (1246-1996)", *AUI* núm. 39.
- (1997): *Memorias de un voluntario carlista*, José Bordàs Marcobal, Edición de José Eixarch, Ajuntament del Forcall.
- (1999): "La vida quotidiana dels nostres avantpassats", *Cinctorres*, v. I, Cinctorres Club, Tortosa.
- (2001): *Los bosques de Vallivana (un conflicto plurisecular entre Morella y pueblos de su comarca)*, Ajuntament del Forcall.
- (2002): "El castell d'Olocau. El seu derrocament, 1464", *Papers dels Ports de Morella*, núm. 1. pp. 65-80, Morella.

ANNEX 2: TOPONÍMIA URBANA

- (1972): "El antiguo Hostal y la Fonda de San Miguel" (1), *Bisgargis*, núm. 71.
- (1975): "Ruidoso y sensacional proceso en el siglo XVI", *Bisgargis*, núm. 109.
- (1976): "Contrato para 'provehir neu a la Vila'", *Bisgargis*, núm. 117.
"Sant Cristòfol de la Saranyana" (1), *Bisgargis*, núm. 119.
"El mesón de la vila", *Bisgargis*, núm. 122.
"Quejas de Villores contra su vicario, 1676", *Bisgargis*, núm. 126.
- (1979): "El centenario del Hospital" (1, 2, 3), *Bisgargis*, núm. 159, 161, 162.

- (1984): "Pàgines d'història cinctorrana en protocols notariais dels segles XVI i XVII". *BAMYC*, VI.
- (1988): *La Mata (Els Ports de Morella)*, Editor Antonio Ripollés Amela, la Mata.
- (1992): "La cofradia de Forcall o Iglesia de San Miguel en un documento del siglo XV", *Programa Festes Patronals 1992*.
- (1993): "El noble linaje de los Miró", *Programa Festes Patronals 1993*.
- (1994): *Forcall (trabajos históricos)*, Ajuntament del Forcall.
- (1997): *Memorias de un voluntario carlista*, José Bordàs Marcobal, Edición de José Eixarch, Ajuntament del Forcall.
- (1999): "La vida quotidiana dels nostres avantpassats", *Cinctorres*, v. I, Cinctorres Club, Tortosa.

ANNEX 3: ANTROPONÍMIA

- (1966): "Antigüedad de Forcall", *Bisgargis*, núm. 22.
"La población de Forcall a través de los siglos (1)", *Bisgargis*, núm. 24.
- (1968): "La Moleta dels Frares y las masías de Llorens y Liborio", *Bisgargis*, núm. 33.
- (1970): "Centenario de la Campana Grossa" (1), *Bisgargis*, núm. 47.
- (1971): "San Joaquín de la Menadella" (1, 2, 3), *Bisgargis*, núm. 62, 63, 65.
"El Molí Matalí-I" (1, 2, 3), *Bisgargis*, núm. 66, 68, 69.
"El Molí Matalí-II" (1), *Bisgargis*, núm. 70.
- (1972): "El Molí Matalí-II" (2), *Bisgargis*, núm. 80.
"El Molí Matalí-III" (1), *Bisgargis*, núm. 82.
- (1973): "El Molí Matalí-III" (2), *Bisgargis*, núm. 84.
- (1974): "El Molí de na Mallades. El Molinet" (1, 2), *Bisgargis*, núm. 95, 97.
"El Molí de la Torreta" (1, 2), *Bisgargis*, núm. 99, 101.
- (1976): "Quejas de Villores contra su vicario, 1676", *Bisgargis*, núm. 126.
"Toma de posesión del señor de Villores, 1647", *Bisgargis*, núm. 127.
- (1977): "Nuevos datos de interés para La Mata", *Bisgargis*, núm. 132.

- "Els senyors d'Ortells", *Bisgargis*, núm. 133.
- "Res Publica Leserensis" (1, 2), *Bisgargis*, núm. 137, 138.
- (1978): "Les hortas de Forcall-II" (1, 2), *Bisgargis*, núm. 146, 148.
- "Les hortas de Forcall-III" (1), *Bisgargis*, núm. 149.
- "Movimiento demográfico durante cien años (1877-1977)", *Boletín Cinctorres 1978*.
- (1979): "Les hortas de Forcall-III" (2), *Bisgargis*, núm. 150.
- "Les hortas de Forcall-IV" (1, 2, 3), *Bisgargis*, núm. 152, 153, 156.
- "Les hortas de Forcall-V" (1, 2), *Bisgargis*, núm. 154, 155.
- "La desaparición del Molí Potecari", *Bisgargis* núm. 157.
- "El centenario del Hospital" (1, 2, 3), *Bisgargis*, núm. 159, 161, 162.
- "Centenario de la Campana Grossa" (2), *Bisgargis*, núm. 160.
- "Arrendaments de la carniceria i de la taverna del vi i de l'oli", *Boletín Cinctorres 79*.
- (1980): "Órganos y organistas de Forcall-I" (1, 2), *Bisgargis*, núm. 163, 164.
- "Órganos y organistas de Forcall-II" (1, 2, 3), *Bisgargis*, núm. 165, 166, 167.
- "Órganos y organistas de Forcall-III" (1, 2), *Bisgargis*, núm. 168, 169.
- (1982): "El patrimonio de Sant Cristòfol de la Saranyana", *Bisgargis*, núm. 188.
- "Blay de Berga, un personaje del siglo XVI y el convento de PP. Dominicos del Forcall", *BAMYC*, V.
- "Saranyana quiso incorporarse al Forcall" (1, 2), *Bisgargis*, núm. 189, 192.
- "Desacato comés per lo justícia al lochtinent del justícia major de Morella, a. 1563", *Boletín Cinctorres 1982*.
- (1983): "Pàgines d'història cinctorrana en protocols notarial dels segles XVI i XVII", *Boletín Cinctorres 1983*.
- (1984): "Cómo celebró Forcall el II Centenario –I" (1, 2, 3), *Hojas Tercer Centenario*, 53, 54, 55.
- "Cómo celebró Forcall el II Centenario –II" (1, 2), *Hojas Tercer Centenario*, 56, 57.
- "Documentos cinctorranos del siglo XVI de interés para la historia de los órganos valencianos", *Boletín Cinctorres 84*.
- "Pàgines d'història cinctorrana en protocols notarial dels segles XVI i XVII", *BAMYC*, VI.
- (1988): *La Mata (Els Ports de Morella)*, Editor Antonio Ripollés Amela, la Mata.
- "Notícies sobre Castellfort", *BAMYC*, IX.
- "Terrible peste en Forcall a mediados del siglo XVI", en *Miscel·lània dedicada a la memòria de Mossen Manuel Milian*, *BAMYC*.
- (1992): "La Todolella: 750 aniversario de la donación de la Carta-pobla 1242-1992", Ajuntament de la Todolella.
- (1993): "El noble linaje de los Miró", *Programa Festes Patronals 1993*.
- (1994): *Forcall (trabajos históricos)*, Ajuntament del Forcall.
- (1997): *Memorias de un voluntario carlista*, José Bordàs Marcobal, Edición de José Eixarch, Ajuntament del Forcall.
- (1999): "La vida quotidiana dels nostres avantpassats", a *Cinctorres*, v. I, Cinctorres Club, Tortosa.
- (2001): *Los bosques de Vallivana (Un conflicto plurisecular entre Morella y pueblos de su comarca)*, Ajuntament del Forcall.
- (2002): "El castell d'Olocau. El seu derrocament, 1464", *Papers dels Ports de Morella*, núm. 1, pp. 65-80, Morella.
- ANNEX 4: ELS TREBALLS I ELS DIES DE J. EIXARCH (CRONOLOGIA DELS TREBALLS SOBRE ELS POBLES I LA COMARCA DELS PORTS)
- (1966a): "Antigüedad de Forcall", *Bisgargis*, núm. 22.
- (1966b): "Forcall, aldea de Morella", *Bisgargis*, núm. 23.
- (1966c): "La población de Forcall a través de los siglos (1)", *Bisgargis*, núm. 24.
- (1966d): "Tres nombres vinculados a la Moleta dels Frares", *Programa de las Fiestas de Forcall 1966*.

- (1966e): "Origen del nombre de Forcall", *Programa de las Fiestas de Forcall 1966*.
- (1966f): "Antigüedad de la villa", *Programa de las Fiestas de Forcall 1966*.
- (1966g): "Nuestro escudo", *Programa de las Fiestas de Forcall 1966*.
- (1966h): "Vestigios del pasado", *Programa de las Fiestas de Forcall 1966*.
- (1966i): "Rememorando un aniversario", *Programa de las Fiestas de Forcall 1966*.
- (1967a): "La población de Forcall a través de los siglos (2)", *Bisgargis*, núm. 27.
- (1967b): "Repercusiones en nuestra villa de las Guerras Carlistas", *Bisgargis*, núm. 28.
- (1968a): "Precedentes del viejo reloj", *Bisgargis*, núm. 32.
- (1968b): "En la tertulia del tío Muerte" (1), *Bisgargis*, núm. 32.
- (1968c): "En la tertulia del tío Muerte" (2), *Bisgargis*, núm. 33.
- (1968d): "En la tertulia del tío Muerte" (3), *Bisgargis*, núm. 34.
- (1968e): "La Moleta dels Frares y las masías de Llorens y Liborio", *Bisgargis*, núm. 33.
- (1968f): "Páginas de Historia Forcallana en protocolos notariales", *Programa de las Fiestas de Forcall 1968*.
- (1969a): "Un tema de perenne actualidad" (1), *Bisgargis*, núm. 35.
- (1969b): "Un tema de perenne actualidad" (2), *Bisgargis*, núm. 36.
- (1969c): "En la tertulia del tío Muerte" (4), *Bisgargis*, núm. 39.
- (1969d): "En la tertulia del tío Muerte" (5), *Bisgargis*, núm. 40.
- (1969e): "La guerra del Groc" (1), *Bisgargis*, núm. 40.
- (1969f): "La guerra del Groc" (2), *Bisgargis*, núm. 41.
- (1969g): "La enseñanza primaria en Forcall", *Bisgargis*, núm. 44.
- (1969h): "La guerra del Groc" (3), *Bisgargis*, núm. 45.
- (1969i): "La guerra del Groc" (4), *Bisgargis*, núm. 46.
- (1969j): "En la tertulia del tío Muerte" (6), *Bisgargis*, núm. 46.
- (1969k): "El Calvari", *Programa Inauguración 23-III-1969*.
- (1970a): "En la tertulia del tío Muerte" (7), *Bisgargis*, núm. 47.
- (1970b): "Centenario de la Campana Grossa" (1), *Bisgargis*, núm. 47.
- (1970c): "La guerra del Groc" (5), *Bisgargis*, núm. 48.
- (1970d): "En la tertulia del tío Muerte" (8), *Bisgargis*, núm. 49.
- (1970e): "La guerra del Groc" (6), *Bisgargis*, núm. 49.
- (1970f): "La guerra del Groc" (7), *Bisgargis*, núm. 50.
- (1970g): "La guerra del Groc" (8), *Bisgargis*, núm. 51.
- (1970h): "La guerra del Groc" (9), *Bisgargis*, núm. 53.
- (1970i): "Sent Miquel de Saranyana-I", *Bisgargis*, núm. 54.
- (1970j): "Sent Miquel de Saranyana-II", *Bisgargis*, núm. 55.
- (1970k): "Sent Miquel de Saranyana-III", *Bisgargis*, núm. 56.
- (1970l): "Sent Miquel de Saranyana-IV", *Bisgargis*, núm. 58.
- (1971a): "Sent Miquel de Saranyana-V", *Bisgargis*, núm. 59.
- (1971b): "Sent Miquel de Saranyana-VI", *Bisgargis*, núm. 61.
- (1971c): "San Joaquín de la Menadella" (1), *Bisgargis*, núm. 62.
- (1971d): "San Joaquín de la Menadella" (2), *Bisgargis*, núm. 63.
- (1971e): "San Joaquín de la Menadella" (3), *Bisgargis*, núm. 65.
- (1971f): "El Molí Matalí-I" (1), *Bisgargis*, núm. 66.
- (1971g): "La devoción a la Mare de Déu de la Consolació", *Bisgargis*, núm. 67.
- (1971h): "El Molí Matalí-I" (2), *Bisgargis*, núm. 68.
- (1971i): "El Molí Matalí-I" (3), *Bisgargis*, núm. 69.
- (1971j): "El Molí Matalí-II" (1), *Bisgargis*, núm. 70.
- (1971k): "La guerra del Groc, epílogo de la 1ª Guerra Carlista". *BAMYC*, año I.
- (1972a): "El antiguo Hostal y la Fonda de San Miguel" (1), *Bisgargis*, núm. 71.
- (1972b): "Don Manuel González Martí. Necrológica", *Bisgargis*, núm. 72.
- (1972c): "La Santantonà de Forcall, un espectáculo con sabor medieval", *Bisgargis*, núm. 73.
- (1972d): "El antiguo Hostal y la Fonda de San Miguel" (2), *Bisgargis*, núm. 75.
- (1972e): "El antiguo Hostal y la Fonda de San Miguel" (3), *Bisgargis*, núm. 77.
- (1972f): "El Molí Matalí-II" (2), *Bisgargis*, núm. 80.
- (1972g): "El Molí Matalí-III" (1), *Bisgargis*, núm. 82.
- (1973a): "El Molí Matalí-III" (2), *Bisgargis*, núm. 84.
- (1973b): "Visita a las ruinas de Bisgargis. Para un futuro inventario del material de la Moleta (1)", *Bisgargis*, núm. 87.
- (1973c): "Visita a las ruinas de Bisgargis. Para un futuro inventario del material de la Moleta (2)", *Bisgargis*, núm. 90.
- (1974a): "El Molí de na Mallades. El Molinet" (1), *Bisgargis*, núm. 95.

- (1974b): "El Molí de na Mallades. El Molinet" (2), *Bisgargis*, núm. 97.
- (1974c): "El Molí de la Torreta"(1), *Bisgargis*, núm. 99.
- (1974d): "El Molí de la Torreta"(2), *Bisgargis*, núm. 101.
- (1975a): "El Colegio de las Hermanas", *Bisgargis*, núm. 103.
- (1975b): "La capelleta de la Mare de Déu o la Consolacioneta", *Bisgargis*, núm. 106.
- (1975c): "Ruidoso y sensacional proceso en el siglo XVI", *Bisgargis*, núm. 109.
- (1975d): "Manufactura típica forcallana que desaparece", *Bisgargis*, núm. 110.
- (1975e): "La devoción a la Mare de Déu de la Consolació" (2), *Bisgargis*, núm. 113.
- (1975f): "La Font de la Salut. Conducta mèdica, any 1696. El còlera en 1885", *Bisgargis*, núm. 115.
- (1976a): "Contrato para 'provehir neu a la Vila'", *Bisgargis*, núm. 117.
- (1976b): "Sant Cristòfol de la Saranyana" (1), *Bisgargis*, núm. 119.
- (1976c): "Sant Cristòfol de la Saranyana" (2), *Bisgargis*, núm. 121.
- (1976d): "El mesón de la vila", *Bisgargis*, núm. 122.
- (1976e): "Ante la proximidad de un centenario", *Bisgargis*, núm. 123.
- (1976f): "La ermita del Buen Suceso (Villores)", *Bisgargis*, núm. 125.
- (1976g): "Quejas de Villores contra su vicario, 1676", *Bisgargis*, núm. 126.
- (1976h): "Toma de posesión del señor de Villores, 1647", *Bisgargis*, núm. 127.
- (1977a): "Pressa de possessió del senyor de La Todolella i Villores, 1703", *Bisgargis*, núm. 128.
- (1977b): "Inventari de tot lo argent y or de la sglèsia de La Mata", *Bisgargis*, núm. 130.
- (1977c): "Nuevos datos de interés para La Mata", *Bisgargis*, núm. 132.
- (1977d): "Els senyors d'Ortells", *Bisgargis*, núm. 133.
- (1977e): "Les hortes de Forcall-I" (1), *Bisgargis*, núm. 136.
- (1977f): "Res Publica Leserensis" (1), *Bisgargis*, núm. 137.
- (1977g): "Res Publica Leserensis" (2), *Bisgargis*, núm. 138.
- (1978a): "El Dr. Geza Alföldy nos contesta", *Bisgargis*, núm. 140.
- (1978b): "Les hortes de Forcall-I"(2), *Bisgargis*, núm. 141.
- (1978c): "La Santantonà de Forcal en la obra de Xavier Fàbregas" (1), *Bisgargis*, núm. 142.
- (1978d): "La Santantonà de Forcal en la obra de Xavier Fàbregas" (2), *Bisgargis*, núm. 143.
- (1978e): "Les hortes de Forcall-II" (1), *Bisgargis*, núm. 146.
- (1978f): "Les hortes de Forcall-II" (2), *Bisgargis*, núm. 148.
- (1978g): "Les hortes de Forcall-III" (1), *Bisgargis*, núm. 149.
- (1978h): "Movimiento demográfico durante cien años (1877-1977)", *Boletín Cincorres 1978*.
- (1979a): "Les hortes de Forcall-III" (2), *Bisgargis*, núm. 150.
- (1979b): "Perfil humano y sacerdotal de un forcallano ilustre", *Bisgargis*, núm. 151.
- (1979c): "Les hortes de Forcall-IV" (1), *Bisgargis*, núm. 152.
- (1979d): "Les hortes de Forcall-IV" (2), *Bisgargis*, núm. 153.
- (1979e): "Les hortes de Forcall-V" (1), *Bisgargis*, núm. 154.
- (1979f): "Les hortes de Forcall-V" (2), *Bisgargis*, núm. 155.
- (1979g): "Les hortes de Forcall-IV" (3). *Bisgargis*, núm. 156.
- (1979h): "La desaparición del Molí Potecari", *Bisgargis*, núm. 157.
- (1979i): "El centenario del Hospital" (1), *Bisgargis*, núm. 159.
- (1979j): "Centenario de la Campana Grossa" (2), *Bisgargis*, núm. 160.
- (1979k): "El centenario del Hospital" (2), *Bisgargis*, núm. 161.
- (1979l): "El centenario del Hospital" (1), *Bisgargis*, núm. 162.
- (1979m): "Arrendaments de la carniceria i de la taverna del vi i de l'oli", *Boletín Cincorres 79*.
- (1980a): "Órganos y organistas de Forcall-I" (1), *Bisgargis*, núm. 163.
- (1980b): "Órganos y organistas de Forcall-I" (2), *Bisgargis*, núm. 164.
- (1980c): "Órganos y organistas de Forcall-II" (1), *Bisgargis*, núm. 165.
- (1980d): "Órganos y organistas de Forcall-II" (2), *Bisgargis*, núm. 166.

- (1980e): "Órganos y organistas de Forcall-II" (3), *Bisgargis*, núm. 167.
- (1980f): "Órganos y organistas de Forcall-III" (1), *Bisgargis*, núm. 168.
- (1980g): "Órganos y organistas de Forcall-III" (2), *Bisgargis*, núm. 169.
- (1980h): "Los fundamentos históricos de una devoción-I" (1), *Hojas Tercer Centenario*, núm. 2.
- (1980i): "Los fundamentos históricos de una devoción-I" (2), *Hojas Tercer Centenario*, núm. 4.
- (1980j): "Los fundamentos históricos de una devoción-I" (3), *Hojas Tercer Centenario*, núm. 5.
- (1980k): "Los fundamentos históricos de una devoción-II" (1), *Hojas Tercer Centenario*, núm. 7.
- (1980l): "Los fundamentos históricos de una devoción-II" (2), *Hojas Tercer Centenario*, núm. 9.
- (1980m): "Las cofradías del Forcall-I" (1), *Bisgargis*, núm. 170.
- (1980n): "Las cofradías del Forcall-I" (2), *Bisgargis*, núm. 171.
- (1980o): "La primera ermita de Nuestra Señora de Gracia", *Boletín Cinctorres* 80.
- (1980p): "El centenario de la Moleta", *BAMYC*, IV.
- (1980q): *Organos y organistas del Forcall*, Orgues del País Valencià, X. ACAO. València.
- (1981a): "Los fundamentos históricos de una devoción-II" (3), *Hojas Tercer Centenario*, núm. 11
- (1981b): "Los fundamentos históricos de una devoción-III" (1), *Hojas Tercer Centenario*, núm. 13.
- (1981c): "Los fundamentos históricos de una devoción-III" (2), *Hojas Tercer Centenario*, núm. 15.
- (1981d): "Órganos y organistas de Forcall-III" (3), *Bisgargis*, núm. 172.
- (1981e): "Órganos y organistas de Forcall-IV" (1), *Bisgargis*, núm. 173.
- (1981f): "Órganos y organistas de Forcall-IV" (2), *Bisgargis*, núm. 174.
- (1981g): "Las cofradías del Forcall-I" (3), *Bisgargis*, núm. 176.
- (1981h): "Las cofradías del Forcall-I" (4), *Bisgargis*, núm. 177.
- (1981i): "Las cofradías del Forcall-I" (5), *Bisgargis*, núm. 179.
- (1981j): "Reunión de la colonia", *Bisgargis*, núm. 175.
- (1981k): "Las cofradías del Forcall-II" (1), *Bisgargis*, núm. 180.
- (1981l): "Las cofradías del Forcall-II" (2), *Bisgargis*, núm. 181.
- (1981m): "Los 25 años de la Colonia", *Bisgargis*, núm. 182.
- (1981n): "Rico y curioso inventario del siglo xvi", *Boletín Cinctorres* 81.
- (1982a): "Las cofradías del Forcall-II" (3), *Bisgargis*, núm. 183.
- (1982b): "Las cofradías del Forcall-III" (1), *Bisgargis*, núm. 185.
- (1982c): "Las cofradías del Forcall-III" (2), *Bisgargis*, núm. 186.
- (1982d): "Las cofradías del Forcall-III" (3), *Bisgargis*, núm. 187.
- (1982e): "El patrimonio de Sant Cristòfol de la Saranyana", *Bisgargis*, núm. 188.
- (1982f): "Blay de Berga, un personaje del siglo xvi y el convento de PP. Dominicos del Forcall", *BAMYC*, V, 1979-82.
- (1982g): "Saranyana quiso incorporarse al Forcall" (1), *Bisgargis*, núm. 189.
- (1982h): "Saranyana quiso incorporarse al Forcall" (2), *Bisgargis*, núm. 192.
- (1982i): "Un forcallano de excepción, el Dr. Gabriel Roselló de la Torre" (1), *Bisgargis*, núm. 193.
- (1982j): "Cómo celebró Forcall el II Centenario -III", *Hojas Tercer Centenario*, 26.
- (1982k): "Desacato comés per lo justícia al lochtinent del justícia majr de Morella, a. 1563", *Boletín Cinctorres* 82.
- (1982l): *Aportación a la història del Forcall*, edició de l'autor.
- (1983a): "Un forcallano de excepción, el Dr. Gabriel Roselló de la Torre" (2), *Bisgargis*, núm. 195.
- (1983b): "Un forcallano de excepción, el Dr. Gabriel Roselló de la Torre" (3), *Bisgargis*, núm. 196.
- (1983c): "La carretera de Vinaròs a Zaragoza pudo haber pasado por Forcall" (1), *Bisgargis*, núm. 197.
- (1983d): "La carretera de Vinaròs a Zaragoza pudo haber pasado por Forcall" (2), *Bisgargis*, núm. 198.
- (1983e): "La carretera de Vinaròs a Zaragoza pudo haber pasado por Forcall" (3), *Bisgargis*, núm. 199.

- (1983f): "Pàgines d'història cinctorrana en protocols notarial dels segles xvi i xvii", *Boletín Cinctorres* 83.
- (1984a): "Cómo celebró Forcall el II Centenario –I" (1), *Hojas Tercer Centenario*, 53.
- (1984b): "Cómo celebró Forcall el II Centenario –I" (2), *Hojas Tercer Centenario*, 54.
- (1984c): "Cómo celebró Forcall el II Centenario –I" (3), *Hojas Tercer Centenario*, 55.
- (1984d): "Nuestros copatronos. Antigüedad y arraigo de la devoción a San Bricio y San Alberto", *Programa de les Festes de Forcall*.
- (1984e): "Cómo celebró Forcall el II Centenario –II" (1), *Hojas Tercer Centenario*, 56.
- (1984f): "Cómo celebró Forcall el II Centenario –II" (2), *Hojas Tercer Centenario*, 57.
- (1984g): "Documentos cinctorranos del siglo xvi de interés para la historia de los órganos valencianos", *Boletín Cinctorres* 84.
- (1984h): "Pàgines d'història cinctorrana en protocols notarial dels segles xvi i xvii", *BAMYC*, VI.
- (1984i): "Portell", *Diari Mediterráneo*, 2 de desembre.
- (1985a): "Cómo celebró Forcall el II Centenario –II" (3), *Hojas Tercer Centenario*, 58.
- (1985b): "Cómo celebró Forcall el II Centenario –III" (1), *Hojas Tercer Centenario*, 59.
- (1985c): "Cómo celebró Forcall el II Centenario –III" (2), *Hojas Tercer Centenario*, 61.
- (1985d): "Cómo celebró Forcall el II Centenario –IV" (1), *Hojas Tercer Centenario*, 67.
- (1985e): "Cómo celebró Forcall el II Centenario –IV" (2), *Hojas Tercer Centenario*, 68.
- (1985f): "Cómo celebró Forcall el II Centenario –IV" (3), *Hojas Tercer Centenario*, 69.
- (1985g): "Capitulación sobre las obras del ábside y torre-campanario de la iglesia Parroquial de la Mata. Año 1587", *Penyagolosa*, núm. 5.
- (1985h): "Loa festejo de gitanillas a los santos Mártires Vito, Modesto y Crecencia", *Boletín Cinctorres* 85.
- (1986a): "La guerra del Groc"(10), *Bisgargis*, núm. 211.
- (1986b): "La devoción a San Victor en los protocolos notariales", *Programa del III Centenario*.
- (1986c): "Cómo celebró Forcall el II Centenario –IV" (4), *Hojas Tercer Centenario*, 72.
- (1986d): "Cómo celebró Forcall el II Centenario –V" (1), *Hojas Tercer Centenario*, 73.
- (1986e): "Cómo celebró Forcall el II Centenario –V" (2), *Hojas Tercer Centenario*, 74.
- (1987a): "Notas curiosas de un notario cinctorrano. 1580-1622" (1), *Bisgargis*, núm. 213.
- (1987b): "Notas curiosas de un notario cinctorrano. 1580-1622" (2), *Bisgargis*, núm. 214.
- (1987c): "El retablo de Nuestra Sra. de la Balma, 1789", *Boletín Ntra. Sra. de la Balma, III Centenario*.
- (1988a): *La Mata (Els Ports de Morella)*, Editor Antonio Ripollés Amela, la Mata.
- (1988b): "Concordia entre lo justícia y jurats de Forcall amb lo rector, 1560", *Bisgargis*, núm. 217.
- (1988c): "Notícies sobre Castellfort", *BAMYC*, IX.
- (1988d): "La Todolella: páginas inéditas de nuestra historia medieval", *Programa de fiestas 1988*.
- (1989a): "III Centenario (1691-1991). De aldeas de Morella a villas reales" (1), *Bisgargis*.
- (1989b): "Nuestros copatronos. Antigüedad y arraigo de la devoción", *Programa de festes 1989*.
- (1990a): "III Centenario (1691-1991). De aldeas de Morella a villas reales" (2), *Bisgargis*.
- (1990b): "III Centenario (1691-1991). De aldeas de Morella a viles reals", *AUI*, núm. 16.
- (1991a): "Reposición del Peiró de Sant Marc", *Bisgargis*, núm. 230.
- (1991b): "El sindicato Católico Obrero y la cooperativa de Consumo del Patriarca San José", *Programa de la Santantonà de Forcall*.
- (1991c): "Nuestro escudo histórico", *Programa Festes Patronals 1991*.
- (1991d): "Terrible peste en Forcall a mediados del siglo xvi", en *Miscel·lània dedicada a la memòria de Mossen Manuel Milian*, *BAMYC*.
- (1992a): "Exposición de las masías", *Bisgargis*, núm. 233.
- (1992b): "La cofradia de Forcall o Iglesia de San Miguel en un documento del siglo xv", *Programa Festes Patronals 1992*.

- (1992c): "Misionero, Provincial y Fundador de la Universidad de Manila", *Programa de la Santantonà de Forcall*.
- (1992d): "La Todolella: 750 aniversario de la donación de la Carta-pobla 1242-1992".
- (1993): "El noble linaje de los Miró", *Programa Festes Patronals 1993*.
- (1994): *Forcall (trabajos históricos)*, Ajuntament del Forcall.
- (1996): "750 aniversari de la Carta-pobla (1246-1996)", *AUI*, núm. 39.
- (1997): *Memorias de un voluntario carlista*, José Bordàs Marcobal, Edición de José Eixarch. Ajuntament del Forcall.
- (1999): "La vida quotidiana dels nostres avantpassats", *Cinctorres*, v. I, Cinctorres Club, Tortosa.
- (2001): *Los bosques de Vallivana (un conflicto plurisecular entre Morella y pueblos de su comarca)*, Ajuntament del Forcall.
- (2002): "El castell d'Olocau. El seu derrocament, 1464", *Papers dels Ports de Morella*, núm. 1, pp. 65-80, Morella.
- (2003): *La Independencia de las Aldeas de Morella (1231-1691)*, Antinea, Vinaròs.

El llibre *Forcall (trabajos históricos 1966-1993)*—que en posteriors reimpressions va aparèixer amb el títol eixamplat amb l'afegitó *y otros pueblos de la comarca dels Ports*—recull la major part dels articles dedicats al seu poble natal i a altres pobles de la comarca que s'havien redactat amb anterioritat a 1993. Havien vist la llum en primera instància en diverses publicacions, de la major part de les quals citem solament el número. Els articles es presenten al llibre agrupats per temes i pobles. El llistat de l'annex ordena els treballs cronològicament per a entendre millor les ocupacions i preocupacions del professor Eixarch al llarg de la seua vida en relació a la història de la comarca i dels seus pobles.

BIBLIOGRAFIA

CARDONA EIXARCH, Víctor (2006): "Apunts per a una biografia", dins *Miscel·lània en homenatge a J. Eixarch*, Ajuntament del Forcall.

GEOGRAFIA I TOPONÍMIA DEL MAESTRAT: ELS ESPAIS HUMITS TEMPORALS

Joan F. Mateu Bellés
[Universitat de València]

“Parlen del Maestrat moltes gents com d’una regió misteriosa, difícil, intrincadíssima, a on la vegetació és exuberant i soberbis els paisatges. Parlen del Maestrat les històries, i ens diuen d’una vida forta, palpitant, que allà hi havia. Conten de poblacions que es bastaven a elles mateixes per a viure en prosperitat... Tenien, sobre tot, allò que ja va perdent-se (i d’això s’en alegren els iconoclastes infeconds): ;tenien caràcter!. I el tenien vivint entre muntanyes velles, entre una naturalesa dura i esplèndida a l’ensem, en mig d’una individualitat que afavoria la vida pròpia i donava, com resultat, una existència rigorosa, completa i decisiva. Per això, cada poble del Maestrat era un nucli de gran importància en son temps...”

LÓPEZ CHÁVARRI, Eduard (1929): *Proses de viatge*, L’Estel, València, pp. 73-74

Almenys des de la Renaixença, el Maestrat —juntament amb els Ports de Morella— ha estat percebut com el nucli originari del nou Regne de València. “En estos rincones, de abrupta montaña o de feliz marina, empezamos a existir en tanto que pueblo” (Fuster 1958). Aquestes terres —el nostre nord particular— ostenten la venerable condició de matriu en la mampresa valenciana del rei Jaume I. Probablement per això, l’*Acadèmia Valenciana de la Llengua* ha volgut organitzar la I Jornada d’Onomàstica al nord fecund de Sant Mateu (novembre de 2006), per a pouar del ric patrimoni toponímic i antroponímic del Maestrat i dels Ports.

D’entrada, cal dir que la toponomàstica al Maestrat viu, els darrers temps, un moment enormement fructífer gràcies a la tasca acadèmica i cívica desplegada per investigadors compromesos que estan fent del ric patrimoni toponímic un instrument d’estima cultural del paisatge (Alvir 1986, Peraire 1991 i 1992, Beltran 1995, Bernat 1997 i 2000, Coloma 2000, Barreda-Peraire 1999, Ferrando-Roca 2006, etc.).

Les denominacions toponímiques —un patrimoni immaterial, fràgil i sovint desatés— remetent als complexos

processos establits al llarg dels segles entre el territori i els seus habitants. Els noms de lloc (Moreu-Rey 1982) —o *apellidos de la tierra* en paraules del cronista Viciàna (Mateu 2001-2002)— descriuen d’una forma visual i suggestiva el territori, designant de vegades el potencial dels nínxols ecològics, el predomini d’un determinat component ambiental, les arquitectures del relleu o les anomalies hídriques positives, que va barrejant-se amb denominacions sobre les formes d’habitar i viure una rodalia, les pràctiques productives, les estructures de la propietat i, fins i tot, expressions relatives a valors i símbols del paisatge. En conseqüència, el corpus toponímic d’una regió —un document de la memòria d’una cultura— és un valuós testimoni per a comprendre els paisatges actuals. Justament per això, Vicenç M. Rosselló (2004a) —reconegut mestre de geògrafs i toponimistes— ha escrit que la toponímia és una “cabalosa font geogràfica, rica, vària i fecunda en secrets i continguts” i una eina per anar descobrint la geografia dels llocs des d’una enriquidora òptica cultural. No debades, la geografia és una ciència d’interrelacions, algunes de les quals són explicables amb l’ajuda de la toponomàstica.

El títol de la conferència —Geografia i toponímia del Maestrat— avança la voluntat de parlar de geografia amb el concurs de la toponímia. Però no consideraré ni l'origen ni el significat dels topònims, sinó l'etiologia o motivació de les riques expressions dels noms que designen la notòria diversitat geogràfica del Maestrat. Òbviament el camp d'aplicació es vastíssim, per la qual cosa ho restringiré al fenomen recurrent dels tolls i aiguamolls, ço és, a l'etiologia dels topònims que denominen acumulacions hídriques no permanents. De fet, avançaré primeres hipòtesis d'una investigació referida als corredors prelitorals del nord valencià, per la qual cosa inclouré rodalies que ultrapassen l'estricta Maestrat vell (López Gómez 1979, Rosselló 2004b). He triat la qüestió de les acumulacions hídriques transitòries —aparentment un detall menor i quasi relict actualment— perquè aquests espais aigualosos foren profitosos prats ramaders d'una secular terra de pastors i, altrament, àrees prioritàries de conreu en una terra aspra i secana. Al meu parer, una acurada etiologia de les designacions toponímiques pot coadjuvar a reconstruir el valor i la complexa memòria secular d'uns aiguamolls molt lligats a les formes canviants d'habitar un territori i als successius aprofitaments territorials del Maestrat, un recinte on bona part "són montes áridos, por lo comun incapaces de cultivo, y por eso destinados á pastos: el resto son valles y llanuras bastante fertiles, aunque privados casi enteramente de riego" (Cavanilles 1795: 29).

1. LES ACUMULACIONS HÍDRIQUES TEMPORALS

"Lo gran pla de Vistabella, que, com immensa çafa o llivrell descansa sobre la espala del Bòi, se torna una llacuna en temps de grans neus i plujes, que pren lo nom de Estany del Quinyó"

GARCIA GIRONA, J. (1920): *Seidia. Poema valencià del principi de la Reconquesta*, Impremta Valencianista, València, p. 267

Les llacunes i aiguamolls temporals mediterranis (González Bernáldez 1987, Casado-Montes 1995), de reduïda grandària i temporalitat discontinua, constitueixen una manifestació més freqüent a la natura que la que registren els catàlegs de zones humides o els manuals universitaris. Semblant menysvaloració no ha contribuït a una ajustada

comprensió ecològica i social d'uns entorns representatius de fenòmens de temporalitat no cíclica als dominis semiàrids mediterranis. Com anirem advertint, al Maestrat les àrees de recurrents entollaments efimers solen ser espais singulars en l'organització dels geosistemes i en els mosaics paisatgístics rurals. Parafrasejant Cavanilles, als dits espais aigualosos temporals també s'ha escrit una densa pàgina motivada pel secular diàleg entre les *obres de la natura* i les *obres de l'art*.

1.1. Manifestacions hídriques transitòries

Als corredors prelitorals del Maestrat i rodalies immediates, les anomalies hídriques positives abasten una àmplia gamma, des dels aiguamolls d'una quasi regularitat interanual fins a entollaments ocasionals no cíclics de depressions tancades o de baix gradient. Semblant transició depèn de la connexió o desconnexió de la làmina d'aigua amb els aqüífers locals. En el primer cas, la saturació dels sòls —més o menys prolongada— esdevé un fet recurrent però no cíclic. La segona modalitat coincideix amb entollaments —molt més irregulars en el temps— de depressions endorreiques.

a) Els espais aigualosos temporals registren acumulacions hídriques dependents del fluctuant nivell piezomètric dels freàtics locals. En alguns indrets de molt baix gradient i drenatge indecís, els aiguamolls esdevenen llacunes efímeres quan els temporals recarreguen els aqüífers locals i el nivell piezomètric supera la superfície topogràfica. Mentre dura aquesta disposició, es prolonga l'entollament de la làmina d'aigua (una circumstància sovint registrada per les denominacions toponímiques). Aquestes acumulacions hídriques —de desigual grandària i durada interanual variable— són fenòmens repetits en diversos paratges dels corredors prelitorals del Maestrat, com ara les llacunes de Sant Mateu, la Salzedella, la Jana o la Vilanova d'Alcolea. De vegades, també els *fondos*, les *foies* o les *comes* immediats a Alcalà de Xivert, les Coves de Vinromà, la Vall d'Alba, etc., es tornen tolls temporals. La presència d'acumulacions hídriques transitòries per les terres del Maestrat ja fou advertida per Cavanilles (1795: 65) quan escrivia que "las vertientes de los montes han depositado aquí tierra fertil, que se mantiene fresca por las muchas aguas que acuden por filtros subterráneos: son tan

abundantes, que en qualquiera parte se hallan á pocos pies de excavacion, y algunas veces inutilizan el suelo y la semilla”.

D'altra banda, als voltants d'altres viles i d'antigues masades, sovint hi ha una partida de terres més fresques de poc gradient (com ara els *freginals* de la Salzedella, les *canals* d'Albocàsser, el *prat* de la Serratella, etc.), on la saturació temporal dels sòls es manté temporalment sobre una roca mare impermeable. Òbviament, aquests fenòmens també solen ser ben percebuts per la toponímia (incloent, fins i tot, la denominació dels *aiguamolls* al terme de la Pobla Tornesa). I, en alguna ocasió, pot arribar als malnoms: “Los de Culla encara avui li diuen (a Benassal) lo ‘Mas del Marjelar’, dels marjals que antigament hi hauria, i als benassalencs mos diuen ‘marjalencs’. Seria un lloc de moltes aigües, vui molt curtes per haver hi tallat los grans boscs” (Garcia Girona 1920: 265).

Aquesta darrera etiologia toponímica de Mn. Garcia Girona és d'un gran interès. En efecte, els aiguamolls temporals (amb totes les gammes possibles) són acumulacions hídriques dependents de l'equilibri local de les condicions ambientals: la variació en un component (com ara talar els grans boscs) pot augmentar o disminuir el comportament temporal dels aiguamolls. Així, en les darreres dècades, els canvis d'usos del sòl, les variacions del règim anual de les precipitacions (especialment, en la repetició i duració dels temporals de l'hivern) i, sobretot, la creixent explotació dels aquífers locals i regionals han contribuït a la quasi desaparició d'aquests reduïts aiguamolls temporals als corredors prelitorals del Maestrat i rodalies immediates. En aquest context, cal al·ludir a certes pulsacions més humides de la denominada Petita Edat del Gel (P. E. G.) durant les quals els corredors prelitorals del Maestrat mantindrien una recurrència anual més curta dels aiguamolls i llacunes (una qüestió a la qual, probablement, foren sensibles les designacions toponímiques).

b) La segona modalitat d'acumulacions hídriques transitòries s'associa a depressions tancades —majoritàriament desconnectades dels aquífers locals— molt pròpies dels massissos càrstics. Durant els episodis de precipitacions més intenses i quantioses poden entollar-se *clots*, *bassasses*, *foies* i *plans*. El manteniment de la làmina d'aigua a les depressions càrstiques sol ser horària, però en algun paratge s'allarga més temps.

Les dimensions dels entollaments efimers depenen de les característiques morfològiques de les depressions i de la seua conca de recepció, així com de l'estructura espacial i temporal de les tempestes. Si s'allarga la durada del toll, la toponímia ho sol detectar. Aquest seria el cas de l'*estany* del Quinyó, del que parla Mn. Garcia Girona, la *llacuneta* urbana de la Vilanova d'Alcolea o el mas de la *Llacunassa* al terme d'Albocàsser. Per contra, a la Vilanova hi ha tres depressions tancades —dites *foia de dins*, *foia de fora* i la *cerrada*— on l'entollament dura poques hores. Al terme de Culla, al fondo del mas del *Clot* l'entollament desapareix a les poques hores, tot i que, amb motiu de temporals molt copiosos, l'aigua haja vessat fora del clot. També al sòl de les *foies* del pla de Cabanes els entollaments dels *clots* no solen durar més d'unes setmanes.

1.2. Les designacions toponímiques

La diversitat de tantes acumulacions hídriques transitòries ha estat àmpliament registrada per la toponímia. Sens dubte, els entollaments i aiguamolls temporals en un territori aspre i eixut com el del Maestrat foren motiu suficient per a individualitzar-los i designar-los amb diversos genèrics toponímics. Però com assenyala Segura (2000: 458) “la toponímia no té unes regles generals i lògiques que s'apliquen per tot arreu”. Parafraçant-la podem dir que una mateixa modalitat d'acumulació hídrica temporal pot registrar denominacions genèriques diferents en llocs pròxims. “La percepció que els homes tenen del territori, tan subjectiva, per força acaba reflectint-se en la toponímia. Sembla que els homes anomenen les formes del relleu —i en el nostre cas, les acumulacions hídriques temporals— que els són més útils, més cridaneres o més pròximes, sense considerar-ne les dimensions o morfologia com a criteri de selecció.” (Segura 2000: 458)

D'entrada, els entollaments, aiguamolls i altres acumulacions hídriques temporals són pròpies de depressions o de superfícies de molt baix gradient. No cal revisar les relacions de la toponímia i la morfologia de les depressions valencianes, atés que ja ho ha fet Segura (2000: 459) classificant-les en “macroformes amb connotacions d'humitat, però sense presència d'una làmina d'aigua permanent (*foia*,

fondo, coma, clot), macroformes amb aigua (*llacuna, marjal*), microformes amb làmina d'aigua temporal (*toll, bassa, 'charco'*) i microformes sense aigua (*clotxa, codolla, cocó i codina*). Malgrat tot, com diu Segura, aquest assaig de classificació és relatiu i la sinonímia és molt fluida i no sempre respon a la morfologia.

D'altra banda, als llocs aigualosos transitoris, les plantes herbàcies són dominants o resulten especialment abundants. No obstant això, la vegetació s'adapta al ritme hídric no cíclic dels aiguamolls. En aquestes condicions les grans fulles dels herbassars alts desapareixen substituïdes per formacions que no evaporen tanta aigua a l'estiu. Es tracta de comunitats dominades pels juncs —unes plantes de gran valor fisonòmic— que són l'últim anell de la catena d'higròfits. De vegades, la toponímia al·ludeix a les dites formacions herbàcies. Així, hi ha la partida de *Juncosa* a la Vall d'Alba, o *el Juncar, la font del Juncar* i *la foieta del Juncaret* a Benassal (Barreda-Peraire 1999: 290) o *el Juncar (el barranc del, el mas del, el roure del i l'ombria del)* i *les Junqueres (el barranc de les, la fonteta de les)* al terme d'Atzeneta (Bernat 2000: 217-219).

Però els criteris utilitaris —més que els hidrogeomorfològics o els biogeogràfics— primen a l'hora de designar els llocs aigualosos transitoris. Per tant, cal atendre els aprofitaments —no sempre coincidents— dels aiguamolls temporals en una economia ramadera i en una economia agrària.

2. APROFITAMENTS SECULARS I TOPONÍMIA DELS AIGUAMOLLS

"E caminando el rey (Jaume I) desde Teruel para Peniscola, pasó por los campos que hoy nombramos de Sant Matheo, aunque entonces en estos campos no habia población alguna, antes todo era yermo... todo aquel campo estava lleno de muy grandes y esbeltas plantas de azebuches, matas y xarales que se hazía un bosque muy fragoso, abitado de feroces y bravos animales. Y en las partes mas hondas donde havia umedades y aguas havia muchos juncos y espadañas, y otras yerbas lagunosas. Por lo qual la fertilidad de la tierra y buen suelo se mostrava."

MARTÍ DE VICIANA (1564): *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reyno*, València, Tercera Parte.

Al Maestrat, l'aprofitament dels espais aigualosos temporals ha anat canviant al llarg dels segles. En línies generals, primer foren prats ramaders, i gràcies a obres de drenatge —sense menysprear canvis ambientals i variacions dels usos del sòl— van anar transformant-se en terra campa i, fins i tot, en hortes regades per sèries o palanques. Darrerament, quasi ha desaparegut la seua condició aigualosa, principalment per una baixada generalitzada dels nivells piezomètrics dels freàtics locals. Òbviament la toponímia ha anat registrant aquestes mutacions dels aprofitaments incorporant noves designacions. És per això que en un mateix espai humit temporal poden conuiu denominacions dels antics usos ramaders desapareguts amb noves designacions referides als aprofitaments agraris.

En efecte, al corpus de genèrics toponímics propis dels llocs aigualosos temporals del Maestrat hi ha denominacions mixtes, unes més netament ramaderes (*prat, freginal, forrejats*, etc.) que s'han mantingut davant l'avanç dels aprofitaments agraris. Al recull també hi ha topònims que han perdut transparència (*parat, albellons, coma*, etc.). Òbviament, als llocs aigualosos també són usuals topònims postmedievals per a designar obres de drenatge (*sequiol, regall, canalís*, etc.) o tardanes parcel·lacions d'espais bonificats. Tanta diversitat de designacions toponímiques barrejades als espais aigualosos aconsella establir una seqüència provisional dels canvis en els aprofitaments seculars dels aiguamolls transitoris, dins de la qual prenen sentit els genèrics toponímics. És per això que consideraré primer l'antic aprofitament ramader i, després, la seua transformació en terra de conreu.

2.1. Els prats ramaders

La historiografia medieval del Maestrat ha interpretat, entre moltes altres qüestions, les continuïtats i les discontinuïtats en l'organització i aprofitaments territorials anteriors i posteriors a la conquesta cristiana. L'explicació més repetida fa referència a una terra de frontera i a una *extremadura* deserta a l'arribada dels feudals al Maestrat. Des d'aquesta perspectiva, la transhumància medieval —i tantes altres estructures organitzatives de la nova societat— naixeria després de la conquesta cristiana i assoliria una creixent

importància econòmica per l'impuls del comerç internacional de la llana.

Al meu parer, l'activitat ramadera al Maestrat fou anterior, molt anterior a l'arribada dels feudals. Sense anar més lluny, el poblament andalusí constitueix un referent imprescindible a l'hora d'interpretar les continuïtats i discontinuïtats feudals. En aquest context, durant els reconeixements pels corredors prelitorals del Maestrat, he anat advertint una marcada proximitat de viles de tradició andalusina a reduïts espais aigualosos temporals, ço és, a terres fresques i sòls grassos on creixerien aprofitables prats ramaders. Hi ha aquesta proximitat a la Vilanova d'Alcolea i a Mosquera (les Coves de Vinromà), a la Serratella i la Serra d'en Galceran, a Vilar de Canes i als Vilars de la Torre d'en Besora, a Atzeneta i a Benassal, a la Jana i a Canet lo Roig o als voltants de les alqueries andalusines de la Vall d'Alba, Benlloc i Cabanes, etc. La proximitat d'alqueries i vilars islàmics a prats aigualosos —d'escasses dimensions, però de bon potencial ecològic— constitueix una nota comuna arreu dels corredors prelitorals del Maestrat, una secular terra de pastors. Per la seua banda, alguns castells islàmics dominarien i vigilarien prats ramaders, com ara el pla de Vilafamés, la foia d'Alcalà de Xivert, els voltants d'Albocàsser i Benassal o l'entorn de les moles d'Ares. Resulta sorprenent la proximitat de castellers (com per exemple els de la Serra, la Serratella i d'altres) a terres fresques per a facilitar la vigilància i el control de les pastures. Al mateix temps, el traçat de certs assagadors —com seria el cas del protegit pels castells de Xivert, Albocàsser i Benassal i que avança cap a Gúdar— suggereix que la transhumància no seria una activitat inèdita *en temps dels sarrains*.

Després de la conquesta cristiana, el Maestrat fou poblat per comunitats majoritàriament agràries, però amb una destacada dedicació ramadera. La regulació col·lectiva de la vila —mitjançant les ordenances municipals— protegia les terres cultivades i les vedava al ramat durant el cicle vegetatiu de les collites (Roca 1985). El bestiar fruïa de més llibertat als bovalars i emprius. En aquest context, cal emmarcar la nova ordenació feudal de la ramaderia i de la transhumància i l'inici del gran auge de l'exportació de la llana durant les primeres dècades del segle XIV (Sánchez Adell 2004). Són dècades d'establiments de bovalars i deveses, de delimitacions de

redones, de regulació dels drets d'herbejar i de transhumància, etc. Òbviament, els espais aigualosos temporals —de sòls profunds i humits— dels voltants de les viles prompte esdevingueren terres desitjades perquè els pastors pretenien perpetuar-les com a prats d'herbes per al bestiar, mentre que els hereters pretenien drenar-les, colonitzar-les i convertir-les en terres de cereals i hortes; en aquests casos s'arribava a compromisos estables d'aprofitaments temporalment compartits de la redona.

Al llarg dels temps medievals i d'època moderna, algunes zones aigualoses foren objecte d'operacions de drenatges parcials, de posterior parcel·lació i d'aprofitament agrari, en detriment dels anteriors usos ramaders. Òbviament, aquestes intervencions colonitzadores han estat registrades per nous genèrics toponímics. Així, a la Vilanova d'Alcolea hi ha una partida rural denominada *albellons* —una expressió sense significat entre els enquestats— que probablement al·ludeix a obres de drenatge anteriors al segle XVIII. A la Salzedella hi ha una séquia Fargalana (un desguàs urbà?) que, des de la part baixa de la vila, va a les llacunes, prop de l'ermita de Santa Bàrbera. Probablement, les denominacions —*solades*, *llargues*, *esquadres*, *travesses*— indiquen parcel·lacions i avanços dels aprofitaments agraris pels voltants dels aiguamolls.

Simultàniament, el comerç internacional de la llana havia revaloritzat els prats del Maestrat, tant per al bestiar estabulat com per al transhumant. Per tant, els llocs aigualosos de l'interior —ço és, els més allunyats de les viles— s'havien convertit en entorns molt estimats dels propietaris de grans raberes. Les masades ramaderes del Maestrat en època medieval i moderna constitueixen una peça clau en la producció de llana: els millors masos incloïen foies, comes i fondos aigualosos on les raberes podien pasturar bona part de l'any, amb el complement alimentari dels immediats carrascars i rouredes. Des d'aquesta perspectiva cal interpretar la prioritària dedicació ramadera de les bones masades de Benassal i Culla o les d'Ares i Albocàsser dels segles XV i XVI. Poden servir de mostra el mas de la Belladona (Ares), els voltants d'Albocàsser des de l'ermita de l'Esperança fins als prats de Sant Pau, el mas d'en Bou amb la foia de Juncosa (a l'actual terme de la Vall d'Alba) o la masada de les Deveses (la Serra d'en Galceran), etc.

En síntesi, entrats al segle XVI s'havien anat desenvolupant dos processos distints. D'una banda, els drenatges parcials de zones aigualoses properes a les viles per la pressió dels hereters. D'altra, hi havia la revalorització dels prats, especialment a les masades ramaderes, condicionada pels preus de la llana. Aquestes dos tendències interrompen la seua evolució al segle XVII per la gran crisi (comercial, demogràfica, social, etc.) del Maestrat. Al mateix temps, les successives fluctuacions climàtiques de la Petita Edat del Gel incrementaria algunes acumulacions hídriques als corredors prelitorals del Maestrat (especialment a les zones més aigualoses de la Vilanova d'Alcolea, Sant Mateu, la Salzedella, la Jana, Alcalà de Xivert, Atzeneta, Sant Pau d'Albocàsser, etc.). En conseqüència, alguns aiguamolls temporals anirien guanyant rellevància i durada, i propiciarien, fins i tot, l'abandonament d'algunes terres drenades i cultivades en època medieval, si fem cas d'allò que diu Cavanilles (1795, I, 43) a propòsit de la foia d'Alcalà de Xivert.

2.2. Dessecació d'espais aigualosos

Durant els segles XVIII i XIX, el Maestrat —amb crisis socials recurrents i, fins i tot, dramàtiques guerres— també va participar en el creixement agrari general. Al llarg de més de dos-cents anys, es va anar ampliant l'espai agrícola gràcies al drenatge d'espais aigualosos temporals, la roturació de terres comunals i de propis i l'abancament de les muntanyes. Aquests processos de colonització interior reforçaren el creixement demogràfic general i la dispersió del poblament (masos) per rodalies cada vegada més aspres i secanes.

Entre les diverses accions de colonització del Maestrat, la més desconeguda —però no secundària, ni de lluny— va ser la dessecació de zones aigualoses improductives que havien assolit especial visibilitat en algunes de les pulsacions climàtiques de la Petita Edat del Gel. Els treballs de drenatge (obertura de séquies, regalls, canalissos, canyos) van possibilitar l'aprofitament de terres grasses i fresques per al conreu de cereals o per a la rotació de cereals-llegums-guaret. Sovint, l'obertura de séquies anava seguida de sénies que permetien regar tornalls d'horta (hortalisses, llegums, patates, panís, alfals, etc.). Els treballs de drenatge desplegats als corredors prelitorals del Maestrat abasten una dimensió rela-

tiva que caldria relacionar amb la de les dessecacions de les marjals costaneres valencianes.

Ara no és el moment de reconstruir l'abast d'aquesta mampresa col·lectiva a les zones aigualoses temporals dels corredors prelitorals del Maestrat. Avançaré unes notes a partir del testimoni d'A. J. Cavanilles combinant-lo amb algunes observacions pròpies i també acudiré al registre toponímic.

a) El testimoni de Cavanilles: L'il·lustre botànic de la Il·lustració, d'ordre del rei, recorregué l'antic Regne de València a les acaballes d'un prolongat període de recuperació demogràfica i expansió econòmica. Al pas pels corredors prelitorals del Maestrat va anar reunint nombroses notícies, entre d'altres, sobre obres de drenatge desplegades per diversos llocs aigualosos. El viatger celebrà els progressos aconseguits i no dubtà a proposar més obres, especialment allà on els aiguamolls romanien incultes (Ferri *et al.* 1997) per tal d'augmentar la superfície cultivada i, fins i tot, eradicar les febres terçanes. Faré un repàs de les notícies incloses a les *Observaciones del Reyno de Valencia* (1795-97).

A la part occidental del terme de Canet lo Roig "hay infinitos manantiales... las fuentes llamadas de la Roca y Villa... son tan abundantes aun en años secos, que proporcionan riego á mas de cien jornales de tierra; pero como el terreno es allí hondo y bastante llano, se derraman las aguas y forman lagunas. Crecen allí muchas plantas... que perecen en verano cuando disminuyen las aguas, y entonces exhalan miasmas que alteran la atmosfera... Podrian evitarse estos malos efectos, destruyendo las causas que los producen, esto es, dando curso libre á las aguas por el barranco sin permitir que se derramen y estanquen... Este descuido tan perjudicial á la salud pública, continúa, segun me informaron los vecinos..." (I, 30).

A la foia d'Alcalà indicà l'inconvenient, "que es el exceso de aguas en años lluviosos... los altos montes que cercan la llanura al oriente y poniente suministran muchas aguas que se precipitan al fondo, el qual queda pantanoso por el corto desnivel de aquel recinto. Los antiguos habitantes de Alcalá para evitar estos malos defectos abrieron una zanja bastante profunda y ancha en donde se iban reuniendo las aguas que filtraban por las tierras, conduciéndolas al barranco más allá de Polpis. Los modernos se han descuidado en este asunto de tanta importancia: deberían renovar la zanja y añadir canales subterráneos. No muy léjos tienen modelos que imitar en la cañada de Villanueva..." (I, 43).

"Buena porcion del termino de Villanueva se compone de montes, pero tambien entra en él gran parte de la hoyada... Las vertientes de los montes han depositado aquí tierra fertil, que se mantiene fresca por las muchas aguas que acuden por filtros subterráneos: son tan abundantes, que en cualquiera parte se hallan á pocos pies de excavacion y algunas veces inutilizan el suelo y la semilla. Para evitar semejantes defectos han hecho los de Villanueva profundas y angostas zanjas, que cubren con losas en arcos apuntados, sobre los cuales ponen tierra que siembran de trigo... los de Villanueva poseen un dilatado y precioso término capaz de infinitas mejoras. Deberían multiplicar los canales subterráneos, construir zuas, poner de nivel muchos campos, y hacer huertas." (I, 65)

"El Rey D. Jayme el Conquistador fundó á San Mateo en un bosque de árboles silvestres y juncas...; se rompieron los eriales destinando muchos campos para trigos, y otros para olivos y viñedos. La porcion mas despreciable entónces por los manantiales y aguas embalsadas se convirtió despues en la mas preciosa, conocida hoy día con el nombre de *llacunas*, que fueron sin duda los juncas...; aquí se abrió un canal para el desagüe, que mejoró el suelo, y purificó la atmosfera de los vapores, que en verano producían tercianas; cada jornal de tierra se vende por 150 pesos, aunque dista media hora de la villa." (I, 70)

Òbviament, les *Observaciones del Reyno de Valencia* no constitueixen un catàleg exhaustiu de les mampreses aleshores en projecte o en execució als corredors prelitorals del Maestrat. Sens dubte, al llarg del segle XVIII, altres iniciatives de dessecació d'espais aigualosos anirien executant-se per l'impuls dels municipis dins del programa de colonització interior promogut pel despotisme il·lustrat. Per ara és una qüestió més intuïda que sistematitzada, però les séquies, regalls i canalissos —d'iniciativa comunal i privada— són nombrosos. D'altra banda, Cavanilles (1795, I, 43) també al·ludeix a la difusió dels canyos —executats per hereters— que "ni son costosos ni quitan terreno a la agricultura, reduciéndose a estrechos canales, cubiertos con losas, sobre las cuales ponen pie y medio de tierra". Igualment el viatger esmentà l'obertura de pous perquè les aigües elevades per sènies i palanques regaren reduïdes hortes, sempre elogiades pel botànic.

En qualsevol cas, el testimoni de Cavanilles constitueix una obligada referència en relació al llarg procés de drenatge d'espais aigualosos temporals que continuaria al segle XIX (singularment la segona meitat) i, fins i tot, les primeres

dècades del segle XX. Així, una persona gran m'ha explicat l'abast del seu treball, junt al de son pare i altres germans, en l'obertura de *canyos* a la partida dels Albellons (de la Vilanova d'Alcolea) abans de la Guerra Civil. Molt amablement mem va mostrar els forats de desguàs d'eixida. Igualment les respostes de diversos interlocutors m'han anat convencent que la major fase constructiva de sènies arreu dels corredors prelitorals del Maestrat es va desenvolupar a la segona meitat del segle XIX i primeres dècades del segle XX. De vegades, les sènies ocupen els allargats marges al·luvials dels barrancs. Però sovint les sènies no segueixen la dita vora al·luvial, sinó que aclivellen els espais humits temporals per a captar freàtics locals molt superficials (com és el cas del *fondo* del regall de la Vall d'Alba o de Canet lo Roig, la *llacuna* de la Salzedella, el *prat* de la Serratella o la partida de les *sènies* d'Atzeneta, etc.). La mateixa cronologia es vàlida per a molts dels horts regats amb palanques.

D'altra banda, probablement al segle XVIII i XIX també es condicionarà el drenatge d'algunes depressions càrstiques (com ara les *llacunes* de la Jana o les *foies* del *pla* de Cabanes) amb l'obertura de llargues *séquies* dirigides cap als *avencs*. Fins i tot, en carsts coberts (com el del *pla* de Cabanes), la morfologia d'un *avenc* mostra evidències de l'excavació d'un pou, la caixa del qual ha estat protegida amb mur rodat de pedra seca. Igualment es condicionarà el drenatge de la *llacuneta* urbana de la Vilanova d'Alcolea (l'actual camp de futbol) amb una canalització subterrània encara operativa.

En poques paraules, el testimoni de Cavanilles i algunes observacions pròpies em permeten afirmar que, als espais aigualosos temporals dels corredors prelitorals del Maestrat, el procés de drenatge va anar transformant les àrees romanes dels antics prats ramaders en terres cultivades al llarg dels segles XVIII i XIX. Si al principi les iniciatives foren més comunals i municipals, la culminació (*canyos*, *sènies*, *palanques*) fou principalment obra dels nous propietaris colonitzadors dels espais aigualosos. Finalment, enquestes de persones majors permeten indicar que els ullals i aiguamolls han tingut una recurrència interanual no cíclica fins als anys setanta del segle XX. Alguns testimonis parlen d'aiguamolls temporals que eixien al final d'algunes campanyes de la verema, la qual cosa obligava a moure's damunt de canyissos per a tallar el

raïm i, fins i tot, deixar mitja finca sense veremar perquè s'ensotaven fins als genolls. Altres parlen d'oliveres mortes per l'asfíxia de les arrels a causa de la llarga durada de l'aiguamoll. Són vívides estampes d'una societat agrària que estava aprofitant espais aigualosos temporals.

b) El testimoni toponímic: Tantes i tan diverses obres de drenatge d'espais aigualosos als corredors prelitorals del Maestrat motivaren l'aparició de topònims per tal d'al·ludir als nous aprofitaments agraris, als nous hereters o a la forma geomètrica de les noves parcel·lacions. Òbviament, hi ha una gradació escalar de topònims que permeten localitzar des de la partida fins a les micro propietats, una característica molt comuna d'aquests paratges. Però ara i ací, només esmentaré dos genèrics sovint repetits a diversos aiguamolls (en concret, *les sènies* i *els quadrons*).

Les *sènies* apareixen per diversos indrets del Maestrat. De vegades, aquests artefactes hidràulics es troben seguint les terrasses al·luvials de barrancs (sense anar més lluny a la vora del barranc de Benifarquet de Sant Mateu). En altres llocs, la concentració de les sènies coincideix amb zones humides transitòries on els freàtics locals són molt superficials (com ara a la rodalia d'Atzeneta, les *llacunes* de la Salzedella, Canet lo Roig, el *fondo* de la Vall d'Alba o la *foia* de Vilar de Canes). En tots els casos hi ha topònims menors per a designar una sènia determinada (sènia de Marimon, sènia dels Cintós, sènia del mas de Roures, sènia de l'hort del camí Nou, sènia de Toni Queleta, etc.).

Els *quadrons* —un genèric repetit a diversos espais aigualosos dels corredors del Maestrat— fan referència a parcel·les quadrades o rectangulars dessecades, probablement per iniciativa comunal, sense descartar l'impuls dels propis hereters. Per ara, he registrat la dita denominació als espais humits transitoris de la rodalia d'Atzeneta, la Vall d'Alba, pla de Vilafamés, la Vilanova d'Alcolea, la Torre d'en Doménec, etc.

Més enllà dels dos genèrics toponímics referits, altres designacions anaren creant-se al pas de l'avançada dels aprofitaments agraris i el retrocés dels usos ramaders. Una bona síntesi toponímica són *els hortets del prat*, al terme de la Torre d'en Doménec, no lluny dels *quadrons*, que evoquen l'avanç dels hereters (*hortets*), mentre que l'altre genèric (*prat*) recull l'ús ramader desaparegut.

3. AGRUPACIONS TOPONÍMIQUES DELS LLOCS AIGUALOSOS

"Doncs bé, senyoret, mire'l, mire'l bé: aquest és el nostre país; un país de grans tossals poblats de matisses, coscolls, argelagues i romers, i al costat dels puigs, els cingles, els colls i les moles, unes petites planúries com aquesta que passegem, on a força de treballar i treballar se cullen bastants coses, perquè tot plegat, ben garbellat i mesurat, resulta que vivim en un terreny aspre i dur. En estiu, per ser estiu, fa un sol i una calor sense mesura; en hivern, cauen unes gelades que fan tremolar els mateixos arbres..."

"I és el que abans deiem: no hi ha aigua, no plou bastant i clar està, hi manca suavitat. Perquè l'aigua és molt verda, i és també molt blava i molt suau. No hi ha cosa més contrària a la calor i al fred que l'aigua"

HUGUET SEGARRA, Gaietà (1969): *Els valencians de secà. Estampes velles del Maestrat*, València, L'Estel.

Els estudis dels noms de lloc solen atendre més al significat i l'origen dels topònims que a l'etiologia o l'estudi de les motivacions. Quan hom pretén avançar per la segona via, cal conèixer l'entorn i la cultura local. Com diu V. M. Rosselló (1999), "el context ens ho explica de vegades i, viceversa, els topònims ens il·lustren el context". És per això que la comparació de les agrupacions toponímiques d'unitats ambientals properes i semblants permeten entendre les motivacions i, fins i tot, la seqüència temporal d'aparició, fossilització o substitució de topònims. Però, igualment, la dinàmica de les unitats ambientals atorga més sentit a les agrupacions toponímiques.

En la terra aspra i dura dels valencians de secà, de la qual Gaietà Huguet, propietari de la Foia de Vilafamés, parlà amb estima, les acumulacions hídriques no permanents han transcendit a la toponímia del Maestrat. Però el contrast de les unitats aigualoses respecte de l'entorn més eixut no sol reduir-se a un únic hidrònim ambiental; al contrari, diversos genèrics toponímics documenten les característiques hídriques del lloc, els aprofitaments actuals i, fins i tot, desapareguts i, sobretot, la progressió secular de les transformacions agràries que han anat segmentant i geometritzant diverses parts d'un únic espai humit originari. És per això que la zona humida transitòria sol ser més extensa que allò que designa el nom de lloc aigualós (p. e. *llacuna*, *fondo*, etc.), raó per la qual cal afegir i

considerar altres denominacions adjacents (p. e. *quadres*, *llargues*, *séquia*, *regall*, *solades*, etc.). En poques paraules, les designacions toponímiques d'un aiguamoll estacional sol incloure també genèrics referits a aprofitaments, parcel·laris i altres aspectes socials.

Per ara no és possible establir el quadre sistemàtic de les repeticions i paral·lelismes concurrents en les agrupacions toponímiques pròpies dels espais aigualosos dels corredors prelitorals i terres altes del Maestrat. No obstant això, n'avançaré unes notes, aprofitant la riquesa i el rigor de corpus toponímics recentment publicats o anotacions personals de camp. Sens dubte, aquestes humils zones aigualoses temporals són un completíssim llibre de natura i cultura mediterrànies.

3.1. Corredors prelitorals

Com ja he indicat, les designacions toponímiques dels aiguamolls efímers responen a diversos criteris, per la qual cosa hi ha una diversitat de genèrics, la majoria dels quals ultrapassen el camp dels hidrònims (Casanova 1987). Tot seguit mostraré alguns casos representatius d'agrupacions toponímiques, els quals conserven la memòria de la transformació agrària d'aquests llocs aigualosos. Després, comentaré certes repeticions toponímiques advertides en les partides rurals aigualoses dels corredors del Maestrat.

Val la pena començar per Atzeneta del Maestrat, on Jesús Bernat (1997, 2000) ha confeccionat una esplèndida cartografia toponímica i ha reunit un valuós recull toponímic del terme. Aquesta modèlica i cívica tasca —feta des del rigor i l'estima— és d'obligada referència a l'hora d'interpretar el secular procés de transformació agrària d'un aiguamoll temporal que fou primordialment ramader en temps dels tribals zenetes. Entre les denominacions actuals hi ha genèrics amb connotacions ramaderes (*freginals*, *forrejats*), amb referències parcel·làries (*llargues*, *quadrons*, *esquadres*) o amb implicacions hidràuliques (*sénies*, *taones*, *aigua nova*) i, fins i tot, de transició perifèrica (*solades*).

Un altre cas és el reduït aiguamoll temporal estés al nord del nucli de Benlloc, on els informadors locals m'han anat indicant, entre d'altres, genèrics ramaders (*prats*, *freginals*), parcel·laris (*quadra*), així com altres denominacions enormement suggerents (*clotals*, *comes*, *foia*).

A ponent de la Vilanova d'Alcolea, la zona humida temporal —ben observada per Cavanilles fa més de dos-cents anys— no ha passat desapercebuda en les designacions toponímiques. Així, he anat anotant designacions rurals de significat hidrològic (*llacunes*, *llacunes fondes*), denotatives de depressions (*cometa*) o indicatives del parcel·lari (*quadrons*, *travesses*, *sorts*), de drenatges medievals o moderns (*albellons*) i de ginys hidràulics d'elevació (*sénies*).

També voldria esmentar l'espai situat a l'oest i nord-oest del nucli urbà de la Salzedella. Entre els genèrics toponímics citaré les *llacunes*, acotades pel *cap de les llacunes* i per les *solades*. Igualment hi ha uns extensos *freginals* i unes àmplies *hortes* i *damunt de les hortes* que confronten amb la de les *argiles*. Per la seua banda, les *llacunes* són drenades per un ventall de séquies (entre les quals destaquen la *séquia Grossa*, la *séquia de les Forques* i la *séquia Fargalana*). Igualment hi ha diverses *sénies*.

Fins ací una mostra d'agrupacions toponímiques dels espais aigualosos. Òbviament, mentre no acabe el repàs exhaustiu, només puc avançar algunes consideracions provisionals relatives a un patró compartit d'anomenar-los als corredors prelitorals del Maestrat. Els criteris nominatius prevalents —de marcat component utilitari— han anat segmentant els llocs aigualosos en partides. Hi ha genèrics toponímics que evocuen les formes de les parcel·les (*llargues*, *quadres*, *esquadres*, *travesses*, etc.) o el procediment d'assignació (*sorts*). Altres designacions al·ludeixen a obres de drenatge (*albellons*, *séquies*) o a ginys hidràulics (*taones*, *palanques*, *sénies*). Igualment, hi ha genèrics que mantenen una certa memòria d'usos ramaders (*freginals*, *forrejats*, *parat* o *prat*). Finalment, hi ha denominacions més hidrogeomorfològiques (*llacunes*, *cap de llacunes*, *solades*, *comes*, *foies*, etc.). En síntesi, unes agrupacions toponímiques que demostren les etapes de la complexa desconstrucció d'uns paisatges aigualosos (ara quasi eixuts). Cadascun dels genèrics toponímics mereixrien un comentari singular, però no és possible. És per això que només faré referència a certes repeticions.

Entre els genèrics referits als parcel·laris, cal destacar les distintes variacions de *quadra*. Així, a Atzeneta hi ha una partida dita els *quadrons*. A la Vall d'Alba hi ha les *quadres*

(prop de l'Arc i al peu del Gaidó) i els *quadrons* (prop del mas de Tonilla, on encara hi ha restes de pous de *palanca*). Al pla de Vilafamés hi ha *quadrons* i *quadrelles*, mentre que a ponent del nucli de Benlloc hi ha la *quadra* i a Cabanes denominen les *quadres* a un indret proper a la vila. A la Vilanova d'Alcolea, els *quadrons* són una partida adjacent a les llacunes. Caldria aclarir el significat de les diverses variants toponímiques, fins i tot, amb la mètrica dels parcel·laris i amb la documentació arxivística.

La *llacuna* és un altre genèric repetit per diversos paratges del Maestrat. De vegades s'aplica a depressions càrstiques de drenatge lent (la *Llacuneta* de la Vilanova, el *mas de la Llacunassa*, etc.). D'altra banda, també assenyala els indrets més aigualosos de certs espais humits transitoris. Aquest seria el cas de la Vilanova (*llacunes*, *llacunes fondes*), de la Salzedella (*llacunes*), Sant Mateu (*llacuna*), de les rodalies de Sant Pau (Albocàsser), on també hi ha una *llacuna*. En aquest darrer cas, una visura del terme d'Albocàsser de 1441 cita, entre d'altres, una bassa, "qui és apel·lada de la lacuna" (Díaz Manteca 1987: 442).

Finalment, voldria al·ludir a les *séquies* de drenatge en què es basava la transformació dels aiguamolls temporals. De vegades el genèric s'acompanya de noms propis (séquia de les Forques, Grossa i Fargalana a la Salzedella, séquia del Parat a Sant Mateu, sequiol de la Foia a Alcalà de Xivert, etc.). Altres vegades, la dita denominació és substituïda per *regall*, *canals*, *canalis*, etc. D'altra banda, sospite que secularment s'han anat canalitzant certs trams de barrancs (p. e. al pla de Vilafamés, immediacions de Sant Mateu, etc.) per tal d'avançar en la colonització agrària.

3.2 Les serres i moles del Maestrat, "pare de fonts i verdor"

Baixant per fosc carrascal
s'afuen a Benassal,
castell d'un moro senyor i
verda vall; enfront, gentil
s'alça'l boscós Moncatil
pare de fonts i verdor.

GARCIA GIRONA, Joaquim (1920): *Seidia. Poema valencià del principi de la Reconquesta*. Impremta Valencianista, València, p. 29

El panorama de les agrupacions toponímiques pròpies dels llocs aigualosos no s'esgota amb la de les acumulacions hídriques temporals dels corredors prelitorals. Al Maestrat, cal parlar també d'uns altres genèrics —amb connotacions hídriques— que al·ludeixen a rodals margosos i argilosos dins d'un entorn predominantment calcari permeable. En aquest context, els afloraments carbonatats —i sovint carstificats— de les moles i serres culminants constitueixen extensos i compartimentats reservoris de fluxos subterranis i subsuperficials locals que retornen en forma de molt nombroses surgències (de gran estima social) o que sostenen la humitat dels estrats més impermeables dels vessants. Aquesta segona connexió hídrica —des de les plataformes calcàries culminants fins a aquests reduïts nínxols d'humitat edàfica permanent— constitueix la clau d'uns reduïts i compartimentats prats de fenassars en alguns vessants, de gran valor per a una economia ramadera.

Aquesta connexió hídrica fou poetitzada per Garcia Girona (Gimeno 1998), el major representant de la Renaixença lingüística al Maestrat (Garcia Girona 1922-30), quan declarava "pare de fonts i verdor" el boscós Montcàtil o definia el Rivet de Benassal per ser "d'herba i aigües lloc estret". Aquests espais d'herbassars i fenassars de les terres més altes del Maestrat són una altra anomalia hídrica que també ha generat singulars agrupacions toponímiques. Reconec però que, ara per ara, no he avançat suficient per a establir un patró toponímic. És per això que només referiré allò que indiquen dos corpus toponímics municipals de les terres altes del Maestrat.

Darrerament, Aureli Ferrando i Joaquim Roca (2006) han manufacturat una documentada i detallada monografia sobre els noms de lloc de Culla, fent un esplèndid repàs a la toponímia i a la història. Al citat corpus he consultat l'entrada de *prats*. Els autors indiquen la vigència del genèric toponímic aplicat a una partida de les rodalies de la vila: "entre la font de l'Abeurador, el Toscar i el mas de la Bassa hi ha una agradable zona ombriosa i humida d'antics prats i ara també xopar" (p. 238). En 1580 el paratge s'anomenava el *prat de l'abeurador de les Ombries* i en 1763 era conegut com el *prat d'en Agut*. D'altra banda, Ferrando i Roca indiquen que a alguns masos de Culla hi ha també

“algun paratge anomenat *el prat, el pradet o els pradets*”. Aquestes referències —enormement interessants— mostren que l'intens procés d'agrariització dels vessants del Maestrat al llarg dels segles XVIII i XIX no han eliminat per complet la memòria toponímica d'uns rodals dedicats antigament a prats ramaders. Igualment els autors ressenyen el *pou del Juncar* —al barranc del Castellar, darrere de la Sobalma— recollit documentalment en 1569 i en 1763 (pp. 172-173). En poques paraules, aquests i altres topònims són una valuosa documentació per a explicar el procés de creació de topònims mentre avançava la colonització d'aquestes terres més fresques i productives.

Per la seua banda, Pere-Enric Barreda i Joan Peraire (1999), autors d'un acurat estudi toponímic de Benassal, han incorporat al corpus publicat una abundant documentació històrica i un minuciós coneixement del terme. Ells també han recollit referències de *prats* (pp. 344-346): *el prat* proper al Coll d'Ivol (ja documentat en 1597), *el prat redó* (citad el 1774), *la foia dels prats* (registrada així el 1723), *els prats de Sant Roc o d'En Punyet* (així referida el 1774), *els prats de l'Algar* (citats el 1637), *els prats del castell d'Àsens* (documentats en 1424), *els prats del Colomer* (ressenyats el 1644) i *els prats dels Oms* (ja citats en 1644). Aquest llistat de prats avança la distribució de rodals de terres fresques i humides al terme de Benassal. Els autors indiquen que alguns d'aquests topònims denominen actualment terres cultivades, com els *prats del castell d'Àsens* que corresponen ara als *horts de l'Ullal* (p. 345). D'altra banda, *la serrada del Consell o de la Vila* de Benassal —que amablement Pere-Enric Barreda m'ha delimitat al meu mapa de treball de camp— és la denominació toponímica aplicada almenys des de 1400 al prat situat al peu del Montcàtil i del castell d'Àsens i al voltant de la font d'en Segures. En aquest cas, el genèric de *la cerrada* —legalment vigent fins al segle XIX— és un testimoni del procés de transformació d'antics prats ramaders en terres cultivades al llarg del segle XIX (Barreda 1999b).

La qüestió dels prats ramaders a les terres altes del Maestrat caldrà ampliar-la a altres paratges. Així, a Ares hi ha *la dena del barranc dels prats*. En alguns moments l'ermita de Sant Joan de Penyagolosa o de la font Coberta s'ha dit també de Sant Joan dels Prats (comunicació personal de Ferran

Olucha). Per tant, caldrà analitzar les agrupacions toponímiques d'aquests rodals “de fonts i verdor” en un Maestrat, on “la mayor parte de este recinto son montes áridos, por lo común incapaces de cultivo, y por eso destinados á pastos” (Cavanilles 1795: I, 29).

4. CONCLUSIÓ

“Eren les nou del matí quan aplegaren al centre de la porxada plaça de l'Àngel de Sant Mateu. To el pla, des de molt abans de passar Salzadella, atraïa les mirades del canonge. Les lluentes oliveres...donaven més austeritat al paisatge. Per damunt de la grisor dels arbres mil·lenaris, reeixia l'or vell de les pedres venerades de l'església i del campanar, groixut i gentil alhora.

- Sant Mateu té molt de caràcter. Es copsa un aire senyorívol i elegant —digué el canonge.

- Els cavallers montesians l'emmotllaren, li donaren ànima al convertir la vila en capital de la batllia de Cervera —contestà el Retor de Sant Mateu, a qui poc abans acabava de conèixer.

- I aquests carrers amb noms tan evocadors com els de València, Morella, Barcelona i Tortosa assenyalen la seua importància mercantil i com era d'intens l'intercanvi llur —interrumpí Joan—. Els noms d'aquestes ciutats, i les ciutats mateixes, eren familiars als artífexs sanmatevans. Tenia la vila aleshores lligams íntims amb totes eixes populoses ciutats i viles i amb altres de la Toscana, no és així, retor?.”

SÁNCHEZ GOZALBO, Àngel (1931): *Bolanguera de dimonis*, Societat Castellonenca de Cultura, Castelló de la Plana.

Amb aquesta novel·lada referència d'Àngel Sánchez Gozalbo als noms de carrers de Sant Mateu —i a la seua etimologia, en conversa amb el savi i recordat rector Mn. Betí—, voldria anar conclouent el provisional itinerari toponímic que he descrit pels espais aigualosos temporals dels corredors prelitorals i pels prats de pastura de les terres altes del Maestrat. Òbviament, la motivació de les riques expressions toponímiques sovint és complexa, i una interpretació ponderada requereix de molta geografia i de molta història.

Els continguts d'aquesta conferència són un avanç d'un treball sobre la construcció del paisatge del Maestrat. La rellevància de l'impacte agrari dels darrers segles no n'ha eliminat l'origen medieval ramader. Naturalment, les formes d'habitar el territori han anat modificant la relació secular entre terres de conreu, zones de bosc i àrees de pastura (una

qüestió que caldrà anar aclarint). En aquest context, els humils espais aigualosos temporals són un bon testimoni dels seculars canvis productius i ambientals dels corredors prelitorals del Maestrat. Com he tractat de mostrar, la toponímia —i les motivacions de la toponímia— constitueixen un ric llegat i una valuosa guia per a desxifrar les complexes interferències de natura i cultura en els nostres paisatges mediterranis.

Agraïments: Les hipòtesis dels prats ramaders les he anat madurant gràcies a les campanyes desplegades pel Maestrat i per la serra d'Espadà en companyia dels admirables profs. Karl W. i Elisabeth Butzer. Igualment estic en deute amb el meu mestre prof. Vicenç M. Rosselló, per les observacions i suggerències —no només toponímiques— de cada dia durant tants anys de convivència i col·laboració. Per últim, al text hi ha també molta cultura rural d'hereters del Maestrat, a la qual he accedit per vivències de ma casa i per experiències de molts altres interlocutors, als quals no sempre he sabut explicar el perquè de les meues preguntes.

BIBLIOGRAFIA

- ALVIR, J. *et al.* (1986): "Recull de topònims a Borriol i la Pobla Tornesa. El paisatge en la toponímia", *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, XXIII, pp. 24-27.
- BARREDA, P. E. (1999a): *Els establiments de la vila de Benassal*, Coop. Agrícola Benasalense, Benassal.
- (1999b): "Documents. Visura general de 1902 a 1909", *Benassal. Recull bibliogràfic de textos*, III, pp. 321-380.
- BARREDA, P. E. i PERAIRE, J. (1999): *Toponímia de Benassal*, Coop. Agrícola Benasalense, Benassal.
- BELTRÁN, A. (1995): "Els topònims de Tírig a principis del segle XIX", *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*.
- BERNAT, J. (1997): *Atzeneta del Maestrat. Recull toponímic. Escala 1/20.000*, Diputació de Castelló, Castelló de la Plana.
- (2000): *Toponímia rural d'Atzeneta del Maestrat*, Diputació Provincial, Castelló de la Plana.
- CASADO, S. i MONTES, C. (1995): *Guía de los lagos y humedales en España*, J. M. Reyero Editor, Madrid.
- CASANOVA, E. (1987): "Aproximació a una toponímia d'aigües en català al País Valencià", dins *Aigua i poblament musulmà*, Ajuntament de Benissa, Benissa.
- CAVANILLES, A. J. (1795-97): *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Poblacion y Frutos del Reyno de Valencia*, Imprenta Real, Madrid.
- COLOMA, X. (2000): "Hidronímia del terme municipal de Xert", dins *Estudis de Toponímia Valenciana*, Denes, València.
- DÍAZ MANTECA, E. (1987): *El "Libro de Poblaciones y Privilegios" de la Orden de Santa María de Montesa (1234-1429)*, Diputació de Castelló, Castelló de la Plana.
- FERRANDO, A. i ROCA, J. (2006): *Culla i els noms d'un paisatge. Un repàs a la toponímia i a la història*, Centre d'Estudis del Maestrat, Culla.
- FERRI, M. *et al.* (1997): "Polítiques hidràuliques en temps de Cavanilles", *Cuadernos de Geografía*, 62, pp. 653-670.
- FUSTER, J. (1958): "Castellón en el Reino de Valencia", *El Maestrazgo. Jornadas literarias*, Hijos de F. Armengot, Castelló de la Plana.
- GARCIA GIRONA, J. (1922-30): "Vocabulari del Maestrat (A-G)", Suplements al *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, Castelló de la Plana.
- GIMENO, LL. (1998): *De lexicografía valenciana. Estudi del Vocabulari del Maestrat de Joaquim Garcia Girona*, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, València.
- GONZÁLEZ BERNÁLDEZ, F. (1987): "Las zonas encharcables españolas: el marco conceptual", dins *Seminario sobre bases científicas para la protección de los humedales en España*, Real Academia de Ciencias Exactas, Físicas y Naturales, Madrid, pp. 9-30.
- LÓPEZ GÓMEZ, A. (1979): "El nombre comarcal *Maestrazgo*", *Estudios Geográficos*, 154, pp. 587-601.
- MATEU, J. F. (2001-02): "Una corografia de la ciutat i regne de València a la *Crónica* de Viciana", *Saitabi*, 51-52, pp.203-244.
- MOREU-REY, E. (1982): *Els nostres noms de lloc*, Editorial Moll, Mallorca.
- PERAIRE, J. (1991): *Toponímia de Vilar de Canes i la Torre d'en Bessora*, [treball inèdit realitzat en el marc del Pla EVA].
- (1992): "Aproximació a la toponímia històrica de la Tinença de Culla", *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, XLVIII, pp. 115-157.
- ROCA, J. (1985): *El poblamiento de Albocácer*, Societat Castellonense de Cultura, Castelló de la Plana.
- ROSSELLÓ, V. M. (1999): "De la toponímia a la geografia", dins *II Setmana sobre la Universitat i l'Escola: Llengua, Territori i Societat*, Universitat d'Alacant, Alacant, pp. 25-37.
- (2004a): *Toponímia, geografia i cartografia*, Publicacions de la Universitat de València, València.
- (2004b): "El mapa del Maestrado Nuevo de Tomás López (1786)" dins *Historia, clima y paisaje. Estudios geográficos en memoria del profesor Antonio López Gómez*, Publicacions de la Universitat de València, València.
- SÁNCHEZ ADELL, J. (2004): *Ganadería medieval castellonense. Ocho estudios*, Societat Castellonense de Cultura, Castelló de la Plana.
- SEGURA, F. (2000): "La toponímia i la morfologia de les depressions valencianes de l'interior", dins *Estudis de Toponímia Valenciana*, Denes, València.

XODOS I SORITA: EL QUE EL MESTRE COROMINES VA DIR-NE I EL QUE NOSALTRES PODEM AFEGIR-HI

Emilio Nieto Ballester
[Universitat Autònoma de Madrid]

0. Com tothom sap, en Coromines, mestre de mestres, ens va donar una obra la importància de la qual és difícil jutjar en la seua vertadera vàlua, inestimable. Gràcies a la seua tasca gegantina es pot dir que l'estudi de la topònima de totes les terres de llengua catalana disposa d'una eina fonamental, essencial, de la qual estan privades altres llengües que sempre han disposat de més mitjans per a la recerca, com són ara la castellana o la francesa, per dir-ne només alguns exemples. Una volta que hem dit això, creiem també que el millor homenatge que hom pot fer a aquesta obra no és de cap de les maneres contemplar-la com un monument ja fet, com una espècie de Bíblia de veritats innegables. No en fariem un bon ús. Ans al contrari, som de l'opinió que és millor contemplar aquesta obra com un tot viu que cal, per dir-ho així, fer servir, que cal llegir i rellegir, per tal d'aprofitar-ne tots els coneixements i dades i per tal, també, de cercar d'albirar les seues febleses que com tota obra humana té.

Doncs, amb aquest punt de vista, aquest treball intentarà de dir alguna cosa sobre alguns topònims castellanencs ja estudiats per en Coromines, entre d'altres. Hem triat per aquesta avinentesa dos topònims que tenen entre si dues característiques comunes. La primera és que en Coromines va explicar-los com a topònims preromans; la segona és que es tracta de dos topònims molt difícils i obscurs.

1. *Xodos*. És un poble important i antic, de l'Alt Maestrat, al nord de Lluçena, uns 35 km al nord-oest de Castelló de la Plana, sota el Penyagolosa. Segons dades de Coromines, la pronunciació del topònim és aquesta, *Xodos*, amb una variant *Xous*¹ oïda pel mateix Coromines i que pareix ésser simplement evolució de l'anterior, amb simple i senzilla desarticulació de /d/ intervocàlica i posterior tancament de la vocal final per tal d'evitar la contracció de dues vocals iguals. El topònim apareix documentat almenys des de l'any 1235 amb la forma *Xoda*, com a *Chyodos* l'any 1276, com a *Chodes* al segle *xvi*, etc. A més a més, cal subratllar que, segons sabem per les dades proporcionades pel mestre Coromines, sembla que el topònim va tindre una expansió relativament gran a la edat mitjana en la forma del seu gentilici derivat *xodenc*, *xodenca* que va expandir-se des del mossàrab valencià com a nom d'un gènere de falcons. El trobem molt abans que el mateix topònim, ja al segle *x*, a l'obra del cordovés Rabí Ben Zaid, que anomena aquestes aus *sudaniq* o *sadanqat*. Sembla que s'estengué fins a Mallorca, ja que trobem una forma *sudanaq* en el còdex aràbic del Repartiment de Mallorca i una altra *Axodanac* en el còdex llatí com a nom d'una partida tirant cap a Formentor².

1. Aquesta pronunciació apareix confirmada per Bernat i Agut (2000: 391-392).

2. Totes les dades de *Xodos* provenen d'OC VIII, pp. 140-142.

1.1. Es tracta, ben evidentment, d'un topònim molt difícil, per al qual no és gens fàcil d'albirar una explicació llatina o romànica en un primer cop d'ull. La primera tasca que, sens dubte, hem de fer és intentar ampliar una mica les nostres dades cercant d'altres topònims iguals o pareguts bé al domini català o bé als dominis veïns. De bell nou, aquesta tasca ha estat ja encetada pel mestre Coromines, que ens dóna els següents topònims, que al seu parer tindrien el mateix origen que *Xodos*:

Chodes. Es un topònim d'un poble aragonés, a 20 km de Calataiud, proper al riu Jalón i al seu afluent l'Aranda. Malgrat que Coromines diu que trobem documentació d'aquest topònim des de l'any 1177, cal fer recular una miqueta aquesta dada, ja que n'hi ha des de l'any 1120 (Ubieto 1972). La forma apareix amb una grafia *Chodes*, que sembla notar una forma igual o molt pareguda a l'actual. Només l'any 1177 apareix *Chodas* que, pareix ésser més o menys la mateixa.

A aquest topònim *Chodes*, Coromines n'afegeix també un altre de més dubtós, *Jódar*. Es tracta d'un poble de la província de Jaén documentat com a *Xodar* des de l'any 1273. Es troba uns 20 km al sud d'Úbeda.

Tots dos topònims són explicats per Coromines com a topònims preromans, amb utilització del basc actual *sudur*, 'nas', vist com un substantiu emparentat amb un suposat ibèric **sudar*. Segons en Coromines, és fàcil conjecturar que des de la noció de 'nas' es passara a la idea de 'cim' o 'morro, punta', que pot convenir bé al paisatge penyalós de tot el terme de Xodos i també als paisatges de Chodes i de Jódar, que es troben al peu de les serres d'Úbeda i del Moncayo respectivament.

1.2. La veritat és que la hipòtesi de Coromines, malgrat que haja sortit de la seua ploma, no ens sembla massa convincent ni massa ben establerta. És clar que potser és millor que no res si hom té allò que anomenem *horror vacui*, però s'enfronta a molts problemes de tota mena. Podem citar-ne entre d'altres els següents:

1.2.1. Es vulga o no és una hipòtesi una miqueta en la línia d'un basco iberisme un xic tronat, propi de fa molts d'anys. No és que siga absolutament impossible que hi haguera mots ibèrics iguals o emparentats amb actuals mots

de l'èuscar, però això fóra un fet extraordinàriament estrany, que caldria, sempre, recolzar amb alguna dada. És que pot considerar-se que qualsevol mot del basc actual pot reaparèixer, bé que amb l'etiqueta d'ibèric, en qualsevol zona de la toponímia d'Espanya sencera? Creiem que aquest mètode seria un error que ens portaria a proposar hipòtesis errades en un percentatge molt alt.

1.2.2. A més a més, el mateix significat del topònim també planteja dubtes seriosos. És clar que a la toponímia, per així dir-ho, oronímica hom en troba moltes, de metàfores, a partir de les parts dels cos, com són ara *morro, pic, cap, cabezo, loma*, etc. Segons sembla, es tractaria d'un ús molt estrany i molt poc freqüent, perquè en Coromines no en dóna cap exemple. Nogensmenys, cal dir que nosaltres, després d'una recerca un xic fatigosa, sí que hem reeixit a trobar-ne alguns exemples, bé que tots ells, per ara, circumscrits a la província de Múrcia³. Cal subratllar, així mateix, que dels exemples que hem trobat una part important són topònims referits, efectivament, a accidents del terreny. Heus ací els exemples:

Narices (Alumbres, Cartagena), nom d'un carrer.

Narices (La Unión), nom d'un *cabezo*.

Las Narices (Murcia), nom d'una casa.

Lomo Narices (La Unión), nom d'una *loma*.

Nariz (Mula), nom d'una casa.

Nariz de Perro (Librilla), nom d'un *alto*.

Narizota (Lorca), nom d'una mina.

Malgrat tot, és important d'assenyalar que, segons sembla, la imatge toponímica no és del tot impossible, però sí que és molt estranya. La manca d'exemples a l'obra de Coromines n'és una bona prova.

1.2.3. Per reblar el clau, el mateix mot no és versemblant. En basc tenim *sudur*, però enlloc podem trobar **sudar*. En Coromines és perfectament conscient d'aquest problema,

3. Les dades de Múrcia provenen de González Blanco et al. (1988), les de la província de La Rioja de González Blanco (1987), mentre que podem trobar les de Palència a l'obra de Gordaliza i Canal (1993). Totes les altres (províncies de Terol, Saragossa, Osca, Segòvia, etc.) han estat tretes dels "Repertorios de nombres geográficos" publicats per Anubar sota la direcció de A. Ubieto Arteta i relacionats en la bibliografia.

quan diu: "Hi ha -ur en basc, però a això podria correspondre -ar en ibèric; per què no?" (OC VIII, p. 142). I per què sí? És clar que nosaltres no hem de provar una inexistència, sinó que el pes de la prova recolza necessàriament en l'afirmació. A més a més, l'evolució fonètica fins a *Xodos* i *Chodes* és obscuríssima, molt dubtosa. Coromines en diu alguna cosa, però malgrat els seus esforços (harmonia vocàlica, desarticulació de /r/, etc.), creiem que no és raonable. Per exemple, en direm una cosa més. Si *Xodos* i *Chodes* provenen en última instància d'un ibèric **sudar*, com és possible que la /d/ intervocàlica s'haja mantingut sense canvis mentre que tota /d/ llatina ha desaparegut en aquesta posició?

Doncs, hem mostrat ja, creiem, que aquesta hipòtesi s'enfronta a una munió de problemes que fa raonable de cercar una altra hipòtesi.

1.3. La veritat, ens sembla que, ben mirat, no hi ha cap raó per creure que *Xodos*, *Chodes*, siguin topònims preromans. Millor dit, l'únic motiu és la nostra incapacitat per trobar un origen raonable i versemblant mitjançant el llatí o la seua evolució romànica. A desgrat de tot això, si hom mira tots dos topònims sense cap idea prèvia, se n'adonarà tot seguit que la parella sembla mostrar-nos una nissaga llatina clara. Tenim una parella amb formes en -os i en -as o en -es. Això indica en llatí i en les llengües romàniques derivades masculí i masculí o femení plural respectivament.

És ara el moment de donar algunes dades noves, ja que fins ara hem fet servir només les donades pel savi mestre. Ací cal subratllar que al nostre conjunt de dades potser calga afegir un topònim molt llunyà dels nostres, però que sembla estar directament i estretament emparentat. En efecte, hem trobat a la província de Palència el topònim *La Choda*, al municipi d'Amusco. Ara es pot dir que tot canvia molt, ja que en tenim dues noves, de dades. En primer lloc, un topònim que és difícil negar que estiga emparentat amb el nostre apareix a Palència, on és molt poc versemblant parlar d'ibèric; en segon lloc, aquest topònim *Choda* porta davant *La*, el que indica amb seguretat que tenim un mot que és comprés pel parlant en el moment mateix en què posa davant l'article. El mot pot ser romànic pròpiament parlant o haver estat manllevat en romànic d'una altra font, però allò que és segur és que el mot ha estat viu en llengua romànica.

Temptejant només aquesta difícil qüestió, que sens dubte mereix una recerca més pregona, voldríem ací assenyalar que segons el nostre parer no fóra absolutament impossible cercar d'incloure tots els tres topònims dins un altre camp toponímic molt abundant i molt freqüent a tot arreu, malgrat que hi haja alguns dubtes de tipus fonètic i també de versemblança del significat en relació amb la natura real del terreny.

És aquest, en efecte, el conjunt de topònims que són adaptacions romàniques, també mossàrabs, de l'arabisme *assud*, el significat del qual és 'assut', és a dir, 'resclosa, generalment gran, que es fa en un riu'. És clar que l'adaptació catalana usual ha estat aquesta, *assut*, com la castellana ha estat *azud*, però no hi pot haver cap dubte que n'hi hagué d'altres. Així, per exemple, podem citar-ne entre d'altres les següents, provinents, totes elles, de topònims actuals:

Azuda, forma femenina, segons sembla, derivada. És molt freqüent un poc a tot arreu. Podem citar casos com són ara: *Azuda* (Archena, Múrcia). És important que a la mateixa localitat de Sant Mateu tenim un carrer anomenat *carrer de la Suda*, amb afèresi de /a/ inicial, entesa com a article. El mot reapareix molt freqüentment amb aquesta forma a Tortosa, Lleida, Saragossa, etc. També cal destacar ací el que pareix un mot *zuacorta*, compost de *zua* i *corta*, del verb *cortar*, a algunes contrades de Ciudad Real: *Molino de Zuacorta* (Villarrubia de los Ojos), *Zuacorta* (nom d'un carrer a Daimiel), *Motilla de Zuacorta* (Daimiel, a 500 metres del riu Guadiana), *Puente Azua* (Gibraleón, Huelva), etc. Al mateix temps caldria afegir el terme *zude*, conegut a Figueruela de Abajo (Zamora) com 'canal de riego'.

Més alteracions fonètiques de la forma original mostren el cast. *Azul*, una forma amb evolució de /d/ final a /l/, una cosa molt comprensible dins una llengua en la qual no sovintegen els mots acabats en /d/. Podem citar topònims com *Azul* (Lorca, Molina de Segura, Múrcia), *Azules* (Ricote, Múrcia), *Los Azules* (Águilas, Lorca, Puerto Lumbreras, etc., tots a la província de Múrcia), *Azulico* (Molina de Segura), *Las Azules* (Jalón, La Rioja), *Barranco del Azul* (Almudébar, Osca), *La Azul* (Olba, Terol), etc. Fins i tot tenim un col·lectiu derivat com és *Los Azulares* (Águilas, Lorca, etc., tots a Múrcia). No estem segurs que hagen d'entrar ací casos com *Las Azolejas*

(Cantalejo, Segòvia), que poden ser analitzats com a formacions amb dos sufixos diminutius del castellà *haza* (cat. 'faixa').

Segons la nostra opinió, és versemblant que la vocal àrab haja estat adaptada com a /o/ en casos com *Zotes del Páramo* (Lleó). La vocal /e/ és clarament paragògica, com ho mostra bé el comú castellà *azute*, documentat en castellà medieval amb el significat de 'presa de un río', i també en el mot català *sodra*, terme molt poc conegut de la Ribera d'Ebre que vol dir 'mur de terra per aguantar el riu', i que no pareix que pugua provenir de l'àrab *sudra*, ja que aquest mot significa només 'pit'. Sembla més escaient, en efecte, integrar aquesta forma amb la resta de resultats d'*as-sut* amb una /r/ adventícia, com fa Corriente. Un altre exemple de vocalisme /o/ és potser *Barranco del Azolejo* (Móra de Rubiols, Terol). Pel que fa a la consonant inicial, és clar que una evolució de /s/ a /ch/ és perfectament possible dins un ambient mossàrab. Al cap i a la fi, si la /s/ inicial d'un suposat **Sudur* ha pogut evolucionar, segons Coromines, a /ch/, per què no podia haver-ho fet la /s/ inicial de *sut*? Pel que fa a aquesta evolució fonètica potser siga d'utilitat comparar d'altres casos, com són ara els coneguts exemples de tipus *Xirivella* (<lat. *silvella*), o bé *Xilxes* (<lat. *silices*), etc. Al cap i a la fi, aquesta fluctuació, diguem, entre /ch/, /s/, /z/ es troba també en altres termes que son préstecs antics de l'àrab, com cat. *safareig*, cast. *chafariz*, també *jaraíz* o *zafariche*, cat. *xafarder*, *xafardejar* (cf. topònims com *Jaraíz de la Vera*; Cáceres, *Jarache*, Alhama, Múrcia; etc.). En aquest ordre d'idees potser caldria incloure dins el nostre dossier també casos com *Chullilla*, un poble xurro de la província de València, on Coromines vol vore un diminutiu del comú *xulla*, el que ens sembla un xic estrany des del punt de vista del significat. Segons el nostre parer, potser fóra més escaient de vore una evolució d'un anterior **Chudilla*, amb la mateixa evolució de /d/ a /l/ que fa poc hem vist als topònims murcians del tipus *Azul*, *Azulico*, etc. També hauriem d'analitzar ací *Las Chullillas* (Montoro de Mezquita, Terol), i, sobretot, *Chutilla*, *Las Chutillas* (El Pobo, Terol), que semblen mostrar una alterança /t/, /l/ inexplicable segons la hipòtesi de Coromines, perfectament clara si fem servir la nostra. Cal subratllar ací que els topònims anteriors es troben a Terol, una terra tan veïna en tot del Castelló interior.

Dins aquest conjunt toponímic no hi ha dubte que el topònim més estrany és el nostre *Xodos*, ja que presenta una vocal final /o/ sense paral·lel conegut arreu. Potser només tenim la possibilitat d'entrellucar ací una formació masculina secundària a partir d'un femení **xoda*, **xuda*. En tot cas, és important recordar que la forma documentada més antiga no és *Xodos*, sinó *Xoda*, de la qual potser pot provenir *Xodos*, com a forma secundària.

1.4. Així doncs, creiem que disposem d'una hipòtesi alternativa a la de Coromines. És veritat que aquesta hipòtesi no està absolutament desproveïda de problemes d'importància, el més gran dels quals és potser el final del topònim *Xodos*. Un altre, també important, és la dificultat que sens dubte suposa la natura pedregosa i muntanyosa de *Xodos* i el significat per així dir-ho "hidronímic" que hem suposat. En aquest ordre d'idees la possibilitat de qualsevol forma de trasllat toponímic és palesa. Nogensmenys, la hipòtesi ens sembla versemblant pel que fa a *Chodes* i, encara més, al castellà *La Choda*. És cert, doncs, que aquesta hipòtesi té problemes, però aquests són més petits que els que trobava la hipòtesi de Coromines⁴. Doncs, al cap i a la fi, malauradament nosaltres en aquests temes tan obscurs no treballem amb certes, sinó, ans al contrari, amb possibilitats, una mica a les palpentes, i ens pareix que és indubtable i innegable que una proposició que treballa amb un mot conegut a tot arreu com és *assut* és clarament preferible a proposar un mot basc actual que hauria tingut pervivència a terres tan distintes i allunyades com Jaén, Saragossa, Castelló i Palència.

Heus ací una visió de conjunt de les dades esbossades més amunt:

AZUD-AZUDES // AZUT-AZUTES // AZUDA // ZUDA,
ZUDE // ZOTES //// CHUDES (Saragossa), LA CHUDA
(Palència) ————— XODOS (Castelló) // CHULLILLA
(València) / CHUTILLA (Terol)

4. Podem citar-ne, entre d'altres, el que planteja la natura de *Xodos*, un poble afincat en un terreny un tant feréstec, muntanyós, on no hi ha rius o canals d'irrigació ni sembla haver hagut mai agricultura d'importància. Certament, aquest fet, sobre el qual em va cridar l'atenció l'amic J. Bernat i Agut durant el col·loqui, suposa un important entrebanc.

2. Endinsant-nos ja en el segon topònim que, com hem assenyalat adés, hem triat per aquesta ocasió, diguem que Sorita és un poble important, també anomenat sovint Sorita del Maestrat. Es troba a la zona septentrional de la comarca dels Ports, no lluny ja del límit amb la província de Terol. És l'últim poble valencià cap al nord, en la vall del Bergantes, abans d'entrar aquest riu en el terme d'Aiguaviva, que ja pertany a la comarca de Matarranya. Està a uns 15 km al nord de Morella i a la dreta del riu. El topònim és relativament freqüent a tot Espanya. Així, entre d'altres, podem citar-ne els següents casos:

Sorita, llogaret agregat al municipi de Baells, uns 20 km al sud de Benavarrí i una trentena a l'oest de Balaguer.

Zorita de los Canes (Guadalajara), poble de l'Alcàrria, a l'esquerra del riu Tajo, a uns 60 km de la capital provincial. No lluny del poble sembla que es troben les runes de la ciutat visigoda de Recópolis. El llogaret és travessat pel riu Badujo.

Fora d'aquestes poblacions, hom pot trobar aquest topònim per una zona molt vasta d'Espanya. Entre aquests topònims, per dir-ho així, menors, podem citar-ne almenys sis aparicions a la província de Palència (municipis de Barruelo de Santullán, Guardo, Paredes de Nava i Quintanilla de Onsoña), tres a la província de Salamanca (el més important dels quals és *Zorita de la Frontera*, un municipi a la zona nord-oriental, a mig camí entre Salamanca i Medina del Campo), una a la província d'Àvila (*Zorita de los Molinos*, Cardeñosa), una a la província de Càceres (*Zorita*) i una a la de Valladolid. Trobem, a més a més, un riu anomenat *Zorita*, afluent de l'Eresma, i un altre riu del mateix nom, afluent de l'Oca, que naix uns 25 km al nord de la ciutat de Burgos. A aquests exemples caldria afegir també els de la variant amb /u/, com *Zurita* (Los Yébenes, Toledo), *Casa de Zurita* (Fuente Obejuna, Còrdova) i *Cortijo de Zurita* (Pozoblanco, Còrdova), *Zurita* (Ansó, Osca), *Barranco Zurita* (Peralta de la Sal, Osca), *Zurita de Piélagos* (Cantàbria), etc. A més a més, és molt digne de menció el cas de *Fuente de Azurita* (Villanueva del Fresno, Badajoz), ja que hi trobem una variant *azurita* que no sabem si considerar etimològica o bé explicar-la mitjançant aglutinació de /a/ de l'article. (cf. a la mateixa província de Badajoz *Abrevadero de las Azorrillas*, Montemolín)

2.1. De les dades que tot just ara hem donat i que són en absolut completes pot deduir-se fàcilment la freqüència del mot dins una àrea molt vasta, amb major presència a les províncies castellanès, com ara Guadalajara, Burgos, Càceres, Palència, Segòvia, etc. L'aparició del nom a les terres de parla catalana és molt escadussera, i els dos casos apareixen a zones, per dir-ho així, limítrofs amb els territoris de parla aragonesa, castellana si voleu.

2.2. Es tracta, sense cap dubte, d'un topònim molt obscur i molt difícil. Potser per aquesta raó no han estat moltes les hipòtesis proposades per a la seua explicació. Ens hem de limitar, de fet, una altra volta a Coromines. En efecte, Coromines ha proposat de bell nou una hipòtesi preromana, de tipus bascoide, com ho havia fet justament a propòsit de *Xodos*, *Chodes*, etc.

Segons el mestre Coromines (OC VII, pp. 164-166) *Sorita* és paral·lel a una colla de noms bascos en *-ita*, als quals es troba una planera explicació amb arrels basques: *lurita*, *Munita*, etc. Afegeix que no es pot comprendre que un topònim que es repeteix tant i en llocs tan vastament dispersos haja estat importació basca secundària, i així, recolzant-se sobretot en un document basc de l'any 1248 que diu "Orçiren çorita çaharra" en una relació de *bustalizas*, proposa una relació amb el basc *zori*, el significat del qual hauria estat 'madur', i creu que es pot admetre que haja significat 'paratge de cereals madurs', 'paratge de camps on ja hi ha a punt les collites de blat, d'ordi'. Davant el problema que suposa proposar un antic **zorita*, que necessàriament hauria sonoritzat en ***zorida*, Coromines proposa fins i tot un suposat **zorituta*, una formació participial basca, és clar que mai testimoniada, que hauria conegut una síncope en **zoritta*. D'aquesta forma podríem explicar bé la manca de sonorització de la /t/ intervocàlica.

2.3. Sens dubte la hipòtesi de Coromines no pot ser reputada com a versemblant de cap de les maneres. Hi ha greus escrúpols. Creiem, en efecte, que és absolutament inversemblant que un mot basc, que mai no apareix al territori de parla basca, es repetesca tantes vegades tot al llarg de la península. Al mateix temps, cal no oblidar que el suposat **zorituta* mai no apareix enlloc i que ha estat creat només per donar compte de la manca de sonorització de /t/ intervocàlica. A més a més, potser una volta més, el dossier de dades

és incomplet i haurien d'ésser afegits d'altres topònims, aquests no tan evidents com els anteriors, però que podrien donar llum sobre aquest difícil problema.

2.4. A la mateixa província de Guadalajara que tenia *Zorita* existeix també *Zahorejas*, nom d'un dels pobles més importants de la comarca serrana de l'Alto Tajo. A la província de Saragossa trobem *Senda de las Zahurejas* (Terrer). A la província de Cadis, al municipi de Barbate, és molt coneguda la platja anomenada *La Zahora*. També coneixem a la província de Saragossa un terme *zafora* en topònims com *Fuente de las Zaforas* (Botorríta) i *Zaforas* (Casp), freqüent com a cognom. A la província de Múrcia trobem també el topònim *La Sorilla* (Ulea), *La Zorilla* (Lorca), ambdós amb article i sufix diminutiu, mentre que a Terol tenim *La Zora* (Cascante del Río). La comparació de *La Zahora*, *Zaforas*, *La Zora* amb *Zahorejas* i *La Sorilla* i de tots aquests topònims amb *Sorita* pot indicar bé que som davant un mateix nom conegut i adoptat pels parlants romànics, com mostra la presència de l'article i la presència de dues formacions de diminutiu. Si *Zahorejas* porta, sens dubte, un sufix diminutiu castellà *-eja* afegit a *zahora*, és més que possible que *Zorita* haja d'ésser vist com el resultat d'un més antic **Zaorita*, amb un altre sufix diminutiu. És clar que aquest sufix diminutiu no és propi del català, però és que *Sorita* no és un topònim català, i res no ens diu que al mossàrab de la zona no haja tingut existència o, una altra possibilitat, res no impedeix que el mot pugui haver estat pres en préstec de les zones properes.

2.5. Malauradament, l'afirmació de la inversemblança de la hipòtesi de Coromines i l'aportació d'aquestes noves dades no suposen ara com ara una hipòtesi alternativa que no tinga molts problemes. Tan sols a títol de possibilitat més o menys llunyana voldríem suggerir-ne *dubitanter* una de nova. Voldríem considerar la possibilitat d'una relació dels nostres topònims amb l'arag. *zaforas*, *zofras*, que Andolz (1977: 288) explica com 'basto, adán, desaliñado' i amb el català ant. i dial. *safarós*, 'brut, fastigós', ambdós indiscutiblement del mateix origen. El mot és emprat ja per Eximenis i està ben documentat a l'Alt Aragó, on diuen també *zaforoso*, -a a qualsevol persona que s'embruta les mans o els vestits al menjar. El mot reapareix al port. *sáfaro*, 'salvatge', *saforil*, 'persona ordinària', cast. *zahareño*, 'salvatge' (DECLC VII, pp. 579-

580). Sembla que tots ells poden venir de l'àr. vulgar *saxrí* < cl. *saxri*, 'roqueño' (Corriente 1999: 431). És aquesta una possibilitat només, que s'enfronta, però, a la manca de documentació dels topònims *Zorita*, *Zurita* amb /f/ mantiguda. Implica necessàriament també una adaptació del terme àrab amb /x/ molt aviat desapareguda. A més a més, caldria pensar que molts dels topònims que hem mencionat són extensió d'un o més d'originaris, la qual cosa sembla, en principi, versemblant.

3. Ha arribat ja l'hora de les conclusions. Esperem haver mostrat que si bé és clar que, l'obra del mestre Coromines és una obra sense paral·lel arreu per la seua incommensurable vàlua, és clar que un estudi de tanta portada no pot estar absolutament exempt d'errors i mancances. Es pot creure sense gaires dubtes que les hipòtesis de Coromines per als topònims *Xodos* i *Sorita* han d'ésser reputades com molt poc versemblants. D'això hom pot extreure que paga la pena de fer una mica paper en blanc i cercar de trobar-ne d'altres. Com el mestre Coromines va mostrar sovint, creiem que en aquesta recerca és important de buscar noves dades, que no necessàriament han de provenir de les terres de toponímia catalana. Nosaltres, tan sols a títol d'exemple, hem apuntat no dues noves hipòtesis, sinó només dues noves línies de recerca que naturalment no sabem a hores d'ara si podran portar-nos a unes solucions noves que puguen ser considerades més o menys acceptables o si, ans al contrari, ens portaran a un nou atzucac del qual caldrà eixir tot deixant-les com a impossibles. A tots nosaltres, els interessats en la toponímia en general, en la toponímia de les terres de llengua catalana, ens correspon d'enllestir la faena.

BIBLIOGRAFIA

- ARIÑO RICO, Luis (1980): *Repertorio de nombres geográficos. Huesca*, Anubar, Saragossa.
- BERNAT I AGUT, Jesús (2000): *Toponimia rural d'Atzeneta del Maestrat. Recull toponímic i estudi primerenc*, Diputació de Castelló, Castelló.
- CERVERÓ POZO, Vicente (1975): *Repertorio de nombres geográficos. Toledo*, Anubar, València.
- CORRIENTE, Federico (1999): *Diccionario de arabismos y voces afines en iberorromance*, Gredos, Madrid.
- COROMINES, J. (1988-1991) *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 vol, Curial Edicions Catalanes / Caixa de Pensions La Caixa, Barcelona.
- GONZÁLEZ BLANCO, Antonino (1987): *Diccionario de toponimia actual de La Rioja*, Instituto de Estudios Riojanos / Universitat de Múrcia, Múrcia.
- GONZÁLEZ BLANCO, Antonino et al. (1998): *Repertorio alfabético de la toponimia de la región de Murcia*, Editorial KR, Múrcia.
- GONZÁLEZ VELASCO, Celestina (1982): *Repertorio de nombres geográficos. Segovia*, Anubar, Saragossa.
- GORDALIZA, F. Roberto & CANAL, José María (1993): *Toponimia palentina. Nuestros pueblos. Sus nombres y sus orígenes*, Caja España, Palència.
- LÓPEZ AZORÍN, Vicente (1979): *Repertorio de nombres geográficos. Badajoz*, Anubar, Saragossa.
- LÓPEZ NAVARRO, María Asunción (1979): *Repertorio de nombres geográficos. Ávila*, Anubar, Saragossa.
- COROMINES, J. (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*, Curial Edicions Catalanes / Caixa de Pensions La Caixa, Barcelona, 8 vols.
- UBIETO ARTETA, Antonio (1972): *Toponimia aragonesa medieval*, Anubar, València.

MORELLA ES UN ORÒNIM

Ernest Querol Puig

Massa sovint alguns noms de lloc que ens semblen transparents esdevenen opacs si els analitzem en profunditat. Aquest canvi extrem pot tenir clarobscur, i en aquest article pretenem que alguna llum pugui travessar l'espessor dels segles passats i que siguem capaços d'entendre no tan sols un topònim important de la nostra geografia, sinó també un conjunt de noms de lloc que hi estan relacionats, seguint el mètode que hem proposat en diferents articles (Querol 1995, 2000*d* i 2001*c*).

Fins a les nostres publicacions (Querol 1999, 2000*a*, 2000*c*, 2000*d* i 2001*a*) no s'havia proposat un significat de *Morella* relacionat amb l'orografia, fet sorprenent per a qualsevulla persona que conega la capital de la comarca dels Ports. Després d'analitzar la documentació existent i els orígens del nom proposats, argumentarem la nostra hipòtesi amb raons lògiques i etimològiques que, per altra banda, s'alineen amb els postulats més recents dels millors toponimistes europeus. Però no avancem esdeveniments i anem a pams.¹

1. La base per a la redacció d'aquest article és Querol 2001*b*. S'hi aporten les aportacions de 2000*d* i les recerques posteriors.

2. Dades extretes d'Arasa (1991) i Barceló (1982). Agraïm a Ferran Arasa la seva disposició a col·laborar en tots els nostres treballs.

1. LA DOCUMENTACIÓ

Les referències que tenim sobre *Morella* són les següents:²

- Segle xi: *Murala* (citada per al-Dimasqí)
qalá'a Murila (esmentada per al-'Udrí)
hisn Maurila (Ibn Hayyan)
Maurella (Historia Roderici)
- 1117 *Moriella*
1119 *Morella*
1129 *Murella*
1157 *Morela* (carta pobla d'Alcanyís)
1224 *Morelam*
1232 *Morella* (delimitació dels termes generals del Castell)
1233 *Morella* (primera carta pobla)
1234 *Maurella* (primera donació de Coratxà)

Morella és l'única localitat de la comarca que apareix citada en les fonts àrabiques; per tant, tenim la sort de poder analitzar les denominacions que se li donen: *Qalá'a* significa 'plaça forta' o 'ciutat fortalesa' i *hisn* vol dir 'castell'. Dues maneres de percebre-la que comentarem més endavant.

Tot seguit comentarem les etimologies que s'han proposat.

2. LES ETIMOLOGIES PROPOSADES

Coneixem que quatre autors amb formació lingüística han tractat d'esbrinar-ne l'origen. En primer lloc, Alcover i Moll, en el seu *Diccionari* (1978), escriuen respecte a l'etimologia: "probablement del llatí *morella, dim. de morus, 'moreira' o bé de maurella, diminutiu de **Maura**, 'mora'".

Tres toponimistes també n'han parlat: Joan Coromines, Emilio Nieto i Carme Barceló. Aquesta darrera autora (1982) considera que és un topònim anterior al domini islàmic i no és d'etimologia àrab. Afirma que "possiblement fa referència a algunes despulles de murons".³

Per la seua banda, Coromines (1965: vol. 1, 252) inclou *Morella* en un llistat de noms que encapçala amb l'advertiment que són noms *no* aràbics, però anteriors a la conquesta, l'origen preromà, romà o germànic dels quals no es pot provar clarament. Apareix en la llista de noms mossàrabs i en el mapa corresponent.

Més recentment, Emilio Nieto (1997: 247) escriu en el seu diccionari de topònims:

"Nombre de una antigua hacienda romana, derivado del nombre del poseedor *Maurellius* o **Maurilius*. La evolución fonética es absolutamente regular: monoptongación de /au/, abertura de /i/ y palatalización del grupo [-li-]. Pueden compararse bien otros muchos topónimos españoles del tipo Morella (Córdoba), Mourello (Villanueva de Oscos, Asturias), Maurel, Benamaurel (Granada), Mourelle (Mondariz, Pontevedra; Santa Comba, La Coruña), etc."

3. LA VERSEMBLANÇA DE LES PROPOSTES ETIMOLÒGIQUES

Si ens preguntem seriosament si aquestes interpretacions que han donat aquests autors són versemblants és quan ens sorgiran un munt d'interrogants. El primer i principal, per què les *moreres*⁴ tenen tanta importància per a esdevenir l'element que identifique un poble tan prominent com Morella. Si ens fixem en altres topònims amb el mateix nom que el de la nostra ciutat ens adonarem que tots són orònims (noms de formes de relleu). Al País Valencià trobem: *Coll de Morella* (Serra d'en Galceran), *Selleta de la Morellana* (Tírig); a Catalunya: *la Morella* (Vegues, 595 m), *la Morella* (Rellinars / Sant Vicenç de Castellet, 639 m), *la Morella* (Sant Llorenç Savall), *Pujol de la Morella* (Roda de

Berà, 165 m), *Roquer del Morellà* (Paüls) i *els Morellons* (l'Espluga de Francolí / Fullella / Senan). A les illes Balears: *sa Morella* (Andratx), *Coma Morella* (Escorca) i *Morella Nou* i *Morella Vell* (Maó).⁵ A més dels topònims que aportarem en l'epígraf cinqué.

Pere Balanyà (1989) també fa derivar la població del *Morell* de *móra*. En el seu terme hi ha, la *Serra dels Morells*, que no cal dir que és un orònim; per tant, ja tornem a trobar una relació entre un nom semblant a la nostra ciutat que ens fa plantejar la relació que tenen les móres amb les formes de relleu. Tanmateix, considerem que hi podem aportar tres contraarguments de pes per descartar aquesta possibilitat de relació. En primer lloc, el fet que *moreres* també sigui un talassònim (nom del relleu del fons marí): Joan Lluís Valls (1997: 136) dins de l'apartat de "llocs positius" i de la divisió "pesques de proximitat" esmenta, dins del *Reganar*, *Punta Moreres*, i dins el *Batre*, *Esculls de Punta Moreres*; i al mar de segur que no n'hi ha pas, de *moreres*. També Plujà (1996) en recull diferents topònims: *Punta de les Moreres* (Cadaqués), *Esculls del Morer* (Llançà), *Esculls de sa Morera* (Cadaqués), *Punta de sa Morera*; *Punta, esculls i roca de Sa Morera* (Cadaqués). D'aquesta darrera se'n pot veure la fotografia adjunta, on es pot comprovar que el topònim no pot tenir res a veure amb l'arbre de la morera. I encara podríem afegir dues evidències més: d'una banda, al Foto Atlas de la Cerdanya (1998) trobem el *Tossal del Morer* i *Moreta* (una muntanya petita); de l'altra, Llopis (1994) recull *La Morera*, en el faldar mateix de la Muntanya de Montsant, per la seva part solana i eixuta, a 743 m d'altura.

3. Les acepcions del terme *muró* són: "Floró utilitzat per a coronar la part superior de certs elements arquitectònics. / Merlet de castell o de torre. // Munt de pedres amb què es resguarda una fita."

4. Respecte a la consideració com a fitònim (nom de planta), el nostre estudi sobre els noms de les edificacions aïllades (Querol, 1989) comptabilitzava un 5,17% de noms relacionats amb la vegetació, per un 4,13% de noms que feien referència a l'orografia. Diferència no massa significativa si hem de tenir present que l'àmbit de designació estudiat és especial, perquè els elements contigus poden tenir una influència decisiva en la denominació dels masos, a diferència d'un element tan espectacular com el del nucli habitat que tractem.

5. Extrets de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (agraïm a Aigües Vives Pérez la seva col·laboració en fer-nos-els arribar) i del Nomenclàtor (2003).

En segon lloc, justificar aquests topònims recurrent a l'arbre fruiter és un anacronisme, atès que la popularització de la morera a Europa no va tenir lloc fins al segle xv; en canvi, el topònim que analitzem ja està documentat al segle xi i, com veurem en l'epígraf 5, en altres contrades ja es pot llegir des del segle ix. I, finalment, el tercer contraargument és que no hi ha cap raó per la qual les moreres hagin de trobar-se tan sovint a les muntanyes i a les roques, perquè és més habitual que cresquen a camps amb fruiters o a llocs conreats. De fet, els àrabs les solien plantar en els límits dels camps de cultiu, atès que eviten els arrossegaments de terra.

Per altra banda, si considerem l'etimologia que apunta la possibilitat que siga *mora* (de Mauritània) també ens planteja uns quants dubtes. En primer lloc, el fet que els experts en toponímia àrab escriguen que el nom és anterior al domini islàmic. Però encara que anaren errats: aquest suposat poblament seria diferenciador respecte a altres pobles del voltant? Seria veritablement possible que aquesta fóra la raó per a designar una població com la que tractem que hauria d'estar envoltada per pobladors diferents? Com justificariem un nom així al Garraf, al Vallés i molt més al nord, on l'ocupació àrab no va tenir gaire importància?

Carme Barceló i Joan Corominas apunten la possibilitat que l'ètim tinga relació amb *mur*. Barceló (1982) el que es proposa, bàsicament, és veure si el topònim és àrab i arriba a la conclusió que no ho és; només com a comentari de passada afegeix que "possiblement pot fer referència a unes despulles de murons". Corominas (1996), també relacionant-lo amb els murs, rectifica afirmacions anteriors seues i proposa que prové de *mur*, amb la forma *moraira*.

Tanmateix, aquestes explicacions ens pareixen insuficients. Un mur sembla un identificador massa menut per a designar uns volums tan considerables i sobresortints com els de la mola i el roquissar que comentem; que, a més, han estat en el mateix lloc i amb poques modificacions des que hi ha pobladors. Aquest fet és el que, des de fa temps, ens ha mogut a buscar una explicació més plausible. És més, hem partit sempre d'aquesta consideració.

Finalment, la proposta d'Emilio Nieto que *Morella* siga el nom del propietari d'una antiga hisenda romana ens planteja l'interrogant de per què la resta de topònims *Morella*

Roca de sa Morera (Cadaqués)

que trobem en el domini català gairebé sempre coincideixen amb llocs muntanyosos, com acabem de veure en aquest mateix epígraf i com els nombrosos topònims que veurem en el punt cinquè, tant d'aquí com de fora.

L'anàlisi de la varietat de sufixos i de lexemes de la documentació aportada no permeten descartar però les quatre etimologies proposades. Tanmateix, continuem amb la nostra sospita que aquestes són insuficients per a donar compte d'un lloc tan particular com el de Morella. És per això que passem a exposar una nova proposta.

4. LA HIPÒTESI DE MORELLA COM A ORÒNIM

4.1. Raons lògiques

Els mateixos termes amb què és designada pels historiadors àrabs ja ens donen pistes sobre una forma de denominació. Recordem que *Qalá'a*, significa 'plaça forta' o 'ciutat fortalesa' i *hisn* vol dir 'castell'. Aquests significats sí que van més en la línia que nosaltres proposem de la necessitat d'un nom que designe aquesta prominència tan remarcable. És a

dir, tenim uns noms en àrab, en coneixem clarament el significat i s'adeqüen a la interpretació que proposem; a més, els altres intents d'esbrinar un nom que pressuposen que ha de venir del llatí ens aporten un significat molt més fosc. Considerem, doncs, que hauríem de poder arribar a una traducció tan clara com podem fer-la en àrab. Una comarca que s'anomena els Ports, que significa pas entre dues muntanyes (= la porta, l'indret per on s'entra o es pot passar més enllà) ha de tenir moltes muntanyes i, efectivament, així és, tant pel que fa a la realitat física com a l'onomàstica: el percentatge dels orònims respecte al total de topònims és del 52%, xifra ben significativa.⁶ El noms àrabs per a designar la comarca són *al-Burt* i *al-Burtat*.⁷

Proposar en aquest context una interpretació com un altre orònim no és res de forassenyat. I més si tenim en compte el nucli habitat que analitzem. El que més sobta quan es veu Morella és la seua presència colpidora. Al seu torn, a nosaltres ens sobta que aquest fet no s'haja considerat per a la seua etimologia. Atés que, com déiem, la seua fesomia no deu haver canviat significativament, creiem que ha d'ésser un topònim antic. Perquè, independentment del poblament, tant l'element físic com la seua visibilitat són remarcables.

Un altre exemple de població propera amb designació oronímica seria *Culla*, que significa 'muntanyeta, turó'.⁸

Si, pel seu aspecte, a Morella se l'ha comparada amb el Mont Saint Michel (però terrestre), també pel que fa a l'onomàstica ens agradaria comparar-la-hi. De la mateixa manera que no sembla gens dubtós l'origen de *mont*, podria no semblar-ho el de *Mor-ella*. Si en el topònim francès s'ha pres com a motiu de designació el relleu, per a la nostra ciutat també el proposem.

El fet que existisca *Morella la Vella* i que el seu relleu tinga una forma molt semblant a la de Morella, fa pensar que aquest fet ha de tenir alguna relació amb el nom. Ferran Arasa (1985) assenyala que el nom d'un poble més l'apel·latiu "vella" fa referència a l'antic nucli de població, precedent a l'actual. Orpesa en seria un cas semblant (*Orpesa la Vella*), però en altres casos això no passa: el mot *Vilavella* ha donat pas a l'actual Nules (o les Useres, o Vilanova d'Alcolea). En el nostre cas fa referència al nom de l'extrem d'una mola on hi ha les restes d'un antic hàbitat d'època islàmica, a més, amb

pintures rupestres. Així, tenim que a més de coincidir que hi ha o hi haja hagut població, trobem la mateixa forma orogràfica i la mateixa paraula.

Seguint, doncs, aquesta hipòtesi, ens hem disposat a relacionar la significació proposada amb la d'altres topònims que tenen o poden tenir una forma semblant (a més dels que hem esmentat en l'epígraf 3). Treballant sobre l'oronímia de la comarca hem reflexionat sobre els diminutius en la designació comuna i els nombrosos orònims que es formen amb *mola*: *moleta*, *moletó*. També hi podem relacionar el nom comú *moella* (que, a més, designa el pedrer) de forma tan semblant a *Morella*. Proposar, doncs, que fos un diminutiu de *mola* no era una idea descartable a primera vista.

4.2. Raons etimològiques

4.2.1. Com a diminutiu de mola

4.2.1.1. Raons lògiques adduïdes

4.2.1.1.1. El significat de mola

Coromines (1980: vol. v, 739) afirma que *mola*, com a nom orogràfic, ve de la comparació de la forma de la mola del molí amb les grans moles pètries de les serres, de contorn arrodonit i de parets enrodants.

Certament, aquesta definició no s'allunya gens de qualsevol que se'n pugui fer de Morella. Altres definicions com 'tossal o penyalat elevat i de cim planer' també s'adeqüen a la descripció de la població que tractem.

4.2.1.1.2. La forma de designació de la zona

4.2.1.1.2.1. En els genèrics

En la part comuna dels orònims trobem: *mola*, *moles*, *moleta* i *moletó*. Proposar un derivat de *mola* entra, doncs, dins de la designació habitual.

4.2.1.1.2.2. En els diminutius

Cap dels estudiosos no dubta que *-ella* siga diminutiu; *-ella* és un diminutiu present, per exemple, a Morella: *la*

6. Vegeu Pastor i Querol (2001), on la comunicació se centra justament en els orònims.

7. Per a una comparació entre les denominacions dels Ports de Morella i Besseit, vegeu Pastor i Querol (2000).

8. *Culla* pot venir del llatí tardà *Collia*, plural neutre de *collis*. Altres proposen una etimologia àrab amb un significat semblant.

Pinella (barranc i serra), *l'Hostal d'en Nuella*, *la Serra d'Espadella*, *la Fontanella*. A Vallibona: *el Maset de Quartiella*. També a la comarca dels Ports, el poble de *la Todolella*.

Per tant, podem concloure que el topònim que nosaltres proposem que siga considerat com a orònim quedaria justificat tant pel genèric com pel diminutiu, ambdós ben usuals en la zona estudiada. A més, fins i tot podem afirmar que el diminutiu forma part de l'estratègia de designació oronímica, ja que s'utilitza en un 26'4% dels noms de les formes de relleu. En Pastor i Querol (2001) mostrem que el diminutiu entra en totes les sèries derivatives:

MOLA, *moleta*, *moletó*, *molella* (cf. *Campello*)
COLL, *collet*, *colletet* (amb doble diminutiu, mostra encara més clara de la vitalitat d'aquest procediment de designació)
COVA, *coveta*, *covetes*
CINGLE, *cinglet*
PLA, *planiol*
BARRANC, *barranquet*
BASSA, *basseta*
 etc.

4.2.1.1.3. *La grandària*

El diminutiu fóra justificable perquè les moles més grans són la Mola de la Garumba, la Mola Grossa, la Mola d'Ares. També en els pobles dels voltants, i en la mateixa Morella, l'apel·latiu *mola* és freqüent:

- Castell de Cabres: la *Mola d'Andreu*.
- Castellfort: la *Mola de Sant Pere*.
- Catí: la *Mola*.
- Cinctorres: la *Moleta*.
- el Forcall: la *Mola de la Vila*, la *Moleta de Libório*.
- la Mata: la *Mola*.
- la Todolella: la *Mola de la Todolella*, la *Mola de Roc*.
- Morella: la *Mola de la Garumba* o la *Mola d'en Camaràs* (o *Camarasa*), la *Mola d'Espada*, la *Mola de Cameta*, la *Mola de les Fonts*, la *Mola Espessa*, la *Mola Grossa*, les *Moles de Bartolo*, les *Moles de Fusters*, la *Moleta d'Aguilar*, la *Moleta d'Allepús*, la *Moleta de Miquel*, la *Moleta de Mola Espessa*, la *Moleta del Cocó*, la *Moleta del Povet*, la *Moleta del Roure*, la *Moleta Redona*.
- Vallibona: les *Moles de Sant Domingo*.

4.2.1.1.4. *La similitud en la forma amb el pedrer (segon estómac dels ocells)*

Es pot assenyalar la semblança de Morella amb un pedrer obert. El pedrer, a més, es diu *morella* i, molt significativament, en aquesta ciutat en diem *molella*, que mostra que la metàtesi que proposem en l'apartat dedicat a l'etimologia es dona en el sentit invers.

4.2.1.1.5. *La situació*

La ciutat de Morella està situada en la *Mola* de Mira.⁹ En la *Gran Enciclopèdia Catalana* podem llegir:

"El castell, important ja en època islàmica [...] ocupa tot el cim de la *Mola* de Morella [...]."

"[...] és al vessant meridional d'un puig (1.070 m alt) que domina per la dreta el Bergantes, coronat per la mola i roquissar del **castell de Morella**."

En el primer cas, si és cert el que proposem, s'utilitzaria *mola* de forma redundant, perquè el nom del municipi no és percebut amb aquesta accepció. Fet que ocorre sovint quan deixa de conèixer-se el significat del mot.

En la segona cita es pot veure com es distingeix entre la mola, que per a nosaltres seria la "molella", i el roquissar.

4.2.1.2. *La justificació etimològica*

4.2.1.2.1. *L'ètim: del llatí MOLA 'mola de molí'*

4.2.1.2.1.1. *L'evolució fonètica*

-Vocalisme:

Pel que fa al lexema, ja hem vist els diferents mots documentats. Així, en el vocalisme es passaria de:

U	a	O
AU	a	O

Lapesa (1957) afirma que el pas d'*AU* a *O* pot ser per influència llatina. La reducció *AU>O* és molt tardana en castellà, francès i italià. Coromines i Mascaró Passarius (1989) assenyalen que davant la *r* és normal que la *o* es pronuncie *u*, no té gaire importància.

-Consonantisme:

Evolucionaria: *MOLA>molella>morella*

⁹ Segons F. T. D. (1916), *Geografia Atlas. Tercer Grado*, Libreria Católica Pontificia, Barcelona.

La justificació podria ésser per dissimilació entre les líquides (*l* i *ll*), canvi que és força habitual.

Com havíem vist respecte al nom comú *pedrer*, que és diu *morella*, en la ciutat que estudiem se'n diu *moella*, és a dir, el mateix canvi, però a l'inrevés.

En la toponímia de St. Pere de Torrelló (la Plana de Vic) tenim dos topònims que el diccionari d'Alcover-Moll defineix de la manera següent:

"MOLES: Poblet del municipi de St. Pere de Torelló (Plana de Vic)"

"MOLELLES: Llogaret del municipi de St. Pere de Torelló (Plana de Vic)"

L'existència d'aquests dos topònims en el mateix terme municipal ens mostra clarament que la forma sense dissimilació i amb el sufix *-ella* es dóna.

4.2.1.2.1.2 Les etimologies proposades

D'una banda, Flutre (1957: 180, n. 3) assenyala que l'arrel preindoeuropea **mol* significa '*montagne escarpée*'. De l'altra, Ignasi Muntaner (1995: 78), estudiant un document que comentarem a l'epígraf 5, arriba a la conclusió que *Morella* (Olèrdola) és un diminutiu de *mola*, semblant al cas de la Morella de Garraf. Creu que es tracta del cim més alt que hi ha a la serra que separa Castellet de Cubelles/Cunit.

A continuació, intentem localitzar topònims de França que puguen tenir relació amb la nostra hipòtesi. Trobem topònims que considerem que en tenen en un recull toponímic de la Lozère, però la troballa més significativa és que ens dóna pistes per a proposar una nova hipòtesi d'un abast molt més ampli que ens capgira la procedència que postulàvem i, a més, està refrendada pels toponimistes capdavanters. Vegem-la.

4.2.2. Com a derivat d'un radical molt extès: *mor-*

Com acabem de comentar, en la nostra toponímia es va repetint la síl·laba *mor-* en l'inici dels topònims. Així, com hem vist, buscant paraules semblants a *Morella*, hem trobat: *la Morella*, *el Morell*, *Moratella*, *Moraira*, *la Morana*, *Morquerol*, etc. En tots els casos esmentats es dóna la coincidència que aquests noms propis designen prominències del terreny. Com véiem, les etimologies que s'havien donat per a *Morella* la relacionaven amb el fruit, *móra*, o amb la procedència geogràfica dels pobladors, *mora*; o bé amb el nom del

propietari d'una hisenda romana. Aquest fet ens creava la inquietud que, molt possiblement, a més de les raons lògiques que adduïm al principi de la comunicació i que contradueixen aquestes propostes, els fonaments etimològics tampoc no n'encertaren l'explicació, tot i que no tots són impossibles. Aquestes dues raons ens han portat a intentar esbrinar si aquest *mor-* veritablement tenia relació amb l'oronímia. El procediment de recerca havia d'ésser doble: d'una banda, ens havíem de proporcionar un corpus com l'exposat, suficient per a poder comprovar aquesta hipòtesi en l'àmbit català i, de l'altra, calia buscar en la bibliografia toponímica altres explicacions a les esmentades en el paràgraf anterior en una àrea geogràfica més extensa. I no cal dir que si la documentació ens proporcionava alguna informació útil, sempre seria benvinguda.

Ens disposem, per tant, a emprendre aquesta segona part del corpus i, de seguida, hi podem aportar els primers fruits; també a França trobem paraules amb un radical semblant als que hem vist en català: *Moure* o *Maure*, *Lous Moures*; en portugués tenim *moreia*; en cors, *mora*, etc.

Ens cal, doncs, descartar que aquestes coincidències siguin casuals. El primer llibre que hem consultat ha estat el de Louis-Fernand Flutre (1957), en el qual es proposa una forma preromana per a *morena* **murrena* (**murena* a la península ibèrica). En savoia la *u>o*; així, *muraille* es diu *moralya*. Flutre afirma que el radical d'aquests mots és **murro*, i el compara amb el provençal *mourre*, *moure* 'roquisar' (en francès *rocher*) en forma de morro, mamelló de muntanya, eminència arrodonida: *li mourre dis Aupiho* "els mame llons dels Alpilles" (Mistral), *les Mourres de Forcalquier* i el *mourre de Chanier*, *Le Mourillon* i el *cap Mouret*.

I encara en dóna més exemples en les diferents llengües romàniques:

- en italià central i meridional: *morra* 'agulla de roquisar'.
- en cors: *mora* 'munt de pedres'.
- en francès dialectal: *mouron*, Blois *moiron* 'munt de pedres'.
- en espanyol i portugués: *morro* 'pujol'.
- al Pirineu: *murre* 'mamelló de muntanya', derivat *murrók* 'bloc, tros'.

- en portugués: a Vila Real *mourouço*, *merouço* (amb el sufix diminutiu *-ouço*) 'garbera petita', Baião (Minh.) *moroichos* 'muntanyes petites en forma piramidal o cònica formades per quatre o cinc torxes de sègol, blat, ordi'. A Galícia *morouzo* 'munt de pedres que es fa en un terreny conreat, ajuntant les que es van trobant mentre es treballa'.
- Valteline *müraka*, Val Camonica *mürakú* 'ganda'**; Tirano: *murraca* 'mora**', munt de pedres'; *Muraché* 'mora**', nom de les muntanyes de pedres que els llauradors treuen del camp per netejar-los, i les amunteguen a la vora'.

Flutre es pregunta si els sentits que ha donat són els primers que ha tingut el radical **murro-*. Perquè les formes romanes que en deriven i les que estan molt esteses en els parlars dels Alps occidentals (*murre*, entre d'altres) signifiquen no tan sols 'roca sobresortint, agulla de roquissar' sinó també 'morro, cara'. Altres derivats també tenen aquest darrer sentit: en llatí vulgar *murru*, *morra* 'cim del cap'; en occità *mor*, *morro* 'musell, morros'; en francès antic *mor(re)*, *mourre* 'morro, cara'.

La qüestió és saber quin dels dos sentits és primitiu. Per a J. Hubschmid¹⁰ és el de 'morro, musell', i en veu la prova en què aquest és l'únic sentit que tenen el sard *murru* i el basc *murru*, coincidència que testifica l'antiguitat del terme i l'antiguitat del seu sentit. Una altra prova és que la mateixa transferència de significació es constata per a altres paraules (una transferència en el sentit contrari fóra impossible). Així, el sard *bruncu* 'morro', que prové de *BRUNCUS*, del llatí tardà amb aquest mateix significat (d'origen grec), s'aplica, com **murro*, a un cim de muntanya. Pel que fa a la comarca, tenim orònims amb aquesta mateixa arrel: a Morella, el *Morral de Català*, a la dena de la Vespa, i el *Morral de les Roques de Beneito*, a la dena Segona del Riu; a Herbeset trobem el *Morral de Meseguer*, i a Catí, el *Morral de Puig Cabrer* i el *Morral del Buitre*.

Per altra banda, el radical **murro* és, segons Hubschmid, prellatí i precèltic. No té cap dubte a assenyalar que és el que es troba en el nom de *Moure* (també dit *Maure*) de la *Gardille*, d'on ve l'apel·latiu occità *moure* aplicat a una

roca en punta on culminen les muntanyes de Mercuri (1501 m), a les fonts de l'Allier.

Flutre hi veu un origen semblant als radicals *mus-*, *mutur-* i *mutt-*, que també són orònims i d'una antiguitat i extensió considerables. Aquesta és una tendència dels estudiosos de la toponímia: eixamplar els límits territorials i cronològics de les seues recerques. Vegem-ne tres exemples.

En primer lloc, el gran toponimista Albert Dauzat (1978), en el seu diccionari, fa venir les paraules del francès actual *Moras*, *Morestel*, *la Morte*, *Morzine* d'aquesta base, que ell en diu precèltic, *mor-* *murr-*.

En segon lloc, Pierre-Herri Billy (1986: 91) dins de l'apartat de les llengües preibèriques i, concretament, dins del preindoeuropeu, escriu:

"*MÜRRO 'museau' (carte 2)

Top. *Murru-*; *Mour(r)ou*, *Moreu*, *Mouréou*; *Mourech*; *Moural*.

Morral; *Morègne*.

basq. *murru* 'tas, monceau; monticule, colline'

gasc. *mouréne* 'moraine'

arag. *mureño* 'montón de piedras'"

Finalment, fa pocs anys, Jacques Astor (2002), a la part enciclopèdica del seu diccionari, concretament a la capa precèltic, parla de les arrels preindoeuropees *m?r-* / *morr-* amb el significat de 'museau' 'musell', 'morro'. Hi dona molts exemples que designen l'altura: *massif des Maures*, nom que s'ha estés al conjunt del massís costaner; *Montagne de Maure*, *Roc de la Maure*, *pic des Mauroux*, *Serre de More*. I afirma:

"Selon toute apparence, on n'a pas affaire ici a une épithète mais à un substantif où *mòrre* rejoint *morre* au sens de «butte rocheuse, à-pic rocheux, pointement rocheux».

Le toscan *mora*, tas de pierres, et l'espagnol de Murcie, *morra*, hauteur, ont cette même origine pré-indo-européenne.

La variante MÜRRO-, à l'origine de *mor*, *morre*, museau, est représentée avec son sens premier, avec l'appellatif *morre* désignant des points culminants."

M. Lourdes Albertos, com veurem en la cita de García Martínez (1992: 137-9) de l'epígraf cinqué, també coincideix a assenyalar que *morro* també inclou l'arrel **mor*, en les seves

10. Citat per Flutre (1957: 198).

dues accepcions de 'musell' i de 'punta de roca', que remunten al protoindoeuropeu *MURRO.

Una vegada vistes aquestes aportacions dels toponimistes francesos, ens cal retornar a casa i considerar les reflexions esparses de Coromines en diferents entrades dels seus diccionaris que ens poden ésser útils per a esbrinar l'etimologia de *Morella*.

4.2.3. Les aportacions de Coromines

En el *DECLLC* (v, 795), en l'article *moro* tracta el duplicat *morells* 'capfoguers' (també provinent de *moro*), pel cap de persona que s'hi solia representar a les puntes, cap que per l'acció del foc pren el color fosc dels moros, com indicà Schuchardt per al portugués *murilho*, sard *murigliu*, segovià *morillas* f. pl. i Ardèche *moure*: Considera que és inadmissible que vingui de MORRO, com pretén Benoit (*ZRPh*. XLIV,421), segons ell, amb xocant menyspreu de la distinció fonètica entre *-r-* i *-rr-*.

Tanmateix creiem que Coromines no considera les formes que Flutre, Dauzat i Billy comentaven i poden derivar directament de **mor-* com proposaven per al sard, galaicoportugués, italià i la zona de França en què Flutre se centra.

Parlant de la *morella roquera* (*Parietaria diffusa*) el nostre insigne toponimista escriu al *DECLLC* (v, 795): "Més aviat que derivat de *móra*, com diu *AlcM* (i com jo mateix havia cregut algun cop) pot ser derivat de *moro* pel color fosc del *Solanum nigrum* o *hierba mora* (una de les varietats), com admet el *REW*, 5608b, 5438."

Considera que hi ha un fet que fa dubtar molt d'aquesta etimologia tant com de la *morella vera*, i és la forma mossàrab, avui nord-africana, *moraira*. Coromines conclou que és probable que hi haja dos ètims per a les dues varietats bàsiques de la planta: *herba mora*, fosca, per a les solanàcies, *muraira*, per a la parietària, que en català van confluir unificant-se en la forma del mot.

Coromines, parlant de *morro*, diu que és d'origen incert; probablement començà expressant els llavis botits del qui fa el bot o posa morros, i de primer es devia identificar amb l'onomatopeia *murr-*, del botzinar rondinaire. Possiblement no coneix els treballs de Flutre perquè del contrari s'encarregaria de comentar-los. De tota manera, l'onomatopeia amb *murr*

sembla prou forçada. Ell mateix aporta diferents exemples de noms propis del XII i del XIII en què apareix una variant quasi igual (si bé amb matís vocàlic poc diferent) i aplicat a un indret aturonat o prominent, a manera de promontori: *Murro curt*, *Mulino de Murucurt*, P. de *Murretort*. Com a genèric toponímic a Osona: a Gurb anomenen *Murro de la Costa de la Noguera* un dels panys de serra encinglerats, propis d'aquell costat de la Plana de Vic. Un cas de *morr* toponímic al Rosselló: roca del *Morr*. Tanmateix el més corrent en la nostra literatura medieval és trobar-lo aplicat als llavis o boca prominent de les bèsties.

En el mateix article del seu diccionari etimològic assenyala que també tenim en punts de la Gascunya, llengua d'oc i llemosí les variant *mour* i *morre*. En portugués tenim *môrro* que no coneix altra accepció que la de 'muntanya no gaire alta'. A França, el mot penetra en dialectes d'oïl. A Itàlia trobem el genovés *müro*; en el sard trobem d'una banda *murru* 'el morro d'una bèstia' i, per altra, en sicília, *murra* 'penya elevada'; romà meridional, *morra* 'roca', i *Morro*, *Morra*, *Morrone*, és nom propi de muntanyes freqüent a la Campània i els Abruzzi; pel que fa al piemontés, lombard i emilià *mora-ja*, venecià *moragia* 'morral, morralles', podrien ser manlleus de l'occità *morralha* (com ho és *morailles* francès), si bé no ho creu així Bertoni, i d'Itàlia es creu que ve el grec modern *moure* 'semblant, cara'.

Bloch i Wartburg, en el seu diccionari etimològic escriuen "2.a. Apr. *more* m. 'rocher proeminent' (Guillaumes 1560, MeyerDoc)".

Coromines constata la coincidència entre mots germànics i romànics, però es nega a creure que siga una coincidència casual; llavors afirma que és inevitable la tendència a creure que són creacions onomatopèiques paral·leles. I afirma: "Només amb aqueix supòsit podríem pensar que morro tingui gaire en comú amb el basc *mutur* 'morro de bèstia' (*muturra* 'el morro', cf. MODORRO), però aquest atansament etimològic xoca amb dificultats fonètiques insuperables." Encara que malgrat aqueixes inversemblances s'ha insinuat repetidament que *morro* venia del nom dels llavis en una llengua preromana, "ibèric" o "preindoeuropeu". Després de fer consideracions sobre la fonètica i la presència en una inscripció hispànica, conclou que tant en germànic com en els Pirineus i la Península és una creació onomatopèica.

Només en últim terme s'arribaria a "turó, penyal bonyegut". Aporta noves proves a aquesta hipòtesi: la dualitat vocàlica *o/u* i la major persistència en la vocal final en l'occitana *morre* en comparació amb altres casos com *por*, *tor*, etc. Escriu que si MURRUS fos un mot de tipus normal només podria tenir *u>o*, mai una *u* davant *rr* doble; i d'altra banda, el caràcter expressiu de la *rr* del nostre mot, més fortament "roulée" que enlloc, havia de dificultar la síncope.

Coromines assenyalà: "Hi hagué en romànic una creació expressiva paral·lela a *MURRU, de la forma *MUSU, també aplicada al morro de les bèsties (o en termes despectius, a la cara de l'home) que va donar l'italià *muso*, occità antic i dialectal *mus* 'figure, visage', francès antic *mus*." Però no fa referència a la utilització oronímica del mot que Flutre sí que considera.¹¹

Parlant de *Morró*, Coromines (1980 v, 803) reporta que a la Vall de Boí el defineixen com 'munt o renglera de rocs' i hi són abundants. També en baixaragonés i, ja en la nostra comarca, a Olocau del Rei hi ha *el Morron de Bureles*, que és una serra en forma de penyal ar ample. I aquesta accepció va clarament en la línia apuntada per Flutre.

Coromines (1980 v, 803) ha recollit en els Ports i el Maestrat la forma *morranda* 'pla de serra avançat' (a Bel, Fredes, Coratxà, Albocàsser i la Serratella) i ens remet a la seua obra del 1965, on deia textualment: "*Murru-andi-a* és basc, excel·lent i d'antiguitat secular, en el sentit de 'el morro gran'. Atribuir a l'ibèric a base d'això i d'aquest nom valencià tan repetit, un ètmon **Murruanda* fóra sense dubte audaç però no pas inadmissible." Ara diu "on admeto com a possible una formació bascoide [...] de cap manera contradictòria de la tesi d'etimologia onomatopèica, car és segur que en aqueixa ciutatella d'arc hi hagué pastors bilingües de llengua mig bascoide fins després de Roderic".

A la pàgina (1980 v: 804) recull les formes *Morrelló*, *Morricó*, etc. Respecte a altres bases que també tenen un significat oronímic, Coromines comenta MOTTA.¹²

Ens sembla molt significativa tota l'argumentació que fa Coromines en diferents llocs sobre l'origen d'aquesta base **mor(r)*. Que amb totes les dades que ell mateix aporta sobre el seu sentit oronímic haja de justificar-la amb una onomatopeia d'un abast geogràfic molt gran, fet que la torna

més inversemblant encara. I diem que és una argumentació significativa, perquè vistes totes les petjades lingüístiques semblants ha de cobrir una base comuna molt extensa i li cal trobar un origen comú. Aquest és el fet remarcable, que opte per aquesta explicació a partir d'una onomatopeia i no pas d'un ètmon comú com han fet la resta de toponimistes que han tractat el tema.

11. Flutre creu que als radicals **murro*, que precedeix, i **mutur(r)*, que en deriva, i que tots dos designen "el morro, el musell", cal afegir-hi sense dubte el mot *musum*, que apareix en els textos llatins del segle VIII. És d'origen desconegut segons Ernout i Meillet, té la mateixa significació que els altres dos i és possible que hagen estat emparentats originàriament. Flutre analitza l'etimologia de *Muret* i diu que hi ha un pic molt elevat que se l'anomena *mus* (*museau* en francès='musell, morro'). I encara aporta una pronúncia actual que diu per comptes de *Piedmuret*, *Piedmuzet*, que indicaria el puig estudiat que té el mateix origen (*podium>puy, pied, pié*).

Segons Flutre també és comparable al radical **murr (o)-*, que hem vist en els dos casos anteriors, el radical **muturr (o)-* que es troba en el basc *mutur* 'morro' i el nom d'home ibèric *Muturra*, mots que han estat emparentats amb el calabrès *muturratu* 'emprenyat', pròpiament 'el que té la cara frunzida i porta el cap cot'. Com **murr(o)*, el radical **mutur(r)* ha estat aplicat per semblança a certs relleus: Monte *Mottarone*, a Itàlia. Per tant, els mots bascos *mutur* i *murru* es corresponen en els parlars romànics amb paraules amb el sentit d'elevació del terreny, puig'.

També el radical simple **mut-*, que apareix quasi sempre amb dues -*tt*, és comú al romanç de l'oest, al cèltic, al llatí i al grec, i es troba igualment en bàltic. Així, el romànic *mutta, motta* 'puig, munt' dona el francès *motte*, el grec *mute mutis*, en certs dialectes té aquest significat. Conclou que el mot no ha pogut estar aportat pels romans i és probable que els gals ja l'hagueren rebut de les poblacions del substrat.

12. Com ja havíem dit en la nota anterior, segons Flutre, aquest mot també fa referència a l'elevació del terreny; en aquest sentit Coromines (V, 817) escriu "'gleva, terròs' 'munt de terra' 'gavell de coses petites', 'brossa, clap de pèls', mot comú amb totes les principals llengües romàniques d'Occident, i arrelat sobretot a França i entorn dels Alps i dels Pirineus, d'origen incert, segurament pre-romà [...] hi ha afinitat amb mots de llengües orientals, del tipus MOIT-/ MOTTO- que fan pensar en un origen sorotàptic.

[...] El cap visible del drac incògnit és naturalment cap al francès *motte*, mot de la llengua de sempre, documentat en massa i sense interrupció ja al s. XII, i abraçant l'ample quadro semàntic: «butte, éminence de terre naturelle o artificielle», 'terròs, gleva, 'gleva o garsó adherit a una arrel' [...] L'occità antic *mota* el tenim ben documentat en el sentit de «colline» en tres textos en prosa del s. XIII.

[...] L'antiguitat de l'arrelament en els Grisons està fortament subratllada per l'ampla representació del tipus *motta* 'turó' 'pujol'.

[...] En resum, tindriem una romanalla sorotàptica, d'aquelles que deixaren empremta tant en els Alps, com en els Pirineus, com al nord i al sud de la Serra da Estrella, i amb una altra base que des de Renània formaria bufarut cap a les valls del Sena, del Loire i de la Garona.

A la nostra àrea lingüística hi ha dos autors que proposen aquesta base **mor* per explicar alguns topònims. En primer lloc, Mateu Morro (1994: 33) que adverteix de les generalitzacions poc assenyades¹³:

“A tota l'àrea lingüística catalana hi ha un conjunt de topònims relacionats amb el preindoeuropeu *mor* 'roca, petit pujol', però amb tendència a confondre's amb altres elements que poden procedir del llatí MAURUS o MORUM (i derivats com el diminutiu MAURELLUS) derivats de la morera i el seu fruit (MORA) o derivats de mur (MURUS). Per això cal anar amb compte: ni tots són moros, ni móres, ni murs, ni morros.”

En segon lloc, Enric Aguadé (1998: 45), en donar l'etimologia del topònim *Móra*, escriu:

“Arrels ibèriques: MUR (turó de forma cònica) > MOR per obertura de la vocal (“Isrmâm” aràbig, Vocalisme 5) + A (el/la). Amb el significat de **El turó cònic**. [...]

La pronunciació, si procedís de 'moro', fora amb *o* oberta, en canvi tothom pronuncia el nom del poble amb *o* tancada, com correspon al fet de procedir d'una *u* en l'arrel ibèrica.”

Aquesta base **mor* també és present en els nombrosos exemples amb significat oronímic que el mateix Morro (1994: 37) aporta:

“*Morell* és un topònim que a Mallorca és viu a Artà, Muro, Pollença i Ses Salines. *Morell* és una antiga contrada i possessió d'Artà que al Llibre del Repartiment ja apareix com *Almorell*. El *Morell* de Muro es documenta com *Murell* (1232) i com *Morel* (1243). No sabem on eren les cases d'aquesta alqueria, però han sobreviscut els topònims de Pla de *Morell*, Creu de *Morell* i Camí de *Morell*. A Pollença *Morell* es troba al lloc de Mandrava. A Ses Salines denomina tota una contrada prop del poble. A Escorca també hi havia un *Morell* que es documenta al Llibre del Repartiment com *Alqueria Almorell*, a l'actualitat és la possessió de Muntanya. Es *Moreis* a Porreres sembla ésser d'origen antroponímic. També hi ha: Punta des *Moreis* (Manacor), **Morella** (Andratx) i **Coma Morella** (Escorca). A Menorca hi ha *Morell* (lloc prop de Favàritx), *Cala Morell* (Ciutadella), **Morella Nou** i **Morella Vell**. A Catalunya i al País Valencià: *Bac Morell* (Camprodon), *Cap Morell* (Cadaqués), *El Morell* (Tarragonès), **La Morella** (muntanya del massís del Garraf), *Morellàs* (Vallespir), *Morell* i *Morella* (Els Ports).

Morelló és una alqueria del terme de Sencelles que ja apareix en el Llibre del Capbreu de Bearn el 1232 “Alqueria *Morelon*”. El 1246, *Morayó*. La singularitat de la ubicació de les cases d'aquesta alqueria aixecades sobre un bony aturo-

nat són un argument important per veure-hi un *Mor* més els sufixos diminutius –ell –ó. També: *Morelló* (Muro), *Moreió*, i *Es Moreió* (prop de Sant Jordi a Ciutat de Mallorca), *Es Moreions* (Manacor). El topònim també és present al País Valencià: solà i freginals de *Morelló* (Sorita, als Ports de *Morella*), *El Morelló* (partida en el terme de Palamó, Horta d'Alacant). A Calp hi ha *Morelló*, prop dels Banys de la Reina, que entra dins la mar.”

5. DOCUMENTACIÓ D'ALTRES MORELLA I MOR

En primer lloc, vegem la documentació d'altres topònims *Morella* de diferents contrades de la nostra àrea lingüística, a més de les que acabem de llegir aportades per Morro (1994). Bolòs i Hurtado (2000) documenten el 889 “*loca Morella*”, al seu atlas del comtat de Girona (785-993). També Bolòs i Hurtado (1999), ara a l'atles dels comtats d'Empúries i Peralada, recullen: “*Morrel, capud* [Moirel] 976, *Morell, Cap* (Roses AEM) RO 1, 10K”. Uns altres testimonis documentals són els que reportem tot seguit. En primer lloc, Marquès (1986), del cartoral de Santa Maria de Roses: “*MORRELLUM IPSO* (976), RO 1: veg. *Morell capud*.” En segon lloc, Alturo (1985), fent referència a la *Morella* del Garraf (cim de 594,6 m), en el document núm. 432, del 13 de març de 1172, transcriu “in cacumine de *ipsa Molela* et in *Mata Rasa*”. En tercer lloc, pel que fa a la *Morella* de Viladellós (Olèrdola) és un topònim desaparegut, viu en un capbreu de l'any 1730 (AHVC, núm.

[...] Queda la possibilitat, apuntada més amunt d'un triple vocalisme, AU al costat de *o* oberta o tancada; fins en la hipòtesi d'un tronc comú *MOITA, això no fóra inconcebible: hi ha acord que en llatí OI hagué de passar per *ou* per arribar a *u*, però *ou* també pogué ser adaptat al vocalisme romànic desviant-se cap a *au*.

[...] més aviat un derivat de *mota* com ara **motil*, formació paral·lela a aquells, amb repercussió de líquides, encara que cal posar en gran dubte la possibilitat d'una herència mossàrab amb *-il* –ELLUM, en un mot així.”

13. En aquest mateix sentit, Rohlf (1985: 32) prevenia del poc rigor d'algunes interpretacions: “Mucho se ha hecho en los últimos decenios para elucidar algunos radicales que parecen repetirse en otros países de Europa. Con una gran fantasía y con métodos que no pecan de excesiva crítica, se han construido bases prelatinas y raíces preindoeuropeas como *mala, pala, sala, tala*. No excluyo que tales raíces hayan podido existir en algunas lenguas prehistóricas de Europa. Pero es muy mal método atribuir a estas raíces multitud de países heterogéneos sin haber examinado detenidamente otras posibilidades, de explicación más sencilla y más vecina.”

374, foli 7v.), en les afrontacions del mas de les Garrigues. Per la part de migdia hi havia "la Coma de na Ollera so és per la sumitat de la serra part ab honor dels hereus de Soler dit la Plas pagès de dit lloch de Viladellops en *lo Puig de Morella* y en la Coma de las Argilas de dit soler...". No tenim més referències del topònim, però sabem on podia ser, proper al coll de (la) Bonella, aquest documentat des de l'any 992 fins al 1730. I, finalment, trobem una "*ipsa Molela*" de l'any 992, també desapareguda, aleshores límit d'Olèrdola, situada entre Castellet i Cubelles/Cunit actuals. Es troba en el L. Ant. IV, n. 278, f. 110c, pergami 1-2-480, publicat per Fàbrega (1995), doc. núm. 234: "ad ipso forno, et sic ad *ipsa Molela* et *ipsas*...".¹⁴

Respecte a Catalunya Nord, Ponsich (1980: 84) recull "*Puig Morella* (pres de Miralles): *Villare de podio Morela*, Morella, 1329 – *Puig Morella*, 1417."

Pel que fa a altres topònims que contenen la base *Mor* amb el significat oronímic que estudiem, Bordas (2002), a la Ribagorça, al municipi de Montanuy, a Aneto, recull: el *tossal de Moralets*, *Morelló*, *els Moradets* i *Moró*. Álvaro Galmés de Fuentes (2004: 76), estudiant la toponímia mossàrab balear, dedica un epígraf a l'arrel preromana *mor(r)*: *Moro*, *Morell*, *Moragues*, *Morro*, *Morlanda*, etc. I afirma:

"Reúno en este apartado una serie de topónimos, en los que ha actuado, como veremos, la imaginación y la etimología popular, modificando, en parte, sus significados originarios, y ello no sólo en la toponimia balear, sino en la de toda la Península, llegando incluso a confundir a etimólogos avezados. Todos estos topónimos a que ahora me refiero están en relación con una raíz prerrománica, MOR(R), MUR(R), probablemente entroncada, como ha señalado J. Hubschmid, con el sustrato alpino-cántabropirenaico o mediterráneo occidental, que analiza Menéndez Pidal. Las voces derivadas de *mor*, con *r* doble, han pasado a significar 'montículo rocoso, peñasco' (cfr. vasco *murru* 'colina'), y las formas en relación con *mor* 'montón de piedras' (cfr., con una transferencia semántica, asturiano *morena* 'montón de hierba'). A este respecto, es curioso señalar que la raíz es viva en el Lacio, con la misma doble descendencia y análogo reparto de significados: *morra* 'roca puntiaguda' y *mora* 'montón de piedras', palabra esta última autorizada por Dante."

- *Moro*: *Son Moro* (Manacor), *S'era d'es Moro* (Manacor), *Es claper d'es Moro* (Santa Eugenia), *Es campanar d'es Moro* (Montuiri), *Es corral d'es Moro* (Felanitx), etc.

- *Morel* (Artà)
- *Morelló* (Sencelles)
- *Moragues* (terme d'Inca)
- *Mortitx* (Escorca). Sobre aquest topònim fa un aclariment que ens serà molt útil per a les nostres conclusions:

"*Justificación geográfica*.— El predio de *Mortitx* se halla situado en una zona montañosa, de masa erosionada del *lapiez*, que proporciona a sus peñas inusitadas y espectaculares formas. Por otra parte, es curioso observar que un predio contiguo al de *Mortitx*, también de nombre mozárabe, se denomina *Pedruixella* (topónimo que analizaré más adelante). Tendríamos así, como en el caso ya visto de *Petra* y *Caro* (p. 33), emparejados nuevamente dos topónimos de significación muy parecida, uno prerrománico y otro latino, y tal emparejamiento vendría a confirmar la última de las etimologías aquí propuestas."

- *Morro*: *Es Morro* (Manacor), *Morro de sa Punta Negra* (Felanitx), *Es Morro de Son Coves* (Campos), *Morro d'En Joi* (Sóller), *Morro de sa Vaca* (Escorca), etc.
- *Morró* (Santa Margalida)
- *Cala Morlanda* (Manacor)

En segon lloc, ens centrarem en topònims de fora del nostre domini lingüístic. En l'*Atlante toponomastico del Piemonte Montano-Alpi Veglia e Dévero*, a la pàgina 72 es recull: "*Monte Moro* ms 2948 m 03-B2. Altre denom: *La [Punta] del Mór* (v.)." A la pàgina 80:

"IGM *Pizzo Moro* Altre denom: [*Monte Moro*] 'La punta del Mór' Monte che sovrasta il *Pas ad Val tèntra* e da cui si può godere de un'ampia panoramica sul Pian'd Véia. I Mór:

14. Agraïm a Vicenç Carbonell Virella les referències de la comarca del Garraf, també ens ha aportat documentació sobre *la Morella* de Mediona, al llevant del castell de Mediona, que encara és una masia habitada. Aquest topònim apareix en algun mapa com a *Casa de la Morella*. El 1553 en el Fogatge, p. 416: *Martí de la Mallella* (per *Mollella*). Llorac i Costa (1993) citen: Jaume Martí de la *Morella* (?); al segle XVII i el 1714 *la Morella* (?) era dels Carafí. Al primer terç del segle XIX es troba; Isidre Carafí *de la Molella* (*sic*). Bofarull (1995) en el seu treball inèdit "Els primers batlles felipistes" escriu: 1742 Bartolomé Carafí de la *Molella* (*sic*). Sembla que les grafies correctes són la primera i les darreres, atès que unes dades de Gelida del 1513 ja esmenten Pere Carafí del mas de *la Molella* (també *Morella*), després mas Mallol i finalment ca n'Oller de la Muntanya, on es demostren vinculacions entre aquest mas i el de Mediona (aquesta darrera informació facilitada per Ramon Rovira, en notes de març de 1996).

La Punta de Mór

mp o 3 –B3-C3. Pi: i Mür La denominazione del luogo, priva di un significato laterale, potrebbe avere il senso di 'l luogo della (*Punta del*) Mór' poiché la località si estende ai piedi dell'omonimo monte che si erge in territorio del Parco naturale dell'Alpe Veglia (v.). Ampia zona pescolativa riservata alle capre e a forte dislivello, caratterizzata dalla presenza di pietraie e morene."

El conjunt es denomina *i Mór*. Hi ha altres topònims que també duen aquest nom: la *saa dul Mór, ul canalum del Mór, ul sentér dul Sasc Mór, Piana Sasc Mór, Söta i Mor*. Vegeu en la fotografia (que a l'atles es recull de la pàgina 42) la semblança amb la silueta de Morella (els Ports) d'aquest lloc anomenat *La Punta del Mór*.

Pel que fa a la toponímia asturiana, García Arias (2005: 92) escriu: "Como topónimos que podrían justificarse desde *MOR- 'piedra' se citaron (280 p. 32) unos cuantos lugares habitados como *la Mora, Mora, Moral, Morera, Morigón, Valle Moreda, Moredina, Morena, Morlongo, Moro, Moru, Moros...* y otros muchos (269 p. 34)." I recull una sèrie de fotografies que tenen una semblança evident en la forma: *Valle Moru* (p. 92), *Moraos* (p. 278), *Morcín* (p. 19 i 80) i *Muriellos* (p. 703). D'aquesta mateixa regió, Concepción (2001: 435-7) recull: *Morgao* (1.910 m), que és el cim rocós divisor i entre el port allerà de Braña de Foz i el vessant lleonés de Piedrafita; *El picu Moros*: "Ha de ser otra raíz, tal vez ya prerromana, con el sentido de 'saliente rocoso'", i *Morra de Lechugales*. Comenta que en asturià oriental,

una *morra* es un alt rocallós amb replà al cim, però més baix respecte als immediats.

Si passem a la província de Lleó, García Martínez (1992: 137-9) ens aporta tant nous topònims semblants a *Morella*, com una explicació idèntica a la que nosaltres proposàvem sense haver llegit la seva obra:

"MORILLA de los Oteros. MORELLA a. 932 (309, p.205), MORILLA a. 952 (20, p. 55). Está 'Situado en uno de los valles que se forman en la comarca'. El topónimo puede aludir al pequeño saliente en el que se sitúa el pueblo. [...] VALDE-MORILLA. VALLE DE MORELLA a. 925 (20, p. 69), VALLE de MAURELLA a 1113 (365, art. 1540), VAL DE MORELLA a. 1275 (62, N° 450, 458). [...] Los topónimos leoneses con MOR- están la mayoría en zona montañosa, pedregosa, y al lado de un río o arroyo poco importante. *MOR- 'Piedra' y *MOR- 'Río' puede que no sean la misma raíz, pero sospecho que como en otras raíces (*AB, *TOR, *SEK, *PAL, ALB-) estamos ante la misma raíz que en origen se aplicó a la montaña y finalmente al río en general.

Muchos de los autores hablan del valor oronímico de *MOR. Para Dauzat *MOR "Butte" es precéltico (77, MORAS); para Rostaing *MOR- "Pierre" se aplica también a las montañas (324, p. 220-221). [...] Pero es muy probable que el español MORRO, también incluya la raíz *MOR, como piensa M. Lourdes Albertos: "En estas dos acepciones de 'Hocico' y 'Punta de roca' remontan al protoindoeuropeo *MURRO (11, p. 162).

En el vasco de Navarra MORA es 'Mojón' y 'Montaña de piedras' (71, MORENA). En el asturiano oriental MORIA 'Montón de piedras', 'Tarrón pedregoso', tuvo mucha vitalidad... *MOR es "De sentíu nididamente litiómicu 'Piedra, roca'. Quizás de esta derive el asturiano "MORRILLU-MURRIELLU" (369, p. 32). MORRILLO es también palabra leonesa. El DRAE lo define entre otras acepciones como 'Cogote abultado' y 'Canto rodado'. MORA 'Monte, collado' procede de la raíz ibérica MOR, MUR 'Caput, cabeza'. (183, p. 70-71). MORÓN 'Montoncillo de tierra' (DRAE).

Como topónimos menores, que corroboran este significado de *MOR 'Piedra o montaña', se pueden citar en la provincia: *Alto de la Mora* (N. de Los Bayos, H-101), *Alto de la Morala* (SO: de Redipuestas, H-79), *Pico Moro* (NO: de Ocejo de La Peña, H-105), *Cotorro de las Moras* (NE. de Boca de Huérgano, H-105), *Peña de Monte Moriu, Mariu* (S: de Ferradillo, H-191), *Pico Morra* (S: de Morgovejo, H-105), *Collado del Moro* (N. de Barrios de Luna, H-102), *Alto Morueco* (Cerezalde Tremor, H-159) *Alto de la Moralina* (S.

del Puerto de Manzanal, H-159), *Matamoros* (N. de Requejo, H-160), *Teso de la Moral* (S. de Villaviciosa de la Ribera, H-160), *Piñeo del Moro* (N. de Manzaneda, H-230), *Canto de los Moradales* (E. de Cubillas de Rueda, H-163), *Teso el Morisco* (S. de Matanza, H-233), *Morredero* (S. de Bouzas, H-192), *Morales* 837 metros (S. Román de Los Oteros, H-195).

En Los Argüellos también hay *Pico Morala* y *Puerto La Morala* (110, p. 176-178)."

En aquest mateix sentit, Galmés de Fuentes (2000: 45), analitzant el topònim *Navalmorcuende* (Toledo), també esmenta i explica l'etimologia de la ciutat dels Ports:

"El segundo elemento corresponde a la raíz preindoeuropea *mor* 'montón de piedras' (Cfr., con una transposición semántica, el asturiano *morena* 'montón de hierba'), y que ha dado lugar a una larga serie toponímica: *Mora* (Toledo), *Mora de Ebro* (Zaragoza), *Moro* (Badajoz, Valencia, Lérida), *San Salvador de Moro* (Asturias), topónimos que se asocian arbitrariamente con los sarracenos, y surge inmediatamente el mito del moro o de la mora encantados en una cueva, o el de la mora que peina sus cabellos los días de plenilunio, al pie de una fuente, en la *Fuente de la Mora*, que no es sino la fuente que brota entre piedras. Naturalmente la asociación desaparece en las fomas derivadas: *Morata* (Zaragoza), *Morato* (Asturias), *La Morla* (Asturias), *Moratilla* (Guadalajara), *Moratón* (Almería), *Moratalla* (Murcia), *Moreda* (Asturias y León), *Moral de Orbigo* (León) *Moraleja* (Cuenca, Albacete, etc.), *Moraleda* (Albacete), *Moraña* (Pontevedra), *Moreira* (La Coruña, Lugo, Orense y Pontevedra), *San Pedro de Mor* (Lugo), ***Morella*** (Castellón), *Morell* (Mallorca), *Morilla* (Huesca), *Morón* (Sevilla), etc. También queda descartada la asociación con los moros en el topónimo francés *Puey Moro* (Hautes-Pyrénées) en donde nunca hubo sarracenos, y en donde existe también una *Sierra Morena*, como nuestra *Sierra Morena*, que nada tiene que ver con el color oscuro, y sí con la raíz *m* o *r* 'montón de piedras' y el característico sufijo *-ena* que analizó Menéndez-Pidal."

Vegem, finalment, algunes de les referències documentals més concloents que hem trobat:¹⁵

1. Al Baix Urgell, el 1081 Mingoli "vocant *Morellas* i nos rocas *turris*".

2. A Tàrrega:¹⁶ "*Termino vocato del Mor confrontato com termino ville Tarrage*" (ACA Cancelleria, reg. 2076, fol. 72 r.). Document datat a Saragossa el 13 de març de 1388. En l'actualitat existeix una *Torre de Mor* que és un penyalet, un altiplà allargat.

3. Tractant dels límits de Cardó, el 1208 trobem documentat *petra mor* i el 1216, *pedra mor*. (Cartes de població de Font Rius, vol. I, p. 313 i 317).

4. El 1365 "Camí caminant devall lo puntal de Pedramor" (Carreras Candi, *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres*, núm. 84, 1924, p. 366).

5. En els protocols de Xerta, foli 370, de l'any 1746 es pot llegir: "La punta de la mola eo de pera mor."

6. En un document de Benifassà de 1803 diu: "Partida llamada la Morella y ahora la muntañeta."

7. Entre Alcanar i Sant Carles, a la partida de la Fonda, hi ha la *Torre de Morella*.

8. El 1492 tenim documentada la *Morella* a Benifallet. Dins d'aquest mateix terme hi ha la *Morelleta*, que és un pujol tirant a punxegut.

6. CONCLUSIONS

Així, doncs, un colp considerades totes les possibilitats que hem pensat que podien tenir relació amb el topònim *Morella* de la nostra comarca, concloem que ens sembla provada la relació de **mor-* amb un orònim. Els motius principals són:

1r. La **inversemblança** de les etimologies proposades fins al moment, que la relacionen amb el fruit de la morena, amb els pobladors procedents de Mauritània o amb el propietari romà d'una hisenda, perquè no tenen gaire relació lògica amb el lloc que tractem.

2n. Tot el **corpus** que a Querol (2001a i 2000d) hem aconseguit aleatòriament agafant els topònims de la *GEC*, de la *DCVB* i de l'*Onomasticon Cataloniae* va majoritàriament en la línia que la base **mor* és una forma de designació del relleu.

3r. També en els **documents** 2, 7 i 8, citats en l'epígraf anterior, queda clar que *Morella* és un orònim.

4t. L'abast d'aquesta base **mor* no es circumscriu a la nostra àrea lingüística, sinó que abraça una **bona part de**

¹⁵ Les informacions que segueixen ens les ha proporcionades Ventura Castellvell. No cal dir que li agraïm moltíssim aquestes referències documentals tan concloents.

¹⁶ Devem aquesta informació sobre Tàrrega a Josep Alanyà i a Enric Vilalta.

l'Europa occidental, com proposen un nombre considerable de bons toponimistes, entre ells alguns dels millors.

5é. El fet que hi haja al costat un puig que tinga no tan sols la mateixa forma, sinó també el mateix nom, tot afegint-li el qualificatiu "la vella": **Morella la Vella**.

6é. Al segle XI Morella apareix citada en les **fonts aràbigues** com a *qalá'a Murila* (esmentada per al-'Udrí) i *hisn Maurila* (Ibn Hayyan). Aquestes denominacions coincideixen totes dues a donar importància al conjunt visual, atés que, com ja havíem assenyalat, *Qalá'a* significa 'plaça forta' o 'ciutat fortalresa' i *hisn* vol dir 'castell', que és la hipòtesi que nosaltres hem volgut argumentar relacionant-la amb una forma de relleu.

7é. Una pista que sol funcionar és analitzar les **tautologies** que s'han donat perquè els nous pobladors no coneixien el significat dels topònims antics, com ara la *Vall d'Aran* que vol dir "la vall de la vall". El fet que l'etimologia proposada coincidisca amb el significat que es coneix és un signe que s'està dins del mateix camp d'interpretació. Aquesta mateixa tautologia la trobem en els exemples 1, 3, 4, 5 i 6, on fins i tot és comentada per les mateixes paraules del document:

1. "vocant Morellas i nos rocas turrís"
3. *petra mor* i *pedra mor*
4. "Camí caminant devall lo puntal de Pedramor"
5. "La punta de la mola eo de pera mor"
6. "Partida llamada la Morella y ahora la muntañeta"

8é. Encara que nosaltres no vam tenir la fortuna de consultar-los per a les nostres publicacions anteriors, a partir dels anys 90, suposem que amb l'aparició del llibre de Galmés de Fuentes (1990), entre els estudiosos de la toponímia peninsular s'accepta comunament l'origen preindoeuropeu dels orònims començats per *mor*; així, tant García Martínez (1992), com Morro (1994), com Agudé (1998), com Concepción (2001) i com García Arias (2005) expliquen els topònims alacantins, balears, tarragonins, lleonesos i asturians a partir d'aquesta base.

Comptat i debatut, creiem que no tan sols hem demostrat que el topònim Morella és una forma de relleu, sinó que, a més, n'hem **delimitat el significat** tot basant-nos en les citacions documentals que acabem de reportar i que

estarien en el camp semàntic delimitat per: **roques de torres, pedra, puntal, punta, muntanyeta**, que coincideixen amb els significats dels topònims del nostre corpus que havíem situat al voltant de **pedra-roca** i **punta** i dels orònims que acabem d'aportar (**coll, selleta, pujol, roquer, coma, puig i vall**), amb els significats donats per Dauzat, Bloch i Wartburg, Billy i Astor, l'adequació lògica de les quals és evident per a la ciutat de Morella, de la comarca dels Ports.

BIBLIOGRAFIA

- AGUADÉ SANS, Enric (1998): *Les paraules i els noms de lloc que han perdurat de l'idioma ibèric*, Reus Arts Gràfiques l'Estel.
- ALCOVER, A. i MOLL, F. (1978): *Diccionari català-valencià-balear*, Barcelona, 10 vols.
- ALTURO, Jesús (1985): *Arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200, aproximació històrico-lingüística*, Fundació Noguera, Barcelona, 3 vols.
- ALVIR, Jordi *et alii* (1986): "Recull de topònims a Borriol i la Pobla Tornesa. El paisatge en la toponímia", *BISO*, núm. XXIII, pp. 24-37.
- BOLÓS, Jordi i HURTADO, Víctor (2000): *Atlas del comtat de Girona (785-993)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona.
- (1999): *Atlas dels comtats d'Empúries i Peralada (780-991)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona.
- ARASA, Ferran (1991): "El poblament medieval pre-cristià en la comarca dels Ports segons la documentació", dins *Miscel·lània dedicada a la memòria de Mossén Manuel Milián Boix, AMYC*, València, pp. 81-102.
- (1986): "Toponímia i arqueologia a les comarques septentrionals del País Valencià", dins *Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica, I d'Onomàstica Valenciana*, Generalitat Valenciana, València, pp. 38-46.
- ASTOR, Jacques (2002): *Dictionnaire des noms de familles et noms de lieux du Midi de la France*, Editions du Beffroi, Millau.
- Atlante toponomastico del Piemonte Montano Alpi Veglia e Dévero*, vol. xv, Edizioni dell'Orso, Alessandria.
- BALANYÀ, Pere (1989): *Els noms de lloc de Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- BARCELÓ TORRES, C. (1982): *Toponímia aràbiga del País Valencià. Alqueries i castells*, Excm. Ajuntament, Xàtiva.

- BILLY, Pierre-Henri (1986): "Noms de lieux pyrénéens d'origine préromane", *Nouvelle Revue d'Onomastique*, núm. 7, p. 87-107.
- BLOCH, Oscar i WARTBURG, Walther von (1932): *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Presses Universitaires de France, 1968, París.
- BORDAS PALLÀS, Ana (2002): *Toponímia de Ribagorça. Municipi de Montanuy*, Editorial Milenio, Lleida.
- CARACAUSI, Girolamo (1993): *Dizionario onomastico della Sicilia*, Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani, Palermo.
- CONCEPCIÓN SUÁREZ, Julio (2001): *Diccionario toponímico de la montaña asturiana*, Ediciones KRK, Oviedo.
- COROMINES, Joan (1980): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Ed. Curial, Barcelona, 8 vols.
- (1970): *Estudis de toponímia catalana*, Ed. Curial, Barcelona, 3 vols.
- (1989): *Onomasticon Cataloniae*, Ed. Curial, Barcelona.
- i MASCARÓ, J. (1989): *Onomasticon Cataloniae: toponímia antiga de les illes Balears*, Ed. Curial, Barcelona.
- DAUZAT, Albert (1971): *La toponymie française*, Payot, París.
- et alii (1978): *Dictionnaire étimologique des noms de rivières et de montagnes en France*, Éditions Klincksieck, París.
- FÀBREGA i GRAU, Àngel (1995): *Diplomatari de la catedral de Barcelona, documents dels anys 844-1260*, vol. 1: *Documents dels anys 844-1000*, Publicacions de l'Arxiu capitular de la catedral de Barcelona, Sèrie IV, Fons documentals, Barcelona.
- FLUTRE, Louis-Fernand (1957): *Recherches sur les éléments pré-gaulois dans la toponymie de la Lozère*, Société d'Éditions «Les belles lettres», París.
- Foto Atlas de la Cerdanya* (1998), GeoPlaneta. Editorial Planeta, Barcelona.
- GALMÉS DE FUENTES, Álvaro (2004): "La toponímia mozàrabe balear", *Revista de Filologia Romànica*, 39, núm. 21, pp. 9-79. <http://147.96.1.15/BUUCM/revistas/fll/0212999x/articulos/FRM0404110009A.PDF>
- (2000): *Los topónimos: sus blasones i trofeos (la toponímia mítica)*, Real Acadèmia de la Historia, Madrid.
- (1990): *Toponímia de Alicante (La oronímia)*, Ed. Universitat d'Alacant, col. Sharq Al-Andalus, núm. 3, Alacant.
- GARCIA ARIAS, Xose Lluís (2005): *Toponímia asturiana. El porqué de los nombres de nuestros pueblos*, Editorial Prensa Asturiana S.A./La Nueva España, Oviedo.
- GARCÍA MARTÍNEZ, Javier (1992): *El significado de los pueblos de León*, G.C., León.
- GONZÁLEZ RORDRÍGUEZ, Alberto (1999): *Diccionario etimológico de la toponímia mayor de Cantabria*, Ediciones Librería Estudio, Santander.
- HUBSHMID, Johannes (1970): *Mediterrane Substrate*, Franke, Berna.
- (1960): "Testimonios románicos" dins *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, I, Madrid.
- IVARS, Joan (1986): "Alguns topònims mossàrabs de la Marina Alta", dins *Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica, I d'Onomàstica Valenciana*, Generalitat Valenciana, València, pp. 434-440.
- LÓPEZ DE GUEREÑU, Gerardo (1989): *Toponímia alavesa*, Euskaltzaindia, Barcelona.
- LLOPIS LLORT, Isabel (1994): *Inventari i estudi dels noms de lloc i de persona de l'antic terme de l'Albarca (El Priorat)*, Societat d'Onomàstica, Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona.
- LLORAC, Salvador i COSTA, Montserrat (1993): *Conèixer Mediona. Un municipi de l'Alt Penedès*, Ajuntament de Mediona, Mediona.
- MARQUÉS i PLANAGUMÀ, Josep M. (1986): *El cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramon (1968): *Toponímia pre-romànica hispànica*, Ed. Gredos, Madrid.
- MORRO i MARCÉ, Mateu (1994): "El Puig de Mors i el Castell de Mors, un aspecte de la toponímia antiga de Mallorca", *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 73, pp. 30-38.
- MUNTANER, Ignasi M. (1995): *El terme d'Olèrdola en el segle X segons el document de dotació de l'Església de Sant Miquel*, Institut d'Estudis Penedesencs, Vilanova i la Geltrú.
- NIETO BALLESTER, Emilio (1997): *Breve diccionario de topónimos españoles*, Alianza Editorial, Madrid.
- Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya* (2003), Generalitat de Catalunya, Barcelona.

- PALOMAR, Rafael (1957): *La onomástica personal pre-latina de la antigua Lusitania*, CSIC, Salamanca.
- PASTOR, Julià i QUEROL, Ernest (2000): "El nom dels accidents geogràfics al Port i als Ports", XXIII Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica, Ulldecona, *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, LXXXII, pp. 55-61.
- (2001): "Oronímia dels Ports. La designació oronímica i la presència de l'oronímia en els topònims", dins *Actes de la XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Morella*, vol. II, Diputació de Castelló, pp. 234-256.
- PLUJÀ I CANALS, Arnald (1996): *Estudi del Cap de Creus. La costa. Diccionari toponímic, etimològic i geogràfic*, Ajuntament de Cadaqués, Cadaqués.
- PONSICH, P. (1980): "Límits històrics i repertori toponímic dels llocs habitats dels antics Països de Rosselló, Vallespir, Conflent, Capsir, Cerdanya –Fenolledès", *Terra Nostra*, núm. 37.
- QUEROL, Ernest (2001a): "Què vol dir Morella?", dins *Actes de la XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Morella*, vol. II, Diputació de Castelló, pp. 257-275.
- (2001b): "El topònim Palanques", dins *Actes de la XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Morella*, vol. II, Diputació de Castelló, pp. 277-289.
- (2001c): "El Pal- és de riu o de muntanya? Metodologia per a l'estudi dels orònims i dels hidrònims", Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes, València [en premsa].
- (2000a): "Una etimologia més antiga per a Morvedre", *El braçal* (actes dels col·loquis d'Onomàstica), núm. 21-22, pp. 113-129.
- (2000b): "La base preindoeuropea PAL", XXIII Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica, Ulldecona, *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, LXXXII, pp. 43-54.
- (2000c): "El nom *Morella* té molts de sexennis", *Sexenni, Morella 2000*, Fundació Sexennis de Morella, pp. 37-49.
- (2000d): "Les bases toponímiques preindoeuropees *Mor-* i *Pal-*: una proposta metodològica", dins *Estudis de toponímia valenciana*, Editorial Denes, València, pp. 401-414.
- (1999): "Una etimologia més antiga per a Morvedre", *Arse* (Boletín anual del Centro Arqueológico Saguntino), núm. 32-33, pp. 109-123.
- (1995): "La metodologia en els estudis de toponímia", dins *Materials de Toponímia*, vol. I, València, pp. 61-74.
- (1993): "La metodologia en els 10 anys d'estudis d'antroponímia de la Societat d'Onomàstica", *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, LIV, pp. 421-437.
- (1992): "La metodologia en els 10 anys d'estudis de toponímia de la Societat d'Onomàstica", *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, XLVIII, pp. 35-50.
- (1991): "Els noms de les denes i dels masos del terme de Morella", dins *Miscel·lània dedicada a la memòria de Mossén Manuel Milián Boix*, Amics de Morella i Comarca, València, pp. 323-349.
- (1989): "Noms de les edificacions aïllades del terme de Morella", dins *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* XXXV, pp. 46-61.
- ROHLFS, Gerhard (1985): *Antroponimia e toponomastica nelle lingue neolatine. Aspetti e Problemi*, Gunter Narr Verlag, Tübingen.
- ROSTAING, Charles (1965): *Les noms de lieux*, PUF, Col. Que sais-je?, núm. 176, París.
- VALLS, Joan Lluís (1997) "Mapes mentals dels pescaires cotlliurencs", *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, núm. 67, pp. 121-138.

APROXIMACIÓ A LA TOPONÍMIA URBANA DE COSTUR

Josep Miquel Ribés Pallarés

1. OBJECTIUS, FONTS I METODOLOGIA

Presentem, tot seguit, un recull de toponímia urbana de Costur que, per motius d'espai, es limita a la toponímia oficial i a uns pocs topònims de tradició oral relacionats amb la seua explicació. La finalitat d'aquest treball té un doble vessant. D'una banda pretén recollir i estudiar la toponímia urbana oficial, actual i històrica, i de l'altra contribuir a la normalització lingüística de la nostra toponímia i a la conservació i difusió del nostre patrimoni.

Per a la realització d'aquest article hem emprat fonts orals i fonts documentals. Les orals han sigut enquestes realitzades des de fa anys, que han servit per a descobrir topònims de tradició oral actualment desconeguts i per a confirmar l'ús, passat o present, de la toponímia oficial i històrica. La documentació bibliogràfica és escassa, com també ho és l'arxivística que procedeix fonamentalment de l'Arxiu de la Parròquia de Sant Pere Màrtir de Costur (APC); de l'Arxiu Municipal de Costur (AMC); de l'Arxiu del Jutjat de Pau de Costur (AJPC), i de l'Arxiu del Museu de Ceràmica de l'Alcora (AMCA), que conserva protocols notariaus datats entre 1727 i 1802.

Pel que fa a la metodologia, cal tenir en compte les següents observacions:

a) Els topònims s'han ordenat alfabèticament i van acompanyats del genèric corresponent.

b) Els topònims s'entren en la nostra llengua quan la font és oral. Si la font és escrita s'entren en valencià, independentment de la llengua de la font, sempre que tinguen un ús popular i viu en la nostra llengua, i si no el tenen, s'entren en la llengua de la font, és a dir, en castellà.

c) Quan la font és oral anotem la transcripció fonètica. El sistema de transcripció és l'utilitzat per a l'Atlas Toponímic Valencià.

d) La toponímia oficial actual s'ha entrat en majúscula. La històrica i la popular, en minúscula.

e) Dins de cada entrada s'han anotat les dates que hem considerat pertinents per a fer un seguiment de la cronologia toponímica. Sempre apareix la data més antiga coneguda, i quan es tracta de toponímia històrica apareixen la més antiga i la més moderna.

f) Les dates extremes s'han obtingut, majoritàriament, a partir dels registres civils de naixements (RCN) i de defuncions (RCD). La cronologia és, per tant, aproximada i indica la primera aparició documental del topònim i/o la darrera.

g) Cada entrada presenta, en primer lloc, el topònim en negreta; a continuació, la cronologia pertinent, si es coneix; en tercer lloc, les variants formals, si n'hi ha, i finalment, la descripció o explicació del topònim, on s'inclou la transcripció fonètica si la font és oral. Els topònims no oficials provinents de fonts orals remetent al topònim on són explicats.

2. EVOLUCIÓ DELS DIFERENTS NUCLIS DE POBLACIÓ I APARICIÓ DELS NOMS DELS CARRERS

El municipi de Costur està dividit en tres nuclis urbans: *Costur*, *el Mas d'Avall* i *la Urbanització Lloma Blanca*. La història i l'arqueologia (Valcárcel 1852: 31, esmenta l'existència de "ruinas de antigüedades romanas" situades "en unos campos inmediatos á la poblacion") avalen la hipòtesi de Coromines (1989 vol. III: 453-454), segons la qual Costur deu estar situat "damunt l'emplaçament d'un important castrum romà", és a dir, damunt d'una CUSTODIA (<CUSTOS -ODIS), paraula que evolucionà al llatí vulgar CUSTORIA (<CUSTOR -ORIS) i posteriorment passà "per una forma mossàrab 'kostoira' adaptada al sistema fonètic de l'àrab" que reduí el diftong *oi* en *u*, 'kustúrā'. Els repobladors cristians la oïren *kostúre* i, posteriorment, perdé la vocal final segons les tendències fonètiques de la nostra llengua.

La documentació medieval es referí a Costur amb el genèric *alqueria* (Torres Faus 2000: 258), la qual cosa suggereix un possible assentament islàmic de reduïdes dimensions establert sobre un assentament romà, tal com argumenta Coromines. El creixement d'aquest nucli fou poc important durant els segles *xv* i *xvi*, a finals del qual les *Masades de Costur* estaven formades per tres cases (Garcia 1933), però al llarg del segle *xviii* Costur passà per una època de gran prosperitat que es traduí en un augment considerable de la població. Així, dels 30 veïns de començaments del segle, que suposen l'existència d'una trentena de cases repartides en dos grups de masos, se'n passà a 100 veïns a les acaballes (Cavanilles 1795: 94) i a un desenvolupament urbà suficient per a donar-los cabuda, com constatà Juan Mezquita, vicari perpetu de Figueroles, l'any 1773, quan envià a Tomàs López una carta amb informació per a la confecció del *Mapa del Reyno de Valencia* (1778), en la qual li referia que "[...] a las espaldas del referido Castillo [de l'Alcalatén], azia a Oriente, están las Alquerias de Costur entre montes, al Norte; seran como 60 casas, divididas por la mitad como en dos poblaciones, a un quarto de hora de distancia cada una" (Castañeda 1919: 237).

Aquesta divisió en dos *poblaciones* ha quedat reflectida en la toponímia. La documentació del segle *xviii* distingeix clarament entre dos grups de masos situats, a diferent altitud, que formen una unitat, Costur:

1727: "masias de Costur" (AMCA. c 15, l 42, f. 6r)

1753: "las Massadas de Costur" (AMCA. c 2, l 4, f. 104)

1768: "las massadas de arriba de costur" (AMCA. c 6, l 18 f 62)

1769: "la Massadas de Vajo" (AMCA. c 7, l. 19, f. 77)

1769: "las Massadas altas de Costur" (AMCA. c 7, l 19, f. 85)

1770: "el mas de avall" (AMCA. c 7, l 20, f. 50)

1770: "las Masías de abaxo..." (AMCA. c 21, l 51 f 54)

1770: "las Massadas de Costur" (AMCA. c 7, l 20, f 73)

1779: "las Masias de Costur" (AMCA. c 10, l 32, f 36)

1788: "Barrios alto y bajo de Costur" (MHPC. 1788-1969, p. 1)

L'any 1814 el P. Fr. Pascual Bernad, en elaborar el llistat de parroquians per al compliment pasqual, encara els dividí en dos grups: els del *Barrio de Arriba* (94 veïns) i els del *Barrio de Abajo* (50 veïns), sense esmentar mai el nom de cap carrer.

Aquest creixement, espectacular però desigual, durant el segle *xviii* i el *xix* fou determinant per a la segregació del municipi de l'Alcora. Costur aconseguí ajuntament propi, per primera vegada, l'any 1822, durant el Trienni Constitucional, però el 1823, amb el retorn de l'absolutisme, l'ajuntament fou suprimit. El segon intent, i definitiu, fou l'any 1841 (MHPC, 1788-1969 s/n i APC, *Llibre de comptes* 1817-1841, f 10).

Cal suposar, per tant, que el creixement de la població, del casc urbà i la creació de l'ajuntament determinaren la necessitat de fixar els noms dels carrers. Uns noms, segurament, de tradició i origen populars, que entre 1840 i 1870 passaren a ser oficials. La manca de documentació municipal ens ha privat de conèixer com es produí aquest procés i si fou o no conseqüència de la Reial Ordre de 30 de novembre de 1858 del Ministeri de la Governació sobre rectificacions dels números de les cases, carrers i places i les posteïors circulars dels governadors civils (Puchol i Mut 1995: 739 i Miralles 1995: 804).

En aquesta època, Costur estava format, segons Pasqual Madoz, per "170 casas sin ningún orden ni simetria, 8 calles y una plaza" (Madoz 1845: 289). La mateixa infomació fou repetida per Bernardo Mundina, vint anys després, afegint una referència al Mas d'Avall, que oficialment ja era un carrer

més del municipi, "[...] formado por 57 casas agrupadas en forma de aldea" (Mundina 1873: 269). Ni Madoz ni Mundina esmentaren, però, el nom dels carrers, tot i que el 1873, quan es publicà el llibre de Mundina, els carrers de Costur ja tenien nom i no n'eren huit sinó catorze, com es pot comprovar pel Registre Civil (taula 1).

El 1893, un registre fiscal conservat a la Delegació d'Hisenda de Castelló recollí el nom d'onze carrers, la plaça i el *barrio de Abajo*, però, no inclogué, malgrat que ja existien, *el carrer de l'Abadia*, ni *la calle de Abajo*, ni *el carrer del Mestre* (taula 1).

3. ELS NOMS DELS CARRERS DES DE COMENÇAMENTS DEL SEGLE XX

A començaments del segle xx Costur assolí el màxim desenvolupament urbà i demogràfic (1.113 habitants l'any 1910). A partir d'aquest moment la població decresqué constantment fins a arribar a 463 habitants l'any 2000, i el creixement del casc urbà s'estancà fins a les darreres dècades

del segle i començaments del XXI amb la construcció de la *Urbanització Lloma Blanca*.

La toponímia oficial es mantingué estable durant el primer quart de segle (taula 1). El 1907 la relació per al compliment pasqual distribuí els veïns en tretze carrers, una plaça i el Mas d'Avall, els mateixos que apareixen al Registre Civil des de 1873, tret de la *calle de Abajo*, entre els quals destaquen els d'"*Alcora, Sol, Lucena, Enmedio, y plaza del Santo*" (Sarhou 1913: 577).

El desembre de 1923 la *plaza del Santo* passà a dir-se *plaza de la Constitución*, en defensa de la Constitució de 1876 abolida pel colp d'estat del general Miguel Primo de Rivera. Aquest canvi, dut a terme per l'Ajuntament liberal, abans de ser cessat i substituït per un de conservador, afí al nou règim, durà un mes i escaig perquè amb l'arribada del nou Ajuntament d'Unión Patriótica, a començaments de 1924, retornà el nom anterior, *plaza del Santo*, i es produïren altres canvis importants en el nomenclàtor (taula 2). Aquests canvis es caracteritzen per tenir una motivació política, una

	Registre Civil 1873-1900	Registre Fiscal 1893	Compliment pasqual 1907	Registre Civil 1900-25
1	Abadía, calle de la	Abadía, calle de la	Abadía, calle de la	
2	Abajo, calle de		Abajo, calle de (fins a 1914)	
3	Alcora, calle de	Alcora, calle de	Alcora, calle de	Alcora, calle de
4	Arriba, calle de	Arriba, calle de	Arriba, calle de	Arriba, calle de
5	Enmedio, calle de	Medio, calle	Enmedio, calle de	En medio, calle de
6	Fuente, calle de la (1889-90)			
7	Iglesia, calle de la	Iglesia, calle	Iglesia, calle de la	Iglesia, calle de la
8	Lucena, calle de	Lucena, calle	Lucena, calle de	Lucena, calle de
9	Maestro, calle del	Maestro, calle del	Maestro, calle del	
10	Mateu, calle de	Mateu, calle de	Matheu, calle de	Mateu, calle de
11	Peña, calle de	Peña, calle de	Peña, calle de	Peña, calle de
12	Plaza (Nueva); Santo, Plaza del	Santo, plaza del	Plaza Constitución, plaza de la (1923)	Santo, plaza del (fins a 1924);
13	San José, calle de	San José, calle	San José, calle de	San José, calle de
14	San Miguel, calle de	San Miguel, calle de	San Miguel, calle de	San Miguel, calle de
15	Sol, calle del	Sol, calle del	Sol, calle del	Sol, calle del
16	Ombria, calle de la	Ombria, calle de	Hombria, calle de la	Ombria, calle de la

Taula 1. Els carrers de Costur (1871-1925)

durada curta i per retornar a la denominació anterior en produir-se un nou canvi polític amb la dimissió de Primo de Rivera el 28 de gener de 1930.

Carrer	Substituint pel carrer	Entre
Carrer de l'Ombria	Callar de Alfonso XIII	1927-1931
Carrer de l'Alcora	Calle de Martínez Anido	1928-1930
Calle del Maestro	Calle de M. Estella	1929-1930
Plaza de la Constitución	Plaza del Directorio	1924-1929
¿?	Calle de Tetuan	1929

Taula 2. Els canvis a la toponímia urbana de Costur entre 1924 i 1931

Les autoritats municipals republicanes restituirien als carrers els noms anteriors a 1923, excepte en el cas de la *plaza del Directorio*, la qual, després de ser *plaza del Santo*, durant 1930 i part de 1931, passà a dir-se *de la República* entre 1932 i 1938 (taula 3). La plaça a banda, els ajuntaments republicans només dedicaren un carrer a un personatge polític: el borrianenc, membre del Partit Radical, Vicente Cantos, diputat pel districte de Lluçena i ministre de Justícia dels governs de Lerroux els anys 1934 i 1935. Aquest carrer existí almenys entre 1932 i 1936, però no podem identificar amb seguretat la via pública que rebé el seu nom.

Tampoc foren importants els canvis sota el règim franquista. La *plaza de la República* tornà a ser *del Santo* fins a l'any 1955 en què l'Ajuntament li imposà el nom de *plaza del Caudillo* amb motiu de la inauguració del servei de distribució d'energia elèctrica. L'any 1940 aparegué oficialment la *calle Carretera*, que tingué aquest nom fins a començaments de la dècada dels setanta, quan es canvià per *avenida de la Excelentísima Diputación*. Finalment, l'any 1955, el *carrer de Mateu* passà a ser *del Escultor Vicente Sabater* perquè havia nascut en aquest carrer.

Amb la vinguda del règim constitucional, la *plaza del Caudillo*, únic topònim dedicat al franquisme que ha existit a Costur, es convertí immediatament en *plaza Mayor*. Des de 1979 ençà no s'ha canviat el nom de cap carrer, però amb el desenvolupament urbà han aparegut noves vies i nous topònims, com ara la *plaza Nueva* l'any 1979, el *carrer del Calvari* i el *carrer José Nebot Ruiz* a la dècada dels 80, el *carrer de les*

Foietes i el *carrer de les Piscines* a la dècada dels 90, i a començaments d'aquest segle XXI, amb la construcció de la *Urbanització Lloma Blanca* entre 2002 i 2005, s'han creat el *carrer de la Pedrissa* i el *carrer de l'Ombrió* (taula 3).

4. CLASSIFICACIÓ DELS TOPÒNIMS

La classificació de la toponímia urbana segueix, bàsicament, l'esquema proposat pel professor Enric Moreu-Rey (1974: 72-74) amb lleugeres adaptacions, com ara l'aparició de la toponímia provinent d'hagiotopònims i d'antropònims locals.

4.1. Els genèrics

El genèric usat per a designar els espais de pas és *carrer*, que pren la forma *carreró* quan el pas és estret o no té eixida i encara el diminutiu *carreronet* quan el pas és curt i estret. Alguns carrers són els antics camins incorporats al nucli urbà, dels quals encara queden testimonis com ara el *camí de la Font*.

Plaça designa els espais circulars o trapezials. Popularment és usat com a específic quan es refereix a la *plaça Major* per a remarcar la diferència de tamany amb la *Placeta*, també anomenada *la placeta de l'Església*, oficialment *carrer de l'Església*.

D'altres genèrics fan referència a edificis o elements que contenen, com ara *forn*; a la funció que desenvolupa o ha desenvolupat: *escola*, *sala*, *hospital*; a la xarxa de seveis: *font...*, i també són usats com a específics quan són únics.

4.2. Topònims geogràfics

Hi ha topònims que indiquen característiques del **relleu**: *carrer de les Foietes*; del **sòl**: *carrer de la Pedrissa*, o que informen de la seua situació o orientació: *carrer de l'Ombria*, *carrer del Sol*, *carrer de l'Ombrió*.

D'altres recorden la **vegetació** existent o desapareguda: *el Huerto de las Moreras*, avui dia *plaça Major*, de les quals s'explotava la fulla per a alimentar els cucs de seda; *la Garrofera Roja*, al Mas d'Avall, i *el Lledoner*, també al Mas d'Avall.

4.3 Topònims urbans pròpiament dits

L'**estructura urbana** es pot dividir en dues **grans parts** que palesen la diferència d'altitud dins del nucli urbà.

	Registre Civil 1926-30	Registre Civil 1931-38	Registre Civil 1938-79	A partir de 1980
1	Abadía, calle de la	Abadía, calle de la	Abadía, calle de la	Abadía, carrer de l'
2	Alcora, calle de			
	Martínez Anido, calle de (1928-30)	Alcora, calle de	Alcora, calle de	Alcora, carrer de l'
3	Arriba, calle de	Arriba, calle de	Arriba, calle de	Dalt, carrer de
4	Enmedio, calle de	Enmedio, calle	Enmedio, calle de	Enmig, carrer d'
5	Iglesia, calle de la	Iglesia, calle	Iglesia, calle de la	Església, carrer de l'
6	Lucena, calle de	Lucena, calle	Lucena, calle de	Llucena, carrer de
7	Maestro, calle del;	Maestro, calle del	Maestro, calle del	Mestre, carrer del
		M. Estella, calle de (1929-30)		
8	Mateu, calle de	Mateu, calle de	Mateu, calle de (fins a 1955); Escultor V. Sabater, calle del (1955-...)	Escultor Vicente Sabater, carrer de l'
9	Peña, calle de	Peña, calle de	Peña, calle de	
10	Directorio, plaza del (1924-29) República, plaza de la (1932-38)	Santo, plaza del; Santo, plaza del (fins 1955)	Caudillo, plaza del (1955-79)	Major, plaça (1979-...)
11	San José, calle de	San José, calle	San José, calle de	Sant Josep, carrer de
12	San Miguel, calle de	San Miguel, calle de	San Miguel, calle de	Sant Miquel, carrer de
13	Sol, calle del	Sol, calle del	Sol, calle del	Sol, carrer del
14	Ombria, calle de la Alfonso XIII, calle de (1927-30)	Ombria, calle de	Umbria, calle de la	Ombria, carrer de l'
15		¿Calle de D. Vicente Cantos (1932-36)?	Carretera, calle (...1940-197...)	Diputació, Avda de l'Excel·lentíssima (...1977-...)
16				Nova, plaça (1979-...)
17				José Nebot Ruiz, carrer de (1986-...)
18				Foietes, carrer de les
19				Piscines, carrer de les
20				Ombrió, carrer de l' (2004-...)
21				Pedrisa, carrer de la (2004-...)

Taula 3. Els carrers de Costur (1925-2006)

D'una banda tenim el *Sòl d'Amunt del Poble*, i de l'altra, el *Sòl d'Avall del Poble*, sense que entre elles hi haja un límit clar. El Mas d'Avall s'estructura en diverses parts, entre les quals cal destacar el *Raval*, al nord; *les Eres* al sud, i *la Torre*, la part més elevada i situada a l'oest del Mas d'Avall.

Les **relacions entre les parts de l'estructura urbana** es manifesten en topònims com: *calle de Abajo*, *carrer de Dalt*, *carrer d'Enmig*, *plaça Major* (la Plaça), *plaça Nova*, *la Placeta*.

La trama dels **serveis** comença per l'**abastiment d'aigua**: *la Font del Poble* i *la Font del Mas d'Avall* (tant l'una com l'altra anomenades *la Font*, per ser les úniques durant molts segles); *el camí de la Font*, anomenat de vegades *calle de la Fuente*, tant al poble com al Mas d'Avall, i ací encara *calle del Agua*.

L'antiga xarxa de **comunicacions** s'ha incorporat al carreratge urbà i ha deixat topònims que palesen la **direcció**: *el carrer de l'Alcora* i *el carrer de Lluçena*; *el camí del Mas d'Avall* és el primer tram del camí que unia Costur amb les Useres, i *el camí de la Font* és el tram urbà del camí que enllaçava Costur amb Castelló de la Plana.

Per a tancar el capítol dels serveis, n'esmentem tres que depenen o han depés de l'Ajuntament: *el Cementeri*, *l'Hospital*, avui desaparegut, i *la Presó*, també desapareguda. I, fins i tot, el mateix *Ajuntament*, antigament anomenat *la Sala*, que presta serveis administratius als veïns.

La toponímia relacionada amb l'**agricultura i les activitats camperoles** és escassa i mai oficial. Cal esmentar, però, l'històric *Huerto de las Moreras* o *Huerto del Santo*, que al segle XVIII s'arrendava per a recollir la fulla de la morera.

Les **activitats comercials** que han deixat empremta en la nostra toponímia urbana han sigut, principalment, els antics **forns**: el *horno de Arriba* i *horno de Abajo* (Mas d'Avall), que no s'han de confondre amb *el forn de Baix* i *el forn de Dalt*, actius a la primera meitat del segle XX.

Com a record de l'activitat escolar ha perdurat *el carrer del Mestre*, i les activitats d'oci i esport han aportat un parell de topònims nous: *la Piscina* i *el carrer de les Piscines*.

Alguns topònims tenen el seu origen en els **edificis** que contenen, com ara *el carrer de l'Abadia*, perquè hi ha *l'Abadia*, i *el carrer de l'Església* i *la placeta de l'Església*, perquè hi ha *l'Església*.

Provenen d'**hagiotopònims** *el Calvari* (també podríem incloure ací el *carrer del Calvari* i la variant *camí del Calvari*); *el huerto del Santo*, que donà pas a la *plaza del Santo*; *el carrer de Sant Josep* i *el carrer de Sant Miquel*.

Hi ha topònims, fonamentalment populars, originats per l'**antroponímia local**. Al carrer d'Enmig tenim *el carreró de la Tia Conxa* i *el carreró de la Tia Cinta*; *el carreró de la Tia Rulla*, entre el carrer de l'Alcora i el carrer del Sol; al *carrer de l'Ombria* hi ha *el carreronet de Soro*; al carrer del Sol hi ha *la placeta del Tio Ximo*, i els oficials: *el carrer de José Nebot Ruiz*, *el carrer de Peña* i el desaparegut *carrer de Mateu*, ara *carrer de l'Escultor Vicente Sabater*.

4.4. Topònims històrics

Alguns noms de la plaça s'han referit a **fets històrics**, com ara: *la plaza de la Constitució*, *la plaza del Directorio* i *la plaza de la República*.

Altres topònims s'han referit a **personatges històrics, títols, càrrecs o institucions**. La major part són de l'època de la dictadura de Primo de Rivera: *calle de Alfonso XIII*, *calle de M. Estella*, *calle de Martínez Anido* i *calle de Tetuán*; un de l'època republicana: *calle de D. Vicente Cantos*, i un altre de la Dictadura del general Franco: *Plaza del Caudillo*. Tanquem la nòmina amb l'actual *Avinguda de l'Excel·lentíssima Diputació*.

5. RECULL DE TOPÒNIMS

ABADIA, carrer de l'

1871: Calle Abadia. (AJPC, RCD i RCN)

Pren aquest nom de l'edifici més destacat del carrer, *l'Abadia* [labadía], construït l'any 1777 per manament del bisbe de Tortosa (APC, MHPC 1788, p. 10).

Abadia, l' v. *Abadia, carrer de l'*

Abajo, calle de

1871-1914: Calle de Abajo (AJPC, RCD i RCN)

Descartada la possibilitat que faça referència al Mas d'Avall, perquè les denominacions *Masdavall*, *Masías de Abajo* i *Barrio de Abajo* són coexistents i abundants, cal suposar que l'existència d'aquest carrer tenia relació amb el *carrer d'Enmig* i el *carrer de Dalt*, i que es corresponia amb el tram

del *carrer del Sol* que els costurencs identifiquen amb el *camí de la Font* [elkamídelafòn].

Abajo, el horno de

1817: el Horno de abajo (APC. Llibre de Comptes, 1817-1841 f. 1); 1818: el Horno de abajo (APC. Llibre de Comptes, 1817-1841 f. 3); 1825: el Horno de bajo (APC. Llibre de Comptes, 1817-1841 f. 13); 1826: el orno de abajo (APC. Llibre de Comptes, 1817-1841 f. 14); 1828: el Horno de las Masias de Abajo (APC. Llibre de Comptes, 1817-1841 f. s/n); 1841: el horno de abajo (APC. Llibre de Comptes, 1817-1841 s/n)

Aquest forn, situat al Mas d'Avall, s'arrendava fins a l'any 1841 per al manteniment de la parròquia de Sant Pere Màrtir. Fou afectat pel procés de desamortització del ministre Mendizábal (1836-51).

Agua, calle del

1875-1878: "... Masias de Abajo calle del Agua ..." (AJPC, RCN)

Font, carrer de la

Apareix quatre vegades al RCN entre el 30 de desembre de 1875 i el 21 d'octubre de 1878, però els habitants actuals del Mas d'Avall no recorden haver-la sentida mai. Sí que parlen, en canvi, del *carrer de la Font* [elkarrélafor], [elkarrélafor] que uneix el Mas d'Avall amb la Font del Mas d'Avall [lafòndelmazdaváll].

La Font del Mas d'Avall és un complex hidrològic format per la font, l'abeurador, el llavador i la bassa de reg. L'aigua sobrant d'aquesta font movia un molí fariner hidràulic que deixà de moldre a finals del segle XIX.

Ajuntament, l' v. Major, Plaça

ALCORA, carrer de l'

1871-...: Calle Alcora (AJPC, RCD i RCN)

Martínez Anido, calle de (1928-1930)

El traçat urbà d'aquest carrer es correspon amb el camí carreter que anava cap a l'Alcora.

A l'actual número 44, abans als afores del poble, hi havia *l'Hospital Municipal* (RF 1893), conegut popularment

com *l'Hospital* [lospitàl] o *l'Hospitalet* [lospitalét]. Aquest edifici de beneficència servia de recer a transeünts, pobres i necessitats. Existia ja l'any 1893 i encara complia les seues funcions l'any 1935 (AMC, *Llibre d'Actes* 1, 1934-1936).

El *carreró de la Tia Rulla* [elkarreródelatíarrúlla] és un dels dos que comuniquen el *carrer de l'Alcora* amb el *carrer del Sol*. Rep aquest nom perquè la tia Maria *la Rulla* venia hortalisses a l'actual casa número 11 del *carrer de l'Alcora*, que fa cantonada amb aquest carreró. La casa és coneguda com *la caseta de la Tia Rulla* [lakazétadelatíarrúlla].

Alfonso XIII, calle de

1927-1930: Calle de Alfonso XIII (AJPC, RCN)

Ombria, carrer de l' (1871-...); Carreró, el

L'Ajuntament conservador nomenat per les autoritats de la Dictadura de Primo de Rivera dedicà un carrer al rei Alfons XIII (Madrid 1886 - Roma 1941), que regnà entre 1886 i 1931.

Arriba, el horno de

1788: el Horno de este barrio de arriba (APC, MHPC. 1788-1969, f.); 1817: el Horno de Arriba (APC. Llibre de Comptes, 1817-1841, f. 1); 1828: el Horno de las Masias de Arriba (APC. Llibre de Comptes, 1817-1841 f. 16); 1841: el horno de arriba (APC. Llibre de Comptes, 1817-1841 s/n)

Aquest forn es construí el 1788 per al sosteniment de la parròquia de Costur, que l'arrendà fins a 1841. La desamortització de Mendizábal (1836-51) l'afectà i el 1864 fou venut a particulars. Estava situat a l'actual casa número 3 de la *plaça Major* i deixà de funcionar a finals del segle XIX o principis del XX.

Baix, el camí de v. Mas d'Avall, el

Baix, el Forn de v. Ombria, carrer de l'

Calvari, camí del v. Calvari, carrer del

CALVARI, carrer del

...-2002: Calle del Calvario (AJPC, RCN)

Cementeri, camí del; Calvari, camí del

Aquest topònim es creà a finals del segle xx quan, al costat del *camí del Calvari*, es construïren les primeres cases. Abans era conegut com *el camí del Cementeri* [elkamídelsementèri] o *el camí del Calvari* [elkamídelkalvári], perquè comunica el poble amb aquests dos indrets.

El primer cementeri [elsementèri] de Costur es construï darrere de l'església el 1785, però a mitjan segle XIX es traslladà "fuera del pueblo en paraje ventilado" (MADOZ, P. 1845, p. 289). Cal suposar que a partir d'aquest moment el camí que uneix el poble amb el cementeri rebé el nom de *camí del Cementeri*.

L'any 1910, al costat del cementeri, s'edificà *el Calvari* [elkalvári] (MHPC 1788: 37). Des d'aquesta època, per tant, conviuen dos topònims per al mateix referent: *el camí del Cementeri* i *el camí del Calvari*, fins a l'aparició del *carrer del Calvari*.

Calvari, el v. *Calvari, carrer del*

Carreró, el v. *Ombria, carrer de l'*

Carretera, calle

1940-197? Calle Carretera (AJPC, RCD i RCN)

Diputació, Avinguda de l'Excel·lentíssima (197? - ...)

La construcció de l'actual carretera CV-145 fou aprovada per la Diputació de Castelló el 7 d'abril de 1877 (BALBAS CRUZ 1892,: 480), però el projecte no es realitzà fins a la dècada dels anys vint del segle passat. L'aparició oficial del topònim no consta fins a l'any 1940, i no s'ha imposat mai fora de l'àmbit administratiu. Els costurencs sempre s'hi han referit amb el genèric *la Carretera* [lakarretéra] per la seua singularitat.

Carretera, la v. *Carretera, calle* i *Diputació, Avinguda de l'Excel·lentíssima*

Caudillo, plaza del v. *Major, Plaça*

Cementeri, el camí del v. *Calvari, carrer del*

Cementeri, el v. *Calvari, carrer del*

Constitución, plaza de la v. *Major, Plaça*

COSTUR

Més amunt ja hem fet referència a l'etimologia i l'antiguitat del topònim *Costur*, i a l'evolució demogràfica i urbana.

Tradicionalment el casc urbà s'ha dividit en dues parts que indiquen diferència d'altitud: *el Sòl d'Amunt del Poble* [elsòldamúntdelpòble] i *el Sòl d'Avall del Poble* [elsòldaválldelpòble], sense que hi haja uns límits clars entre l'una i l'altra.

DALT, carrer de

1871: ... Calle de Arriba (AJPC, RCD i RDN); 2006: Carrer de Dalt

El nom fa referència a la situació del carrer dins del casc urbà respecte al carrer d'Enmig i la desapareguda *calle de Abajo*.

Dalt, el Forn de v. *Escultor Vicente Sabater, carrer de l'*

DIPUTACIÓ, Avinguda de l'EXCEL·LENTÍSSIMA

... 1977: Avda. Diputación.(AJPC, RCD). 2006: Avgda. Excma. Diputació

Carretera, calle (1940-197?)

El nom oficial no s'ha imposat per la seua complexitat i llargària, com tampoc ho aconseguí l'anterior: *calle Carretera*. En canvi, es manté viva la forma popular: *la Carretera* [lakarretéra].

Directorio, plaza del v. *Major, Plaça*

Directorio Militar, plaza del v. *Major, Plaça*

ENMIG, carrer d'

1871: ... Calle de Enmedio i, de vegades, també Calle del Medio (AJPC, RCN i RCD)

El nom al·ludeix a la posició central que ocupa dins del carreratge urbà.

En aquest carrer hi ha dos atzucacs. El *carreró de la Tia Cinta* [elkarreródelatíasinta], dit així perquè a l'actual casa número 35 vivia Cinta Isidra Claudia del Rosario Seguer Centelles (Costur, 1887-1969). I el *carreró de la Tia Conxa*

[elkarreródelatiakóntxa], així anomenat perquè a l'actual casa número 27 vivia Concepción Segura Nebot (Costur, 1896-1975).

Eres, les v. *Mas d'Avall, el*

ESCUADOR VICENTE SABATER, carrer de l'

1955: ... Calle del Escultor Vicente Sabater (AJPC, RCD i RCN)

Mateu, carrer de (1871-1955)

El carrer de Mateu canvià de nom el 23 de juliol de 1955 quan l'Ajuntament el dedicà "al Escultor Vicente Sabater Ribés, por ser éste, hijo natal de esta villa, para lo cual se señala la calle que hasta ahora se denominaba de Mateu, y con tal motivo se denominará en lo sucesivo Calle del Escultor Vicente Sabater" (AMC, *Llibre d'Actes*, 1955-56, f. 8).

Desconeixem la data i el lloc del traspàs de Vicente Sabater Ribés, però el fet que l'Ajuntament li dedicara un carrer ens fa sospitar que morí aquest any a Barcelona. Nasqué a Costur el 1873, a l'actual casa número 5 del carrer que porta el seu nom, i emigrà a Barcelona a començaments del segle xx, on treballà d'oficial al Taller de Escultura Decorativa de Barcelona. L'any 1915 regalà una "imagen de Sant Vicente Ferrer" (APC, *Llibre de Visites Pastorals i Inventaris I*, 1816) i l'any 1940, una del Sagrat Cor de Jesús (APC, MHPC, 1788, p. 42).

Aquest carrer comença en una travessia que comunica el carrer de Sant Josep amb el carrer de Lluçena, coneguda popularment com el carrer del Forn [elkarrédelfórn], [elkarrélfórn], perquè a la casa número 1 hi havia el Forn de Dalt [elfórn dedal]. Aquest forn es construí a finals del segle XIX o començaments del segle XX i funcionà fins a la dècada dels seixanta del segle passat.

ESGLÉSIA, carrer de l'

1871: ... Calle de la Iglesia (AJPC, RCD i RCN); 1884; 1892; 1921; 1923 i 1924: Plaza de la Iglesia (AJPC, RCD i RCN)

El 9 d'octubre de 1704, el bisbe de Tortosa, en Silvestre Garcia de Escalona, concedí als costurencs la llicència per a la construcció d'una ermita dedicada a sant Pere Màrtir de Verona. Segurament, la Guerra de Successió ajornà el projecte constructiu, perquè no fou fins al 17 de maig de

1731 quan l'Ajuntament de l'Alcora, del qual formava part l'actual municipi de Costur, donà en establiment permanent als costurencs el terreny per a edificar l'ermita. Res no sabem del procés de construcció, però cal suposar que el degueren acabar durant la mateixa dècada o la següent. Aquesta ermita esdevingué església parroquial el 1785.

Almenys des de 1871 el nom oficial del carrer és carrer de l'Església. Tanmateix és conegut popularment com la placeta de l'Església [laplasétadelayglézya], [laplasétalayglézya] o simplement la Placeta [laplaséta], perquè l'amplària del carrer fa pensar més en una plaça allargada que en un carrer. El diminutiu la diferencia, en grandària i en importància, de la Plaça, nom popular de la Plaça Major.

Entre 1841 i finals del segle XIX o principis del XX, en aquest carrer hi hagué el primer Ajuntament de Costur (MHPC 1788; RF 1893). L'edifici albergà les dependències municipals al primer pis, l'escola de xiques a la planta baixa i la Presó [laprezó] al semisoterrani, que tenia accés pel carrer del Mestre. Com en tants altres llocs, la gent major de l'Ajuntament en deia, i alguns encara en diuen, la Sala [lasàla], i per distingir aquest edifici de l'actual Ajuntament encara, rarament, s'hi refereixen amb el topònim la Sala Vella [lasàlavèlla].

Església, l' v. *Església, carrer de l'*

Església, placeta de l' v. *Església, carrer de l'*

FOIETES, carrer de les

El carrer de les Foietes [elkarrédelesfoétes] ocupa, des de principis de segle, part de l'espai que abans ocupaven les eres al Sòl d'Amunt del Poble. No tenim constància de cap acord plenari de l'Ajuntament en què s'aprovara, però l'ús administratiu, que no el popular, l'ha fet oficial.

Font, camí de la v. *Abajo, calle de i Font, carrer de la*

Font, carrer de la (a Costur)

1889-1890: Calle de la Fuente (AJPC, RCD i RCN)

Font, el camí de la

Es refereix, sens dubte, al mateix tram del carrer del Sol que la desapareguda calle de Abajo, és a dir, al camí de la

Font [elkamídelafòn], [elkamílafòn]. Aquest camí, documentat ja el 1769, "el camino vecinal de la fuente" (AMCA 1769 c 7, l 19, f 68) i "el camino de la fuente" (AMCA 1769 c 7, l 19, f 77), és el primer tram del camí que anava cap a Castelló de la Plana. Sens dubte, com en altres casos (*carrer de l'Alcora* i *carrer de Llucena*), el camí preexistent donà nom al *carrer de la Font*, tot i que en aquest cas el nom oficial no s'ha conservat i el popular, sí.

La Font [lafòn] que dona nom a aquest tram del camí i al carrer, també coneguda com *la Font del Poble* [lafòndelpòble] quan cal distingir-la de *la Font del Mas d'Avall*, és un complex hidrològic situat a la part baixa de la població, format per la font, l'abeurador, el llavador i la bassa de reg.

Font, carrer de la (al Mas d'Avall) v. *Agua, calle del*

Font, la v. *Agua, calle del, Font, carrer de la Mas d'Avall, el*

Forn, carrer del v. *Escultor Vicente Sabater, carrer de l'*

Garrofera Roja, la v. *Mas d'Avall, el*

Hospital, l' v. *Alcora, carrer de l'*

Hospitalet, l' v. *Alcora, carrer de l'*

JOSÉ NEBOT RUIZ, carrer de

Quan s'urbanitzà el carrer que hi ha entre el *carrer del Sol* i la *plaça Nova* se li posà aquest nom en compliment d'un acord municipal (AMC, *Llibre d'Actes* 21, 1985-88, f. 34), pel qual se li dedicà un carrer a José Nebot Ruiz (Costur, 1944-1986), regidor municipal durant la primera legislatura d'aquesta etapa democràtica i part de la segona.

Lledoner, el v. *Mas d'Avall, el*

LLOMA BLANCA, URBANITZACIÓ

El nom de la *Urbanització Lloma Blanca*, construïda entre els anys 2002 i 2005 sobre el paratge conegut tradicionalment com *la Pedrissa* [lapedrís], naix de la unió del genèric *lloma*, la Pedrissa tenia forma de lloma, amb l'especificatiu

blanca, pres d'una de les partides veïnes: *la Llosa Blanca*. El resultat ha sigut un neotopònim normatiu, respectuós amb la toponímia de l'entorn, que a més s'adequa a les expectatives comercials de la promotora, que desestimà anomenar-la *la Pedrissa* [lapedrís], perquè algunes urbanitzacions de pobles veïns ja es deien així. Malgrat tot, els costurencs continuen referint-s'hi amb el topònim preexistent: *la Pedrissa*, i a tot estirar l'anomenen *la Urbanització* [laurbanizasyó] per la seua singularitat.

LLUCENA, carrer de

1875:... Calle de Lucena (AJPC, RCD i RCN)

És el començament de l'antic camí que va cap a Figueroles i Llucena.

M. Estella, calle de

1929-1930: Calle de M. Estella (AJPC, RCN)

Mestre, carrer del (1871-...)

El *carrer del Mestre* es denominà *calle de[l] M[arqués de] Estella* entre 1929 i 1930 en honor del segon marquès d'Estella: Miguel Primo de Ribera y Orbaneja (Cadis, 1870 - París, 1930), militar de nissaga, que l'any 1923, amb el suport d'Alfons XIII, es féu amb el poder mitjançant un colp d'estat. Nomenà un Directori Militar (1923-25), al qual seguí un Directori Civil (1925-30), que es feren càrrec del govern. Havia heretat el títol del seu oncle Fernando Primo de Rivera.

MAJOR, plaça

1979-...: Plaza Mayor (AMC, *Llibre d'Actes* 19, 1979-1982, f. 9)

Plaza / Nueva, plaza (1871-75); Santo, plaza del (1890-1923); Constitución, plaza de la (1923); Santo, plaza del (1924); Directorio, plaza del (1924-1929); 1926-06-04.- Plaza del Directorio Militar (AJPC, RCD); Santo, plaza del (1930-1932); República, plaza de la (1932-1938); Santo, plaza del (1938-1955); Caudillo, plaza del (1955-1979); Major, plaça (1979-...)

El *huerto del Santo* (*Santo, huerto del*, v.) era propietat de la parròquia de Sant Pere Màrtir i, una vegada desamortitzat, passà a ser *la Plaça* a partir de 1865 (APC, MHPC, 1788-1969, s/n). La singularitat i la novetat justifiquen les

dues primeres denominacions oficials de la plaça de les quals tenim constància documental: *la Plaza* (AJPC RCD 1 1873-76 F. 43) i la *plaza Nueva* (AJPC RCN 1 1875-81 f. 7). Una plaça poc poblada de cases i veïns, perquè les aparicions al Registre Civil són ben escasses, fins al punt que la següent denominació oficial, *plaza del Santo*, en record del *huerto del Santo*, no apareix fins a 1890.

El 4 de desembre de 1923 la plaça encara es deia *del Santo*, però el dia 20 ja era la *plaza de la Constitución*. No tenim cap altra constància documental d'aquest topònim fins al dia 12 de febrer de 1924 en què tornà a dir-se *plaza del Santo*. Aquesta aparició tan efímera només s'entén com una mostra de suport, per part de l'Ajuntament liberal de Costur, a la Constitució de 1876, suspesa per Alfons XIII arran del colp d'estat del general Primo de Rivera, que suposà la dissolució dels ajuntaments i el nomenament de nous consistoris de signe conservador afins al règim dictatorial.

Entre febrer i agost de 1924 es restituí el nom de *plaza del Santo*, però almenys entre el 26 d'agost de 1924 i l'1 d'octubre de 1929 canvià el nom pel de *plaza del Directorio*. El Directori Militar governà Espanya, provisionalment, entre setembre de 1923 i desembre de 1925, després del colp d'estat de Primo de Rivera, i fou substituït pel Directori Civil (1925-1930). La variant *plaza del Directorio Militar* apareix una única vegada, el 4 de juny de 1926, quan el govern ja havia passat a mans del Directori Civil.

Amb l'arribada de la República, la plaça tornà a canviar de nom i passà a ser la *Plaza de la República*, documentada entre el 4 d'abril de 1932 i el 8 d'abril de 1938.

El maig de 1938, l'Ajuntament franquista restituí el nom de *plaza del Santo* fins a l'any 1955. El 24 d'octubre d'aquest any (*Mediterráneo*, 25-10-1955) el governador civil de Castelló, el *jefe provincial del Movimiento* i altres membres destacats de la FET y de las JONS inauguraren el servei de distribució d'energia elèctrica de Costur, motiu pel qual la corporació municipal, encapçalada per l'alcalde Alfredo García Tomás (Costur, 1916-1987), aprovà "por unanimidad dedicar a Nuestro invicto Caudillo el nombre de una de las Plazas que existen en esta localidad, por cuyo motivo, la Plaza que hasta ahora se venía denominando Plaza del Santo se denominará en lo sucesivo Plaza del Caudillo" (AMC, *Llibre d'Actes*, 1955-56).

Francisco Franco Bahamonde (Ferrol, 1892 - Madrid, 1975) fou nomenat *Generalísimo* el 29 de setembre de 1936 i *Caudillo*, com a cap del partit únic FET y de las JONS, l'abril de 1937.

El 19 d'abril de 1979 es constituí el primer Ajuntament de la nova etapa democràtica, una de les primeres actuacions del qual fou canviar el nom de la plaça pel de *Plaza Mayor*. La sessió plenària del 29 d'abril d'aquell any aprovà per unanimitat "[...] el cambio de la actual denominación de la Plaza del Caudillo por el de la Plaza Mayor, queriendo borrar todo vestigio que suponga recuerdo de confrontación entre españoles [...]" (AMC, *Llibre d'Actes* 19, 1979-1982, f. 9).

Plaça Major ha sigut el topònim més durador, després de *plaza del Santo*, però, malgrat tot, per als costurencs sempre serà *la Plaça*, com ja ho devia ser en el moment de la seua creació a la segona meitat del segle XIX.

En aquesta plaça es construí, a finals del segle XIX o principis del XX, un edifici de nova planta destinat a ajuntament i escola de xiques, al costat de l'escola de xics i la casa del mestre (RF, 1893). A partir d'aquest moment el nou edifici fou conegut com *la Sala* i el del carrer de l'*Església*, com *la Sala Vella*.

L'actual *ajuntament* [lajuntamén], rarament dit ja *la Sala*, s'edificà entre 1981 i 1982 i s'inaugurà el 16 d'agost de 1982 al mateix solar que ocupaven els dos edificis descrits anteriorment.

Martínez Anido, calle de

1928 - 1930: Calle de Martínez Anido (AJPC, RCN)

Alcora, carrer de l' (1871-...)

El carrer de l'Alcora estigué dedicat, entre 1928 i 1930, a Severiano Martínez Anido (Ferrol, 1862 - Valladolid, 1938), militar de l'arma d'infanteria. Fou governador militar (1917-20) i civil (1920-22) de Barcelona. Primo de Rivera el nomenà, successivament, director general de Seguretat i ministre de la Governació del Directori Civil (3 de desembre de 1925). El 1938 ocupà la cartera d'Ordre Públic en el primer govern de Franco, després d'haver estat, des d'octubre del 1937, cap de Seguretat Interior.

MAS D'AVALL, EL

El Mas d'Avall, oficialment un carrer més del municipi, és un barri situat a 1,5 km del nucli urbà. Tots dos nuclis es

comuniquen pel *camí del Mas d'Avall* [elkamídelmázdaváll], també conegut com el *camí de Baix* [elkamídebáix], que no és més que el tram de l'antic *camí de les Useres* [elkamídelezués] que transcorre entre l'un i l'altre.

Tradicionalment s'ha dividit en diverses zones: *el Mas d'Avall* [elmázdaváll] pròpiament dit; *el Raval* [elrravál], grup de cases situat a uns dos-cents metres del centre; *les Eres* [lezéres], zona d'eres on vivien en un parell de cases; *la Torre* [latórrre], el mas situat a més altitud; *la Garrofera Roja* [lagarroférreroja], grup de cases al costat d'aquesta garrofera, i *el Lledoner* [elllidoné], grup de cases construït al voltant d'un lledoner gegantí. Com Costur, té una font, *la Font del Mas d'Avall*, ja descrita en parlar de la *Calle del Agua*.

Mas d'Avall, el camí del v. *Mas d'Avall*

Mas d'Avall, la Font del v. *Agua, calle del i Mas d'Avall, el*

Mateu, carrer de

1871-1955: Calle de Mateu i també, en comptades ocasions, Calle de Mateo (AJPC, RCN i RCD). En un parell d'ocasions, 1872 i 20-11-1930 Calle de San Mateo (AJPC, RCN)

Escultor Vicente Sabater, carrer de l' (1955-...)

Malgrat l'aparició en dues ocasions del topònim *Calle San Mateo*, considerem poc probable que ens trobem davant d'un hagiòtopònim i pensem que aquest topònim prové d'un antropònim, del nom o del cognom d'algun veí del carrer o d'un antic propietari hui desaparegut.

MESTRE, carrer del

1871-... Calle del Maestro (AJPC, RCD i RCN)

M. Estella, calle de (1929-1930)

En aquest carrer hi havia una casa de propietat municipal, mitgera amb *la Sala Vella*, on vivia el mestre d'escola a mitjan segle XIX.

NOVA, plaça

1979: Plaza Nueva. (AMC *Llibre d'Actes* 19 [1979-1982] f. 9)

Aquest topònim es creà el 29 de juny de 1979 per a designar la confluència dels carrers del Sol, de l'Alcora i de

l'Escultor Vicente Sabater. L'acord municipal ho argumentava així: "Pavimentadas la totalidad de las calles y plazas del casco urbano de esta población y en la confluencia del final de las calles Escultor Sabater, Alcora y Sol se ha formado una plaza circundada por viviendas, sin denominacion alguna y vista la moción de la Alcaldia en la que expone y justifica el pronunciarse con un nombre para su identificación, por unanimidad y deliberado este asunto se acuerda sea llamada Plaza Nueva." (AMC, *Llibre d'Actes* 19 [1979-1982] f. 9)

Nueva, Plaza v. *Major, Plaça*

OMBRIA, carrer de l'

1871-.... Calle de la Hombria. (AJPC, RCD i RCN); 1893: Calle de Ombria (RF); 1907: Calle de la Hombria (APC, LCP); 1948: Calle de la Umbria (AJPC, RCD 16, F. 7-8) i amb més regularitat a partir de 1953; 2006: Carrer Ombria

Alfonso XIII, calle de (1927-1930); Carreró, el

És el carrer situat més al nord de la població i, per tant, a l'ombria. Malgrat el nom oficial, aquest carrer és popularment conegut com *el Carreró* [elkarreró] i ben poca gent, ni les generacions joves, utilitza el topònim oficial. Pareix ser que, antigament, una part d'aquest carrer era un pas estret entre parets, d'on li ve el nom popular, que continuava pel *carrer de Sant Miquel* i pel *carrer d'Enmig* cap al *carrer de l'Alcora*, que com hem vist era el camí carreter que conduïa a l'Alcora.

A l'actual casa número 11 d'aquest carrer hi havia un forn: *el Forn de Baix* [elfórndebáix], que ja funcionava l'any 1893 (RF 1893) i deixà de coure entre 1950 i 1955.

En aquest carrer hi ha un atzucac que dona accés a una única casa, actualment enderrocada, conegut com *el carreronet de Soro* [elkarreroneddesóro] perquè hi visqué, a finals del segle XIX i principis del XX, el matrimoni format per Francisco Soro, de Castellseràs (Terol), i Luisa Pruñonosa, de Costur.

OMBRIÓ, carrer de l'

A la *Urbanització Llama Blanca*. El carrer pren el nom d'una partida que limita amb la urbanització i evidencia la seua situació a la part nord. La denominació fou aprovada per l'Ajuntament el dia 25 de març de 2004.

PEDRISSA, carrer de la

A la Urbanització Lloma Blanca. El nom d'aquest carrer recorda el referent del topònim que ha desaparegut davall de les cases de la Urbanització Lloma Blanca: *la Pedrissa*. La denominació fou aprovada per l'Ajuntament el dia 25 de març de 2004.

Pedrissa, la v. *Lloma Blanca, Urbanització i Pedrissa, carrer de la*

PENYA, carrer de

1871 - ... Calle de Peña (AJPC, RCD i RCN)

Malgrat que el cognom Peña no ha sovintejat mai als registres civil i parroquial, no ha estat un desconegut i ha quedat reflectit a la toponímia urbana. El 1871 vivia, en aquest carrer, Vicente Peña, natural de Costur i llaurador benestant, propietari d'un parell de cases. El cognom va desaparèixer perquè del seu matrimoni només van nàixer filles, però de la importància de la família dóna compte el fet que el cognom ha perdurat com a renom fins fa ben pocs anys.

PISCINA, carrer de la

L'anomenat oficialment *calle de las Piscinas*, segons la documentació de l'Institut Nacional de Estadística, comença al *carrer del Sol* i acaba a l'*avinguda de l'Excel·lentíssima Diputació*, tot just davant de la piscina municipal.

Plaça, la v. *Major, Plaça*

Plaza v. *Major, Plaça*

Poble, la font del v. *Font, carrer de la*

Raval, el

1878: "... Masias de Abajo calle el Arrabal ..." (AJPC, RCD)

El Raval [elrravál] és un grup de cases situat a uns dos-cents metres del nucli del Mas d'Avall.

República, plaza de la v. *Major, Plaça*

Rulla, el carreró de la tia v. *Alcora, carrer de l'*

Rulla, la caseta de la tia v. *Alcora, carrer de l'*

Sala, la v. *Major, Plaça, i Mestre, carrer del*

Sala Vella, la v. *Major, Plaça i Mestre, carrer del*

Santo, el huerto del

1769: huerto de Sn Pedro Martir (AMCA. c 7, l 19, f 77); 1788: el huerto de las moreras (APC MHPC 1788); 1817: arriendo del Huerto del Sto. (APC. Llibre de Comptes, 1817-1841, f. 1); 1818: Huerto del Sto (APC. Llibre de Comptes, 1817-1841 f. 3); 1820: Huerto del Santo de la Moreras (APC. Llibre de Comptes, 1817-1841, f. 7); 1822: El Huerto dela oja de Sn Pedro Martir (APC. Llibre de Comptes, 1817-1841 f. 9); 1824: el Huerto de S. Pedro Martir (APC. Llibre de Comptes, 1817-1841 f. 13); 1825: el Huerto de Sn Pedro Mr (APC. Llibre de Comptes, 1817-1841 f. 13); 1826: el uerto de Sn Pedro Martir (APC. Llibre de Comptes, 1817-1841 f. 14); 1832: el uerto del Sto (APC. Llibre de Comptes, 1817-1841 s/n); 1839: Huerto del Sto (APC. Llibre de Comptes, 1817-1841 s/n).

Entre el ventall de variants d'aquest referent hem escollit el *huerto del Santo* com a entrada perquè és la predominant al *Llibre de Comptes de 1817 a 1841* de l'APC i perquè, posteriorment, donarà lloc a la *plaza del Santo*, topònim encara recordat per la gent major.

El *huerto del Santo*, o *huerto de San Pedro Màrtir*, perquè n'era el propietari, fou una propietat amortitzada a finals del segle XVIII i plantada de moreres (*el Huerto de las Moreras*), de les quals es recollia la fulla per a l'alimentació dels cucs de seda. S'arrendà per al sosteniment de la parròquia de Sant Pere Màrtir fins a l'any 1841. L'afectà la desamortització de Mendizábal (1836-51), que el 1841 posà en venda els béns del clergat secular, i l'any 1865 es convertí en plaça (v. *Major, Plaça*).

Santo, plaza del v. *Major, Plaça*

SANT JOSEP, carrer de

1871-... Calle de San José (AJPC, RCD i RCN)

Sant Josep és copatró de Costur, juntament amb sant Pere Màrtir.

SANT MIQUEL, carrer de

1871: Calle de Sant Miguel (AJPC, RCD i RCN)
Carrer dedicat a sant Miquel Arcàngel.

SOL, carrer del

1875-... Calle del Sol (AJPC, RCD i RCN)

Era, fins que es va construir la carretera, el carrer més meridional, situat, per tant, a la solana.

Al començament del carrer hi ha un espai ampli conegut com *la placeta del Tio Ximo* [laplasétaltíotxímo], [laplasétadelíotxímo] que rep aquest nom perquè a l'actual casa número 8 visqué Joaquín Ribés Pallarés (1871–1956), alcalde de Costur en temps de la República, almenys entre els anys 1934 i 1936 (AMC, *Llibre d'Actes* 1, 1934-36).

Sòl d'Amunt del Poble, el v. *Costur*

Sòl d'Avall del Poble, el v. *Costur*

Soro, el carreronet de v. *Ombria, carrer de l'*

Tetuán, calle de

1929: Calle de Tetuán, RCN

Cal vincular l'existència d'aquest topònim amb la mort del III Duc de Tetuán, Juan O'Donell i Vargas (1864-1928), general de l'arma de cavalleria, que fou ministre de la Guerra del Directori Civil presidit per Primo de Rivera (1925-30), des del 1925 fins al seu traspàs.

Tia Cinta, el carreró de la v. *Enmig, carrer d'*

Tia Conxa, el carreró de la v. *Enmig, carrer d'*

Torre, la v. *Mas d'Avall, el*

Useres, el camí de les v. *Mas d'Avall, el*

Vicente Cantos, calle de D.

1932-1935 Calle de D. Vicente Cantos

No hem pogut esbrinar quin fou el carrer dedicat per les autoritats republicanes a Vicente Cantos Figuerola

(Borriana, 1868-Madrid, 1943). Cantos milità en el partit liberal de Canalejas i fou elegit diputat a Corts pel districte de Lluçena en huit ocasions, entre 1905 i 1923. En temps de la República milità en el partit radical de Lerroux, dels governs del qual fou ministre de Justícia el 1934 i el 1935.

Ximo, la placeta del tio v. *Sol, carrer del*

6. CONCLUSIONS

1. La toponímia oficial que perdura és la d'origen popular, creada espontàniament i referida a elements de l'entorn (*la Carretera, el Carreró,...*), a la ubicació d'edificis (*el carrer de l'Església, el carrer de l'Abadia,...*), a la xarxa de comunicacions (*el carrer de l'Alcora, el carrer de Lluçena*).

2. La toponímia popular no oficial és més abundant que l'oficial.

3. La toponímia imposada des de l'administració difícilment triomfa i sovint és substituïda o usada només en l'àmbit administratiu. Només cal revisar els diferents noms de *la Plaça* o el cas de *l'AVINGIDA de l'Excel·lentíssima Diputació*, coneguda encara com *la Carretera*.

4. L'època en què més canvis experimentà la toponímia urbana fou la Dictadura de Primo de Rivera (1923-30), amb el govern municipal en mans dels conservadors d'Unión Patriótica.

5. La normalització de la toponímia urbana és necessària per a evitar anomalies, com ara que la transmissió oral de la toponímia i la retolació dels carrers siguen en valencià mentre que la forma oficial és en castellà, per no haver sigut aprovada oficialment en la nostra llengua.

7. UNA PROPOSTA DE NORMALITZACIÓ LINGÜÍSTICA

Des del segle XVIII, amb la nostra llengua foragitada de l'àmbit administratiu, la toponímia s'ha transmés en castellà a la documentació oficial, però la transmissió oral ha sigut en valencià. Aquesta situació diglòssica s'ha mantingut pràcticament fins als nostres dies. El cas del *Mas d'Avall* és ben simptomàtic. La variació formal d'aquest topònim ha passat per la castellanització, *Masías de Abajo*; la traducció del genèric, *Masia de Avall*; la castellanització amb o sense canvi

del genèric, *Arrabal de Abajo* i *Barrio de Abajo*; l'escriptura aglutinada amb ortografia castellana, *Masdavall*, i l'afegiment tautològic del genèric en castellà, *Masia Masdavall*, fins a arribar a l'actual *Mas d'Avall*, que, amb tota seguretat, deu ser la forma tradicional.

L'únic intent de normalitzar la toponímia urbana es féu a la dècada dels huitanta del segle xx, quan l'Ajuntament renovà la retolació urbana. Cal valorar positivament aquell pas decisiu, fet amb molt bona intenció, però mancat de l'estudi

lingüístic pertinent, raó per la qual es cometeren alguns errors que s'haurien d'esmenar.

Per això cal elaborar una proposta de normalització lingüística de la toponímia oficial, fonamentada en la legislació vigent i en treballs com aquest, que siga aprovada per l'Ajuntament i aplicada en tots els àmbits d'ús. La que oferim a la Taula 4, on comparem la toponímia que apareix a la retolació urbana amb el nom oficial de l'Institut Nacional de Estadística, pot ser un bon punt de partida per a la proposta definitiva.

Retolació urbana	Nom oficial INE	Normalització
Carrer Abadia	Calle Abadia	Carrer de l'Abadia
Carrer l'Alcora	Calle Alcora	Carrer de l'Alcora
Carrer de Dalt	Calle Arriba	Carrer de Dalt
	Calle Calvario	Carrer del Calvari
	Ctra de la Foya a Vistabella	Carretera de la Foya a Vistabella
Avgda. Excma Diputació	Avda. Diputación	Avinguda de l'Excel·lentíssima Diputació
Carrer Enmig	Calle Enmedio	Carrer d'Enmig
Carrer Escultor Vicente Sabater	Calle Escultor Sabater	Carrer de l'Escultor Vicente Sabater
	Calle Foetes	Carrer de les Foietes
	Ptda Fosancha (La)	Partida la Fossanxa
Carrer l'Església	Calle Iglesia	Carrer de l'Església
Carrer José Nebot Ruiz	Calle José Nebot Ruiz	Carrer de José Nebot Ruiz
	Calle L'Ombrió – Urb. Lloma Blanca	Carrer de l'Ombrió
Carrer Llucena	Calle Lucena	Carrer de Llucena
Carrer del Mestre	Calle Maestro	Carrer del Mestre
	Barrio Mas d'Avall	El Mas d'Avall
	Masia La Llosa Blanca	El Mas de la Llosa Blanca
Plaça Major	Plaza Mayor	Plaça Major
Plaça Nova	Plaza Nueva	Plaça Nova
	Calle Pedrissa – Urb. Lloma Blanca	Carrer de la Pedrissa
Carrer de la Peña	Calle Peña	Carrer de Peña
	Calle Piscinas	Carrer de la Piscina
Carrer Sant Josep	Calle San José	Carrer de Sant Josep
Carrer Sant Miquel	Calle San Miguel	Carrer de Sant Miquel
Carrer el Sol	Calle Sol	Carrer del Sol
Carrer Ombria	Calle Umbria	Carrer de l'Ombria

Taula 4: Llistats de topònims i proposta de normalització

BIBLIOGRAFIA

- ALEMANY, Salvador (2003): "Aproximació a la toponímia urbana de Daimús", dins Casanova, E. i Valero, Ll. (eds.), *XXIX Col·loqui del la Societat d'Onomàstica. Teulada, 2002*, Denes, València.
- CASTAÑEDA, Vicente (1919): *Relaciones geográficas, topográficas e históricas del Reino de Valencia hechas en el siglo XVIII a ruego de Don Tomás López*, Tipografía de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, Madrid, edició facsímil del Consell Valencià de Cultura de la Generalitat Valenciana, València, 1998.
- CAVANILLES, Antonio José (1795): *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*, Imprenta Real, Madrid, edició facsímil de la Caja de Ahorros i Monte de Piedad de Castellón, 1991.
- COROMINES, J. (1989 i ss): *Onomasticon Cataloniae*, Curial / La Caixa, Barcelona.
- GARCIA, Honori (1933): "La Governació foral 'decà lo riu d'Uxó'", dins *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XIV. pp. 426-432.
- GARCIA, Josepa (2003): "Carrer amunt, carrer avall... Els noms populars dels carrers de Pedreguer", dins Casanova, E. i Valero, Ll. (eds.), *XXIX Col·loqui del la Societat d'Onomàstica. Teulada, 2002*, Denes, València.
- LLOPIS, Francesc (2003): "Els no tan nous noms de carrer", dins Casanova, E. i Valero, Ll. (eds.) *XXIX Col·loqui del la Societat d'Onomàstica. Teulada, 2002*, Denes, València.
- MADOZ, Pascual (1845): *Diccionario geográfico-estadístico histórico de España y sus posesiones de ultramar*, Madrid, reproducció facsímil d'Edicions Alfons el Magnànim / IVEI, València, 1987.
- MIRALLES, Joan (1995): "La revisió de la toponímia urbana. Un cas concret", dins CASANOVA, E. i ROSELLÓ, V. (coords.), *Materials de toponímia II*, Denes, València.
- MOREU-REY, Enric (1974): *Toponímia urbana i onomàstica vària*, Moll, Palma.
- MUNDINA, Bernardo (1873): *Historia, geografía y estadística de la provincia de Castellón*. Imprenta y librería de Rovira Hermanos, Castellón, edició facsímil de Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Castellón, 1988.
- PUCHOL, Joan V. i MUT, Josep E. (1995) "Toponímia urbana de Guadassuar", dins CASANOVA, E. i ROSELLÓ, V. (coords.), *Materials de toponímia II*, Denes, València.
- SÁNCHEZ ADELL, José, i altres (1997): *Personajes ilustres castellanenses*, Ajuntament de Catelló de la Plana / El Periódico Mediterráneo, Castelló.
- SARTOU, Carlos (1913): *Geografía General del Reino de Valencia. Provincia de Castellón*, Establecimiento editorial de Alberto Martín, Barcelona, edició facsímil de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Castellón, 1989.
- TORRES, Francesc (2000): "Les divisions territorials de la Tinença de l'Alcalatén". dins ESCRIG FORTANETE, Joaquim, *Monogràfica de Lluçena (l'Alcalatén)*, Publicacions de la Universitat Jaume I, Castelló.
- VALCÁRCCEL PIO DE SABOYA, A. (1852): *Inscripciones y antigüedades del Reyno de Valencia ... ilustradas por D. Antonio Delgado*, Madrid, Memorias de la Real Academia de la Historia (MRAH), edició facsímil de París-Valencia, València, 1979.

DOCUMENTS

- Llibres d'Actes de l'Ajuntament de Costur* (1934-36 i 1938-2006)
- MHPC (1788): *Memoria histórica de la Parroquia de San Pedro Mártir de Costur*, text manuscrit de l'Arxiu de la Parròquia de Sant Pere Màrtir de Costur.
- RF (1893): *Registro fiscal de todos los edificios, solares y demás fincas urbanas que radican en este término municipal, según el resultado de la comprobación llevada a efecto en cumplimiento del Real Decreto de 4 de Febrero de 1893*, manuscrit existent a l'Arxiu de la Delgació d'Hisenda de Castelló de la Plana.

SIGNIFICACIÓ DELS TOPÓNIMS RURALS DEL TERME DE ROSSELL

Joan Antoni Verge Caballer

INTRODUCCIÓ

L'objectiu del present treball és tractar d'esbrinar el significat dels topònims rurals actuals del terme de Rossell. Després de fer una breu presentació de la situació del poble i de la metodologia utilitzada, explicaré el significat dels genèrics per passar posteriorment a fer el mateix amb els específicats d'aquests noms de lloc.

El municipi de Rossell està situat al nord del País Valencià, a la comarca del Baix Maestrat, al límit amb el Principat de Catalunya. El riu de la Sénia és el que fa de partició amb el terme de la Sénia (Montsià) pel nord-est; pel nord limita amb el terme de la Pobla de Benifassà (antics termes de la Pobla i del Bellestar), a la Tinença de Benifassà (Baix Maestrat); al sud-oest ho fa amb el terme de Vallibona (els Ports); al sud (amb el riu Cervol com a límit) i al sud-est (limitat pel camí dels Molins i el lligallo Reial), amb el terme de Canet lo Roig, també del Baix Maestrat. Té una extensió de 75,26 km².

El municipi està format per tres nuclis de població: el més gran, Rossell (rossellans), al centre del terme i cap del municipi; les Cases (amb el nom oficial de les Cases del Riu), llogaret situat a la dreta del riu de la Sénia, i el poble de Bel (belencs), actualment deshabitat i que, fins l'any 1971, en què fou agregat al municipi de Rossell, tenia el seu propi terme municipal, que es troba a la part oest. Té una població aproximada de 1.300 habitants.

S'hi distingeixen, també, tres zones pel que fa al relleu: la més muntanyosa i elevada, cap al nord, on queda inclòs l'antic terme de Bel; una zona intermèdia, que té com a teló de fons les moles de la zona muntanyenca, i, cap al sud-est, la zona de les Planes.

A més del Cervol i del riu de la Sénia que el delimiten en part, el terme és drenat pel barranc de Requena (que el travessa per la part central en direcció nord-oest/sud-oest) i els seus afluents; el barranc de les Tones; el barranc de la Sotarraina, i el barranc de l'Ullastre.

METODOLOGIA

Durant un període de l'any 1995, llavors juntament amb M. À. Pradilla, vam dur a terme l'enquesta oral per tal de poder situar convenientment en els mapes del terme a escala 1:10.000 aquells topònims més significatius per a la confecció de l'Atlas Toponímic Valencià. Vam seguir per al recull i per a la fixació de la forma gràfica dels noms les instruccions que a este efecte va editar la Conselleria d'Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana.

Les entrevistes de l'arreplega es van fer de dues maneres: una, a casa dels informadors, recorrent el terme mentalment amb l'ajuda d'uns mapes 1:10.000; l'altra, anant amb ells a alguns punts amb bona visió per tal de corroborar i completar les informacions. Els informants, tots més grans

de 65 anys i veïns del poble, havien estat pagesos i coneixien els seus sectors (on tenien finques o havien estat treballant) a la perfecció. Per tal de poder completar totes les parts del terme vam comptar amb la col·laboració de Julio Adell (Julio del mas de n'Insa) per a l'antic terme de Bel i de Juan José Verge (del Juliante), Ángel Pradilla, Antonio Grau (de la Carnissera) i Paco Bel (de l'Ullastre) per a la resta. Posteriorment, durant el 1977, vaig anar comprovant, completant i ampliant el corpus toponímic amb sortides de camp acompanyat per Juan José Verge. Va ser amb tot el material recollit fins llavors que vaig confeccionar un treball on vaig iniciar l'estudi d'alguns topònims del terme.

Com que la labor de recollida de topònims és lenta i, m'atreviria a dir, que no s'acaba mai, vaig continuar revisant i completant el material, ara damunt dels mapes ja publicats per l'Institut Cartogràfic Valencià a escala 1:10.000, on es podia precisar molt més la situació dels diferents topònims. En aquestes noves sortides pel terme els principals informants van ser Vicent Caballer (del Soperó), un altre cop Julio Adell, José Sabaté (dels Jaumes) i Ramon Caballer (de l'Escolà).

Cal dir que tots els topònims que presente són actuals (o de recent desaparició i que encara estan en la memòria dels usuaris). Per tal de completar al màxim possible els topònims he anat consultat publicacions i mapes editats i alguns documents dels arxius municipals. Posteriorment demanava als informants que em corroboraren els noms que havia anat espigolant. Només aquells noms de lloc dels quals tenien coneixença han estat inclosos en aquest estudi. Han quedat encara un grapat considerable de topònims desconeguts en l'actualitat que hauran de formar part d'algun estudi futur. Mentre queden documents per revisar, quedaran topònims pretèrits per descobrir i estudiar.

COMENTARIS ALS GENÈRICS

Pràcticament tots els genèrics dels topònims són clarament transparents i no són estranys als seus usuaris. Les definicions que donaré corresponen al significat que tenen a Rossell i que, en general, coincideix amb el significat que tenen a altres llocs del domini lingüístic, segons he comprovat a les diverses fonts bibliogràfiques consultades. Tot i això, m'ha paregut interessant de fer aquesta explicació prèvia

com una contribució a precisar els diversos significats que un mateix genèric pot tenir en una zona determinada.

Val a dir que alguns dels genèrics comentats són també topònims i, fins i tot, alguns només apareixen com a topònims; malgrat això, he cregut convenient incloure'ls aquí per la seua relació lògica amb el conjunt.

1. ELS TOPÒNIMS I EL MEDI FÍSIC

1.1. *Horitzontalitat del terreny*

Una part considerable del terme està formada per una gran planura que està solcada per diversos barrancs i algunes eminències de relleu d'una alçada poc remarcable, és per això que gran part d'aquesta planura es coneix com *les Planes* i, per tal de concretar de forma més pràctica les diferents parts que la conformen, es coneixen amb determinatius diversos, i encara una amb un diminutiu, *la Planeta*. Per contraposició, cal indicar que a l'antic terme de Bel també hi ha una partida anomenada de la mateixa manera; no obstant això, comparada amb *les Planes* de Rossell, aquesta partida és molt menuda i encara no és plana del tot, i és que tot és relatiu, perquè l'antic terme de Bel és tot ell molt muntanyós i les parts planes hi són una excepció. L'altre genèric referit a aquest apartat és el de *pla*, que, a diferència de les diverses planes, tenen una extensió més reduïda. Hem d'esmentar, per acabar, el genèric *camp*, del llatí *CAMPUS*, que significava 'plana, planura, terra extensa fora de poblat', i que al nostre terme apareix amb la forma soldada *Camps-rojos*.

1.2. *Eminències del relleu*

En aquest apartat trobem una quantitat més gran de genèrics, els quals fan referència als diferents graus d'altura i a les formes que prenen les elevacions del terreny.

Entre les que designen una muntanya d'una alçada prou considerable esmentarem *tossa*, que a més es caracteritza perquè la seua part superior té forma ondulada i més aviat neta de vegetació, talment com el tòs d'un animal. Quan aquesta elevació del terreny té el planell superior bastant pla, les vores de la part superior escarpades i un perímetre si fa no fa arrodonit s'anomena *mola*, i *moleta* quan són

de poca envergadura. Altres noms per a eminències del relleu són *pena*, que conserva la forma antiga no palatalitzada (tot i que algun informant s'hi ha referit com a *penya*), i que té les característiques que hem atribuït a la mola, suposem en aquest cas que per la seua aparença més sòlida i rocosa; i *penya*, que és un cim elevat que per una de les cares mostra un gran pany de pedra.

Els termes *tossal* i *coll* (<COLLIS) i el seus diminutius es refereixen a eminències de relleu menor i que es presenten de forma aïllada i ben definida; en el cas de la *partida dels Tossals* i de *les Collades* es tracta d'uns espais de terreny ampli amb diverses elevacions menors del terreny. Hi ha casos en què el coll té una forma allargassada i arrodonida (p. ex. *lo Coll del Timonar*). Aquesta darrera descripció val també per a *lloma*, semblant al llom d'un animal (<LUMBU). Amb el significat de muntanya amb el cim allargassat tenim l'orònim *serrall*. Es dona el cas d'una partida que pren el nom de *les Serres* perquè es troba "a la serra", en un lloc muntanyós, i no amb el sentit de cadena de muntanyes. *Serreta* s'empra com a sinònim de *lloma*.

Podem fer referència en aquest apartat al terme *castell*, roca prominent que recorda la forma d'una torre d'un castell.

Punta i *puntal* designen, com el seu nom indica, la punta, l'acabament d'una mola que es projecta enfora i amb un caient vertical. *Morral* té un significat similar: prominència rocosa en un vessant d'un tossal.

Per a referir-se a passos entre unitats de relleu hem recollit *coll*, com a punt més baix d'una divisòria d'aigües que permet travessar-la amb més facilitat, i *estret*, amb el significat de pas profund d'un barranc.

Per a indicar la idea d'inclinació del terreny tenim *costa*, per a referir-se als costats de les muntanyes; curiosament hem recollit la forma *selleta*, que es refereix a un costat del collet de la *Serreta* (eminència menor i no un pas entre muntanyes) i no com una depressió del terreny que et permet passar a l'altre vessant; *espona* (amb /ɔ/), marge o vorera en pendent d'un curs d'aigua, en el nostre cas el riu de la Sénia, i que té una extensió considerable; i *riba*, que seria més menuda i amb més pendent que l'espona. Segons l'exposició solar dels vessants d'una muntanya tenim el *solà* o *solana* i les *ombries*.

Per a designar un espadat de roca que forma precipici s'empra el mot *cingle*. Si el caient no és tan tallat, tot i que d'un pendent considerable, se l'anomena *morranda*.

Entre els genèrics toponímics és força usual el nom de *roca*. Poden ser de formes diferents: una part del pany de paret d'una mola o moleta (i que servien de referència horària: la roca de *Migdia*), o un gran volum de matèria pètria que pot tindre formes diverses. També poden referir-se a la part superior d'una muntanya amb predomini de la part rocallosa (p. ex. *la Roca del Corb*). Quan les roques es troben en forma de grans blocs independents poden rebre el nom de *torm* (un grup d'aquests es anomena *la Tormera* i la partida on es troben, *lo Tormassal*).

El fet que una massa de materials (terres, roques, etc.) s'hagen després per un fenomen d'erosió ha donat nom a la partida de *les Solsides*.

El nom de *racó* apareix referit a llocs que formen la part inicial d'un barranc o els aiguavessants d'un barranc menut, i, per això mateix, tenen la forma de raconada. J. Coromines en el *DECat* diu que aquest mot és un arabisme que pot envair bona part del camp de barranc, per la qual cosa no podem afirmar si el seu sentit li ve pel fet de tenir forma de racó o perquè són un barranquet.

Si ens fixem en el microrelleu de les superfícies rocoses, trobem uns termes que es refereixen als clots naturals oberts en les roques, on l'aigua es pot entollar: el *cocó*, que és més menut; la *codina*, que és d'un tamany més gran que l'anterior, i les *olles*, que ja són més grans i són producte de l'erosió produïda per l'aigua del barranc quan baixa amb molta força.

Referits a les cavitats subterrànies, al terme trobem *coves*, amb el significat conegut, i *forats*, en el sentit d'avenc que penetra en la terra en direcció vertical o subvertical.

1.3. Depressions del relleu

Val a dir que un dels noms més representatius a l'hora d'anomenar aquestes depressions de relleu, *coma*, ha caigut en desús i ha esdevingut un fòssil toponímic. Els terrenys a què es refereix són valletes poc fondes, o dit d'una altra manera, llocs bastant plans amb una part més baixa cap on s'escorre l'aigua de pluja, fondalades. No s'ha perdut

encara del tot l'ús genèric de *foia*, que a l'actual terme de Rossell té dos accepcions: a la part de la plana, una foia és un lloc de terra baixa on l'aigua no té massa sortida, i té una extensió mitjana; en canvi, en la part més muntanyenca de l'antic terme de Bel rep aquest nom un coster que es conrea i conté una sèrie de bancals escalonats, que a més té una forma acanalada perquè es troba entre llocs més elevats. De forma similar a aquesta darrera descripció, tot i que molt més fonda i marcada, és la *canal*, per dins de la qual passa, normalment, un barranc. Finalment, el *clot* és una depressió no massa gran i arrodonida. Quan el terreny presenta dins de la seua extensió clotades no massa grans, rep el nom de *fosseta* (*les Fossetes*).

També apareix *coll*, tot i que de forma molt escadussera, com a depressió entre dos unitats de relleu més elevades i que permet passar d'un vessant a un altre. Quan aquest coll fa una mica de pla rep el nom d'*ereta*.

1.4. Hidronímia

1.4.1. Aigües corrents

L'*ullal* és el lloc per on surt aigua, i si l'home l'ha condicionat mínimament s'anomena *font*. Si ens fixem en el camí que segueixen les aigües, que poden ser de les fonts i ullals o de pluja, trobem el *regall*, que seria com un escorrim, com un reguer format per l'aigua de la pluja i que, després, quan es va marcant es transforma en *barranc*. Aquest darrer es pot definir com una excavació més aviat profunda que només porta aigua en temps de pluja. Al terme, tret d'un regall i dels dos *rius* que li fan de límit, el de la Sénia i el Cervol, tot són barrancs. Els rius porten aigua de forma continuada (tot i que el segon no sempre) i són d'una extensió considerable. Quan el barranc de Requena o de Rossell, després d'una pluja prou forta, porta aigua, la gent diu "ja baixa el riu", i algunes vegades l'anomenen amb aquest topònim.

1.4.2. Aigües estancades

L'aigua es pot recollir en *basses* o *vivers*, que són de factura artificial, i els *bassots*, que s'han format de forma natural. Les cavitats excavades a la roca del riu i plenes d'aigua s'anomenen *tolls*.

2. ELS TOPÒNIMS I EL MEDI HUMÀ

2.1. Hàbitat humà

El genèric *cases* en el sentit d'habitatge urbà ha donat lloc al topònim *les Cases del Riu* o simplement *les Cases*, que és un nucli de població allunyat del nucli urbà, i a la partida de *Cases Velles*. El terme *caseta* es refereix a un petit habitatge que hi ha en alguna finca, en la qual es quedaven a dormir esporàdicament els propietaris. El nom d'aquest apartat que ha generat més topònims és el *mas*, grup d'edificis on vivien una o més famílies de forma fixa i que estava situat fora de la població. Com a nucli habitat i unitat bàsica, constaven de l'habitatge per a la gent, dels edificis per als animals, corrals, pallissa, forn, etc., i la majoria tenien al voltant alguna font, pou o bassa per a poder abastir-se. Si era de poca envergadura s'anomenava *maset* (alguns porten tots dos genèrics, *mas* i *maset*). Actualment estan tots deshabitats, tret d'un que s'ha tornat a habitar, i alguns estan en molt mal estat de conservació o, fins i tot, només en queden algunes restes.

2.2. Límits administratius

Hem recollit la forma *molló* com a fita indicativa de límit del terme municipal. Aquesta paraula té un altre significat que explicaré en l'últim apartat.

2.3. Regadiu

En un clima que depenia de les pluges era molt necessari poder aprofitar l'aigua subterrània per a regar, és per això que es van construir les *sénies* i els *pous*. Per a passar l'aigua d'una banda a l'altra del riu (*barranc de Requena*) per a regar, hi ha dos *palanques* de ferro.

2.4. Ramaderia

La importància que en un passat va tindre la ramaderia es pot rastrejar en alguns genèrics, com les *mallades*¹, llocs arrecerats on s'aturaven a reposar els pastors i les seues rabetes, que han donat nom a diverses partides de muntanya; i els *lligallos* i *assegadors*, que eren camins ramaders ben delimitats, amb diferents categories d'importància. I encara els

1. J. Pastor i E. Querol (2001: 236) consideren una *mallada* com un altipla.

abeuradors que hi havia a les fonts situades a les entrades i sortides del poble, que abastien tant les cabres i les ovelles com les cavalleries dels llauradors.

Actualment, els pastors i les raberes són molt escassos; en canvi, han proliferat les *granges* de porcs, aus de ploma i conills, que estan escampades pel terme i que ara són referències espacials com ho eren els masos en el seu temps.

2.5. Indústria

Les *rajolerias*, on es feien rajoles i teules, i els *molins* fariners van ser les poques indústries que hi va haver, juntament amb una *pedrera*, ara ja en desús i que ha donat nom a una partida. Actualment hi ha en explotació una *gravera* d'extracció d'àrids i diverses *fàbriques* de mobles.

2.6. Xarxa de comunicacions

Les úniques vies de comunicació són els *camins* (avui en dia molts estan molt arreglats) que porten a partides, masos i altres poblacions, i les *carreteres*, que porten a les poblacions veïnes. En alguns casos s'indica que és el camí vell perquè posteriorment se n'ha variat el traçat pel tal de millorar-lo. Alguns són camins que, com que estan enquitranats i surten del terme municipal, han pres el nom de carreteres sense tindre'n ni la consideració ni la numeració oficial, com per exemple *la de Traiguera*. Quan el camí o la carretera tenen un pendent marcat, s'aplica el nom de *costa*. Per a creuar el riu de la Sénia i alguns barrancs s'han construït *ponts*.

SIGNIFICAT DE L'ESPECIFICATIU

Per tal de comprendre el seu significat, passaré ara a classificar les diverses motivacions que han portat la gent a posar un nom determinat a cada lloc. En el cas que hi haja una repetició del topònim, perquè es troba tant a l'antic terme de Bel com a l'antic terme de Rossell, ho indique posant-ho entre claudàtors, amb el benentès que la gent quan s'hi refereix no fa l'apreciació perquè pel context ja no és necessari. Alguns dels noms que eren originàriament genèrics i que han passat a ser topònims ja han quedat explicats més amunt quan hem parlat d'aquells. Per tal que quede més clar el significat d'alguns dels especificatius, els explicaré en un apartat posterior.

En la majoria dels casos, el genèric ja deixa clara la categoria del topònim (si és un barranc, un coll, una sènia,...). Pot passar, però, que aquesta categoria no quede suficientment clara, especialment en el cas de les partides (per exemple: *los Bassots* no indiquen el nom d'unes basses, sinó que són el nom d'una partida, tot i que evidentment, l'hidrònim ha estat l'origen del topònim, i llavors ho indicarem entre parèntesi amb una *p.*). En el cas, també molt habitual en el nostre terme, de les partides que prenen el nom d'un mas, hem inclòs al nom de la partida l'article etimològic *lo* (per ex. *lo Mas del Sabatero*). Per diferenciar la costa referida al relleu de la d'una via de comunicació hem afegit *com.* a aquesta darrera.

1. Activitats econòmiques i habitatges

Agricultura

<i>Carros, plana dels</i> ²	<i>Cultivassos, los</i> ³
<i>Hortals, los</i>	<i>Sorts [de Bel], les</i>
<i>Sorts [de Rossell], les</i>	<i>Terres Velles (p.)</i>
<i>Terres Velles, granges de</i>	<i>Terres Velles, camí de</i>
<i>Vilars, collet dels</i>	

Ramaderia

<i>Bassiol, font del</i>	<i>Boverals, barranc dels</i>
<i>Boverals [de Bel], los</i>	<i>Boverals [de Rossell], los</i>
<i>Cabrer, mallada del</i>	<i>Corral de la Gargòria, costa del (com.)</i>
<i>Corral del Nano, barranc del (o de la Corralissa)</i>	
<i>Corralissa, la (p.)</i>	<i>Corralissa, barranc de la (o del Corral del Nano)</i>
<i>Malladetes, les (p.)</i>	<i>Corralissa, costa de la (p.)</i>
	<i>Parats, horts dels</i>

2. Cal dir que la preposició *de*, en la parla habitual, acostuma a desaparèixer: *la Plana (de) Barró*, *la Coma (de) Menaca* i la contracció *del* es redueix, *la Plana (de)ls Carros...*, quan la paraula que la precedeix acaba en vocal.

3. En la majoria dels casos quan el parlant es refereix al conjunt de les parcel·les que formen una partida, les anomena en plural: *les Forneres, les Foies...*, tot i que quan cada propietari d'una finca s'hi refereix en particular, ho fa en singular, "Me'n vaig a *la Fornera*", i si és la d'un altre, ho acompanya del nom o renom del propietari. Algunes partides tenen el nom només en singular.

Altres activitats

*Cacera de Marcel·lo, planes de la
Gravera, la*

*Martinet, lo (p.)
Pedrera, la (p.)*

*Ròssec, camí del
Ròssec, costa del*

Habitatges

*Casa dels Carros, planes de la
Cases [del Riu], les
Cases [del Riu], pont de les
Cases Velles (p.)
Casetes de Polita, les (p.)
Mas, serrall del
Mas d'Arnau, basseta del
Mas de Caseret, lo
Mas de Fontan, bassa del
Mas de la Mora, camí del
Mas de la Rabosa, font del
Mas de la Rabosa, lo
Mas de la Rabosa, mola del
Mas de la Viuda, camí del
Mas de la Viuda, camí vell del
Mas de la Viuda, font del
Mas de la Viuda, mola del
Mas de la Viuda, lo
Mas del Camp, camí del
Mas del Capellà, font del
Mas del Coll, barranc del (o d'en Gras)*

*Mas del Coll, lo
Mas del Coll, mola del
Mas de les Campanes, lo
Mas de les Comes, lo
Mas del Pardo, lo
Mas del Sabatero, barranc del
Mas del Sabatero, lo
Mas del Sargantano, camí del
Mas del Sargantano, lo
Mas dels Capellans, font del
Mas dels Capellans, lo
Mas del Surdo, bassa del
Mas del Surdo, camí del
Mas del Surdo, lo
Mas del Trinxant, lo
Mas de l'Ullastre, camí del
Mas de l'Ullastre, font del
Mas de l'Ullastre, lo
Mas de Macià, camí del
Mas de Macià, lo
Mas de Macià, racó del*

*Mas de Mariner, lo
Mas de Querol, camí del
Mas de Querol, lo
Mas de Roc, pou del
Mas de Romero, lo
Mas del Tossalet, camí del
Mas del Tossalet, lo
Mas de Vito, lo
Maset, lo
Mas Nou, lo
Mas Nou, lligallo del
Mas Nou, racó del (p.)
Masets, barranc dels (o de les Molloneres)
Masets, los (o mas de les Cardones)
Molí de l'Hospital, camí del
Molí de l'Hospital, lo
Molí de l'Hospital, plana del
Molí d'en Guiot, lligallo del
Molí d'en Guiot, lo
Molins, camí dels*

2. Antropònims (llinatge-cognom, noms, malnoms, oficis, parentiu)

Llinatge-cognom

*Allepuz, granja d'
Arnau, granja d'
Arnau, mas d'
Gascó, mas de
Gavaldans, era dels
Gras, barranc d'en
Guàrdia, fàbrica de*

*Guix, maset de
Olius, corral d'
Palau, mas de
Parats, pou d'en
Piquera, la (p.)
Piquer, roca d'en
Pons, moleta de*

*Pujol, povet d'en
Querol, mas de
Riera, pla d'en (Planrieres)
Roman, carrasca de (avui tallada)
Saloms, los (p.)
Saloms, estret dels*

Noms

*Agustins, era dels
Amador, granges d'
Aumedes, roca de l'
Batiste, granja de*

*Benitillo, mas de
Blai, cova de
Dolça, collet de la
Domingo del Fornou, granja de*

*Elisseo, era d'
Evaristo, fàbrica d'
Florian, granja de
Florian, sènia de*

Gargòria, corral de la
 Guiot, molí d'en
 José Luís, granja de
 Macià, mas de
 Marc, mas de (o de Menaca)
 Marco, mas de
 Martí, pla de (Plamartí)
 Meteriet, sènia de

Malnoms

Barró, planes de
 Batana, mas de la (o de la Mora)
 Belo, granges del
 Birbals, cova d'en
 Borraina, vilar o plana (de la)
 Cantona, granja de
 Cardó, mas de
 Cardó, pla de
 Cardones, mas de les (o los Masets)
 Carrasco, mas de
 Caseret, mas de
 Coix, era del
 Consalmo, bassa de
 Cul-blanca, mas de la (o de Periquilla)
 Flaüta, maset de
 Fontan, mas de
 Furo, mas del (o del Severino)

Oficis

Peraires, los (p.)
 Potacari, planes del
 Calderer, mas del (o de les Cardones)
 Calciners, costa dels

Parentiu

Agüela Masa, forats de l'
 Auelo Joaquín del Ferrer, era de l'

Antropònim no precisats

Arques, barranc de n'
 Arques, cova de n'
 Bandejats, camí dels
 Barberana, cova
 Barberana, mola

Mingo el Coix, era de
 Naciet, corral de
 Paulino, mola del
 Pedro, barranc de
 Pepet, granja de
 Pere Romero, pou de
 Peret, mas de (o de la Font de l'Argent)
 Ramon de Toni, sènia de

Granuja, mas de la (o Mas Nou de Bel)
 Jota, barranquet de
 Juliante, mas del (o del Torto)
 Leales, corral de
 Maco, costa del
 Marganyí, granja de
 Menaca, coma de
 Menaca, mas de (o de Marc)
 Meto, rejoleria del
 Meto, ullal del
 Meto, era del
 Meto, viver del
 Pallús, granja de
 Pardo, mas del
 Parrac, corral de
 Pau, granja de
 Pequenyó, caseta del

Forneres, les (p.)
 Hortolans, sènia dels
 Pastor, lloma del
 Sabatero, mas del

Auelo Manuel, era de l'
 Auelo Minguet, era de l'

Insa, barranc de n'
 Insa, mas de n'
 Insa, solana de n'
 Minyones, les (p.)
 Panera, la (muntanya)

Ramonet, sènia de
 Roc, mas de
 Salvador, cova d'en
 Severino, mas del (o del Sargantano)
 Simion, granges de
 Tomàs, granja de
 Vito, mas de

Periquilla, mas de (o de la Cul-blanca)
 Plaga, sènia de
 Poblata, granja del
 Quixalo, mas de
 Rabosa, fàbrica de
 Robert, sènia de
 Romero, mas de (o del Capellà)
 Rull, barranc del
 Sardina, parralet de
 Sargantano, mas del
 Sord, roca del
 Surdo, mas del
 Torto, mas del (o del Juliante)
 Xalamera, rajoleria de
 Xalamera, sènia de
 Xere, sènia de
 Xorrit, sènia de

Secretari, planes del
 los Tintorers (p.)

Pare Jaume, pou del
 Viuda, mas de la

Panera, cova d'en
 Platera, pla d'en (Planplateres)
 Ros, font d'en
 Vinyeta, pla d'en (Planvinyetes)

3. Creences i religiosos

Bruixes, cova de les
Campanero, mola del
Campanes, mas de les
Capellà, mas del (o de Romero)
Capellans, mas dels
Flare, lo

Molló, lo (p.)
Molló, collet del
Sant Jaume, canal de
Sant Jaume, cingle de
Sant Jaume, era de
Sant Joan, olivera de (avui desapareguda)

Sant Marc, camí vell de
Sant Marc, camí de
Sant Marc, capelleta de
Sant Marc, collet de

4. Fauna

Àliga, coll de l'
Àguila, penya (de) l'
Àguila [Èguila], roca (de) l'
Buitre, barranc del
Coloms, cova dels
Conills, coveta dels

Corb, ombria del
Corb [de Bel], roca del
Corb [de Rossell], roca del
Formigades, les (p.)
Gat, font del
Gralla, font de la

Jacets, roca dels
Rabosa, mas de la
Ceguer, morral
Vaques, toll de les

5. Flora i vegetació

Bargallons, los (p.)
Bosc, lo
Bosquet, lo
Canyes, barranc de les
Carrasca Grossa, cova de la
Carrascalets, los (p.)
Carrascalet de Parrac, lo
Figuera, font de la
Figuera Verdàl, bassa de la (ara reblida)
Figuera Verdàl, camí de la
Figueres, cova de les

Figuereta, la (p.)
Grévol, mola del
Junquera, barranc de la
Junquera, basseta de la
Junquera, maset de la
Junquera, solà de la
Olivera, l' [awli'bera] (p.)
Olivereta, l' [awlibe'reta] (p.)
Orons, barranc dels (o de la Font de Baix)
Parats, barranc dels
Romiguer, barranc del

Romiguer, cingle del
Romiguer, mas del
Savineta, la (lloc)
Romeral, selleta del
Teix, barranc del
Teix, font del
Teixets, mola dels
Timonar, coll del
Ullastre, barranc de l'
Ullastre, mas de l'
Ullastre, planes de l'

6. Forma i metafòrics

Castell, lo⁴
Castell, cova del
Cogulles, les (p.)
Cogulles, coll de les

Engerra, l'
Llerg, collet
Paller, moleta del
Tancada, mola

lo Tarrat
Tones, les (p.)
Tones, barranc de les
Tones, corral de les

7. Hidronímia

Aigües corrents

Aigua, cova de l'
Aigüeta, l'
Almenara, font de l'
Almenares, les (p.)
Barranc, lo (p.)
Barranc de n'Arques, solana del
Bufador, lo (ullal)

Bufador, barranc del (o de n'Arques)
Font, costa de la (com.)
Fontanelles, les (p.)
Font Cerrada, corral de la
Font de Baix, abeurador de la
Font de Baix, barranc de la (o dels Orons)
Font de Baix, horts de la

Font de la Figuera, canal de la
Font de la Figuera, costes de la (p.)
Font de la Figuera, mola de la (o de la
Morranda)

⁴ N'hi ha un a la partida del Mas del Coll i un altre prop del mas de l'Ullastre.

Font de la Figuera, serrall de la
Font de la Gralla, barranc de la
Font de l'Argent, barranc de la
Font d'en Ros, abeurador de la

Aigües estancades

Aigua, depòsits de l'
Bassa, solà de la
Bassa Jota, camí de la
Basses, les (p.)
Basses Jotes, les (p.)

8. Institucions

Comú, pla del (Plancomú)
Comú, planes del (o los Comuns)
Domenges, los

9. Límits administratius

Terme, moleta del

10. Oronímia

Horitzontalitat del terreny

Ereta (de) la Gaia, mas de l'
Camp, mas del
Camps-rojos, los
Pla, lo (p.)

Eminències del relleu

Avenc, l'
Cingle, moleta del
Cocó, moleta del
Codina, la (lloc)
Coll, basseta del
Coll, era del
Coll, mas del
Collades, les (p.)
Collades, camí de les
Coll del Moro, lo (p.)
Collet, mas del
Collet Roig, lo (p.)
Collets, los (p.)
Coll Ras, avenc del
Coll Ras, lligallo del
Coll Ras, moleta del
Costa del Castella(r), camí de la

Font Morta, mola de la
Partidor, lo
Peixera, la
Raijador, lo (p.)

Bassetes, les (p.)
Bassiol, foieta del
Bassots, los (p.)
Bassot, lo
Bassot, racó del

Domenges, barranc dels
Domenges, font dels
Domenges, pla dels

Terme, molló del

Plana dels Carros, camí de la
Plana dels Carros, pou de la
Planes [de Bel], les
Planes [de Rossell], les

Costa del Corral de la Gargòria, camí de la
Cova de n'Arques, lligallo de la
Covassa, collet de la
Covassa, barranc de la
Coveta, la
Covetes Fosques, les
Espona, l' (p.)
Espona, camí de l'
Espona, lligallo de l'
Esquetge, corral de l'
Esquetge, barranc de l'
Esquetge, mas de l'
Gravís, lo
Llomes, les (p.)
Llomes, camí de les
Mola del Grévol, punta de la

Riu [de Requena], lo
Regall de Menaca, lo (p.)
Regall, bassa del
Tanca, molí de la

Pou d'en Parats, bassa del
Pou d'en Parats, camí del
Povet, mola del

Reial (Real) lligallo

Planes [de Rossell], camí de les
Planes de l'Ullastre, camí de les
Planeta, la (p.)
Plans, los (o Terres Velles) (p.)

Moles, les (p.)
Moleta, la
Moleta del Paller, clot de la
Moleta del Terme, pla de la
Montoliu, costa del (com.)
Montolius, los (p.)
Morrals, los (p.)
Morrals del Boveral, los
Morranda, la
Morranda, mola de la (o de la Font de la Figuera)
Olles, les (p.)
Olles, barranc de les
Olles, estret de les
Olles, pinaret de les
Olles, ullalet de les
Pena [de Bel], la

Pena, mola de la
Puntal, lo
Puntal Badat
Riba-roges, les (p.)
Roca, la
Roca, basseteta de la
Roca, camí de la (o camí dels Bordans)
Roca, clot de la
Roca, corralet de la
Roca del Corb, solanes de la
Roca del Corb de Baix
Roca de Migdia, moles de la
Roques, cova de les

Depressions del relleu

Canal, la
Canal, cova de la
Canalassa, la
Canals, barranc de les
Canals, camí de les
Clot, lo (p.)
Clot, collet del
Clot de l'Arbre, bassa del (avui reblida)

11. Poblacions

Bel, camí vell de
Bel, carretera de
Canet, camí de
Canet a la Sénia, camí de
Pobla, camí de la
Pobla, carretera de la

12. Qualitat, color i material

Argent, font de l'
Argent, mas de l' (o de la Font de
l'Argent, o de Peret)
Cadenes, toll de les
Corda, cova de la
Corba, roca
Fangueret, bassa del
Ferre ['fEre], cova del
Fumada, cova
Fumada, coveta

Roques Migdieres, ombria de les
Serrades, les (p.)
Serrall [de Bel], lo
Serrall [de Rossell], lo
Serres, les (p.)
Serreta, collet de la
Solsides, les (p.)
Tompollós, barranc del (o de les Bones
Nines)
Tompollós, camí del
Tompollós, pou del (avui tapat)
Tompollosos, los (p.)
Tormassal, lo (p.)

Coma, la (p.)
Coma Negra, barranc de la
Coma Negra, bassa de (avui tapada)
Comes, les (p.)
Comes, mas de les
Cometes, les (p.)
Foia, costa de la (com.)
Foia, la [de Bel] (p.)

Rossell, camí de
Rossell, barranc de (o dels Boverals)
Sant Rafel, carretera de
Sénia, camí vell de la
Sénia, carretera de la
Sénia, riu de la

Gran, barranc
Llerg, collet
Llerga, cova
Malany (p.)
Malany, pont de
Malany, molí de
Morta, font
Negra, coma (p.)
Negre, morral
Nou [de Bel], mas (o de la Granuja)

Tossalet, mas del
Tormera, la
Tossa, la
Tossa, barranc de la
Tossa, pou de la
Tossal, coll del
Tossal, lo
Tossal, pou del
Tossals, los (p.)
Tosses [de Bel], les (p.)
Tosses [de Rossell], les (p.)

Foia, mas de la
Foies [de Rossell], les (p.)
Fossetes, les (p.)
Sotarraina, barranc de la
Sotarraina, pont de la
Sotarraines, les (p.)

Sénia a Castell de Cabres, carretera de la
Traiguera, carretera de
Vallibona, camí vell de
Vallibona, carretera de
Vinaròs, carretera de
Xert, camí de

Nou [de Rossell], mas
Nova, bassa
Oscura, cova
Pals, assegador dels
Pals de la Llum, camí dels
Paredasses, les (p.)
Pereroles, les (p.)
Pereroles, pou de les
Ras, coll
Roquissa, la

<i>Roig, collet</i>	<i>Torta, cova</i>	
<i>Saulons, los (p.)</i>	<i>Voltat, lo racó (p.)</i>	
13. <i>Situació i orientació</i>		
<i>Baix [de Bel], font de</i>	<i>Caps d'en Cavaller, los (p.)</i>	<i>Puntals, los (p.)</i>
<i>Baix [de Rossell], font de</i>	<i>Dalt, palanca de</i>	<i>Puntals, camí dels</i>
<i>Baix, palanca de</i>	<i>Dellà la Font (p.)</i>	<i>Riberes, camí de les</i>
<i>Cap de les Feixes (p.)</i>	<i>Migdières, roques (o les Moletes)</i>	<i>Riberes, les (p.)</i>
<i>Cap de la Foia, lo (p.)</i>	<i>Migdia, roca (de)</i>	
14. <i>Xarxa de comunicacions</i>		
<i>Camí, cova del</i>	<i>Pont, lo</i>	<i>Pont [de les Cases], font del</i>
15. <i>Diversos i desconeguts</i>		
<i>Ballesteres, les (p.)</i>	<i>Cervol (p.)</i>	<i>Preguntó, barranc del</i>
<i>Ballesteres, camí de les</i>	<i>Cervol, camí de</i>	<i>Preguntó, ombries del</i>
<i>Ballesteres, lligallo de les</i>	<i>Cervol, riu</i>	<i>Requena, barranc de (o de Rossell)</i>
<i>Ballestera, mola de la</i>	<i>Gaia, ereta (de) la</i>	<i>Sinuesses, les [sin'gweses] (p.)</i>
<i>Barberana, cova</i>	<i>Escarnassia, font de l'</i>	<i>Tallada, la</i>
<i>Barberana, mola</i>	<i>Gorollongo</i>	<i>Tancats, los (p.)</i>
<i>Bones Nines, barranc de les (o del</i>	<i>Molloneres, barranc de les (o dels Masets)</i>	<i>Tererola, la (p.)</i>
<i>Tompollós)</i>	<i>Molloneres, les (p.)</i>	<i>Torretes, camí de les</i>
<i>Bones Nines, les (p.)</i>	<i>Mora, mas de la (o de la Batana)</i>	<i>Torretes, les (p.)</i>
<i>Bordans, los (p.)</i>	<i>Piquera, cova</i>	<i>Travesseta, la</i>
<i>Buscarró, mola del</i>	<i>Polsiguer, lo</i>	<i>Trinxant, mas del</i>
<i>Castellà(r?), bassa del</i>	<i>Preguntó, lo</i>	<i>Trinxant, racó del</i>

COMENTARI A ALGUNS TOPÒNIMS

Presentaré a continuació un comentari a diversos topònims (ordenats alfabèticament) que em pareixen curiosos i interessants. Alguns els he pogut aclarir en part gràcies a estudis que ja s'han fet sobre noms de lloc, especialment els de l' eminent filòleg i estudiós de la toponímia Joan Coromines; d'altres, gràcies a documentació antiga on apareix una forma anterior de les variacions actuals que permet desxifrar significats a noms actualment opacs i desconeguts pels usuaris.

Troblem l'article personal *en* en bastants dels topònims recollits. Quan va precedit per la preposició *de*, aquesta s'elideix quan la paraula anterior acaba en vocal: *la cova (de) n'Arques, el molí (d'e)n Guiot...*; això ha fet que alguns dels topònims apareguen aglutinats: *los Planplateres (Pla d'en Platera), los Planrieres (Pla d'en Riera)*... En aquests darrers

casos el plural es fa considerant el topònim com una unitat; no es pluralitza el genèric *pla* > *plans* perquè es va perdre la consciència del seu significat originari.

En l' apartat dels antropònims hem creat un grup amb els no determinats, en què figuren topònims que contenen aquest article personal. El fet que actualment no existesquen aquests antropònims i que no comptem amb cap referència escrita ens fa impossible de precisar si són cognoms o renoms. En altres casos hem pogut trobar-ne referències escrites i ens hem aventurat per un o un altre. Així, apareix un *Bernat* o *Bernardus Ros*, cap de família en un llistat de veïns de Rossell del 1316, que hauria pogut donar nom a *la font d'en Ros*; un *Guillem Gras*, beneficiari de la carta-pobla de Rossell de 1237, *al barranc d'en Gras*, etc.

Font de l'Almenara [awme'nara] / *les Almenares* [awme'nares] (partida). Un dels significats que dona Joan Coromines en el *DECat* a *almenara*, a la qual atribueix un origen àrab, és la de 'forat o trinxera per on amollar l'aigua d'una séquia', i en aquella partida hi ha hagut sempre una font i una séquia, que podem pressuposar, per l'etimologia, que té un origen àrab.

Font de l'Argent. El més probable és que siga per la relació amb el color platejat, brillant, de l'aigua, ja que no hi ha constància que tinga cap relació amb el mineral de plata.

L'Avenc. És un lloc on actualment no hi ha cap avenc. L'explicació a aquest nom podria ser que hi haguera hagut realment un avenc, però, com que abans s'hi llençaven les escombraries d'una part del poble, potser es va reblir.

Les Ballesteres (partida). Coromines ens informa que són noms aplicats a llocs freqüentats per ballesters o on es feia tir de ballesta, evidentment quan es feia servir aquest tipus d'arma. Però també podria tenir el seu origen en el cognom *Ballester*, referent que no hem trobat en cap document antic. La feminització de *Ballester* donaria *Ballestera*, que és el nom que se li dona a la mola, i d'aquí, per contigüitat, a la partida de *les Ballesteres*.

Camí dels Bandejats. Nom referit a gent fora de la llei, bandits, ja siga perquè utilitzaven molt aquest camí o perquè atracaven els viatgers que el freqüentaven; no oblidem que el bandolerisme va estar instal·lat en aquestes contrades al segle XVII. A més, era per aquest camí que portaven els reus a complir la seua sentència a altres localitats més importants. Aquest camí apareix en el document de les Ordenances de Montesa de 1767 a la delimitació de la Devesa o Redona Major, i diu "traviesa por el camino de Moncerr[...] (il·legible), vulgar dels Bandejats", cosa que vol dir que era un nom que s'anava imposant en aquell temps i que va acabar substituïnt el nom primitiu.

Los Bargallons (partida). És una variant molt comuna per a anomenar els margallons, que és un tipus de palmera autòctona de la zona mediterrània, que no és molt alta i que també es coneix com a palma o *palmito*.

Bel. Coromines, que va visitar Bel en una de les seues sortides filològiques en la dècada dels 60, considera segur que el nom del poble és un mot preromà de la família iberobas-

ca. Diu que en noms ibèrics apareixen mots com *-belex*, *-bels* i *beles* que tenen la significació de 'negre'. A més, *bel* és una variant del basc comú *beltz*, que també vol dir 'negre'. Això coincidiria en l'aspecte fosc, negrós d'aquests paratges, que confirma algun topònim pròxim al poble de Bel com és *lo Morral Negre*.

Los Boverals [BUBE'RAL] o [BOBE'RAL] (partida). Paraula que ve de *bou*, variant per metàtesi de *bovalar*, terme aquest molt més estès per tot el país. Un bovalar era el lloc destinat al pasturatge dels bous i altres animals herbívors del municipi i ja es van crear en el temps de la reconquesta, al segle XIII, igual que les deveses, que tenien la mateixa funció. A les Ordenances de Montesa de 1767 referides a Rossell apareix delimitat *el Bovalar* (sic), que era una porció de terme més gran que l'actual partida que en conserva el nom. La partida actual està situada quasi al centre de l'antic *Bovalar*. En un document de principis del segle XIX apareix la *partida del Bovallar o de Buscarró*, la qual cosa vol dir que l'evolució cap a *Boveral* és posterior.

Cova de les Bruixes. Era habitual que la gent atorgara a coves més fondes que les balmes habituals alguna idea màgica, i el més fora del que és normal que coneixien eren les bruixes. En aquesta cova, a més, s'han trobat restes de vida prehistòrica.

Lo Bufador. Un dels significats que dona Coromines a aquest mot és el de 'lloc per on ix aire subterrani', que és el que passa en aquest ullal quan no surt aigua. Quan plou molt, l'aigua brolla amb una força considerable.

Mola del Buscarró. Una possible explicació a l'origen de la paraula ens ha portat a suposar que fa referència a un boscarró, un bosquet que hi devia haver en aquell lloc en temps anteriors, i posteriorment s'hauria produït un tancament de la o en *u* (aquesta vacil·lació es dona actualment en paraules com *conill* o en el topònim ja esmentat de *Boveral*). Per altra banda, he trobat anotades en un document de 1804 les formes *partida del Buscarró*, *partida de Buscarró*, *mas del Buscarró* i *mas de Buscarró*, però no he trobat cap referència a ningú amb el cognom o el renom *Buscarró*, per tant el significat encara no ens queda del tot clarit.

Costa dels Calciners [KALZI'NES]. En aquest lloc (enmig d'un assagador) encara es poden veure les restes d'uns forns de

calç. Els calciners feien la calç amb la pedra calcària, molt abundant en aquella zona.

Riu Cervol [SER'BOĻ]. El nom d'aquest riu, per una ultracorrecció bastant generalitzada, s'escriu en molts mapes i textos *Cérvol*, com l'animal, forma que cal rebutjar. Coromines, en el *DECat*, ja remarca aquesta incorrecció i la documenta. Pel que fa a la seua etimologia, considera que "es tracta segurament del cas tan repetit de dos rius quasi bessons que duen l'un un nom diminutiu o modificat de l'altre", en aquest cas relacionat amb la veïna *rambla de Cervera*. Hauria pres llavors el nom hipotètic **Cervariol*, per passar a un altre possible **Cerverol*, fins arribar a l'actual *Cervol*. Aquest nom ja apareix amb la forma *Cervol* a la carta-pobla de Rossell de 1237.

Les Cogulles i *coll de les Cogulles*. És curiós l'origen d'aquests topònims. En un primer moment, el coll (aquí unitat de relleu menor) pren el seu nom de la seua forma, forma de caputxa (< CUCULLUM-A), com ocorre en altres llocs. D'aquí passa a la partida que l'envolta, *la Cogulla*, que normalment s'indica en plural, *les Cogulles*, i llavors el coll passa a ser *de les Cogulles*. S'hi pot trobar, per tant, una mena de tautologia, que el sentit metafòric no fa evident per als usuaris.

Pla del Comú [planco'muns] i *planes del Comú*. Eren terrenys comunals, propietat del municipi, de l'Ajuntament. Quan es van vendre els terrenys a particulars, va quedar-hi el nom. En el primer nom de lloc s'observa el fenomen de confusió, també habitual, de la contracció *del* per la forma *d'en* corresponent a un article personal, com si *comú* fóra un antropònim.

Los Cultivassos (partida). Un cultivàs era la terra que es deixava sense sembrar algun temps perquè després fóra més productiva. L'herba que hi creixia servia de pastura.

Dellà la Font (partida). Ens trobem amb una fossilització de la forma *dellà*, 'més enllà, a l'altre costat', en aquest cas de la font de Baix de Rossell. Hi ha hagut una pèrdua de la preposició *de*.

Los Dominges (partida). No fa cap referència al fet que, segons la creença popular, només s'hi podia anar a treballar aquest dia de la setmana; el nom ve del llatí DOMINICU, és a dir 'domini, propietat d'un senyor', i són les terres que

un temps foren de propietat senyorial, possiblement de l'abat de Benifassà, que era el senyor directe de l'antic terme de Bel.

L'Engerra. És un nom metafòric que pren una olla o codina, un clot a la llera del barranc de Rossell o de Requena.

Font de l'Escarnassia. Es creia que l'aigua d'aquesta petita font curava l'escarnassia, que es caracteritzava per una tos molt forta.

L'Esquetge [AS'KETXE]. Segons l'explicació que en dona Coromines, tindria l'origen en un pas entre roques que trenca la línia de la serra que separa el nostre terme del de la Pobla i que és com una *esquetja* (escletxa), paraula que ara no s'usa però que sí que es devia emprar en temps pretèrits. La pronúncia és conseqüència de l'ensorquiment de la palatal, pròpia de la parla local.

Lo Flare. És una roca allargassada que té certa similitud amb la figura d'un frare.

Les Forneres (partida). En un document apareix esmentat un "camp de Na Fornera". És habitual el pas de l'article personal *na* al determinat *la*, perquè aquell va desaparèixer de la parla d'aquesta àrea lingüística. Un cas similar el trobem en el *collet de la Dolça*. El nom és propi d'èpoques passades, cosa que ens fa pensar que originàriament devia ser el *collet de na Dolça*.

Ereta (de) la Gaia. Proponem dos possibles explicacions d'aquest topònim: que *Gaia* siga un antropònim, del qual no en tenim cap referència documental; o que es referesca al lloc on es troba aquest replanet del terreny, una gaia, una punta del terme que té una forma irregular.

Font del Gat. Tot i que podria fer referència a l'animal, Coromines ens fa veure la seua sospita que darrere d'aquest nom pot trobar-se el llatí FONTEM CAPTUM, ja que és habitual el costum de "captar" l'aigua de les fonts per aconduir-la a un altre lloc.

Corollongo. S'anomena així l'altiplà en què acaba la Mola de la Pena. L'única part del nom a la qual puc donar alguna explicació és la segona, *llongo*, 'llarg', que indicaria l'extensió d'aquest lloc. L'acabament en -o podria ser un mossarabisme.

Lo Gravís. El nostre informant ens va dir que era "un coll, un pas entre la Mola del Paulino i la Mola Llampera", per

tant és molt possible que siga un derivat de *grau* ('pas o camí per una costa rocallosa'), ja que efectivament és un pas pel fil de la serra que ens porta a la Pobla de Benifassà passant per l'Esquetge. A l'altre costat, ja al terme de la Pobla, trobem el *barranc del Grau*. A Xert (Coloma 2000: 148) hi ha una partida i una font *del Gravet*, mot que, segons ens informa, és un diminutiu de *grau* en la parla local.

Cova i mola Llamera. Etimològicament prové del greco-llatí LAMPAS(-DIS), 'llàntia, brillantor'. El fet que, en part, siguen noms propis de diverses coves de diferents pobles fa probable que el nom vinga de (CAVA) LAMPADARIA, 'cova il·luminada amb torxes'. Del nom de la cova hauria passat al nom de la mola.

Malany (partida). Té el significat de paratge on s'ha fet una "mala anyada", on no es cull res (o que en un moment determinat no s'hi va collir res de bo).

Lo Martinet (partida). Un martinet era un instrument per a forjar i batre metalls que era accionat per un salt d'aigua. N'hi havia un en un molí del riu de la Sénia que encara es diu així, d'on ha passat a la partida que l'envolta.

Les Minyones (partida). En el document de les Ordenances de Montesa de 1767 referides a Rossell, quan es fa la delimitació del Bovalar, es parla de la "sequia que baixa de la Fuente den Miñons", si fa o no fa per on ara es troba la *partida de les Minyones*, la qual cosa ens fa suposar que l'origen es troba en un tal *Minyons* d'època anterior.

Molí de l'Hospital [MOLISPITAL]. Aquest molí devia pertànyer als cavallers de l'Orde de l'Hospital, senyors del Maestrat i de Rossell durant el segle XVIII. Recordem que Hug de Follalquer, mestre de l'Hospital, va concedir la cartapobla de Rossell el 1237.

Lo Molló / collet del Molló. En la major part del territori un molló és una pedra o un conjunt de pedres que indiquen el límit d'una propietat o terme municipal, com és el cas del *molló del Terme*. En el cas del *collet del Molló* [de Bel] i la *partida del Molló* de Rossell el significat no és ben bé aquest, ja que no es refereix a cap límit; en canvi, en totes dues hi trobem 'un pilar rústic amb una capelleta que conté la figura d'un sant pintada en rajoles', que és un dels significats que dona Alcover-Moll a aquesta paraula a

la zona de Morella. En tots dos casos es pot aplicar aquesta accepció; en el cas de Bel, les rajoles estan dedicades a l'Ascensió del Senyor, i en el cas de Rossell, a sant Marc. Per tant, de la capelleta el nom ha passat al collet i a la partida on es troba aquesta capelleta, respectivament.

Los Montolius (partida). Ens trobem amb un topònim aglutinat format per *mont-* ('elevació del terreny') i *-olius*, forma llatina per designar l'olivera.

Lo Coll del Moro (partida). En aquesta partida s'han trobat restes de poblaments prehistòrics. La gent, quan trobava alguna resta antiga, ho atribuïa al més antic que coneixien, que acostumaven a ser els moros.

Font Morta. Té aquesta denominació perquè aquesta font xuma molt poc i pareix que no surta aigua.

Los Parats (partida). Forma resultant d'una pròtesi vocàlica de la paraula *prat*. En un document de 1806 apareix una referència a "un tros de terra al Prat". Aquesta partida es troba dins del territori de l'antic Bovalar, potser era la més rica en herba, base de l'alimentació dels animals herbívors, com els bous i altres.

Pou d'en Parat ['pow damp'rat]. També se l'anomena *d'en Parats* [ampa'rats], *dels Emparats* [ampa'rats] i *del Desemparats* [dezampa'rats]. El fet que els usuaris no en sàpiguen el motiu de la designació fa que la variació siga tan gran. Aquest pou no es troba en la partida que hem comentat anteriorment, i no sabem si en aquest lloc també hi havia hagut algun prat que fóra l'origen del topònim o si aquest origen es troba en el cognom *Prat* o *Prats*, ja que no el tenim documentat.

La Peixera. És una resclosa menuda que hi ha en aquell lloc del riu de la Sénia, on s'embassava aigua per a regar. La Tanca és el mur que tanca *la Peixera*.

Los Peraires (partida). Els peraires eren els que preparaven la llana per a ser teixida posteriorment. Al llistat de caps de casa de Rossell del 1768 en constaven quatre.

Les Pereroles (partida). Al mig d'aquesta partida hi ha un escampall de pedres prou grosses, és molt possible que el nom procedeixi de l'ètim de pedra (< PERA).

Les Piqueres / roca d'en Piquer ['RQKƏ LAMPÍ'KE]. L'evolució del segon dels topònims té la seua explicació en qüestions fonètiques. És habitual en la parla de Rossell l'obertura de

/ɛ/ en /a/ del grup *en* en posició inicial, i és general la bilabialització de la nasal alveolar davant de /p/; per altra banda, hi ha un canvi de *d* en *l*. Podem suposar, per tant, que *Piquer* seria un cognom (aquesta roca es trobava a la *partida de la Piquera* o *les Piqueres*, en referència a la finca, la terra de Piquer), tot i que no el tenim documentat. Al poble proper d'Ulldecona trobem un cas quasi igual: al cadastre de 1742 d'aquesta població hi figura el *Coll den Pique* i la forma oral actual és *Coll de l'Ampiqué* (Virgili 1999: 288).

Los Puntals (partida). Possiblement fa referència al fet que es troben a la punta del terme, tocant amb el de Canet.

Lo Rajador [RAIJA'DO] (partida). Rep aquest nom perquè és un terreny humit en què l'aigua va rajant. Actualment són desconegudes les formes *raig* i *rajar*.

Barranc de Requena. Vindria de l'arrel àrab *rkn*, amb el significat de 'consolidar, refermar', igual com *ruku*, que vol dir 'racó' i també com *rakiu*, 'sòlid, arrossegat'. D'aquest o de lleus variants en sortiria un *akan* (que voldria dir 'material arrossegat', en referència a tota la grava i pedres que baixen pel barranc arrossegades per la força de l'aigua quan plou molt), i d'aquest el nostre *Requena*. Aquesta explicació ens la fa Coromines, que recull aquest mateix topònim, però com a *barranc de Requeneta* a Rossell, forma aquesta que ningú fa servir ni coneix així, en diminutiu.

Les Riberes (partida). Es troba al costat de l'Espona, la qual està al costat del riu de la Sénia. El nom pot ser degut al fet d'estar situada prop del riu.

Camí del Ròssec / costa del Ròssec. *Rossegat* és transportar troncs de fusta enganxats per un extrem estirant-los amb animals de càrrega. Pel *camí del Ròssec* baixaven la fusta que tallaven al barranc de Vallibona.

Rossell. En la seua visita a les nostres contrades que hem esmentat anteriorment, Joan Coromines va pujar al collet de sant Marc, des d'on es divisava el terme de Rossell i el del veí Canet lo Roig, i va interpretar d'una forma bastant versemblant el significat dels topònims, i ho va fer basant-se en el color predominant en el terreny que ocupen. Textualment diu: "El nom del poble potser es pot explicar per contrast amb el seu veí Canet lo Roig. Les terres de Rossell són d'un color molt més pàl·lid que

les de Canet, que són d'un roig pujat, gairebé vermellenc: per això Canet es diu roig i Rossell s'hauria anomenat 'el ros, rosset'".

Los Saloms (partida). Actualment encara perviu aquest cognom. A més, en un testament de 1810 hi figura el *mas de Salom* i el *mas d'en Salom*, avui desaparegut, que devia trobar-se a l'actual *partida dels Saloms*.

Los Saulons (partideta). En aquella contrada s'hi troba molt de sauló o saldó, terra arenosa que es feia servir per a la construcció.

Morral Seguer. *Seguer* és una espècie de rusc d'abelles, especialment el que ha fet un eixam en un lloc silvestre. Podria ser que en aquell morral, en temps, hi haguera hagut un rusc d'aquestes característiques. Actualment és desconegut el significat de la paraula *seguer*.

Les Sorts. Les finques de la partida de *les Sorts* serien el resultat de la parcel·lació d'una propietat gran, cosa que s'hauria produït en uns temps molt anteriors als actuals. Sobre el fet que aquestes parcel·les foren sortejades, no tots els estudiosos hi estan d'acord, però ens pot ajudar a donar per probable aquesta possibilitat del sorteig un document de la Salzadella on diu que les terres de la partida de *les Sorts* es van sortejar entre els veïns que les van voler comprar i eren els terrenys del Bovalar del poble. Josep Andrés (2002) en fa un estudi molt complet i arriba a la conclusió que "la motivació del valor 'parcel·la de terra' no rau en el sorteig sinó en el fet de la divisió i la repartició de les terres, a partir bé de terres verges, bé de terres comunals, en el període de temps comprés entre els segles XIII i XVI".

Les Sotarraines (partida i barranc). Coromines diu que alguns noms similars s'apliquen a un camí, que es diria en un principi i en llatí *ITER SUBTERRANEUM*, és a dir, 'camí fondo', que aprofitaria el llit d'un barranc eixut, i que ben bé podria ser el cas que tractem. Un dels referents que dóna és el nostre, però, en la forma *La Suterraina*, desconeguda pels nostres informants. En parla en l'entrada "Miscel·lània de mossarabismes" en -s.

Lo Tarrat. És un replanet que es troba a l'acabament de la Tossa de Bel, entre el barranc de Requena i el barranc de la Junquera. Pren el nom de la similitud amb el terrat d'una casa.

Lo Tompollós (barranc i partida). Em sembla molt possible que aquest nom siga una evolució de *torm pollós*, per la caiguda de la vibrant. *Torm* ja hem dit més amunt que és una pedra aïllada (que es troba en l'arrel de dos topònims del terme) i *pollós* és un adjectiu que el DCVB recull a Ulldesona amb l'accepció en sentit figurat de 'brut, mancat de netedat'. Aquest adjectiu, a més, apareix en un document referit a un toll prop del molí Guiot. Un torm amb aquestes característiques devia ser ben visible en algun lloc d'aquell barranc quan li van posar el nom, d'aquí va passar a la partida que l'envoltava amb el nom evolucionat. Això sí, al 1767 (Ordenances de Montesa) ja es deia *Tompollós*. A la Vilella Alta (Priorat) hi ha un lloc anomenat *Tomb Roig* que, segons ens diu Ramon Amigó (2005: 223), és una deformació de *Torm Roig*.

Los Tintorers. Aquesta partideta pot deure el nom al fet que algun tintorer hi tinguera alguna finca (al llistat de caps

de casa del 1768 consta un tintorer). També pot ser degut al tipus de conreu que s'hi feia; hi ha un tipus de cep, el cep tintorer, que produïa un raïm molt negre, que tintava molt. En temps passats a Rossell hi havia vinya a diferents llocs.

Les Tones (partida, barranc i corral). Coromines el relaciona amb la paraula *tona*, sinònim de bóta de vi, amb la qual hi hauria una semblança de forma. A més d'aquest dos topònims, Coromines es refereix a la *mola de les Tones*, que no ens ha esmentat cap informant; possiblement pel fet que la mola queda inclosa dins de la partida.

Los Vilars (partida). Un *vilar* és un camp plantat d'oliveres. Pot ser per una metàtesi de *los Olivars* > *los Vilars*. La paraula *vilar* encara s'utilitza com a nom genèric referit a camp d'oliveres.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni M. i MOLL, Francesc de B. (1988): *Diccionari Català-Valencià-Balear (DCVB)*, Moll, 10 vol., Palma de Mallorca.
- AMIGÓ, Ramon (1989): *Sobre inventaris de noms de lloc. Introducció metodològica*, Centre de Lectura, Reus.
- (2005): *Espigoladures onomàstiques*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- ANDRÉS, Josep (2002): "Els topònims derivats de SORTEM a València", dins *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, Denes, València.
- Atlas Toponímic Valencià*, Conselleria d'Educació i Ciència, Generalitat Valenciana, València [Materials per a l'elaboració de l' *Atlas Toponímic Valencià*].
- BERNAT, Jesús (1995): "Recull toponímic de Cap de Terme (Atzeneta del Maestrat)", dins *Materials de Toponímia, I*, Denes, València.
- i GUARDIOLA, Ferran (2001): "Vocabulari oronímic", dins *Actes de la XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Morella (II)*, Diputació de Castelló, Castelló.
- BODOQUE, Anselm i PÉREZ, Aigües-Vives (1995): "La toponímia de la vall d'Aigües-Vives", dins *Materials de Toponímia, I*, Denes, València.
- COLOMA FUSTER, Xavier (2000): "Hidronímia del terme municipal de Xert", dins *Estudis de toponímia valenciana*, Denes, València.
- COROMINES, Joan (1980-1988): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (DECat), Curial, Barcelona, 8 vols.
- (1995): *Onomasticon Cataloniae* (OC), Curial, Barcelona, 8 vols.
- DOMINGO i FRANCÀS, Carles (1997): *Els noms de les formes de relleu*, Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona.
- GUARDIOLA, Ferran (1995): "Recull toponímic del terme de Cincorres", dins *Materials de Toponímia, I*, Denes, València.
- LLORENS, Vicent (1995): "Toponímia del terme de Xeraco", dins *Materials de Toponímia, I*, Denes, València.
- MOLL, J. i TORT, J. (1985): *Toponímia i cartografia. Assaig de sistematització*, Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona.
- PASTOR, Julià i QUEROL, Ernest (2001): "Oronímia dels Ports", dins *Actes de la XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Morella (II)*, Diputació de Castelló, Castelló.
- PRADILLA CARDONA, Miquel À. (coord.) (1990): *Rossell 750 anys*, Grup d'Estudis Rossell 750 Aniversari, Rossell.

— (2001): *Els masos de Rossell*, Grup d'Estudis Rossell 750 Aniversari, Rossell.

VERGE CABALLER, Joan A.

— (2000a): "Sobre toponímia de Rossell (Baix Maestrà)", dins *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica LXXXII (II)*, Ulldecona.

— (2000b): "Aproximació als renoms de Rossell", dins *Rossell. Història i territori*, Grup d'Estudis Rossell 750 Aniversari, Rossell.

— (2003): "Sobre toponímia" dins *Paraules de Festa Major*, Grup d'Estudis Rossell 750 Aniversari, Rossell.

VIRGILI GUÀRDIA, Joaquim (1999): "La toponímia dels termes municipals d'Ulldecona i Freginals (Montsià), segons el cadastre de 1742", dins *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica LXXXII (I)*, Ulldecona.

CARTOGRAFIA

Institut Cartogràfic Valencià, 1: 10.000, València, 1999.

La Pobla de Benifassà 546 (1-1)

Rossell 546 (1-2)

La Tossa 546 (2-1)

Menaca 546 (2-2)

Mapa Comarcal de Catalunya, Montsià, 1: 50.000, Barcelona, 1995.

Mapa Topogràfic Nacional de Espanya, La Sénia, 546-I, 1:25.000, Madrid, 1997.

Servicio Geogràfic del Ejército, Ulldecona, 546 (31-21), 1: 50.000, Madrid, 1995.

Este llibre, recopilació de les actes de la I Jornada d'Onomàstica
"Toponímia i Antroponímia del Maestrat i dels Ports",
organitzada per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua
i celebrada a Sant Mateu els dies 24 i 25 de novembre del 2006,
es va acabar d'imprimir als tallers de Graphic 3, a Quart de Poblet,
el 18 d'octubre del 2007, dia de Sant Lluc.

